МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Видавничий дім «Гельветика»
2021

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі

Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 9 від 25 лютого 2021 року

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2414-9616

© Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Турчин Я. Б., Івасечко О. Я.
Погляди Дмитра Мирона на сутність та форму інституту держави на тлі української політичної думки націоналістичного спрямування **7**

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Войнова Е. О.
Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії **12**

Вольський О. І.
Розвиток проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади у Центрально-Східній і Східній Європі **20**

Даценко А. Ю.
Шляхи забезпечення балансу між свободою слова та її цензурними обмеженнями в умовах гібридної війни **26**

Dudinská I. Ye., Maradyk N. V.
Einfluss des militärpolitischen Konflikts in der Ukraine auf die Migrationsprozesse in EU-Länder (am Beispiel Transkarpatiens) **33**

Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І.
Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни **40**

Клочко О. О.
Реформування пенсійної системи в Україні: реальні надбання і втрати **47**

Кольцов В. М.
Міжінституційні відносини як чинник структуризації парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи **52**

Левченко Ю. В.
Жіноча участь у політиці та врядуванні в умовах політичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи: досвід Республіки Молдова **58**

Нікогосян О. О.
Особливості участі політичних партій у місцевих виборах 2020 року **64**

Пашковський В. Ф.
Інституційний механізм інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни: характер та перспективи трансформацій **69**

Філіпчук В. О., Постригань Г. Ф., Петренко І. І.
Підходи до розуміння категорії «політичний ризик»: класичні та сучасні концепції **79**

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Дем'яненко Б. Л., Дем'яненко В. М., Прядко Т. П.
Політична свідомість сучасної української молоді в контексті зміни поколінь **86**

Сакун А. В., Кадлубович Т. І., Черняк Д. С.
Перспективи розвитку політичної культури України на шляху до ЄС **94**

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Котик Ю. В., Анісов А. О.
Місце НАТО в зовнішньополітичній стратегії України.....101

Луцишин Г. І., Корнат Л. Я.
Особливості співпраці України та Литовської Республіки
у сфері національної безпеки та оборони у період 2000–2021 рр.....108

Пархомчук А. Д.
Вплив політики США на структурні параметри Близькосхідної регіональної системи.....115

Прихненко М. І., Парчевська В. В.
Ідеологічний чинник і Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.....121

Ткачук Ю. В.
Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів та міграція як аспект
проблеми зайнятості.....126

Чебан О. Я.
Фактор стратегічної культури в ядерних переговорах Ірану зі США.....130

Шепітько Т. В.
До питання про сутнісні виміри гібридної війни: класичні і новітні уявлення.....138

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Явір В. А.
Історичні витоки унітаризму як форми державного устрою України
в конституційно-правових актах.....145

РЕЦЕНЗІЇ

Стеценко С. В.
Нове «обличчя» в політичній науці: рецензія на підручник «Правова політологія»
за редакцією Кресіної Ірини Олексіївни.....151

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Turchyn Ya. B., Ivasechko O. Ya.
Dmytro Myron's views on the essence and form of the institution of the state in the context of Ukrainian political thought of nationalist orientation **7**

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Voinova E. O.
The network society concept as structural and functional basis of the e-democracy theory **12**

Volskyi O. I.
Development of the problems of local government and decentralization of power in East-Central and Eastern Europe **20**

Datsenko A. Yu.
The ways of ensuring a balance between freedom of speech and censorship in the conditions of a hybrid war **26**

Dudinska I. Ye., Maradyk N. V.
Impact of military and political conflict in Ukraine on the migration to the countries of the European Union (case of Zakarpattia oblast) **33**

Kindratets O. M., Sergiienko T. I.
Peculiarities of the formation of identity of Ukrainians in conditions of a hybrid war **40**

Klochko O. O.
Pension system reform in Ukraine: real gains and losses **47**

Koltsov V. M.
Interinstitutional relations as a factor of structuring the parliamentary opposition in the Visegrad Group countries **52**

Levchenko Yu. V.
Women's participation in politics and governance in the context of political transformations in Central and Eastern Europe: the case of the Republic of Moldova **58**

Nikogosyan O. O.
Features of political parties' participation in the 2020 local elections **64**

Pashkovkyi V. F.
Institutional mechanism of information security of Ukraine in the context of hybrid war: nature and prospects of transformations **69**

Filipchuk V. O., Postryhan H. F., Petrenko I. I.
Approaches to understanding the category of "political risk": classic and modern concepts **79**

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Demianenko B. L., Demianenko V. M., Pryadko T. P.
Political consciousness of modern Ukrainian youth in the context of generation change **86**

Sakun A. V., Kadlubovich T. I., Chernyak D. S.
Possibilities for the development of Ukraine's political culture on the way to the EU **94**

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Kotyk Yu. V., Anisov A. O.
NATO's place in Ukraine's foreign policy strategy.....101

Lutsyshyn H. I., Kornat L. Ya.
Features of cooperation between Ukraine and the Republic of Lithuania
in the field of national security and defense
in the period 2000–2021.....108

Parkhomchuk A. D.
The impact of the US's policy at the structure parameters
of the Middle East's regional system.....115

Prykhnenko M. I., Parchevska V. V.
Ideological factor and the Versailles-Washington system of international relations.....121

Tkachuk Yu. V.
External migration processes of labor resources and migration
as an aspect of employment issues.....126

Cheban O. Ya.
Strategic culture factor in the nuclear negotiations between Iran and the United States.....130

Shepitko T. V.
To the question of the essence dimensions of hybrid warfare: classic and newest meanings.....138

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Yavir V. A.
Historical origins of unitarism as a form of the Ukrainian system
of government in constitutional law acts.....145

REVIEWS

Stetsenko S. V.
A new face in political science: review of the study guide "Legal Political Sciences"
edited by Kresina Iryna Oleksiivna.....151

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Турчин Ярина Богданівна
Івасечко Ольга Ярославівна

Погляди Дмитра Мирона на сутність та форму інституту держави на тлі української політичної думки націоналістичного спрямування

УДК 32.001:321.01(477)“1920/1930”
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.1

Турчин Ярина Богданівна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна

Івасечко Ольга Ярославівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея 5,
Львів, Україна

Досліджено погляди українського політичного мислителя Дмитра Мирона на проблематику інституту держави та її форм. Використано такі методи дослідження: метод історизму, порівняльний, системно-структурний аналіз.
Констатовано, що ліберал-індивідуалістичному, соціалістичному, синдикалістичному розумінню держави Д. Мирон протиставляв націократичне, визначаючи формою «інституціювання» держави націю.
Встановлено, що з огляду на класифікацію державного ладу, запропоновану самим Д. Мироном – монархія, республіка, диктатура, – є очевидним, що автор зараховує націократію як постійну форму держави незалежної України до республіки, на відміну від перехідної форми періоду боротьби за незалежність – національної диктатури. Водночас здійснено науковий аналіз поглядів дослідника з позицій канонів сучасної політичної науки, внаслідок якого встановлено, що Українська держава мала бути унітарною (з розвинутим місцевим самоврядуванням) за формою державно-територіального устрою та республікою за формою державного правління. Щодо політичного режиму, то з'ясовано, що концепція Д. Мирона містила окремі класичні ознаки усіх трьох типів режиму: демократії, авторитаризму та тоталітаризму. Варто зазначити, що критика вад тодішнього парламентаризму та утвердження тоталітарних режимів як характерна тенденція 1930-х років, що посилювалася з наближенням Другої світової війни, частково позначилася на еволюції української політичної думки націоналістичного спрямування. Констатовано, що концепція Д. Мирона характеризує погляд української політичної думки націоналістичного спрямування того періоду на сутність та форму держави. При цьому мислитель запропонував низку особливостей, зокрема міркування щодо доцільності двопалатного парламенту як законодавчого органу незалежної України.
Ключові слова: *Дмитро Мирон, українська політична думка, націоналізм, інститут держави, форма держави.*

Вступ. Певна трансформація інституту держави у світі, а також пошук оптимальної її моделі для України актуалізують дослідження української політичної думки на цю тематику.

Погляди представника української політичної думки націоналістичного спрямування Дмитра Мирона загалом і на проблематику інституту держави зокрема\ ще не були предметом наукового дослідження.

Мета та завдання. Мета роботи – дослідити місце наукової концепції Дмитра Мирона в системі поглядів української політичної думки націоналістичного спрямування на проблематику сутності та форм інституту держави.

Методи дослідження. Методи дослідження – метод історизму, порівняльний, системно-структурний аналіз.

Результати. Для ідеології націоналізму, яка відштовхується від ідей пріоритетності етнонаціональної самоідентифікації, традиційним виступає погляд на інститут держави як інструмент консолідації нації та відстоювання її інтересів. При цьому дослідження держави як політичного інституту без взаємозв'язку з нацією майже не представлене (за окремими винятками) в українській політичній думці націоналістичного спрямування. Це ж саме стосується позиції націоналістів щодо форм держави.

Водночас є стереотипна думка, що націоналісти були адептами диктаторських методів здійснення державної влади. Чи відповідає це твердження дійсності?

Міркування націоналістів щодо державного ладу, представлені в постановах установчого конгресу ОУН (1929 р.), свідчили про те, що так звана «національна диктатура» допускалася як тимчасова на час національно-визвольної боротьби. Після здобуття незалежності Україною передбачалося існування в демократичний спосіб сформованих гілок державної влади [3, с. 95–96]. Те саме стосується і поглядів мислителів-націоналістів.

Скажімо, як стверджує І. Вдовичин, у працях Д. Донцова «не знаходимо підтвердження того, ніби він вважав, що після зникнення загрози існування молодої держави, вона буде тоталітарною» [1, с. 56].

Доволі чіткі міркування щодо форм держави після здобуття незалежності знаходимо в праці М. Сціборського «Націократія» (1935 р.).

Мислитель аналізує ідеологію соціалізму, лібералізму, комунізму та фашизму як політичну теорію та практику. Вчений, на думку Руслана Демчишака, «фактично класифікує політичні режими (не вживаючи термін «політичний режим» у своїх працях) на демократичні (ліберальну демократію та соціал-демократію) і диктаторські, або ж тоталітарні (комунізм та фашизм)» [2, с. 410]. Не будучи повною мірою адептом жодного політичних режимів, що існують на практиці, мислитель запропонував модель оптимального, на його думку, політичного режиму для незалежної Української держави – націократії.

Варто зазначити, що концепція М. Сціборського виникає в міжвоєнний період XX століття, характерною тенденцією якого стали критика хиб тодішнього парламентаризму та утвердження тоталітарних режимів. Визнаючи історичні заслуги демократії як порівняно передового щабля політичної еволюції, мислитель водночас акцентує на її слабких місцях. М. Сціборський заперечує соціально-класову диференціацію суспільства та багатопартійність як її відображення. Натомість він пропонує виробничо-фахову диференціацію. Функції партій у політичній системі в умовах націократії виконуватимуть синдикати. Фахові синдикати (професійні спілки, в яких гуртуються прошарки людей за профілем виробництва: продукуюча інтелігенція, робітники, селяни, ремісники, приватні власники) як форма соціальної організації націократії стають складниками інституту держави, трансформуючи її у спілку працюючих. Саме синдикати делегують своїх представників у Господарські Ради на місцях і Всеукраїнську Господарську Раду в центрі.

Українська держава, на думку мислителя, має бути республіканською за формою правління. Загальнодержавною законодавчою установою пропонувалася Державна Рада (Сойм), посли до якої обиратимуться на основі усіх демократичних принципів виборчого законодавства. Кандидатів у посли по мажоритарних округах висуватимуть місцеві синдикати та Господарські Ради. Голова Держави, або Вождь Нації (водночас Голова Уряду) обиратиметься спеціальним органом – Національним Збором, що складатиметься з Державної Ради, Всеукраїнської Господарської Ради та представників синдикатів. Голова держави мав бути верховним головнокомандувачем, наділявся правом призначення міністрів та розпуску Державної Ради. Передбачалося створення Найвищого Суду з функціями конституційної юрисдикції [6, с. 114–115].

Таким чином, передбачено певну схему розподілу влади та систему стримувань і противаг між її гілками, хоча з дисбалансом у бік глави держави, оскільки держсекретарі (міністри) були відповідальними лише перед ним. За державним устроєм Українська Держава мала бути унітарною з розвинутим місцевим самоврядуванням (краї, повіти та громади). Чітко визначалися права та обов'язки громадян.

Очевидно, що спектр наукових досліджень М. Сціборського далеко виходив за межі традиційного для націоналізму предмета досліджень «нація-держава».

На тлі свого більш відомого попередника менш дослідженими, але не менш значущими та показовими у плані з'ясування поглядів української політичної думки націоналістичного спрямування на сутність та форму інституту держави виступають думки іншого мислителя-націоналіста –Дмитра Мирона (псевдо – Максим Орлик), викладені у праці «Ідея і чин України», що вийшла друком у 1940 р.

Як і його попередник, Д. Мирон здійснює дослідження головних ідейно-теоретичних течій сучасності з позиції критики їхніх недоліків, виявлених під час аналізу конкретних практик застосування.

Так, демократії з її розумінням суспільства як «механічної суми поодиноких людей, поділених на різні групи і партії» мислитель протиставляє націократію як «ціпку організацію цілого народу <…> для добра, сили й розвитку всіх сил нації» [4, с. 58–59]. У критиці вад демократії – суспільного хаосу, нетривкості парламентських коаліцій, нестійкості виконавчої влади – помітною є реакція дослідника на тенденції трансформації політичних режимів держав Європи того часу та особливості становища українського народу, зокрема відсутності міжнародної суб'єктності.

Попри певні симпатії до фашизму, характерні для політичної думки кінця 1930-х рр., Д. Мирон акцентує на відмінностях між ним і українським націоналізмом, який, зокрема, трактує «державу не як абсолютну вартість, але як природну форму життя й втілення нації, що служить для її добра, сили й розвитку». Тим паче, стверджує дослідник, український націоналізм не має нічого спільного з націонал-соціалізмом, визначаючи «націю не расою і кров'ю, але спільною волею, ідеєю й політичною активністю» [4, с. 68].

Ліберал-індивідуалістичному, соціалістичному, синдикалістичному розумінню держави Д. Мирон протиставляв націократичне. Мислитель стверджував, що будь-яка із трьох форм державного ладу – монархія, республіка, диктатура – має цінність лише у прив'язці її до можливості використання як інструменту реалізації інтересів нації. «Держава, як витвір боротьби та праці цілого ряду поколінь, не може бути знаряддям у руках якоїсь одної династії, кліки, партії, класу чи навіть цілого живучого покоління, але добром цілої нації» [4, с. 79]. У націократичній державі, за переконанням Д. Мирона, єдиним критерієм самореалізації особи та доступу до державних посад виступає праця як у вузькопрофесійній сфері, так і на благо нації.

Д. Мирон розглядав державу як найвищу форму суспільної самоорганізації; за тим винятком, що в цьому близькому до класичного розумінні інституту держави замість слова «соціум» він ставив слово «нація». Формою «інституціювання» держави він, за традиціями політичної думки націоналістичного спрямування, визначав національну спільноту. Заперечення самодостатності держави в дусі принципу «держава для нації» демократизувало розуміння держави в концепції Д. Мирона, водночас теза про органічну єдність нації та держави, навпаки, його «тоталітаризувала». При цьому сам мислитель дотримувався думки, що тотальність держави в концепції націократії «спирається на тотальність нації, а не всевладність адміністрації, державного апарату» [4, с. 81].

Д. Мирон виділяє два крайніх підходи щодо діалектики взаємовідносин «держава-суспільство». Перший підхід – це відсутність реакції на суспільні запити та потреби з боку держави, відірваність її від суспільства, що призводить до «закостеніння» держави. Другий підхід передбачає зворотне – нехтування різними соціальними групами авторитету держави, недооцінка її значення, що нівелює ефективність функціонування державних інституцій. Саме органічна єдність нації та держави, на думку вченого, дає змогу уникнути цих крайнощів, забезпечуючи стабільний розвиток суспільства та силу держави.

Мислитель виділяв функції держави як політичного інституту, зокрема політико-організаційну, економічну, соціальну, культурно-цивілізаційну, оборонну, зовнішньополітичну. Підставами реалізації функцій держави, на думку Д. Мирона, мали стати такі принципи:

− націополітика – діяльність держави, спрямована на посилення біологічного потенціалу та здоров'я нації;

− геополітика – політика держави, спрямована на «перетворювання та поширення території» відповідно до стратегії національного розвитку;

− кратополітика – спрямована на розбудову сильної, з високим ступенем підтримки населення влади, яка спирається на право;

− соціополітика – діяльність інститутів держави, спрямована на співпрацю різних соціальних верств на ґрунті ідей соціальної справедливості та з метою залучення їх до державного життя;

− економополітика – спрямована на організацію та розбудову всіх «продукційних сил та багатств» країни з метою досягнення економічної самостійності та розвитку [4, с. 80].

Д. Мирон, за традиціями української політичної думки націоналістичного спрямування, був апологетом диктатури як найбільш відповідного режиму на перехідний період боротьби за утвердження української державності. На користь диктатури як тимчасово необхідного державного ладу наводилися два аргументи. Перший – це негативний досвід так званої «демократичної анархії» періоду національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. Другий – геополітичні ризики молодої Української держави, розташованої на межі Схід–Захід, потенційно посилені можливим розпадом «совітської імперії» [4, с. 82].

Виходячи з тези «Держава для нації, а не нація для держави», Д. Мирон форму державного ладу виводив із суспільних потреб. Як держава не є самоцінністю, так і диктатура не має бути тривалою, а існувати лише до того часу, поки на неї є соціальний запит і зумовлена національним інтересом доцільність. Після завершення перехідного періоду, утвердження та зміцнення державності Д. Мирон услід за М. Сціборським виступав адептом «націократичного республіканського устрою» [4, с. 82].

Дмитро Мирон виділив засади, на яких має реалізовуватися цей державний лад:

− проголошення нації найвищим носієм влади;

− принцип єдиної, а не «механічно розділеної», сильної та авторитетної державної влади;

− принцип верховної влади глави держави;

− принцип «тривалої» виконавчої влади, яку формує глава держави, а контролюють представники народу;

− право на представництво в законодавчих органах усіх працюючих верств населення;

− принцип громадської самоорганізації всього населення;

− формування еліти шляхом «селекції» з усіх верств населення;

− принцип незалежного національного представництва.

Міркування Д. Мирона щодо специфіки та способів формування законодавчого органу держави, як і місцевих представницьких органів, близькі до поглядів М. Сціборського на цю проблему. Однак, на відміну від свого попередника, Д. Мирон писав, що суб'єктом обрання вищеназваних інститутів мають виступати не лише фахові синдикати, але й різноманітні громадські, політичні, культурно-освітні об'єднання, тобто не лише професійно-господарський, але й громадсько-політичний актив.

Особливістю бачення Д. Мироном законодавчої влади була ідея двопалатного парламенту, що мав складатися з Національної Ради Праці і Державної Ради (аналог сенату). Перший орган мав віддзеркалювати суспільні запити сьогодення, другий орієнтуватися також на потреби майбутніх поколінь. Кандидати до першого висувалися фахово-господарськими та громадсько-політичними організаціями, до другого – «світоглядово-політичною організацією», органами самоврядування та державними органами, сформованими главою держави. Обиралися члени обох палат парламенту в «загальному, безпосередньому, рівному

й тайному голосуванні пропорційно до ролі та значення поодиноких суспільно-господарських і громадянських організацій для цілості життя Нації-Держави» [4, с. 83].

Аналізуючи погляди Д. Мирона на сутність та форми інституту держави, необхідно, як стверджує В. Рог, брати до уваги: 1) час написання праці, що «наклало відбиток на його стиль і зміст»; 2) той факт, що це не стільки наукова праця, скільки «своєрідний курс лекцій для активу і провідного членства ОУН тих часів» [5, с. 2].

Якщо виходити з класифікації державного ладу, запропонованої самим Д. Мироном – монархія, республіка, диктатура, – то очевидно, що автор зараховує націократію як постійну форму держави незалежної України до республіки, на відміну від перехідної форми періоду боротьби за незалежність – національної диктатури. Інша річ – науковий аналіз, що виходить із канонів сучасної політичної науки. Відповідно до такого аналізу, Українська держава мала бути унітарною (з розвинутим місцевим самоврядуванням) за формою державно-територіального устрою та республікою за формою державного правління. Найбільш дискусійним залишається питання політичного режиму.

З одного боку, Д. Мирон критикує так зване «закостеніння» держави, відірваність державного апарату від народу як ознаку авторитаризму. З іншого боку, тези мислителя щодо «єдиної, сильної та авторитетної державної влади», «принципу верховної влади глави держави», «тривалої виконавчої влади, яку формує лише глава держави» наштовхують на думку про авторитарність влади. Водночас гасла щодо «контролю представників народу», а не інших гілок влади, над виконавчою владою, «органічної єдності нації та держави» дещо «тоталітаризують» концепцію Д. Мирона. При цьому сам факт наявності поділу влади на гілки, демократичних принципів її виборності, заперечення культу держави в наукових поглядах мислителя вказують на демократичні риси його концепції.

Варто констатувати, що критика вад тодішнього парламентаризму та утвердження тоталітарних режимів як характерна тенденція 1930-х років, що посилювалася з наближенням Другої світової війни, частково позначилася на еволюції української політичної думки націоналістичного спрямування.

Таким чином, концепція Д. Мирона характеризує погляд української політичної думки націоналістичного спрямування кінця 1930-х рр. на сутність та форму держави. Водночас мислитель запропонував низку особливостей, зокрема міркування щодо доцільності двопалатного парламенту як законодавчого органу незалежної України. Попри частково публіцистичний характер праць представників української політичної думки націоналістичного спрямування, вони потребують подальшого дослідження на різноманітну політологічну тематику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вдовичин І.Я. Свобода особи в правій українській політичній думці (20–30 рр. XX ст.) Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 512 с.
2. Демчишак Р.Б. Ідеологічні засади типологізації політичних режимів у політологічній спадщині Миколи Сціборського. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 83 (4). С. 408–412. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_83_108
3. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів: перший том (1920–1939). Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. 639 с.
4. Орлик М. Ідея і чин України. Б.м. 1940. 106 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/15885/file.pdf
5. Рог В. [Передмова] Дмитро Мирон: повернення у слові. *Мирон-Орлик Д. Ідея і чин України.* Київ : Українська видавнича спілка, 2017. С. 1–3.
6. Сціборський М. Націократія. Париж, 1935. 117 с.

REFERENCES:

1. Vdovychyn, I. (2010). Svoboda osoby v praviy ukrayins'kiy politychniy dumtsi (20–30 rr. XXst.) [Freedom of the person in the right Ukrainian political thought (20–30s of the XX century)] Ivano-Frankivs'k: Misto. 512 s. [in Ukrainian].
2. Demchyshak, R. (2014). Ideolohichni zasady typolohizatsii politychnykh rezhymiv u politolohichnii spadshchyni Mykoly Stsiborskoho [Ideological principles of typology of political regimes in the political heritage of Mykola Stsiborsky] *Hileia: naukovyi visnyk.* Vyp. 83 (4). S. 408–412. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_83_108 [in Ukrainian]
3. Mirchuk, P. (1968) Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv : pershyi tom (1920–1939) [Essay on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists]. Miunkhen-London-Niu-York. 639 s. [in Ukrainian]
4. Orlyk, M. (1940). Idea i chyn Ukrainy [Idea and act of Ukraine] B.m. 106 s. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/15885/file.pdf [in Ukrainian]
5. Roh, V. (Peredmova) (2017). Dmytro Myron: povernennia u slovi [Dmytro Myron: return in words] *Myron-Orlyk D. Ideia i chyn Ukrainy*. Kiev: Ukrainska vydavnycha spilka. S. 1–3 [in Ukrainian]
6. Stsiborskyi, M. (1935) Natsiokratiia [Nationocracy]. Paryzh. 117 s. [in Ukrainian]

Dmytro Myron's views on the essence and form of the institution of the state in the context of Ukrainian political thought of nationalist orientation

Turchyn Yaryna Bohdanivna

Doctor of Political Sciences,
Professor at the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Metropolitan Andrew str., 5, Lviv, Ukraine

Ivasechko Olha Yaroslavivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor
at the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Metropolitan Andrew str., 5, Lviv, Ukraine

The article deals with the problems of the institution of the state and its forms in the context of Ukrainian political thought of nationalist orientation of the Ukrainian on the example of ideas of political thinker Dmytro Myron. The scientific analysis of the researcher's views from the standpoint of the canons of modern political science is demonstrated in the article. Such research methods as the method of historicism, comparative, system-structural analysis were used.

The place of the concept of the nationalist in the Ukrainian political thought of nationalist orientation is clarified. D. Myron defined the nation as a form of "institutionalization". He contradistinguished the liberal-individualist, socialist, and syndicalist understanding of the state with the national-democratic one.

D. Myron proposed to classify the state system on monarchy, republic, dictatorship and the nation-state as a permanent form of the state of independent Ukraine belonged to the republic, in contrast to the transitional form of the period of struggle for independence – the national dictatorship. Due to analysis of the researcher's views from the standpoint of the canons of modern political science the Ukrainian state was to be unitary with developed local government (in the form of state-territorial organization) and republic (in the form of government). The political regime in the concept of D. Myron contained some classic features of all three types of regime: democracy, authoritarianism and totalitarianism. In our opinion, characteristic trend of the 1930s, which intensified with the approach of World War II, was criticism of the shortcomings of the parliamentary and the establishment of totalitarian regimes. And this tendency partly affected on the evolution of Ukrainian nationalist political thought.

The concept of state of D. Myron is traditional in the context of the Ukrainian political thought of the nationalist orientation of that period. At the same time, he proposed a number of features, including considerations on the feasibility of a bicameral parliament as a legislative body of independent Ukraine.

Key words: *Dmytro Myron, Ukrainian political thought, nationalism, institution of the state, form of the state.*

Войнова Елліна Олегівна

Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії

УДК 321:316.454.52:304.42
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.2

Войнова Елліна Олегівна
аспірантка кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Розв'язання завдання щодо розвитку електронної демократії в Україні актуалізує необхідність дослідження цього феномену в широкому соціально-політичному контексті. Стаття має на меті розкрити функціональні й структурні особливості електронної демократії на основі аналізу концепції мережевого суспільства. Досягнення мети передбачає послідовне використання таких наукових методів, як контент-аналіз і порівняльний аналіз, а також застосування системного й структурно-функціонального підходів. Ця методологія дозволяє автору сформулювати закономірності, визначити особливості й розкрити структуру електронної демократії. Автор констатує, що електронна демократія є формою демократичної політичної системи, яка визначає новий тип соціальної організації, котрий характеризується як мережеве суспільство. Не змінюючи сутності демократичних процесів, онлайн-комунікація, яка виступає системоутворювальним фактором мережевого суспільства, детермінує закономірності розвитку й функціонування електронної демократії. Перша закономірність – співіснування таких тенденцій, як індивідуалізація та розширення мережевих зв'язків. Друга закономірність виявляється у взаємодії між тенденціями глобалізації та локалізації, що породжує новий процес, який називається «глобалізація». Третя закономірність – це діалектичне поєднання двох процесів: з одного боку, мережеве суспільство стає відкритішим, та отже, демократичнішим, але з іншого боку, – суспільство стає більш неоднорідним. Ці закономірності також впливають на формування структури електронної демократії як мультимережі політичної комунікації в Інтернеті. Означена структура має три рівні: мікро-, мезо- й макромережі. У процесі циркуляції потоків повідомлень ці мережі послідовно виконують ряд взаємопов'язаних функцій демократичної політичної системи.

Ключові слова: *демократія, Інтернет, онлайн-мережа, інформаційний потік, соціальна взаємодія, політична участь, індивідуалізація, інтерактивність, глокалізація, повідомлення, політичний áктор.*

Вступ. Інтернет-революція великою мірою змінила характер соціальної, в тому числі політичної, взаємодії, відкривши невідомі в попередні епохи можливості політичної партиципації. Це сталося тому, що в Інтернеті фізична відстань між суб'єктами не відіграє суттєвої ролі для спілкування, стираються не тільки простір і час, але відбувається зближення культур, світоглядів, традицій і цінностей. Завдяки вдосконаленій швидкості онлайн-обміну інформацією в людей з'явилася можливість сприймати, поширювати й реагувати на ситуацію як у місті своєї локації, так і у світі в цілому з набагато більшою швидкістю. Використовуючи такі цифрові платформи, як Instagram, Facebook, Twitter або Telegram, їхні учасники отримують більше можливостей висловлювати свою думку, створювати доступ до соціальних рухів, сприяти змінам і підвищувати освіченість. Соціальні онлайн-мережі трансформували демократичні процеси й перемістили їх зі звичайних фізичних просторів у віртуальні й оцифровані. Усі аналітики погоджуються з тим, що саме розвиток вебмереж створив передумови виникнення нової форми демократії, яку називають цифровою або електронною демократією. Проте в дослідженнях цього феномену переважають інструменталістські підходи, які не дають можливості розкрити соціальний базис електронної демократії, а отже, й чітко визначити структурні й функціональні особливості цієї форми політичної участі й тенденції її еволюції. Проблема уявляється особливо актуальною з боку необхідності розв'язання завдання щодо розвитку електронної демократії в Україні.

Мета та завдання. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу базових положень концепції мережевого суспільства розкрити закономірності становлення та розвитку електронної демократії, а також особливості її структури й функціонування.

Методи дослідження. Досягнення мети передбачає послідовне використання таких наукових методів, як контент-аналіз і порівняльний аналіз, а також застосування системного й структурно-функціонального підходів. Контент-аналіз був використаний для розгляду базових положень концепції мережевого суспільства в роботах її фундаторів – Баррі Уеллмана (Barry Wellman) і Мануеля

Кастельса (Manuel Castells). Компаративістський аналіз став у пригоді для порівняння особливостей тлумачення тих відзнак мережевого суспільства, які визначають характерні властивості електронної демократії не тільки означеними авторами, але й такими дослідниками, як Джозеф Най (Josef Nye), Ян ван Дійк (Jan van Dijk), Олександр Назарчук. Системний підхід дає нам можливість обґрунтувати закономірності становлення та розвитку е-демократії як форми демократичної політичної системи, що визначає той новий тип соціальної організації, котрий характеризується як мережеве суспільство. Дотримуючись структурно-функціонального підходу, ми представляємо ефективну структуру електронної демократії як мультимережі політичної комунікації та розкриваємо функції таких її компонентів, як мікро-, мезо- й макромережі.

Результати. В українському суспільно-політичному й науковому дискурсах досі домінує інструменталістське ставлення до електронної демократії. Так, наприклад, Сергій Карелін, координатор напряму «Електронна демократія» проєкту «Електронне урядування для підзвітності влади та участі суспільства» EGAP вважає, що електронна демократія – це концепція, яка дозволяє тим людям, які не мають, наприклад, можливості фізично бути присутніми на голосуванні, не бути ізольованими від цього процесу. Серед найефективніших інструментів концепції він назвав електронні петиції та бюджет участі [1].

Автори навчального посібника «Електронна демократія» хоча й констатують, що суть е-демократії полягає в застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для широкого залучення громадян у громадсько-політичне життя, але водночас зазначають, що феномен е-демократії слугує лише для забезпечення доставлення голосу народу посадовцям. Саме в цьому сенсі Н.В. Грицяк і С.Г. Соловйов розглядають е-демократію у вузькому й у широкому розумінні. У першому випадку вони мають на увазі застосування ІКТ для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян, коли громадянин може звернутися до інстанції письмово, а може, наприклад, через електронну пошту. У другому випадку – залучення громади за допомогою сучасних інформаційних технологій до розв'язання різноманітних суспільно-політичних завдань. За приклад вказані автори наводять інтерактивну участь жителів у засіданні місцевої ради, коли під час транслювання засідання в Інтернеті кожен зацікавлений може висловити своє ставлення до рішень ради, виступів депутатів, а отже, вплинути на позицію органу влади [2, с. 3–4].

Але зараз у світових академічних колах затверджується глибше тлумачення поняття «електронна демократія». Воно походить від фундаментального визнання демократії не просто як форми представництва в урядових установах, але як суспільного устрою, котрий дозволяє справедливо брати участь у питаннях, що залучають людей до обміну ідеями й власними думками, підтримуючи права людини. Більшість дослідників говорять про наділення громадянського суспільства правом вести дискусії про політичні рішення та впливом на представницьку владу за умови забезпечення повної інформованості й свідомості громадськості [3, с. 52–53]. Саме ці права, на думку експертів, і покликані забезпечити е-демократія. Так, бельгійський дослідник Уіце Ван Рансбік наголошує, що електронна демократія для нього стосується не лише виборів, але й набагато більшого залучення людей до обговорень і дебатів, вона має зробити «представницьку демократію більш представницькою» [4]. Як зазначає Ендрю Чадуік, теоретики електронної демократії розходяться у визначеннях, але більшість поділяють переконання, що деякі традиційні обмеження громадянства в сучасних ліберально-демократичних державах – проблеми масштабу, дефіциту часу, занепаду громад і відсутності можливостей для обговорення політики – можуть бути подолані новими формами спілкування в Інтернеті [5]. Згідно із цим поглядом електронна демократія охоплює соціальні, економічні й культурні умови, які уможливлюють вільну й рівну практику політичного самовизначення [6]. Очевидно, що для розуміння сутності, структури й функцій електронної демократії в такому її сучасному широкому тлумаченні як комплексу соціальних, економічних, політичних і культурних фáкторів необхідно звернутися до основ, тобто розглянути характеристики соціального середовища, в яких цей феномен виник і розвивається.

Основним фактором, що задає тенденції розвитку сучасного суспільства, стає мережева онлайн-комунікація. Розвиток Інтернету й особливо онлайн-мереж привели до формування нового типу соціального середовища, який отримав назву «мережеве суспільство». На думку аналітиків, концепція мережевого суспільства стає основоположною концепцією, що відбиває стан справ у сучасному суспільстві, – практично всі сфери життя тією чи іншою мірою набувають вигляду мережевої структури [7, с. 91].

Уперше термін «мережеве суспільство» (network society) був запропонований норвезьким вченим Стейном Брейтеном (Stein Braten) в книзі «Моделі людини й суспільства» в 1981 році, хоча трьома роками раніше англійський дослідник Джеймс Мартін (James Martin) використовував схоже поняття (wired society) [8]. Однак засновником власне концепції мережевого суспільства слід вважати канадського соціолога Баррі Уеллмана.

У своїй аргументації Б. Уеллман виходить із того, що комп'ютерні мережі – це соціальні мережі. Соціальні переваги комп'ютерних соціальних

мереж – ширша пропускна здатність, бездротова портативність, глобалізована підключеність, персоналізація – сприяють переходу від спільноти «від дверей до дверей» і «від місця до місця» до спільнот «від людини до людини» і «роль до ролі». Люди спілкуються в соціальних мережах, а не в комунальних групах. Індивідуальне й комп'ютерне спілкування інтегровано в спільноти, що характеризуються персоналізованою мережею. Такі трансформації створили нову основу для спільноти, яку Уеллман назвав «мережевий індивідуалізм». Разом із цим мережеве суспільство стає суспільством міжособистісних зв'язків, які забезпечують соціальну взаємодію, підтримку, інформацію, почуття приналежності до групи й соціальну ідентичність, створюють особливий вид соціального капіталу – мережевий капітал [9]. Продовжуючи розробляти концепцію мережевого суспільства, Уеллман розкриває таку проблему сучасних спільнот, як «глокалізація» (поєднання трендів «глобалізації» та «локалізації») [10].

Теорію Уелмана ми розглядаємо як один із наріжних каменів базової для нашого дослідження концепції мережевого суспільства. Ця теорія дозволяє нам сформулювати закономірності мережевого суспільства, які визначають особливості функціонування електронної демократії. Перша закономірність полягає в співіснування тенденцій індивідуалізації та розширення мережевих зв'язків, що приводить до формування нового ресурсу – мережевого капіталу, який виступає рушійною силою е-демократії. Друга закономірність проявляється у взаємодії трендів глобалізації та локалізації, що породжує новий процес, котрий отримав назву «глокалізація». Саме цей процес постає нині як визначний тренд еволюції е-демократії по усьому світу.

Концепція Б. Уеллмана була розвинена й набула зрілості в працях іспанського соціолога Мануеля Кастельса. Кастельс підкреслює, що він іменує соціальну структуру інформаційного століття мережевим суспільством тому, що воно створене мережами виробництва, влади й досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, які перетинають час і простір. Вчений зазначає, що, хоча мережі є старою формою організації в людському досвіді, технології цифрових мереж, характерні для інформаційного століття, забезпечили соціальні й організаційні мережі таким чином, що дозволили їхнє нескінченне розширення та реконфігурацію, долаючи традиційні обмеження мережевих форм організації управляти складністю понад певний розмір мережі. Він запропонував гіпотезу про те, що формується нова культура, культура справжньої віртуальності, в якій оцифровані мережі мультимодальних комунікацій настільки охопили всі прояви культури й особистого досвіду, що зробили віртуальність фундаментальним виміром нашої реальності [11, p. xxx]. «Усі суспільства інформаційної епохи дійсно пронизані – з різною інтенсивністю – повсюдною логікою мережевого суспільства, чия динаміка поступово абсорбує та підкоряє попередні соціальні форми», – проголошує вчений [11, p. xviii]. Ми наголошуємо, що це, безумовно, стосується і форм демократії.

Базовою категорією в теорії мережевого суспільства Кастельса виступає дефініція потоку. Під потоками він розуміє цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні áктори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства За Кастельсом, сучасне суспільство побудоване навколо потоків капіталу, інформації, технологій, організаційної взаємодії, символів [11, p. xviii]. Таким чином, спираючись на аргументи Кастельса, ми визначаємо, що електронна демократія – це безперервний потік політичної комунікації, який циркулює в Інтернет-мережах від індивідів до політичних структур і по «петлі зворотного зв'язку» від політичних структур до індивідів.

У контексті нашого дослідження слід акцентувати на тому, що мережеве суспільство суттєво відрізняється від інформаційного суспільства часів панування телебачення. М. Кастельс говорить про те, що необхідно відмовитися від поняття «інформаційне суспільство» й визначати суспільство у світлі того, що дійсно буде новим у сучасну епоху, а саме через мережі інформаційних технологій [12].

За цих умов відбувається і трансформація демократичних форм суспільної організації, бо ж роль Інтернету в розвитку демократичних процесів докорінно відрізняється від аналогічної ролі традиційних засобів масової інформації. Внаслідок розвитку Інтернету й особливо вебмереж зростають диференціація та варіативність інформаційних потоків, розгортаються процеси демасифікації та індивідуалізації політичної комунікації. Відповідно до концепції Кастельса, в сучасному світі індивідуальність переважає над «почуттям спільності», проте індивідуалізм не зводиться до соціальної ізоляції, і люди, живучи в національних державах, прагнуть до глобальної спільності, до пошуку «ідентичності, спрямованої в майбутнє» [11, p. xxv].

Однак ключовою відмінністю мережевої комунікації є інтерактивність, яка усуває суб'єкт-об'єктні відмінності. Інтерактивність учасників онлайн-мереж приводить до того, що «люди бачать себе уповноваженими учасниками побудови інформаційного потоку» [13, p. 176]. Це своєю чергою зумовлює той факт, що різниця між індивідуальними й колективними формами політичної активності в епоху Інтернету стає все розмитішою [14, p. 6].

Розглядаючи особливості електронної демократії, необхідно підкреслити важливість підйому нової форми спілкування, яку Кастельс концептуалізував як масову самокомунікацію. Цей процес також самогенерується за змістом, самоспрямовується в емісії та самовідбирається на рецепції багатьма, хто спілкується з багатьма. Це нова сфера спілкування і, зрештою, нове середовище, основу якого складають комп'ютерні мережі, мова якого є цифровою, а відправники глобально розподілені й глобально інтерактивні. Кастельс вказує на те, що загальний доступ до файлів і мережі, побудовані за принципом рівний-до-рівного (peer-to-peer (p2p)), зробили можливими циркуляцію та переформатування будь-якого оцифрованого контенту [11, p. xxxii]. На підставі цього факту ми можемо зробити висновок, що мережеве суспільство стає все відкритішим, а отже й демократичнішим.

Але, визначаючи особливості розгортання демократичних процесів у мережевому суспільстві, не можна обійти увагою той факт, що це суспільство стає і все неоднорідніше. Така неоднорідність зумовлена тим, що соціальна взаємодія в комп'ютерних мережах потребує наявності в áкторів високого технологічного й інтелектуального потенціалу. Прерогативою тих áкторів, які мають такий потенціал, стає творча, або, як її називає Кастельс, самопрограмована праця (self-programmable labor). Для решти залишається рутинна звичайна праця (generic labor). Це породжує новий тип стратифікації суспільства, бо між означеними двома соціальними стратами виникає величезний розрив у рівні оплати праці [11, p. xxiii]. Соціально-економічна, а отже й політична диференціація простежується не тільки на місцевому й національному, але й на глобальному рівні. Вона полягає в тому, що, як вказує Кастельс, хоча всі й кожен на планеті відчули наслідки цієї нової соціальної структури, глобальні мережі містять одних людей і території, виключаючи інші, що викликало географію соціальної, економічної та технологічної нерівності [11, p. xviii]. Додамо, що розрив виникає також і в доступі до інструментів електронної демократії, а значить – у рівні політичної участі.

Неоднорідність зон політичної комунікації, що впливає на ефективність функціонування та зміст е-демократії, зумовлена ще й тим, що, за Кастельсом, у мережевому суспільстві процеси й практики, в тому числі політичні, визначаються функціональним значенням, а не місцем, в яких знаходяться áктори [11, p. xxxix]. Але, не зважаючи на те, що простори потоків перетинаються з просторами місць, культурне й соціальне значення визначається в термінах місць, локальності, водночас функціональність, ресурси й влада визначаються в термінах потоків. На думку Кастельса, це сама фундаментальна суперечність, що з'являється в глобалізованому, урбаністичному, мережевому світі: у світі, побудованому за логікою простору потоків, де люди живуть у просторах місць. [11, p. xxxv]. Це фундаментальна суперечність, яка зумовлене згаданими вище процесами глокалізації, відбивається також у контроверсійному характері електронної демократії, бо, як вказує Кастельс, у мережевому суспільстві еліти – глобалізовані, а маси – локалізовані.

Означена диференціація мережевого суспільства зумовлює його нелінійну структуру. Архітектура глобальних мереж, за Кастельсом, водночас є поліцентричною та ієрархічною, бо з'єднує вузли вибірково, залежно від їхньої відносної цінності. На думку вченого, мережеве суспільство має дворівневу структуру. Соціальна взаємодія в процесі прийняття важливих рішень (high-level decision-making process) відбувається в мікромережах, що базуються на спілкуванні обличчя-до-обличчя. Вони своєю чергою пов'язані з макромережами, в яких відбувається імплементація прийнятих рішень (macro-network of decision implementation). На цьому рівні взаємодію забезпечують мережі електронної комунікації [11, p. xxxvii]. Але ми вважаємо, що до цієї моделі треба додати ще один проміжний зв'язувальний рівень – мезомережі. На цьому рівні в інтерактивному онлайн-режимі відбувається обговорення та коментування рішень у різноманітних групах за інтересами. Отже, розвиваючи дослідницькі висновки Кастельса, ми пропонуємо розглядати електронну демократію як відкриту систему, котра являє собою мультимережу, що має трирівневу структуру. Перший рівень – мікромережі, де відбувається формулювання політичних рішень у комунікаційному ядрі, котре складається з політичних лідерів або лідерів громадської думки, їхніх друзів і близьких колег. Другий рівень – мезомережі, де відбувається обговорення проблем у колі експертів і груп за інтересами. Третій рівень – макромережі із широкою периферією громадянського суспільства, де відбувається популяризація політичних опіній та їх імплементація. На етапі зворотного зв'язку на другому рівні – в мезомережах – проходить агрегація вимог і підтримки, які поступають від периферійних мереж третього рівня, після чого на першому рівні відбувається їхня артикуляція.

Для того, аби показати ще одну кардинальну відмінність електронної демократії, треба звернути увагу на твердження Кастельса про те, що час є соціальною формою, яка змінюється в ході суспільних трансформацій, таких, наприклад, як перехід від національних держав індустріальної епохи до глобального мережевого суспільства. Він навіть увів для нього таку дефініцію, як «позачасовий час» (timeless time) у порівнянні із «застиглим часом» (glacial time) попередніх епох. Вчений пояснює це тим, що в умовах поширення

мобільних засобів комунікації та мережі Інтернет, які дозволяють бути на зв'язку 24 години на добу 7 днів на тиждень, стираються межі між особистим, сімейним і робочим часом. Хоча різні форми часу продовжують співіснувати в комунікаційному полі мережевого суспільства, але саме позачасовий час постає часом домінантних функцій і потужних áкторів [11, p. xxxii]. На підставі цієї аргументації іспанського соціолога ми визначаємо, що «позачасовість» виступає відмінною ознакою електронної демократії.

У контексті нашого дослідження важливо акцентувати на тому, що нові форми комунікації спричиняють утворення нових моделей соціальної взаємодії, в тому числі політичної. «Поява величезної кількості інформаційних мереж приводить до того, що вертикальні зв'язки управління втрачають своє значення, а на заміну їм приходять горизонтальні соціальні зв'язки, котрі інтенсивно розвиваються, – зазначає М. Кастельс. – Як наслідок, державний суверенітет слабшає, відбувається інтерналізація соціального життя» [11, p. xxviii]. На підставі цих умовиводів вченого ми констатуємо, що горизонтальна побудова політичної комунікації є однією з ознак електронної демократії. А процес освоєння зовнішніх структур, в результаті якого вони стають внутрішніми регуляторами, перетворення зовнішніх реальних дій, соціальних форм спілкування в стійкі внутрішні якості соціальних áкторів через засвоєння ними вироблених в онлайн-мережах норм, цінностей, установок та уявлень є характерним для політичного дискурсу, що розгортається як одна з форм електронної демократії. Окрім іншого, це приводить до інтерференції офлайн та онлайн політичної активності.

Важливо підкреслити, що зміна соціальними Інтернет-мережами властивостей комунікаційних потоків вимагає створення нових форм регулювання соціальної взаємодії. Як вказує Кастельс, в економічній сфері віртуалізація привела до створення глобального ринку, в якому національні інститути влади практично втратили здатність управляти світовими потоками матеріальних цінностей та інформації. А в політичній сфері, на його думку, приходить кінець уявленням про демократію, яка полягає в тому, що кожні чотири роки ви голосуєте на виборах, результат яких визначається ЗМІ, котрі контрольовані владою та великими бізнес-корпораціями [15]. Цю тезу Кастельса розвиває, зокрема, й засновник концепції м'якої сили (soft power) американський політолог Джозеф Най. «Неформальні мережі підірвуть монополію традиційної бюрократії, – стверджує він. – Приватні особи й приватні організації від корпорацій і неурядових організацій до терористів отримали можливість відігравати безпосередню роль у світовій політиці. Світова політика не може бути єдиною компетенцією урядів» [16]. Отже, як вважають ці вчені, у світовому політичному процесі поєднуються дві взаємопов'язані тенденції – демократизації та глобалізації. Це проявляється в тому, що соціальні рухи й геополітичні стратегії, розвиваючись паралельно, стали здебільшого глобальними, щоб діяти як глобальні джерела влади, тоді як інститути національної держави, успадковані від Нового часу й від індустріального суспільства, поступово втрачають здатність контролювати й регулювати глобальні потоки багатства й інформації [11, p. xviii].

Але ця позиція була піддана суттєвій корекції голландським соціологом Яном ван Дійком у роботі «Мережеве суспільство», яка побачила світ у 2011 році [17]. З боку теорії електронної демократії дуже плідними є висновки цього автора про трансформацію політики й політичного в реаліях другої декади XXI століття. Дослідник стверджує, що володіння владою в епоху Інтернету визначається доступом до мереж і кількістю зв'язків всередині них. Як і Кастельс, ван Дейк вважає, що замість бюрократичного вертикального управління суспільством в Інтернеті формується горизонтально диференційована громадська структура (яку ми можемо назвати електронною демократією). Проте він стверджує, що влада в мережевому суспільстві не перетікає до соціальних медіа, а залишається за державою. На його думку, влада в мережах не обов'язково «розмивається». Навпаки, через них вона може бути сконцентрована сильною державою, яка контролює технології та соціальні мережеві зв'язки. Отже, на цій підставі ми можемо дійти висновку, що суб'єктами електронної демократії виступають не тільки громадяни, групи інтересів і політичні організації та інші інститути громадянського суспільства, але потужним áктором у ній зараз виступає і держава.

Голландський соціолог погоджується, що значні зміни політичного процесу в таких аспектах, як обмін політичною інформацією, суспільно-політичні дебати, розвиток нових форм політичної участі безперечні. Однак вчений не дає однозначного прогнозу щодо приходу прямої демократії через технології Інтернету. Я. ван Дейк наголошує, що мережі володіють не тільки позитивними характеристиками, – вони можуть бути нестійкі й навіть ненадійні, завжди несуть у собі ризик технічних помилок, можуть бути «зламані» й сфальшовані. Уникнути цих ризиків неможливо. Можливо лише мінімізувати їх за допомогою посилення контролю з боку громадянського суспільства й подальшого вдосконалення комунікаційних технологій. Ми можемо констатувати, що в цьому, з одного боку, криються вади електронної демократії, а з іншого, – визначаються напрями її вдосконалення.

Слід зазначити, що в загальній концепції мережевого суспільства як соціальної системи різними авторами по-різному представлені її первинні

елементи. Якщо М. Кастельс вважає, що базовими осередками суспільства є самі мережі, то Я. ван Дійк визначає основними одиницями суспільства індивідів, незважаючи на те, що вони все більше комунікують та об'єднуються в спільноти. Своєю чергою ретельно проаналізувавши різноманітні компоненти концепції мережевого суспільства, російський філософ Олександр Назарчук стверджує, що в сучасному соціумі атомом, до якого може бути зведене все різноманіття соціальної реальності, виступає повідомлення (massage). «Теорія мереж вчить, що останньою межею, атомом суспільства є не індивід, а «повідомлення», з яких складається життя індивідів, інститутів, класів, до якої б поняттєвої інстанції ми не зверталися, – наголошує він. – У мережевому суспільстві все стає «сполученням» або потоком «повідомлень»: наповнення особистого життя, політичні події, явища культури і так далі» [18, с. 70]. Розкриваючи конструктивістський потенціал повідомлень, Назарчук вказує, що саме вони зумовлюють форми соціальних утворень і легітимізують суб'єктів комунікації в їхньому соціальному статусі. Отже, він таким чином формулює сутність концепції мережевого суспільства з позицій системного й структурно-функціонального підходів: «Мережа – це система, що організує процес комунікації [18, с. 67] <…> Мережа – це один з основних способів, за допомогою яких досягається ефект структурування соціальних впливів у просторі суспільства. І яка б соціальна форма не виникала в результаті комунікації, вона є одним із видів мереж. І завдяки цьому вона здатна перетікати в інші форми й обмінюватися з ними [18, с. 70] <…> Для теорії електронної демократії есенціальне значення має те, що з позицій концепції мережевого суспільства державна влада є нічим іншим, як мережею комунікацій» [18, с. 71]. Отже, слідуючи за вказаною логікою, можна визначити, що електронна демократія – це сукупність онлайн-мереж політичної комунікації, котра являє собою систему, що утворюється з повідомлень як первинних елементів. Політичні áктори (громадяни, групи інтересів, еліти, політичні партії, громадські організації та державні установи) функціонують у цій системі як вузли мультимережі, котрі генерують, трансформують і приймають ці повідомлення.

У контексті нашого дослідження слід звернути особливу увагу на твердження Назарчука про те, що мережі, не змінюючи принципово функціонального змісту соціального життя, часом явно, а часом латентно трансформують характер і порядок соціальних зв'язків та інтеракцій [18, с. 70]. Погоджуючись із цією тезою, ми своєю чергою наголошуємо, що Інтернет не змінює змісту демократії, проте онлайн-мережі трансформують процеси політичної комунікації; це має знаходити відбиття в теорії електронної демократії. Так, наприклад, теорія груп інтересів повинна враховувати, що інтереси відтепер легко агрегуються за допомогою інформаційних каналів. З боку теорії електронної демократії ми оцінюємо як визначальний висновок російського філософа, який констатує, що мережеве суспільство, мультиплікуючи й змінюючи інформаційні потоки в політичній сфері, неминуче демократизує усталений порядок відправлення влади [18, с. 73].

Висновки. Отже, проаналізувавши основні положення концепції мережевого суспільства, ми можемо констатувати, що електронна демократія – це форма демократичного політичного устрою, яка відзначає той новий тип суспільної організації, котрий характеризується як мережеве суспільство. Електронна демократія – це глобальна вебмультимережа, вузлами якої є політичні áктори (громадяни, групи інтересів, еліти, політичні партії, громадські організації та державні установи), котрі пов'язані між собою потоками онлайн-повідомлень, вміст яких сприяє формулюванню політичного порядку денного й розгляду спірних питань на основі громадської думки, що формується в рамках раціонального й аргументованого публічного дискурсу, спрямованого на досягнення консенсусу, встановлення взаємної довіри й забезпечення прав людини.

Не змінюючи сутності демократичних процесів, онлайн-комунікація, яка є системоутворювальним чинником мережевого суспільства, детермінує закономірності функціонування електронної демократії. Перша закономірність полягає в співіснування тенденцій індивідуалізації та розширення мережевих зв'язків, що приводить до формування нового ресурсу – мережевого капіталу, який виступає рушійною силою е-демократії. Друга закономірність проявляється у взаємодії трендів глобалізації та локалізації, що породжує новий процес, котрий отримав назву «глокалізація». Саме цей процес постає нині як визначний тренд еволюції е-демократії по усьому світу. Але він зумовлює також наявність ціннісних суперечностей між елітами, що глобалізовані, й масами, що локалізовані, а також спричиняє конфлікт між традиційними й мережевими ідентичностями. Ці суперечності значною мірою визначають порядок денний політичного дискурсу в рамках е-демократії. Третя закономірність – це діалектичне поєднання двох процесів: з одного боку, мережеве суспільство стає все відкритішим, а отже й демократичним, а з іншого – суспільство стає і все більш неоднорідним, що зумовлюється розривом між різними індивідами, верствами суспільства й навіть країнами й регіонами в доступі до інструментів електронної демократії, а значить – у рівні політичної участі.

Ці закономірності визначають такі характеристики електронної демократії, як демасифікація, диференціація та варіативність інформаційних

потоків, а також розвиток масової самокомунікації та горизонтальних зв'язків між акторами. Крім цього, технології Web 2.0 зумовлюють таку особливість електронної демократії, як «позачасовість», а також і таку її ключову відмінність, як інтерактивність, котра усуває суб'єкт-об'єктні відмінності.

Означені закономірності також впливають на формування структури е-демократії як мультимережі політичної онлайн-комунікації. Ця структура має три рівні: мікромережі політичних лідерів або лідерів громадської думки та їх найближчого оточення; мезомережі політичних експертів і груп інтересів; макромережі широких верств громадянського суспільства. У процесі циркуляції потоків повідомлень ці мережі послідовно виконують ряд взаємопов'язаних функцій політичної системи. На першому рівні відбувається артикуляція суспільних запитів і прийняття політичних рішень, на другому – агрегація суспільних вимог і підтримки, наступне обговорення політичних рішень, на третьому – висування різноманітних політичних вимог і висловлювання підтримки, а також популяризація та імплементація політичних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Электронная демократия: какие инструменты эффективнее всего работают в Украине. *UA TV.* 2019. 24 октября URL: https://rus.uatv.ua/elektronnaya-demokratiya-kakie-instrumenty-effektivnee-vsego-rabotayut-v-ukraine/ (дата звернення: 30.10.2020).
2. Грицяк Н.В., Соловйов С.Г. Електронна демократія : навчальний посібник. Київ: НАДУ, 2015. 67 с.
3. Линде А. Н. Делиберативная демократия как направление в современной теории демократии: анализ основных подходов. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право.* 2015. Т. 8. № 1. С. 52–58.
4. Menke M. E-Democracy How to Participate in Politics Digitally. *The New Federalist.* 2020. 15 July. URL: https://www.thenewfederalist.eu/e-democracy-how-to-participate-in-politics-digitally?lang=fr (дата звернення: 01.11.2020).
5. Chadwick A. E-democracy. *Encyclopeadia Britannica*. URL: https://www.britannica.com/topic/e-democracy.
6. E-Democracy. *Vikipedia.* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy#:~:text=E%2Ddemocracy%20(a%20combination%20of,in%20political%20and%20governance%20processes (дата звернення: 01.11.2020).
7. Саенко Л.А., Егоров М.В. Сетевое общество в контексте современных социальных трансформаций. *Социологические науки*. 2014. № 7 (48). С. 88–93.
8. Тузовский И.Д. Исторические обстоятельства, обусловившие синкретизм и конвенционализм современного состояния теории информационного общества. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств.* 2015. № 3 (43). С. 7–15.
9. Wellman B. Physical place and cyberplace: the rise of networked individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2001. Vol. 25. Iss. 2. P. 227–252. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-2427.00309.
10. Wellman B. Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism. *Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches* / Ed. by M. Tanabe, P. van den Besselaar and T. Ishida. Berlin : Springer-Verlag, 2002. P. 11–25. DOI: https://doi.org/10.1007/3-540-45636-8_2.
11. Castells M. The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1). Vol 1. 2nd Edition with a New Preface. Oxford : Wiley Blackwell Publ., 2010. 594 p. DOI: 10.1002/9781444319514.
12. Castells M. Materials for an exploratory theory of net- work society. *The British Journal of Sociology*. 2000. No. 51. P. 5–24. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00005.x.
13. Guadagno E.R., Guttieri K. Fake News and Information Warfare: An Exam[nation of the Political and Psycological Proccesses from the Digital Sphere to the Real World. *Handbook of Research on Deception, Fake News, and Misinformation.* Online IGI Global, 2019. P. 167–191. DOI: http://10.4018/978-1-5225-8535-0.ch011.
14. Kaun A., Kyriakidou M., Uldam J. Political Agency at the Digital Crossroads? *Media and Communication*. 2016. Vol. 4. Iss. 4. P. 1–7. DOI: http://dx.doi.org/10.17645/mac.v4i4.690.
15. Байдакова А.А. Соціолог Мануель Кастельс – про неминучість нової демократії. *Радіо Свобода*. 2012. 20 червня URL: http://www.svoboda.org/content/article/24620450.html (дата звернення: 04.11.2020).
16. Nye J.S. The Reality of Virtual Power. *Project Syndicate*. 2011. 11 Feb. URL: https://www.project-syndicate.org/commentary/the-reality-of-virtual-power?barrier=true (дата звернення: 05.11.2020).
17. Van Dijk J. The network society. Third edition, London : SAGE Publications Ltd, 2012. 336 p.
18. Назарчук А.В. Сетевое общество и его философское осмысление. *Вопросы философии*. 2008. № 7. С. 61–75.

REFERENCES:

1. Elektronnaya demokratiya: kakie instrumentyi effektivnee vsego rabotayut v Ukraine [E-democracy: what tools work most effectively in Ukraine.]. (2019). *UA TV*. 24.10.2019. URL: https://rus.uatv.ua/elektronnaya-demokratiya-kakie-instrumenty-effektivnee-vsego-rabotayut-v-ukraine/ (in Russian).
2. Hrytsiak, N.V., & Soloviov S.H. (2015). *Elektronna Demokratiia [Electronic Deocracy]*: Tutorial. Kyiv : NAPA. (in Ukrainian).
3. Linde, A.N. (2015). Deliberative democracy as a trend in modern theory of democracy: the analysis of the main approaches. *Outlines of global transformations: politics, economics, law*, 8(1):52–58. (In Russian).
4. Menke, M. (2020). E-Democracy How to Participate in Politics Digitally. *The New Federalist*. 15.07.2020. URL: https://www.thenewfederalist.eu/e-democracy-how-to-participate-in-politics-digitally?lang=fr.
5. Chadwick, A. (2019). E-democracy. *Encyclopeadia Britannica.* URL: https://www.britannica.com/topic/e-democracy.
6. E-Democracy (2020). *Vikipedia.* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy#:~:text=E%2Ddemocracy%20(a%20combination%20of,in%20political%20and%20governance%20processes.

7. Saenko, L.A., & Egorov, M.V. (2014). Setevoe obschestvo v kontekste sovremennyih sotsialnyih transformatsiy [Network Society in the Context of Modern Social Transformations]. *Sotsiologicheskie nauki [Sociological sciences.],* 7 (48): 88–93. (in Russian).

8. Tuzovskiy, I.D. (2015). Istoricheskie obstoyatelstva, obuslovivshie sinkretizm i konventsionalizm sovremennogo sostoyaniya teorii informatsionnogo obschestva [Historical circumstances that caused syncretism and conventionalism of the current state of the information society theory]. *Vestnik Chelyabinskoy gosudarstvennoy akademii kulturyi i iskusstv [Bulletin of the Chelyabinsk State Academy of Culture and Arts].* 3 (43): 7–15. (in Russian).

9. Wellman, B. (2001). Physical place and cyberplace: the rise of networked individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*. 25 (2): 227-252. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-2427.00309.

10. Wellman, B. (2002). Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism. in M. Tanabe, P. van den Besselaar, and T. Ishida (eds.) *Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches*, pp. 11–25. Berlin: Springer-Verlag. DOI: https://doi.org/10.1007/3-540-45636-8_2.

11. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1). Vol 1. 2nd Edition with a New Preface. Oxford: Wiley Blackwell Publ. DOI: 10.1002/9781444319514.

12. Castells, M. (2000). Materials for an exploratory theory of net- work society. *The British Journal of Sociology*, 51: 5–24. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00005.x.

13. Guadagno, E.R., & Guttieri, K. (2019). Fake News and Information Warfare: An Exam[nation of the Political and Psycological Proccesses from the Digital Sphere to the Real World. *Handbook of Research on Deception, Fake News, and Misinformation.* Online IGI Global, pp. 167–191. DOI: http://10.4018/978-1-5225-8535-0.ch011.

14. Kaun, A., Kyriakidou, M., & Uldam, J. (2016). Political Agency at the Digital Crossroads? *Media and Communication,* 4 (4): 1–7. DOI: http://dx.doi.org/10.17645/mac.v4i4.690.

15. Baidakova, A. (2012). Sotsioloh Manuel Kastels – Pro Nemynuchist Novoi Demokratii. [Sociologist Manuel Castells - about the Inevitability of a New Democracy]. *Radio Svoboda [Radio Liberty]*, 20.06.2012. URL: http://www.svoboda.org/content/article/24620450.html. (in Ukrainian).

16. Nye, J.S. (2011). The Reality of Virtual Power. *Project Syndicate*, 11.02.2011. URL: https://www.project-syndicate.org/commentary/the-reality-of-virtual-power?barrier=true.

17. Van Dijk, J. (2012). *The network society.* Third edition, London: SAGE Publications Ltd.

18. Nazarchuk, A.V. (2008). Setevoe obschestvo i ego filosofskoe osmyislenie [Network Society and its Philosophical Comprehension]. *Voprosyi filosofii [Philosophy Questions],* 7: 61–75. (in Russian).

The network society concept as structural and functional basis of the e-democracy theory

Voinova Ellina Olehivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine

Solving the problem of developing e-democracy in Ukraine highlights the need to study this phenomenon in a broad socio-political context. The article aims to reveal the e-democracy functional and structural features based on the network society concept analysis. Achieving this goal presupposes the consistent use of such scientific methods as content and comparative analysis, systemic and structural-functional approaches. This methodology allows the author to formulate patterns, determine the features, and reveal the structure of electronic democracy. The author states that e-democracy is a form of a democratic political system, which marks the new type of social organization, and is characterized as a network society. Without changing the essence of democratic processes, online communication, which is a system-forming factor of the network society, determines the patterns of e-democracy development and functioning. The first pattern is the coexistence of such trends as individualization and expansion of network connections. The second pattern is manifested in the interaction between the trends of globalization and localization, which gives rise to a new process called "glocalization". The third pattern is a dialectical combination of two processes. On the one hand, the network society is becoming more open and therefore more democratic. But on the other hand, society is becoming more heterogeneous. These patterns also affect the formation of the structure of e-democracy as a multi-network of political online communication. This structure has three levels: micro-, meso- , and macro-networks. In the process of circulating message flows, these networks consistently perform a number of interrelated functions of a democratic political system.

Key words: *democracy, Internet, online network, information flow, social interaction, political participation, individualization, interactivity, glocalisation, messages, political actor.*

Вольський Олег Іванович

Розвиток проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади у Центрально-Східній і Східній Європі

УДК 352.07
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.3

Вольський Олег Іванович
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна

Проаналізовано особливості становлення та розвитку проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади в регіоні Центрально-Східної та Східної Європи, в тому числі в рамках їхнього порівняння між собою та з країнами Західної Європи. Це актуально в контексті реформування чи уповноваження місцевого самоврядування в Україні, зокрема починаючи з 2014–2015 рр., коли в нашій державі було ініційовано певні реформи в цьому напрямі. Крім того, це важливо з огляду на те, що існує попит як на теоретико-методологічні, так і на практичні політологічні дослідження, які фокусуються на рівні локальної політики, локальної демократії та місцевого самоврядування. Зважаючи на це, засадничим стало вироблення та з'ясування логіки того, як еволюційно відбувалось оформлення означеної аналітичної проблематики в політичній науці – як загалом, так і в східній центральноєвропейському контекстах, – та яким конфігуративно є її стан натепер. Отже, дослідження присвячено логічному й теоретико-методологічному, а не описовому розгляду історіографії становлення та розвитку проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади в Центрально-Східній і Східній Європі, зокрема з прицілом на покращення ситуації в Україні. У результаті дослідження виявлено нерівномірність розвитку проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади, з однієї сторони, в країнах Центрально-Східної Європи – де ситуація значно краща – й, з іншої сторони, в країнах Східної Європи. Також простежено, що загалом нині в країнах регіону дослідження проблем місцевого самоврядування та децентралізації влади набули характеру подвійної периферійності чи напівпериферійності передусім стосовно ситуації в західній політичній науці, яка символічно домінує в означеному ракурсі. Урешті-решт, навіть попри поступовий «вихід» політичної науки країн Центрально-Східної та Східної Європи з «тіні», в тому числі в рамках аналізованих проблем, засвідчено її своєрідну подвійність, зокрема приціл або на статус локальної, специфічної та імітаційної, або ж на статус міжнародної та всеосяжної.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, децентралізація влади, політична наука, Центрально-Східна Європа, Східна Європа, Україна.*

Вступ. Проблематика місцевого самоврядування все частіше й частіше стає предметом політологічних та інших досліджень. Україна й сусідні країни в такому контексті зовсім не є винятком. Однак це особливо очевидно в тому випадку, коли місцеве самоврядування реформується чи уповноважується, в тому числі шляхом процесів децентралізації влади, які щонайбільше актуальними стали в тому числі й в Україні, зокрема починаючи з 2014–2015 рр., коли в нашій державі було ініційовано певні реформи в такому напрямі. Проте Україна в такому питанні зовсім не є ізольованою від довколишнього політичного процесу й академічного середовища, оскільки її політичні функціонери й теоретики неодмінно звертаються чи принаймні повинні звертатись до досвіду розвиненіших у такому розумінні країн – передусім Польщі, однак і в цілому країн регіону Центрально-Східної та Східної Європи, – зокрема до тих, в яких процеси децентралізації влади й вдосконалення місцевого самоврядування було розпочато 1 навіть завершено значно раніше. А це своєю чергою неодмінно актуалізує постановку тематики становлення та розвитку академічної проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади, а також їхнього взаємозв'язку в регіоні Центрально-Східної та Східної Європи.

Мета та завдання дослідження. Означена наукова проблема станом натепер представлена дуже значною кількістю досліджень, у тому числі за авторством західних науковців і вчених, які є вихідцями саме з країн Центрально-Східної та Східної Європи. Адже чинно існує колосальний і зростальний попит як на теоретико-методологічні, так і на практичні політологічні дослідження, які фокусуються на рівні локальної політики, локальної демократії та місцевого самоврядування або ж загалом на своєрідному мікрорівні політичного процесу. Причому таких досліджень нині настільки багато й стає все більше й більше, що навіть немає сенсу перелічувати чи групувати їхніх авторів, а радше має значення вироблення та з'ясування певної логіки того, як еволюційно відбувалось оформлення цієї аналітичної проблематики в політичній науці – як загалом, так і в західноєвропейському й східно- або центральноєвропейському профілях політології, – та яким конфігуративно є її чинний стан. Відповідно, нашу статтю присвячено швидше логічному й навіть теоретико-методологічному, а не описовому розгляду історіографії становлення та розвитку проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади в регіоні Центрально-Східної та Східної Європи, що своїм

наслідком може мати покращення поточної ситуації в Україні.

Результати. Огляд стану наявної наукової та академічної літератури дає належні підстави вважати, що до останньої декади XX ст. дослідження місцевого самоврядування та децентралізації влади були практично відсутніми в політичній науці країн регіону Центрально-Східної та Східної Європи, в тому числі в Польщі, але передусім в Україні (інколи ми застосовуватимемо таку бінарну аналогію на прикладі цих країн для спрощення та актуалізації). Чи не найважливішою причиною цього була й часто залишається централізована політична система, яка або не дозволяла, або й досі не дозволяє існування реального місцевого самоврядування як об'єкта досліджень [18]. Ще однією причиною була або є досить значна відокремленість політичної науки в регіоні, спричинена наявністю догматичних припущень та обмежень, перейнятих від періоду комуністичних режимів. Така ізольованість і догматичність, звісно, була неоднаковою в різних посткомуністичних країнах Європи, зокрема більш вираженою в Україні (й Східній Європі) й менш вираженою в Польщі (й Центрально-Східній Європі), хоч і безумовно характеризувала країни колишнього «Східного блоку» й зумовлювала або досі зумовлює відділення та розмежування наукового життя та політичної практики як між окремими країнами регіону, так і між ними й більш демократичними країнами Західної Європи тощо.

Однак це не означає, що дослідження місцевого самоврядування та процесів децентралізації влади, особливо в міжнародній політичній науці, були повністю відсутніми в комуністичних і посткомуністичних країнах Європи на стику епох. Та все-таки вони, зокрема розвідки Є. Вятра, Р. Сімєнскої та Я. Тарковского тощо, були епізодичними й обмеженими. Крім того, академічна ізоляція характеризувалась і тим, що не лише вчені комуністичних і посткомуністичних країн Європи готували й публікували мало робіт про місцеве самоврядування та децентралізацію влади, а й західні науковці, які займались місцевими органами влади й місцевою політикою. Адже спочатку вони не мали виходу на цей регіон як на територію за «залізною завісою», а згодом не бажали його досліджувати як сферу, яка була або досі є поза рамками їхніх інтересів [18] як своєрідна академічна напівпериферійна територія [19; 20].

Але ситуація після колапсу СРСР і системи Варшавського договору, зокрема інтенсивно з другої половини 90-х років XX століття, почала мінятись – спершу в країнах Центрально-Східної Європи (й у Польщі), які були ближчими до Західної Європи, а згодом (інколи через кілька десятиліть) і в країнах Східної Європи (й України), які теж почали євроінтеграцію та для яких актуальною стала проблема децентралізації влади. Тому саме із цього моменту розпочався відлік часу розвитку тематики місцевого самоврядування та централізації чи децентралізації влади (в тому числі в контексті демократизації чи автократизації влади) в країнах Центрально-Східної та Східної Європи, зокрема в Польщі й Україні. Розвиток тематики, з однієї сторони, мав і має теоретичне, методологічне й емпіричне підґрунтя в західній політичній науці, але з іншої сторони зумів пройти й власні етапи розвитку й розширення – як регіонально, так і в кожній окремій країні аналізованого регіону.

На стику 80-х і 90-х років XX століття були опубліковані важливі західні або міжнародні монографії, які стосувались вироблення типології європейських систем місцевого самоврядування, зокрема за авторством Е. Пейджа й М. Голдсміта [12], П. Джона [7], Й. Гессе й Л. Шарпе [6], і все ще є впливовими й цитуються в інших наукових дослідженнях. У них виокремлено спочатку двокомпонентну (північна й південна), а згодом трискладову (наполеонівська, англосаксонська й центрально-північноєвропейська) схеми моделей місцевого самоврядування суто в країнах Західної Європи. А тому вони важливі для регіону Центрально-Східної та Східної Європи здебільшого лише теоретично й методологічно, що було характерно й для інших пізніших міжнародних розвідок, передусім за авторством Дж. Лафліна [8], аж до моменту завершення євроінтеграції в країнах Центрально-Східної Європи, а також чинно притаманно для майже всіх наукових досліджень про країни Східної Європи, які й досі не є членами ЄС, через що не постають чи майже не постають об'єктом порівняння проблематики місцевого самоврядування [18].

Подібна логіка властива й для досліджень змісту й сутності процесів і реформ децентралізації влади, зокрема її політичної, адміністративної та фінансової складових частин, у зрізі місцевого самоврядування, передусім на прикладі країн Західної Європи як певного вектора, який потрібно наслідувати на «сході». Виявляється це в тому, що до кінця XX – початку XXI ст. не було публікацій, особливо авторства вчених із країн Центрально-Східної та Східної Європи, які комплексно чи порівняльно стосувались би децентралізації влади в цьому регіоні й навіть у його країнах. Однак були праці, які торкались означеної тематики на прикладі країн Західної Європи чи готувались як теоретичні, й на них вчені й практики зі «сходу» орієнтувались як на базові, зокрема у взаємозв'язку між децентралізацією влади й демократією та демократизацією з акцентом на місцевому самоврядуванні, місцевій участі й розширенні прав і можливостей органів і загалом систем місцевого управління [5].

Серед таких досліджень чи не найважливішими свого часу були й залишаються доробки

за авторством Р. Бірда, А. Джунейда, Дж. Літвака, Е. Паркера й Д. Рондінеллі, які стосуються визначення поняття децентралізації влади, зокрема у форматі деконцентрації, делегування та деволюції. У них вдало констатовано, що такі форми децентралізації влади відрізняються рівнем того, наскільки центральні уряди готові ділитись своїми політичними, адміністративними й фінансовими повноваженнями й відповідальністю з місцевим самоврядуванням. Також наукові доробки із цього блоку, в тому числі за авторством Т. Ведельда, Дж. Літвака й Дж. Седдон, присвячені взаємному зв'язку між децентралізацією та демократизацією влади й розширенням участі, прав і можливостей органів місцевого самоврядування. Адже в них зазначено, що успішна й демократична децентралізація влади й гарантує, і вимагає місцевої участі, зокрема щоби забезпечити відповідність місцевого самоврядування локальним потребам [5]. Урешті-решт, чимало ранніх наукових публікацій, присвячених децентралізації влади, звертаються до її базових переваг для місцевого самоврядування, зокрема у формі наближення політиків до громадян, кращої мобілізації та ефективнішого розподілу ресурсів на місцях, креативності, інноваційності й адаптивності програм місцевого розвитку, можливостей участі в прийнятті місцевих рішень тощо, а також до основного дефекту номінальної або формалізованої децентралізації влади у форматі її (ре)централізації та обмеження повноважень місцевих громад. Ці ідеї представлено в академічних напрацюваннях таких науковців, як О. Афзар, К. Джонсон, С. Каконен, Дж. Манор, П. Мегер, Я.М. Отто, Р. Прудхомме, В. Танзі, Г. Фреркс та інші.

Як наслідок такого теоретико-методологічного прориву, але дещо пізніше – на початку XXI століття – з'явились наукові праці, які були не тільки теоретично, а й практично орієнтованими й порівняльними щодо питань функціонування місцевого самоврядування за умов децентралізації влади, зокрема передусім на прикладі країн Західної Європи, а також меншою мірою й інших регіонів світу, але все-таки не країн Центрально-Східної та Східної Європи. Першими з таких праць виявились наукові статті й матеріали конференцій за авторством Г. Бленда, К. О'Нейла, Дж. Хопкіна, А. Шакеля тощо, підготовлені й опубліковані в першій декаді XXI століття, в яких на прикладі різних країн схарактеризовано й порівняно місцеве самоврядування в контексті багаторівневого управління, територіальної організації та систем політичної, адміністративної та фінансової децентралізації влади. Однак найголовніше те, що в цей період світ побачили перші монографічні видання, присвячені порівнянню децентралізаційних процесів у різних країнах і регіонах світу, передусім у Західній Європі й Латинській Америці, зокрема за авторством П. Бардхана й Д. Мукхерйе [3], К. О'Нейла [11], А. Монтеро й Д. Самуельса [10], Р. Скаллі й Р. Він Джонса [15].

У другій декаді XXI століття цей напрям порівняння децентралізації влади й розвитку місцевого самоврядування в різних регіонах світу було продовжено, але тепер вже з поміщенням у нього країн Центрально-Східної Європи, але й досі з виключенням країн Східної Європи. Зі значного масиву публікацій, які побачили світ у цей час, уваги заслуговують наукові статті й матеріали конференцій, авторами яких стали Г. Балдершейм, Г. Бек, Х. Бек, Х. Бертрана, Г. Воллманн, М. Дебус, Н. Керстінг, А. Лідстрьом, Й. Мюллер, Н. Хайнельт та інші вчені. Однак найбільше значення має те, що в означений період були опубліковані перші монографії, зокрема за авторством таких дослідників, як В. Бартлетт, С. Малековіч, В. Монастіріотіс [4], а також К. Антві-Боасіако й П. Чані [1], в яких увагу було сфокусовано, з однієї сторони, на звуженні географії об'єкта дослідження з Європи чи ЄС на їхні окремі регіони, але водночас, з іншої сторони, на розширення географії охоплення досліджуваної тематики з регіонального рівня на глобальний чи міжрегіональний.

Спільною ознакою досліджень децентралізації влади було те, що цей процес трактувався як політично вмотивований і спрямований передусім на «реальну» й демократичну децентралізацію урядування. Зумовлено це було тим, що політична децентралізація майже відразу сприймалась як процес, що повинен або принаймні може бути врівноважений адміністративними й фіскальними аспектами [5], які разом визначають особливості системи місцевого самоврядування. Річ у тому, що всі з перелічених аспектів децентралізації влади досить часто виявлялись як суто технічні питання, пов'язані з перерозподілом владних повноважень, відповідальності й фінансових ресурсів у наданні державних послуг між різними рівнями урядування. Особливістю ранніх досліджень питань децентралізації влади, навіть попри те, що вони не зразу стосувались Центрально-Східної та Східної Європи, було те, що в них увагу зосереджували на оцінці громадянського суспільства, а також на тому, як організовані на місцях групи можуть реагувати на різні стимули чи стримувальні фактори й загалом на нові владні структури, створені в рамках децентралізації влади й відходу від централізованої держави.

Однак із початку 90-х років XX століття на заході все-таки почали з'являтись праці, які намагались зафіксувати реформи в секторі децентралізації влади й появу нових систем місцевого самоврядування в східній частині європейського континенту, тобто в країнах Центрально-Східної та Східної Європи, зокрема за авторством Р. Беннета, Дж. Лафліна, А. Лідстрьома, Х. Хайнельта, Ф. Хендрікса, Н. Хлепаса. Та все-таки їхньою

особливістю та недоліком було те, що вони розглядали колишні країни так званого «Східного блоку» як однорідну групу [9], яка цілісно повинна бути окреслена як додатковий тип системи місцевого самоврядування щодо тих різновидів, які виділялись на заході континенту [18]. Подібну логіку застосовували й у контексті аналізу місцевого самоврядування та процесів децентралізації влади в рамках входження країн Центрально-Східної (але не Східної) Європи до механізмів європейського багаторівневого й демократичного урядування. Це помічаємо в наукових розвідках таких вчених, як П. Блоккер, К. Давлі, Н. Дейвас, С. Ділей, А. Кемпбелл, Е. Коулсон, К. О'Двайєр, Дж. Шерпріл, які з'явились у другій половині першої декади XX століття. У них продемонстровано, що регіон Центрально-Східної Європи є своєрідною формою протиставлення та наслідування розвитку місцевого самоврядування в Західній Європі, але він сприймається як монолітна опція, в тому числі на противагу іншим регіонам і частинам світу, зокрема Східній Європі.

На противагу дещо відмінну аналітичну конструкцію було ініційовано на початку другої декади XXI століття, коли регіон Центрально-Східної та Східної Європи в сенсі децентралізації влади й місцевого самоврядування почали розглядати відокремлено й самобутньо в порівнянні з країнами Західної Європи. У цей час з'явились знакові компаративістські й монографічні праці із цього приводу, авторами яких були Ф. Бафойл [2], Ф. Палермо й С. Пароларі [13], але лише у 2014 р. польський науковець П. Свянєвіч запропонував емпіричну типологію систем місцевого самоврядування в регіоні, зокрема аналогічно тому, як це раніше робилось у Західній Європі [17]. Однак тільки в останнє десятиліття (на момент дослідження) було зроблено спробу міжнародної політичної науки інтегрувати «Захід» і «Схід» в означеному аналітичному контексті, підготувавши типологію, яка охоплювала б обидві частини європейського континенту, й це було зроблено в дослідженнях таких авторів, як С. Кульманн, П. Свянєвіч, Х. Хайнельт, Н. Хлепас, К. Штайверс.

Доповнюється це й тим фактом, що нині дедалі більше науковців із країн Центрально-Східної та (меншою мірою) Східної Європи публікують свої дослідження про місцеве самоврядування та децентралізацію влади в західних міжнародних виданнях, навіть попри те, що таких публікацій ще на початку 90-х років XX століття майже не було. Крім того, нині зростає саме порівняльний профіль досліджень вчених із різних країн регіону, які аналізують місцеве самоврядування або бінарно, або регіонально, а не так, як раніше – у форматі одинарних випадків, що можна засвідчити, приміром, публікаціями таких місцевих і немісцевих (для регіону) вчених, як В. Братіч, Г. Райт, Г. Сооса, Г. Тока тощо. Але лише наприкінці 2000-х років кількість праць, підготовлених та опублікованих за авторством місцевих науковців щодо проблем місцевого самоврядування в регіоні перевищила кількість публікацій західних авторів [18]. Хоча й досі Центрально-Східна й Східна Європа непропорційно представлені як фокус міжнародних досліджень, зокрема в порівнянні з іншими регіонами світу. Ситуація набуває специфічної забарвленості через те, що найцитованішими в такому випадку постають дослідження не місцевих вчених, а натомість західних науковців, які найчастіше є авторами порівнянь саме в регіональному масштабі.

Проте в другій декаді XXI століття в регіоні передусім Центрально-Східної (а не Східної) Європи все-таки з'явились наукові доробки про децентралізацію влади й місцеве самоврядування, зокрема за авторством М. Брусіса, Д. Клімовскі, С. Рістеської та П. Юптнера, які почали активно братися до уваги також і західними фахівцями. У них порівняно ознаки становлення та демократизації систем місцевого самоврядування та децентралізації влади в країнах аналізованого регіону на шляху їхньої європейської інтеграції після падіння комуністичних режимів, зокрема щодо країн Західної Європи. Однак найголовніше, що ініційовано спробу показати, що країни Центрально-Східної та Східної Європи застосовують дуже різні системи місцевого самоврядування, про що йдеться в монографіях таких вчених, як Ю. Немец, Ф. Охрана, М. Плачек і М. Пучек [14], а також Л. Сікора й К. Станілов [16].

Висновки. Усе це дає підстави зробити декілька висновків про становлення та розвиток проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади в Центрально-Східній і Східній Європі. По-перше, встановлено символічне домінування в такому аналітичному полі дослідників із когорти західної політичної науки, навіть попри те, що поступово зростає значущість і представленість праць місцевих науковців із проблематики місцевого самоврядування. По-друге, зафіксовано нерівномірність розвитку проблематики місцевого самоврядування та децентралізації влади, з однієї сторони, в країнах Центрально-Східної Європи (приміром, у Польщі), де ситуація значно краща, й, з іншої сторони, в країнах Східної Європи (наприклад, в Україні), де ситуація гірша, причому в розвідках як західних, так і місцевих політологів. По-третє, прослідковано, що загалом нині в країнах Центрально-Східної та Східної Європи дослідження проблем місцевого самоврядування та децентралізації влади набули характеру подвійної периферійності чи напівпериферійності щодо ситуації в західній науці, в тому числі з приводу впливовості й ресурсного забезпечення академічних установ і дослідників і виокремлення аналізованих аналітичних проблем як самостійного

напряму досліджень. По-четверте, виявлено своєрідну подвійність політичної науки з питань місцевого самоврядування (та інших наукових проблем) у країнах Центрально-Східної та Східної Європи, зокрема її приціл або на статус локальної, специфічної та імітаційної, або ж на статус міжнародної та всеосяжної. Хоча в цілому ж констатовано, що політична наука в рамках проблем місцевого самоврядування та децентралізації влади в країнах Центрально-Східної та Східної Європи все більше й більше, починаючи з кінця 90-х років XX століття, але переважно з другої декади XXI століття, почала поступово «виходити з тіні».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Antwi-Boasiako K., Csanyi P. The Theories of Decentralization and Local Government: Implementation, Implications, and Realities: a Global Perspective. Nacogdoches : Stephen F. Austin States University Press, 2014. 302 p.
2. Bafoil F. Regionalization and Decentralization in a Comparative Perspective: Eastern Europe and Poland. MRR, 2010.
3. Bardhan P., Mookherjee D. Decentralization and Local Governance in Developing Countries: A Comparative Perspective. Cambridge : Massachusetts Institute of Technology Press, 2006. 363 p.
4. Bartlett W., Malekovic S., Monastiriotis V. Decentralization and Local Development in South East Europe. Springer, 2013. 257 p.
5. Bergh S. Democratic Decentralisation and Local Participation: A Review of Recent Research. *Development in Practice*. 2004. Vol. 14. No. 6. P. 780–790.
6. Hesse J., Sharpe L. Local Government in International Perspective: Some Comparative Observations. *Local Government and Urban Affairs in International Perspective* / edited by J. Hesse. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1991. P. 603–621.
7. John P. Local Governance in Western Europe. London : Sage, 2001. 202 p.
8. Loughlin J. Subnational Democracy in the European Union: Challenges and Opportunities. Oxford : Oxford University Press, 2001. 422 p.
9. Loughlin J., Hendriks F., Lidstrom A. The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe. Oxford : Oxford University Press, 2010. 816 p.
10. Montero A., Samuels D. Decentralization and Democracy in Latin America. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 2004. 309 p.
11. O'Neill K. Decentralizing the State: Elections, Parties, and Local Power in the Andes. New York : Cambridge University Press, 2005. 286 p.
12. Page E., Goldsmith M. Central-Local Government Relations: A Comparative Analysis of West European Unitary States. Sage, 1987. 179 p.
13. Palermo F., Parolari S. Regional Dynamics in Central and Eastern Europe: New Approaches to Decentralization. Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 266 p.
14. Plaček M., Ochrana F., Půček M., Nemec J. Fiscal Decentralization Reforms: The Impact on the Efficiency of Local Governments in Central and Eastern Europe. Springer Nature, 2020. 209 p.
15. Scully R., Wyn Jones R. Europe, Regions and European Regionalism. Palgrave Macmillan, 2010. 277 p.
16. Stanilov K., Sýkora L. Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe. John Wiley & Sons, 2014. 360 p.
17. Swianiewicz P. An Empirical Typology of Local Government Systems in Eastern Europe. *Local Government Studies*. 2014. Vol. 40. No. 2. P. 292–311.
18. Swianiewicz P., Kurniewicz A. Coming Out of the Shadow? Studies of Local Governments in Central and Eastern Europe in European Academic Research. *Local Government Studies*. 2019. Vol. 45. No. 2. P. 153–174.
19. Zarycki T. Polskie Nauki Społeczne w Świetle Hipotezy Peryferyjnej Dualności. *Zagadnienia Naukoznawstwa*. 2013. Vol. 48. Nr. 2. S. 67–88.
20. Warczok T., Zarycki T. Gra Peryferyjna: Polska Politologia w Globalnym Polu Nauk Społecznych. Warszawa : Scholar, 2016. 302 s.

REFERENCES:

1. Antwi-Boasiako K., Csanyi P. The Theories of Decentralization and Local Government: Implementation, Implications, and Realities: a Global Perspective. Nacogdoches: Stephen F. Austin States University Press, 2014. 302 p.
2. Bafoil F. Regionalization and Decentralization in a Comparative Perspective: Eastern Europe and Poland. MRR, 2010.
3. Bardhan P., Mookherjee D. Decentralization and Local Governance in Developing Countries: A Comparative Perspective. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 2006. 363 p.
4. Bartlett W., Malekovic S., Monastiriotis V. Decentralization and Local Development in South East Europe. Springer, 2013. 257 p.
5. Bergh S. Democratic Decentralisation and Local Participation: A Review of Recent Research // Development in Practice. 2004. Vol. 14. No. 6. P. 780–790.
6. Hesse J., Sharpe L. Local Government in International Perspective: Some Comparative Observations. *Local Government and Urban Affairs in International Perspective* / edited by J. Hesse. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1991. P. 603–621.
7. John P. Local Governance in Western Europe. London : Sage, 2001. 202 p.
8. Loughlin J. Subnational Democracy in the European Union: Challenges and Opportunities. Oxford : Oxford University Press, 2001. 422 p.
9. Loughlin J., Hendriks F., Lidstrom A. The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2010. 816 p.
10. Montero A., Samuels D. Decentralization and Democracy in Latin America. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 2004. 309 p.
11. O'Neill K. Decentralizing the State: Elections, Parties, and Local Power in the Andes. New York : Cambridge University Press, 2005. 286 p.
12. Page E., Goldsmith M. Central-Local Government Relations: A Comparative Analysis of West European Unitary States. Sage, 1987. 179 p.

13. Palermo F., Parolari S. Regional Dynamics in Central and Eastern Europe: New Approaches to Decentralization. Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 266 p.

14. Plaček M., Ochrana F., Půček M., Nemec J. Fiscal Decentralization Reforms: The Impact on the Efficiency of Local Governments in Central and Eastern Europe. Springer Nature, 2020. 209 p.

15. Scully R., Wyn Jones R. Europe, Regions and European Regionalism. Palgrave Macmillan, 2010. 277 p.

16. Stanilov K., Sýkora L. Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe. John Wiley & Sons, 2014. 360 p.

17. Swianiewicz P. An Empirical Typology of Local Government Systems in Eastern Europe. *Local Government Studies*. 2014. Vol. 40. No. 2. P. 292–311.

18. Swianiewicz P., Kurniewicz A. Coming Out of the Shadow? Studies of Local Governments in Central and Eastern Europe in European Academic Research. *Local Government Studies.* 2019. Vol. 45. No. 2. P. 153–174.

19. Zarycki T. Polskie Nauki Społeczne w Świetle Hipotezy Peryferyjnej Dualności. *Zagadnienia Naukoznawstwa*. 2013. Vol. 48. Nr. 2. S. 67–88.

20. Warczok T., Zarycki T. Gra Peryferyjna: Polska Politologia w Globalnym Polu Nauk Społecznych. Warszawa: Scholar, 2016. 302 s.

Development of the problems of local government and decentralization of power in East-Central and Eastern Europe

Volskyi Oleg Ivanovych

Postgraduate Student
at the Department of Political Science,
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

The article is devoted to analyzing the peculiarities of the formation and development of local government and decentralization of power issues in the region of East-Central and Eastern Europe, including in the framework of their comparison with each other and with Western European countries. This is relevant in the context of reforming or empowering local government in Ukraine, in particular since 2014–2015, when certain reforms in this area were initiated in this country. In addition, this is important given that there is a demand for both theoretical and methodological as well as practical research is Political Science, which focuses on the level of local politics, local democracy and local government. In view of this, it was fundamental to develop and clarify the logic of the evolutionary design of this analytical issue in Political Science (both in general as well as in East-Central and Eastern European contexts) and to reveal its current configuration. Therefore, the study is dedicated to logical, theoretical and methodological, rather than descriptive consideration of the historiography of formation and development of local government and decentralization of power in East-Central and Eastern Europe, in particular with a view to improve the situation in Ukraine. The research revealed the uneven development of local government and decentralization of power, on one hand, in East-Central Europe (where the situation is much better) and, on the other hand, in Eastern Europe. It is also observed that contemporary studies of local government and decentralization in the region has become peripheral or semi-peripheral, especially in relation to the situation in Western Political Science, which symbolically dominates in this perspective. Finally, despite the gradual exit of Political Science from the "shadows" in East-Central and Eastern Europe, including within the analyzed problems, it is still characterized by a kind of duality, including by a focus on the status of local, specific and imitative or, instead, the status of international and comprehensive ones.

Key words: *local government, decentralization of power, Political Science, East-Central Europe, Eastern Europe, Ukraine.*

Даценко Аліна Юріївна

Шляхи забезпечення балансу між свободою слова та її цензурними обмеженнями в умовах гібридної війни

УДК 327.5:316.776.23
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.4

Даценко Аліна Юріївна
аспірант
Національного інституту
стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, Україна

Стаття присвячена проблемі пошуку балансу між забезпеченням свободи слова й необхідністю введення її обмежень внаслідок інформаційної агресії з боку Російської Федерації, спрямованої на дестабілізацію внутрішньополітичної обстановки, зниження можливості народу України чинити опір країні-агресору.

На основі аналізу досвіду й практики Європейського суду з прав людини у справах, що стосувались обмеження свободи слова в умовах збройного конфлікту, а також напрацювань провідних вітчизняних науковців і представників експертного медіасередовища щодо обґрунтування шляхів, які допоможуть збалансувати гарантування свободи слова й доступу до інформації з необхідними обмеженнями через безперервну гібридну війну, запропоновані до реалізації практичні заходи у сфері регулювання інформаційного простору України.

Ці заходи передбачають насамперед вироблення та поступове впровадження в українське журналістське середовище універсальних правил, професійних принципів і стандартів роботи на час збройних конфліктів. Перша група стандартів стосується професіоналізму представників засобів масової інформації щодо повноти й точності надання інформації про боротьбу з країною-агресором, що сприятиме відкритим суспільним обговоренням консенсусних довгострокових рішень щодо проблем гібридної війни. Друга група пов'язана із забезпеченням безпеки журналістів через проблеми, що виникають під час виконання ними професійних обов'язків (особиста безпека, безперешкодність роботи).

Наступним принциповим кроком має стати проведення реальної деолігархізації (демонополізації) засобів масової інформації, що допоможе журналістам зберігати стандарти журналістики (а не виконувати вказівки власників щодо замовних матеріалів, у тому числі проросійської спрямованості), а державі – виробити нові прозорі правила гри на ринку медіа, які б позбавили можливості олігархів використовувати їх як інструмент впливу чи тиску, тим самим забезпечивши реальну свободу словами в умовах війни.

Комплексна реалізація цих заходів організаційного й методично-нормативного характеру дозволить підвищити рівень забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах інформаційної війни.

Ключові слова: *державна політика у сфері інформаційної безпеки, інформаційна війна, захист інформаційного простору, свобода слова, дезінформація, цензура.*

Вступ. Пошук балансу між правом на свободу слова й забезпеченням інформаційної безпеки, й у такому контексті – захисту національних інтересів і територіальної цілісності – є досить складним завданням для будь-якої держави. Тим більше воно є складним для України, на території якої триває від 2014 р. неоголошена збройна агресія з боку Росії, що окупувала значну частину території України. Сама по собі наявність вищеозначеного чинника зовнішньої агресії безумовно полегшує владі обґрунтування необхідності обмеження доступу до інформації та свободи слова. Проте такого чинника явно не досить для подібної аргументації.

Адже навіть за умов гібридної агресії не лише ЗМІ мають право поширювати відомості з питань, які становлять суспільний інтерес, у тому числі й щодо перебігу антитерористичної операції / операції об'єднаних сил (далі – АТО/ООС), але й громадськість має право отримувати зазначену інформацію в потрібному обсязі. Тому проблема пошуку й обґрунтування припустимих меж свободи слова в умовах гібридної агресії не втрачає актуальності, оскільки має на увазі впровадження заходів, покликаних погодити між собою право на свободу слова, з одного боку, й інтереси національної безпеки, територіальної цілісності, забезпечення інформаційної безпеки – з іншого.

Звідси **метою** та **завданням роботи** є розроблення для впровадження заходів, що збалансують доступ до актуальної та правдивої інформації, свободу слова в умовах гібридної війни із цензурними обмеженнями, які вводяться внаслідок інформаційної агресії з боку РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними науковцями й авторитетними експертами в медіасфері за час російської агресії напрацьовані різноманітні підходи щодо шляхів збалансування забезпечення свободи слова й цензурними обмеженнями в умовах гібридної війни.

Зокрема, М. Ожеван, розвиваючи тему свободи слова та її обмеження в умовах гібридної війни, здійснює проєкції на нинішні українські умови американського досвіду подібних обмежень за воєнних умов. Автор привертає увагу до тієї обставини, що за умов війни (підготовки до війни) цензуру зазвичай доповнює пропаганда в усіх її «білих», «сірих» і «чорних» різновидах. Якщо цензура – це прийом негативного контролю громадської думки, то пропаганда має на меті цілеспрямоване фор-

мування цієї думки на користь певної політичної ідеї. Обидва підходи до комунікативної політики є вельми непопулярними в сучасному світі, де панують зазвичай норми ліберальної демократії, однією з яких є «свобода слова». Не випадково в багатьох Конституціях сучасних держав (з українською включно) міститься офіційна заборона на впровадження цензури [3].

Оцінюючи ситуацію зі свободою слова й тиском на ЗМІ в Україні, директор Агентства моделювання ситуацій В. Бала зауважує: «В Україні, безумовно, як би не говорили прихильники або противники свободи слова, основна проблема в тім, що немає законодавчого врегулювання. Ситуація не врегульована досить для того, щоб не було ніяких спекуляцій із приводу певних дій представників влади щодо ЗМІ – будь то обшуки, заборони, позбавлення ліцензій або що-небудь інше». Автор також підкреслює, що «порівнювати нашу ситуацію з іншими країнами недоречно, оскільки Україна перебуває в стані неоголошеної війни, коли інформаційний простір має регулюватись інакше. Має бути побудована робота ЗМІ. Зокрема, має бути чітко окреслено, що можна говорити, як викладати. Мають бути обмеження, законодавча заборона, яка передбачала б адміністративну й кримінальну відповідальність за порушення закону» [7].

Директор з аналітики громадської організації (далі – ГО) «Інтерньюз-Україна» В. Єрмоленко, аналізуючи проблему балансу між свободою та безпекою в контексті війни, наголошує: «Ми маємо не забувати, що пріоритет все-таки – це свобода, а безпека – це неодмінна умова для реалізації свободи. Але суспільства, які недооцінюють безпеку, ризикують бути знищеними. Тому й існує такий складний баланс між свободою та безпекою, де безпека є інструментом захисту свободи передусім» [4].

Своєю чергою директор Інституту зовнішньополітичних досліджень Г. Перепелиця, надаючи уваги свободі слова за відсутності офіційно впровадженого воєнного стану й наявної гібридної війни, в якій інформаційна компонента є її головною складовою частиною, зазначає, що воєнний стан передбачає певні обмеження, спрямовані на протидію дезінформаційно-пропагандистській кампанії країни-агресора, яка створює атмосферу інформаційного терору в інформаційному просторі країни – жертви агресії. Але, зауважує автор публікації, за наявного в Україні політичного режиму вмонтовані в цей режим медіа й свобода слова монополізуються олігархами або клептократією. Отже, експерт доходить висновку: «Під виглядом свободи слова Росія намагається досягти тих цілей, яких вона не досягла під час бойових дій. Йдеться про дискредитацію наших національних цінностей, створення сумнівів щодо українського державного будівництва, зовнішньополітичного курсу й таке інше, що фактично підриває нашу національну безпеку» [4].

Директор Могилянської школи журналістики Є. Федченко додає, що свобода слова й гарантування національної безпеки є взаємопов'язаними й можуть існувати разом. Експерт підтримує розробку концепції так званої «войовничої демократії», яка полягає в тому, що успішність нашої боротьби буде залежати не від несумісності концепцій свободи й безпеки, а від того, що ми знайдемо системний підхід, який відкриє можливість ефективно боротися з дезінформацією [4].

Методи дослідження. У процесі проведення дослідження шляхів забезпечення балансу між свободою слова та її цензурними обмеженнями в умовах гібридної війни застосовувалися різні загальнонаукові методи, зокрема діалектичний, формально-логічний, соціологічний, статистичний і порівняльний.

Результати. Аналіз досвіду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах, які стосувались обмеження свободи слова в умовах збройного конфлікту, показує, що ЄСПЛ сформував низку стандартів, які дозволяють знаходити баланс між правом на свободу слова й захистом національних інтересів Держав-учасниць, а саме:

1) преса не повинна переступати меж, встановлених із метою захисту таких життєвих інтересів держави, як національна безпека або територіальна цілісність, запобігання загрозі насильства або запобігання заворушень чи злочинів. Проте на неї покладаються обов'язки розповсюджувати інформацію та ідеї з питань політики включно зі спірними питаннями. Не лише преса має право поширювати інформацію та ідеї, але й суспільство має право їх отримувати. Свобода преси дає суспільству один із найкращих способів дізнаватися та формувати власну думку щодо ідей і позицій політичних лідерів;

2) існують вузькі межі (визначені п. 2 статті 10 Європейської Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод) для обмежень політичних виступів або дискусій із питань суспільного інтересу. До того ж межі дозволеної критики стосовно Уряду є значно ширшими, ніж щодо звичайного громадянина чи навіть політика. У демократичному суспільстві дії чи бездіяльність Уряду мають бути предметом пильної уваги не лише законодавчої чи судової влади, але й громадськості. Крім того, владне становище Уряду вимагає від нього стриманої позиції щодо порушення кримінального провадження, особливо якщо він має у своєму розпорядженні інші засоби реагування на невиправдані нападки й критику з боку опонентів. Проте, звичайно, компетентні державні органи як гаранти забезпечення громадського порядку у відповідь на таку критику можуть залишити за собою право вживати адекватні заходи, нехай навіть

і кримінально-правового характеру, але за умови дотримання критерію необхідності. Нарешті, якщо така критика являє собою підбурювання до насильства проти окремої особи, державної посадової особи чи до якої-небудь групи населення, державні органи влади, оцінюючи необхідність втручання у свободу вираження поглядів, застосовують критерій оцінки, який допускає більшу свободу у виборі засобів втручання;

3) якщо публікацію не можна розглядати як підбурювання до насильства або розпалювання міжнаціональної ненависті, Договірні Держави не повинні обмежувати право громадськості на отримання інформації на теми, що викликають суспільний інтерес, посилаючись на необхідність підтримання громадського порядку та безпеки, й піддавати ЗМІ тиску з боку кримінального законодавства [9].

У своїй практиці Європейський Суд із прав людини завжди наголошує, що необхідно знаходити справедливий баланс між фундаментальним правом особи на свободу вираження та законним правом демократичного суспільства захищати себе від діяльності терористичних організацій і держав, що їх підтримують.

Експертами Української Гельсінської спілки з прав людини й ГО «Детектор медіа» проведено аналіз ситуації з дотриманням свободи слова в Україні в умовах інформаційної війни й збройного конфлікту. За результатами окреслено проблемні питання, що стосуються можливих обмежень у сфері свободи слова, вимог інформаційної безпеки, а також питання запобігання «мові ворожнечі» в засобах масової інформації:

1. В українських ЗМІ існує значний плюралізм у підходах і редакційних політиках щодо викладення конфлікту, а також спостерігається високий рівень непевності серед журналістів щодо професійних орієнтирів; це є свідченням того, що українська журналістська спільнота досі не виробила універсальних правил.

2. Українським ЗМІ бракує інституалізації редакційних практик щодо викладення тем, пов'язаних зі збройним конфліктом. Тож загалом журналісти більш схильні керуватися власним досвідом і поглядами, а не усталеними редакційними практиками й стандартами.

3. Емоційна напруга, яка супроводжує викладення збройного конфлікту, й відчуття причетності вплинули на переосмислення журналістами своєї професійної ролі в умовах конфлікту. Більшість журналістів вважає, що не може бути повністю «над ситуацією», хоча багато хто усвідомлює небезпеки такої позиції.

4. Відсутність державної політики у сфері забезпечення прав людини в умовах інформаційної війни призводить до загрозливих тенденцій – створення медійниками образу всього російського населення як «запеклого ворога України», недотримання толерантності під час викладення перебігу АТО/ООС і життя людей, які проживають у тимчасово окупованих регіонах України.

5. Загалом в українському журналістському середовищі є розуміння нормативної важливості стандартів об'єктивності й збалансованості, однак в умовах конфлікту журналісти відчувають непевність щодо можливості дотримання цих стандартів без потенційної шкоди для країни.

6. Журналісти вважають себе досить вільними у викладенні тем, пов'язаних із конфліктом (особливо в порівнянні з політичними темами), однак деякі журналісти відчувають тиск редакції, суспільний тиск і свідомі можливої самоцензури. Зокрема, йдеться про уникання тем, які могли б нашкодити образу українських військових і зіграти на руку російській пропаганді [10, с. 25].

З 2018 року в межах ГО «Arc.UA» за фінансової підтримки від Києво-Могилянської Фундації Америки, Міжнародного фонду «Відродження» та інших приватних донорів реалізовується проєкт «Київські принципи», в рамках якого, спираючись на досвід демократичних країн світу, мають бути розроблені дієві й реалістичні стандарти захисту свободи слова під час міжнародного збройного конфлікту, а також буде проведений пошук балансу між свободою слова, свободою преси й національною безпекою. В остаточному документі розробники пропонують створити єдиний, інноваційний путівник для українських і міжнародних стейкголдерів, який допоможе впроваджувати демократичні стандарти свободи слова під час війни [1].

Іншою громадською організацією – «Партнери цифрового правозахисту» (DDP) – за підтримки Американської асоціації юристів «Ініціативи з верховенства права» (ABA ROLI) реалізується проєкт «Україна: свобода вираження поглядів у період конфлікту». Фахівцями напрацьований звіт, у висновках якого зазначається:

− захист національної безпеки ще не означає правомірності обмеження прав і свобод людини. Ці дві концепції не можуть бути несумісними, натомість повинні розглядатися у своїй компліментарності;

− блокування інформаційної загрози й застосування оборонної тактики не може бути вдалою довгостроковою стратегією в цифрову еру. Завжди існуватимуть розвиненіші технології та засоби, що робитимуть можливим обхід будь-якого технічного обмеження;

− надзвичайно важливо створювати багатомовний якісний український контент і розширювати платформи для його розповсюдження;

− вилучення контенту можливе лише на підставі рішення суду за умови, що саме такий підхід є необхідним і пропорційним переслідуваній меті, як це передбачено міжнародним правом;

− під час розробки будь-яких нових законодавчих норм Україні слід керуватися рекомендаціями й зауваженнями спеціалізованих міжнародних органів та установ із питань свободи вираження поглядів;

− голоси журналістів повинні бути почутими. І це стосується не лише професійних журналістів, але й блогерів, осіб, що займаються громадською журналістикою та кожної особи, що ділиться своїми поглядами на просторах Інтернету. Вбивства й напади на журналістів, відсутність належного розслідування таких випадків призводять до зменшення громадянської активності й створюють атмосферу страху й самоцензури;

− завдання держави полягає в тому, щоб сприяти розвитку журналістської діяльності. Усі випадки погроз та атак на журналістів повинні бути розслідувані, а винні особи знайдені й притягнені до відповідальності [6].

За даними дослідження «Барометр свободи слова», яке щорічно проводить Інститут масової інформації (далі – ІМІ), кількість порушень свободи слова в Україні за час гібридної агресії з боку РФ щодо України мала таку динаміку:

Кількість	Рік					
	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Перешкоджання законній журналістській діяльності (N_1)	150	100	108	92	96	99
Погрози й залякування (N_2)	98	36	43	38	33	37
Побиття та напади (N_3)	286	58	30	30	31	23
Ненадання доступу до інформації (N_4)	14	33	30	41	19	21
Кібератаки та юридичний тиск (N_5)	н.д.	17	11	15	28	36
Порушення свободи слова в Україні	995	310	264	281	235	**243**

Аналіз моніторингу ІМІ показує зростання кількості порушень свободи слова у 2019 році в порівнянні з 2018 роком, проте їх менше ніж у 2014–2017 роках. Причому у 2019 році зростання кількості порушень сталося в усіх ключових категоріях, які стосувалися фізичної агресії, доступу до інформації, кібератак та юридичного тиску. Як вважає керівниця відділу моніторингу свободи слова ІМІ К. Дячук, «причина погіршення ситуації зі свободою слова полягає в несистемному підході до розслідувань порушень, зростанні тиску медіавласників і політиків, що теж сприяє дискредитації професії журналіста, а також у слабкій солідарності в середовищі журналістів» [8].

Підсумовуючи вищенаведені напрацювання провідних науковців і представників експертного медіасередовища, до переліку заходів, що допоможуть збалансувати гарантування свободи слова й доступу до інформації з необхідними обмеженнями через безперервну гібридну війну, доцільно віднести:

1. *Вироблення та поступове впровадження в українське журналістське середовище універсальних правил, професійних принципів і стандартів роботи під час збройних конфліктів.* Ці правила, принципи й стандарти мають передусім базуватися на загальних професійних правилах роботи ЗМІ, ухвалених Міжнародною федерацією журналістів (далі – МФЖ) [11]. Водночас слід акцентувати на тому, що прийняті МФЖ документи прямо наголошують на вимогах об'єктивності журналістів, маючи на увазі, що «найпершим завданням журналіста є гарантування людям отримання правдивої та правдивої інформації за допомогою чесного зображення об'єктивної реальності» [11].

В українських реаліях гібридної війни універсальні правила, професійні принципи й стандарти роботи журналістів можна умовно поділити на дві групи.

Перша група стандартів стосується професіоналізму представників ЗМІ й має на увазі, що журналіст повинен бути особливо обережним та акуратним під час викладення матеріалів про АТО/ООС. Він зобов'язаний повно й точно надавати інформацію про боротьбу з країною-агресором, щоб тим самим сприяти відкритим суспільним обговоренням, які необхідні для вироблення консенсусних довгострокових рішень щодо проблем гібридної війни. Мають бути сформульовані застереження для журналіста, щоб вони не перетворилися на рупори (ретранслятори) наративів і міфологем, які нав'язуються супротивником, а також були свідомі необхідності дотримуватися балансу між правом аудиторії ЗМІ знати правду про реалії гібридної війни й імперативами забезпечення інформаційної безпеки.

Універсальні правила журналістської діяльності в умовах збройних конфліктів вимагають не допускати монтажу фото- й відеоматеріалів, котрі можуть спотворити уявлення аудиторії ЗМІ про реальні події, а також утримуватися від недоречної сенсаційності й натуралізму під час показу жахіть війни, проявляючи належну повагу до моральних і релігійних почуттів аудиторії ЗМІ.

Друга група правил пов'язана із забезпеченням безпеки журналістів через проблеми, що виникають під час виконання ними професійних обов'язків. Наразі в Україні існує досить розвинене законодавство, яке мало б гарантувати безпеку діяльності журналістів, їх особисту безпеку,

безперешкодність роботи журналістів. На жаль, як показує статистика, воно не завжди спрацьовує та виконується. У відповідній публікації показана динаміка погроз і залякувань (N_2), побиття та нападів (N_3) за період 2014–2019 років (наведена в таблиці) [5, с. 17–21].

Спостерігаються дуже небезпечні тенденції в українському суспільстві до громадської поляризації, які призводять до того, що іноді журналісти тих медіа, які займають ту чи іншу суспільно-політичну позицію, стають жертвами цілеспрямованих провокацій або інцидентів, які відбуваються в природній ситуації напруженості й збільшення градусу суспільного несприйняття.

Виходячи із цього, журналістською спільнотою мають бути розроблені вичерпні рекомендації або алгоритми дій, що мають свою специфіку в конкретній ситуації. Крім того, в кожній редакції, кореспонденти якої працюють із «гарячими» темами, мають існувати свої норми й правила на цей випадок.

Який саме набір правил і норм вибере для себе за основу журналіст, – не так принципово, оскільки вони відрізнятимуться лише послідовністю дій. Важливе розуміння журналістом необхідності дотримання етичних норм і вміння сполучити їх зі своїми моральними установками, голосом своєї совісті.

2. Вимогою сучасності є *проведення реальної деолігархізації (демонополізації) ЗМІ, що допоможе журналістам зберігати стандарти журналістики, а не виконувати всі вказівки власників щодо замовних матеріалів (у тому числі проросійської спрямованості) чи поширювати «чорний» піар.*

На думку низки вітчизняних медіаекспертів, в Україні зникає професійна журналістика через те, що майже всі центральні телеканали, як і низка провідних друкованих та онлайн-медіа, монополізовані кількома олігархами, котрі мають свої політичні інтереси, які змінюються разом із політичною кон'юнктурою, що одразу відбивається на редакційній політиці мас-медіа. В умовах війни, коли суттєво впав ринок реклами, залежність медіа від дотаційних олігархічних бюджетів лише зросла, як і залежність у проведенні редакційної політики.

Зокрема, старший аналітик Українського кризового медіацентру О. Цехановська зазначила, що «ми не можемо говорити про справжню зрілу свободу слова в Україні, коли ми живемо в медійному просторі, де функціонують олігархічні телеканали, які найбільш популярні й мають найбільше довіри серед населення, коли ми живемо в медійному просторі, в якому регіональні ЗМІ вимушені виживати на мізерні кошти в умовах диктатури власників і далеко не завжди професійної редакційної політики, в умовах, коли дійсно незалежних ЗМІ дуже мало, вони функціонують у дуже скрутних фінансових умовах і частково саме це впливає на не досить хорошу якість контенту, який вони продукують, і, відповідно, цей контент не послуговується популярністю». За її даними, «лише за 2019 рік рівень довіри до традиційних медіа в Україні знизився на 11%, і водночас тенденція є особливо загрозливою на тих територіях України, які є найбільш вразливими для російського інформаційного впливу в усіх його формах» [4].

На думку Р. Кульчицького, головного редактора Texty.org.ua, проблеми в ЗМІ України відбуваються через те, що, по-перше, медіа належить олігархам, і, по-друге, журналісти реально отримують дуже маленькі зарплати, тому, як правило, вони йдуть у піар, який робиться не в інтересах громадськості, а в інтересах замовника чи власника ЗМІ. Виходячи із цього, він пропонує «в олігархів забрати ліцензію та створити 3 канали суспільних, напівдержавних, напівприватних медіа і поділити між ними ринок, а також створити незалежні наглядові ради й переформатувати ринок телеканалів» [4].

Згідно з принципами державної політики у сфері телебачення та радіомовлення, визначених у Законі України «Про телебачення і радіомовлення», Українська держава зобов'язалась встановити «дієві обмеження щодо монополізації телерадіоорганізацій промислово-фінансовими, політичними й іншими групами чи окремими особами», а також гарантувати «захист телерадіоорганізацій від фінансового й політичного тиску з боку фінансово-політичних груп та органів державної влади та органів місцевого самоврядування».

Тривалий час ці положення залишались абсолютно декларативними, оскільки чинне регулювання не лише не встановлювало жодних дієвих перешкод для концентрації медіа у власності окремих олігархів, але й не сприяло в принципі розкриттю інформації про те, хто є реальним власником тих чи інших теле- й радіоканалів. Ухвалення у вересні 2015 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики у сфері телебачення і радіомовлення» сприяло становленню більш прозорого й демонополізованого медійного середовища.

Зокрема, медіа на законодавчій основі зобов'язані розкривати інформацію про те, хто насправді за ними стоїть. Також створені передумови для ефективнішого контролю задля недопущення монополізму у сфері телерадіомовлення. Відповідно до деталізованих вимог закону жодна фізична або юридична особа одноособово й / або спільно з групою пов'язаних осіб не має права контролювати в будь-який спосіб понад 35 відсотків загального обсягу відповідного територіального телерадіоінформаційного ринку – загальнонаціонального, регіонального або місцевого. Водночас

розуміння, що вважати «ринком», поки що в Україні також немає, як немає і достатніх повноважень для оцінки реального стану справ і належного контролю з боку Нацради з питань телебачення та радіомовлення. Для повноцінної реалізації цих цілей Україні варто розглянути варіанти впровадження вимог щодо фінансової прозорості ЗМІ [2].

Висновки. Деолігархізація має стати однією з ключових реформ у сфері регулювання інформаційного простору, але цей процес не означає націоналізації медійних ресурсів чи їх перерозподіл між лояльними до влади новими олігархами. Деолігархізація означає нові прозорі правила гри на ринку медіа, які б позбавили можливості олігархів використовувати їх як інструмент впливу чи тиску, тим самим забезпечивши реальну свободу слова в умовах війни.

Аби мінімізувати вплив власників на редакційну політику, слід ефективніше використовувати інструменти Нацради з питань телебачення та радіомовлення, які вочевидь не повинні зводитися виключно до накладання штрафів за порушення ліцензійних умов мовлення. Набагато ефективніше мають бути залучені механізми Мін'юсту, який видає свідоцтва про реєстрацію друкованих та онлайн-ЗМІ. Щодо топменеджменту мас-медіа, то йому мають бути забезпечені гідні «шляхи відступу» в разі виникнення конфлікту з власниками телерадіоканалів чи друкованих ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Захист свободи слова під час міжнародного збройного конфлікту. *Arc.UA.* URL: https://arcua.org/publikacziui/zaxist-svobodi-slova-pid-chas-mizhnarodnogo-zbrojnogo-konfliktu.html (дата звернення: 03.01.2021).

2. Медійна реформа: досягнення Революції Гідності та виклики для нової влади. *Громадський простір* : вебсайт. URL: https://www.prostir.ua/?library=medijna-reforma-dosyahnennya-revolyutsiji-hidnosti-ta-vyklyky-dlya-novoji-vlady (дата звернення: 03.01.2021).

3. Ожеван М.А. Свобода слова та її обмеження в умовах війни: американський досвід та його проєкції на Україну. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2015. № 5. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2513/2243.

4. Прес-реліз круглого столу «Свобода слова в умовах інформаційної війни: внутрішній фронт». *Інститут зовнішньополітичних досліджень*. URL: http://www.fpri.kiev.ua/news_view/pres-reliz-kruglogo-stolu-na-temu-svoboda-slova-v-umovah-informacijnoi-vijni-vnutrishnij-front/ (дата звернення: 03.01.2021).

5. Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, М.Г. Статкевич ; за заг. ред. А.П. Бущенка . Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2015. 60 с.

6. Кирилюк О.Л. Свобода вираження поглядів у період конфлікту: українські реалії. Аналітичний звіт 04/2017. Київ, 2017. 36 с. *Центр демократії та верховенства права.* URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/Freedom-of-Expression_Report_Ukraine_DDP_UKR.pdf (дата звернення: 03.01.2021).

7. Бала В.М. Свобода слова в Україні: в чому головна проблема? 2 лютого 2018 р. *Аналітичний портал «Слово і діло».* URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/02/02/pogljad/suspilstvo/svoboda-slova-ukrayini-chomu-holovna-problema (дата звернення: 03.01.2021).

8. Свобода слова в Україні у 2019 році погіршилася – IMI. 16 січня 2020 р. *Інститут масової інформації*. URL: https://imi.org.ua/monitorings/svoboda-slova-v-ukrayini-u-2019-rotsi-pogirshylasya-imi-i31267 (дата звернення: 03.01.2021).

9. Свобода слова в умовах збройного конфлікту. Огляд практики Європейського суду з прав людини / О.О. Бурмагін, Л.В. Опришко, Д.І. Опришко. Київ : ГО «Платформа прав людини», 2019. 112 с.

10. Свобода слова в умовах інформаційної війни та збройного конфлікту / А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, Б.С. Мойса, Р.В. Шутов ; за заг. ред. О.А. Мартиненка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2017. 85 с.

11. Status of Journalists and journalism ethics: IFJ principles. 05 May 2003. *Internet archive.* URL: https://web.archive.org/web/20121114075747/http://www.ifj.org/en/articles/status-of-journalists-and-journalism-ethics-ifj-principles (дата звернення: 03.01.2021).

REFERENCES:

1. Zakhyst svobody slova pid chas mizhnarodnoho zbroinoho konfliktu [Protection of freedom of speech during an international armed conflict]. *Arc.UA*. URL: https://arcua.org/publikacziui/zaxist-svobodi-slova-pid-chas-mizhnarodnogo-zbrojnogo-konfliktu.html [in Ukrainian].

2. Mediina reforma: dosiahnennia Revoliutsii Hidnosti ta vyklyky dlia novoi vlady [Media Reform: Achieving the Revolution of Dignity and Challenges for the New Government]. URL: https://www.prostir.ua/?library=medijna-reforma-dosyahnennya-revolyutsiji-hidnosti-ta-vyklyky-dlya-novoji-vlady [in Ukrainian].

3. Ozhevan, M.A. (2015). Svoboda slova ta yii obmezhennia v umovakh viiny: amerykanskyi dosvid ta yoho proektsiina Ukrainu [Freedom of speech and its restrictions in conditions of war: the American experience and its projections in Ukraine]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia "Politychni nauky"* [*International relations, part "Political sciences'*], no.5. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2513/2243 [in Ukrainian].

4. Pres-reliz kruhloho stolu «Svoboda slova v umovakh informatsiinoi viiny: vnutrishnii front» [Press release of the round table 'Freedom of Speech in the Conditions of Information War: Internal Front"]. *Instytut zovnishnopolitychnykh doslidzhen* [Foreign Policy Research Institute]. URL: http://www.fpri.kiev.ua/news_view/pres-reliz-kruglogo-stolu-na-temu-svoboda-slova-v-umovah-informacijnoi-vijni-vnutrishnij-front/ [in Ukrainian].

5. Pryhlusheni holosy: pravo na svobodu slova v umovakh zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy [Muffled voices: the right to freedom of speech in the context of

the armed conflict in eastern Ukraine] (2015) / O.A. Bida, A.B. Blaha, O.A. Martynenko, M.H. Statkevych; za zah. red. A.P. Bushchenka. Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny [Ukrainian Helsinki Human Rights Union]. K., KYT [in Ukrainian].

6. Svoboda vyrazhennia pohliadiv u period konfliktu: ukrainski realii. Analitychnyi zvit 04/2017 [Freedom of expression in times of conflict: Ukrainian realities. Analytical report 04/2017]. URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/Freedom-of-Expression_Report_Ukraine_DDP_UKR.pdf [in Ukrainian].

7. Svoboda slova v Ukraini: v chomu holovna problema? [Freedom of speech in Ukraine: what is the main problem?]. *Analitychnyi portal "Slovo i Dilo".* URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/02/02/pogljad/suspilstvo/svoboda-slova-ukrayini-chomu-holovna-problema [in Ukrainian].

8. Svoboda slova v Ukraini u 2019 rotsi pohirshylasia – IMI [Freedom of speech in Ukraine deteriorated – IMI]. URL: https://imi.org.ua/monitorings/svoboda-slova-v-ukrayini-u-2019-rotsi-pogirshylasya-imi-i31267 [in Ukrainian].

9. Svoboda slova v umovakh zbroinoho konfliktu. Ohliad praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Freedom of speech in an armed conflict. Review of the practice of the European Court of Human Rights] (2019) / Burmahin O.O., Opryshko L.V., Opryshko D.I. Kyiv : HO Platforma prav liudyny [in Ukrainian].

10. Svoboda slova v umovakh informatsiinoi viiny ta zbroinoho konfliktu [Freedom of speech in the context of information war and armed conflicts] (2017) / A.B. Blaha, O.A. Martynenko, B.S. Moisa, R.V. Shutov; za zah. red. O.A. Martynenka. Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny [Ukrainian Helsinki Human Rights Union]. K. [in Ukrainian]

11. Status of Journalists and journalism ethics: IFJ principles. URL: https://web.archive.org/web/20121114075747/http://www.ifj.org/en/articles/status-of-journalists-and-journalism-ethics-ifj-principles [in English].

The ways of ensuring a balance between freedom of speech and censorship in the conditions of a hybrid war

Datsenko Alina Yuriivna

Postgraduate Student,
National Institute for Strategic Studies
Pyrohova str., 7A, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the problem of finding a balance between ensuring freedom of speech and the need to impose restrictions due to information aggression by the Russian Federation, aimed at destabilizing the internal political situation, reducing the ability of the people of Ukraine to resist the aggressor country.

The article proposes implementation practical measures in the field of regulation of the information space of Ukraine, based on the analysis of the experience and practice of the European Court of Human Rights in cases related to the restriction of freedom of speech in the context of an armed conflict, as well as the work of leading domestic scholars and experts in the mass media to justify ways, which will help balance guaranteeing freedom of speech and access to information with the necessary restrictions due to the ongoing hybrid war.

These measures provide, first of all, the elaboration and gradual introduction into the Ukrainian journalistic environment of universal rules, professional principles and standards of work during armed conflicts. The first group of standards concerns the professionalism of mass media representatives regarding the completeness and accuracy of providing information on the fight against an aggressor country, which will facilitate an open public discussion of consensus long-term solutions to the problems of hybrid war. The second group is associated with ensuring the safety of journalists due to the problems that arise in the performance of their professional duties (personal safety, unhindered work).

The next fundamental step should be conducting real de-oligarchization (demonopolization) of the mass media, which will help journalists maintain the standards of journalism (rather than follow the owners' instructions on the ordered materials, including pro-Russian orientations), and the state should develop new transparent rules of the game in the media market, which deprived the oligarchs of the opportunity to use them as an instrument of influence or pressure, thereby ensuring real freedom in the context of war.

The comprehensive implementation of these measures of organizational and methodological and regulatory nature will increase the level of information security of the state in the conditions of information war.

Key words: *state policy in the field of information security, information war, protection of information space, freedom of speech, disinformation, censorship.*

Dudinská Irina Yevheniyivna
Maradyk Nataliya Vasylivna

Einfluss des militärpolitischen Konflikts in der Ukraine auf die Migrationsprozesse in EU-Länder (am Beispiel Transkarpatiens)[1]

UDC 323.2
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.5

Dudinská Irina Yevheniyivna
Ph.D., die Docentin am Institut
für Politikwissenschaft,
Philosophische Fakultät
Universität von Prešov in Prešov
17. novembra 3724/15,
080 01 Prešov, Slowakei

Maradyk Nataliya Vasylivna
Ph.D., die Docentin am Institut
für Politikwissenschaft,
Philosophische Fakultät
Universität von Prešov in Prešov
17. novembra 3724/15,
080 01 Prešov, Slowakei

In diesem Artikel wird das Problem „Einfluss des militärpolitischen Konflikts in der Ukraine auf Migrationsprozesse in EU-Länder (am Beispiel Transkarpatiens)“ erforscht. Die Ursachen für die Migration in der Ukraine sowie in Mittel- und Osteuropa bestimmt die sog. Theorie des sozialen Kapitals. Laut dieser Theorie sind solche sozial-demographische Personencharakteristika wie Alter, Geschlecht, zivilrechtlicher Status, Ausbildung, Gewohnheiten, Erwerbstätigkeit und soziale Beziehungen ein wichtiger Faktor für die Auswanderung. Dabei werden das Zielland und der Migrationstyp gewählt (Pendel- oder langfristige Migration). Nach der Konzeption der kumulativen Kausalität ist die Migration zugleich ein bekanntes Phänomen, das durch Netzwerke, Migrationskultur. Nach neusten Forschungen zeichnen sich folgende Tendenzen ab: in den Jahren 2014–2016 dominierte in der Einwanderungspolitik der Ukraine Arbeitsmigration, ein Teil von sog. „Pendelmigranten“ fanden ihren ständigen Aufenthaltsort im Ausland, Binnenflüchtlinge aus Donbass und aus der Krim lösten das Problem der sozioökonomischen Adaption an neuen Lebensbedingungen in anderen Regionen. Der Forscher ukrainischer Migration geht dieselben Probleme an, wie alle andere Wissenschaftler, die diese Problematik in Mittel- und Osteuropa erforschen. Vor allem wird die Ansammlung von statistischen Daten durch objektive Gründe kompliziert (unpassende statistische Systeme der Ukraine und EU-Länder, Grenzüberschreitung ohne Hinweis auf Reiseabsicht). Solche objektive Ursachen geben uns keine Auskunft über die Zahl der Menschen, die ins Ausland ausreisen, ihre Motivation. In den europäischen Ländern errechnen die Regierungsbehörden nur die Anzahl von Aufenthalts- oder Arbeitsgenehmigungen. Ebendarum lässt es sich nicht bestimmen, wie groß ist die Zahl von denen, die sich im Land auf einer ständigen Grundlage aufhalten umso mehr ihr Aufenthaltszweck (Studium, Arbeitsbeschaffung, Festanstellung, Geschäftstätigkeit, Privatabsichten). In den Ausreiseländern registriert nur eine geringe Anzahl von Bürgern offiziell ihre Ausreise durch Abmeldung (wie im Fall der Ukraine), weil sie dafür keinen Stimulus haben. Offizielle Institutionen möchten keine Nebenfragen in die statistische Datenregistrierung aufnehmen, was empirische Forschungsgrundlagen beschränkt. Statistische Auswertung und andere Analysearten dieser Erscheinung wird auch durch Dominanz der Pendelmigration kompliziert, und als Folge – begrenzte Festlegung dieses Phänomens.

Die Autoren behaupten, labile innenpolitische Situation, Verschlechterung vieler sozialökonomischer Kennziffer, Krim-Annexion durch Russland und auch militärpolitischer Konflikt im Donbass wurden zu Schlüsselfaktoren, die einen Einfluss auf Migrationssituation in der Ukraine ausgeübt haben. Es wurde zum Schluss gekommen, dass sich Migrationsprozesse in der Ukraine – und zwar im Westen des Landes und in der Slowakei – nach einigen Zukunftsszenarien entwickeln können. Es hängt von folgenden Faktoren ab: Eskalation der Beilegung des militärpolitischen Konflikts in der Ostukraine, Gewährleistung persönlicher Sicherheit, Eigentums der Bürger, ihrer Freiheiten und Rechte. Noch ein wichtiger Faktor ist die Wirtschaftssituation und Korruptionsbekämpfung in der Ukraine.
Stichwort: Migrationsprozesse, militärpolitischer Konflikt, EU, Donbass, Korruption.

Einleitung. Die Migration ist einer der Schlüsselfaktoren, der sozioökonomische und demographische Entwicklung der Ukraine aus der historischen Rückschau bestimmt hat. Zurzeit übt dieser Migrationsprozess einen wesentlichen Einfluss auf internationale Beziehungen zu den Nachbarländern sowie zur EU aus. Die Europäische Union will allgemeingültige Einwanderungspolitik einführen. Eine labile politische Situation, noch mehr – die Umverteilung des Territoriums zwischen verschiedenen Staatsgebilden, bessere Berufsaussichten im Ausland sind Beweggründe für Abwanderung der Ukrainer aber zugleich die Ursache für Einwanderung in die Ukraine, die zu den höchst migratorischen Ländern gehört. In der Ukraine dominiert die Pendelwanderung („temporäre Form der Migration“), d.h. die Aufenthaltsgenehmigung im Ausland kann höchst bis sechs Monate dauern. Mitteleuropäische Länder wurden zum wichtigsten Arbeitsplatzvermittlungsraum für die Ukrainer. Dafür sind mehrere Gründe wie z.B. geographische Lage, kulturell-geistige Verwandtschaft, mindere Transaktionskosten „aus“ der und „in“ die Ukraine. Die Slowakische Republik bleibt für die Einwohner Transkarpatiens ein Zielland, obwohl sie nicht so viele Arbeitsmöglichkeiten wie z.B. Polen oder die Tschechische Republik geboten hat.

Die Krim-Annexion durch Russland im März 2014, der militärpolitische Konflikt im Donbass, der fast zu derselben Zeit ausgelöst wurde und als „hybrider Krieg“ gilt, verursachten die Binnenmigration mehr als einer Million Ukrainer. Es kommt noch hinzu übernationale Krise, labile innenpolitische Situation, Abwärtsentwicklung von vielen sozialwirtschaftlichen Leistungen.

[1] Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy VEGA 1/0177/19 Výzvy a perspektívy cezhraničnej spolupráce v kontexte implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou.

Ergebnisse vorheriger Forschungen. Die Ursachen für die Migration in der Ukraine sowie in Mittel- und Osteuropa bestimmt die sog. Theorie des sozialen Kapitals. Laut dieser Theorie sind solche sozial-demographische Personencharakteristika wie Alter, Geschlecht, zivilrechtlicher Status, Ausbildung, Gewohnheiten, Erwerbstätigkeit und soziale Beziehungen ein wichtiger Faktor für die Auswanderung. Dabei werden das Zielland und der Migrationstyp gewählt (Pendel- oder langfristige Migration). Nach der Konzeption der kumulativen Kausalität ist die Migration zugleich ein bekanntes Phänomen, das durch Netzwerke, Migrationskultur, Verteilung des sozialen Kapitals gefördert wird. Obwohl die Entscheidung über die Abwanderung von Individuen oder Familien getroffen wird, hat sie einen wichtigen sozialen Gesamteinfluss. Doch in den letzten Jahren charakterisiert sich die Migration der Ukrainer in EU-Länder als „fließende Migration“, d.h. viele Bürger sind selbst auf der Suche nach besserem Leben und pflegen keine sozialen Beziehungen zu Heimat- und Aufenthaltsland. Dazu kommt noch ein wesentlicher Faktor, der Migration und Verlust der Arbeitskraft verursacht, und zwar die Korruption. Es liegt nahe, dass Einwanderungspolitik der EU-Länder und des Kontinents allgemein ineffektiv ist, es gibt keine strategischen Zukunftsaussichten auf bürgerliche Mobilität. Nach neusten Forschungen zeichnen sich folgende Tendenzen ab: in den Jahren 2014–2016 dominierte in der Einwanderungspolitik der Ukraine Arbeitsmigration, ein Teil von sog. „Pendelmigranten“ fanden ihren ständigen Aufenthaltsort im Ausland, Binnenflüchtlinge aus Donbass und aus der Krim lösten das Problem der sozioökonomischen Adaption an neuen Lebensbedingungen in anderen Regionen [1, p. 32]. Der Forscher ukrainischer Migration geht dieselben Probleme an, wie alle andere Wissenschaftler, die diese Problematik in Mittel- und Osteuropa erforschen. Vor allem wird die Ansammlung von statistischen Daten durch objektive Gründe kompliziert (unpassende statistische Systeme der Ukraine und EU-Länder, Grenzüberschreitung ohne Hinweis auf Reiseabsicht). Solche objektive Ursachen geben uns keine Auskunft über die Zahl der Menschen, die ins Ausland ausreisen, ihre Motivation. In den europäischen Ländern errechnen die Regierungsbehörden nur die Anzahl von Aufenthalts- oder Arbeitsgenehmigungen. Ebendarum lässt es sich nicht bestimmen, wie groß ist die Zahl von denen, die sich im Land auf einer ständigen Grundlage aufhalten umso mehr ihr Aufenthaltszweck (Studium, Arbeitsbeschaffung, Festanstellung, Geschäftstätigkeit, Privatabsichten). In den Ausreiseländern registriert nur eine geringe Anzahl von Bürgern offiziell ihre Ausreise durch Abmeldung (wie im Fall der Ukraine), weil sie dafür keinen Stimulus haben. Offizielle Institutionen möchten keine Nebenfragen in die statistische Datenregistrierung aufnehmen, was empirische Forschungsgrundlagen beschränkt. Statistische Auswertung und andere Analysearten dieser Erscheinung wird auch durch Dominanz der Pendelmigration kompliziert, und als Folge – begrenzte Festlegung dieses Phänomens.

Problem- und Politikanalyse. Seit dem Beginn 2010 steht die Ukraine auf der Liste „Top-15 Länder“, deren Bürger in großem Ausmaß Niederlassungserlaubnisse in den EU-Ländern bekommen haben. Im Jahre 2010 hatten 45 660 Ukrainer einen solchen Status erlangen, 2011 – 31 505, 2012 – 26 249 und im Jahre 2013 – 25 871 Bürger [2, p. 115].

Ergebnisse. Im ganzen genommen haben die Ukrainer vor dem Beginn der Revolution der Würde (2013–2014) die Pendelmigration bevorzugt und wollten ihre Beziehungen mit Verwandten, anderen sozialen Gemeinschaften, „kleinem“ und „großem“ Heimatland nicht verlieren – kurzfristige Ausreisen (bis sechs Monaten) mit dem Ziel der Arbeitsanstellung machten 48,5 Prozent von allen Migrationen aus. Infolge der fordernden migratorischen Amnestie in südeuropäischen Ländern (Italien, Spanien, Portugal und Griechenland), Einführung der neuen liberalen Gesetzgebung (Russland, Polen) begann die Zahl illegaler ukrainischer Migranten zu sinken: nur 20,4 Prozent im Jahre 2012. Die wichtigsten Migrationsfaktoren in dieser Periode waren: ungenügende Chancen, um Ertragslage in der Ukraine zu sichern, Ungeborgenheit der Bürger (soziale und rechtliche), Bestechung, mangelndes Vertrauensniveau zu sozialen Institutionen, keine Existenzsicherheit. Seit dem Beginn 2014, wenn innenpolitische Krise und Revolution der Würde die Krim-Annexion und Beginn des „Hybriden Krieges“ mit Russland zur Folge hatten, wurden zu Migrationsanreizen noch eine labile politische Situation, Unsicherung der Bürgerrechte, ihrer Freiheit und Eigentums. Obwohl es an offiziellen Angaben fehlt, kann man bestimmen, dass im Jahre 2014 die Anzahl von erteilten Aufenthaltsgenehmigungen für die Ukrainer in EU-Ländern durchschnittlich auf 30 Prozent gestiegen ist. An der Spitze steht Polen, wo sich diese Zahl um 60 Prozent erhöht hat (247 000 Menschen). Entsprechend der Experteneinschätzung, die aufgrund der Delphi-Methode durchgeführt wurde, machte im Jahre 2011 die gesamte Zahl von Migranten aus der Ukraine in EU-Länder ungefähr 1,1 Millionen Menschen aus, von denen 386 000 in mitteleuropäischen Ländern gewohnt hatten. Laut Visegrad-Gruppe hat sich die größte Anzahl von ukrainischen Migranten in Polen aufgehalten (ca. 240 000). Dann folgen die Tschechische Republik (112 000), Ungarn (18 000) und die Slowakei (16 000).

„Der hybride Krieg“ mit Russland und andere für Sicherheit und Stabilität in der Ukraine oben erwähnte Gefahren bedingten die Entstehung von neuen migratorischen Tendenzen, wie z.B. rasende Steigerung von politischen Asylsuchenden im Ausland: es haben 14 040 Ukrainer auf dem Territorium der EU Asyle beantragt (2013 – nur 1 080). Das Maximum wurde im Jahre 2015 erreicht – 22 040 Menschen und schon im nächsten Jahr begann diese Zahl zu sinken: die Zahl von ukrainischen Asylsuchenden in der EU im ersten

Halbjahr 2016 machte 7 030 Menschen aus (Tabelle I). Zugleich wurden nur 22 Prozent der Asylbewerber unterschiedliche Schutzformen gestellt: EU-Länder nahmen das Donbass-Konflikt so auf, dass er kein Verhältnis zum Hauptteilterritorium der Ukraine hat und ist nur ein Nebensache im Vergleich zu Gefahr für Einwohnersicherheit Syriens und Eritreas [3, p. 117].

Tabelle 1

Anzahl der Asylanträge von Bürgern der Ukraine in EU-Ländern (2011 – das erste Halbjahr 2016)

Länder / Jahre	2011	2012	2013	2014	2015	2016 (das erste Halbjahr)
EU (28 Länder)	940	1 095	1 055	14 060	22 040	**7 030**

Die im vorigen Jahr eingeführte Tendenz lässt sich als Rückgang der Ukrainer zur Arbeitsmigration erklären, die bei befristeter Arbeitssuche oder dauerndem Aufenthalt im Ausland bestmöglich ist, und auch als kritische Gegenüberstellung der EU-Länder zur möglichen Betrachtung ukrainischer Bürger als potentielle Flüchtlinge. Außerdem erwarben in der Anfangsphase des ukrainisch-russischen Konflikts 17 500 Ukrainer die Staatsbürgerschaft der EU-Länder und als Folge – 15 Platz in der EU eingenommen. Die meisten erwarben die deutsche Staatsbürgerschaft (20,2 Prozent), noch 18,9 Prozent wurden zu Bürgern Portugals, 11,7 Prozent – Tschechiens und 10 Prozent – Polens. Mit dieser Statistik korrelieren die Angaben des staatlichen Migrationsamtes, laut denen in der Ukraine ein Trend zur Zunahme der Bürger wurde, die ins Ausland für dauernde Aufenthaltsgenehmigung ausgereist sind (von 8 932 im Jahre 2014 auf 11 345 im Jahre 2015). Im ersten Halbjahr 2016 wurden 2604 solche Genehmigungen bewilligt. Das bestätigen zumindest die Angaben des vorigen Jahres. Und zugleich die Zahl von denen, die in die Ukraine zurückgekehrt sind, ist auch von 2 366 auf 1 687 geschrumpft (in den Jahren 2014–2015) (Tabelle II) [4, p. 12].

Tabelle 2

Die Zahl von erteilten Erlaubnissen für Auswanderung ukrainischer Bürger ins Ausland zum ständigen Wohnsitz und Personen, die heimgefahren sind (2014–2016)

Genehmigungen / Personen	2014	2015	Das erste Halbjahr 2016
Anzahl von erteilten Aufenthaltsgenehmigungen für die Ukrainer zum ständigen Wohnsitz im Ausland	8 932	11 345	2 604
Personenzahl, die in die Ukraine heimgefahren sind	2 366	1 687	1 687

Quelle: Staatliches Migrationsamt der Ukraine: hochgeladen am 25. August 2016, http://dmsu.gov.ua/statistichni-dani/2945-statystyka

Die Anzahlbewertung der Ukrainer in den Ländern der Visegrad-Gruppe nach der Revolution der Würde wird nur auf Expertenschätzung durchgeführt, in Rücksicht auf Mangel an gesicherter Statistik. Entsprechend den Schätzungen hatten im Jahre 2014 240 000 Ukrainer Aufenthaltsgenehmigung in Polen, in der Tschechischen Republik – 112 000, in Ungarn – 18 000 und in der Slowakei – 16 000 Personen. In dieser Periode machte die Gesamtzahl der Ukrainer innerhalb der EU ca. 1,1 Mio. Menschen aus, und im „Visegrad-Region“ – 386 000 Flüchtlingen. Nach der Zahl von erteilten Aufenthaltsgenehmigungen hatte Polen im nächsten Jahr sogar einen Sprung von der Russischen Föderation um 30,4 Prozent [5].

Laut den Angaben des Eurostates machten die Ukrainer einen bedeutenden Anteil der Ausländer in den Ländern der Visegrad-Gruppe aus. Die größte Immigrantengemeinschaft aus der Ukraine – 100 700 und 24,2 Prozent von der Gesamtzahl der Ausländer hat sich in Tschechien formiert, in Ungarn machte das 42 000 und 8,8 Prozent aus, in der Slowakei – 10 100 und 5,7 Prozent (was Polen angeht, gibt es keine Angaben). Die Slowakische Republik war nie ein Land der Destination für Migranten, eher ein Durchfuhrland. Das lässt sich durch Beschränkung auf dem Arbeitsmarkt, niedriges Gehaltsniveau im durchschnittlichen Vergleich zur EU erklären. Doch seit 2004 – zur Zeit EU-Beitritts zur europäischen Gemeinschaft – ist diese Zahl von 22 108 bis 67 877 Menschen im Jahre 2012. Zum Jahresende 2011, wenn die letzte Volkszählung durchgeführt wurde, hatten innerhalb der Slowakischen Republik 71 348 ausländische Staatsbürger oder 1,32 Prozent der Gesamtbevölkerung den ständigen Wohnsitz. Die größten Gemeinschaften waren Tschechen, Ungarn, Polen und Rumänen. Doch schon im nächsten Jahr machte der Anteil von Migranten, die im Land legal wohnten, 93 247 Menschen aus oder 1,72 Prozent der gesamten Bevölkerungszahl, was vom langsamen, aber stetigen Migrantenwachstum der Landbevölkerung zeugt. Die Ukrainer bilden die sechsgrößte Gruppe der Migranten, im Jahre 2011 – 3 915 Menschen oder 5,49 Prozent der Gesamtzahl von Ausländern. 2015 wohnten im Land nachhaltig und zeitweilig offiziell 10 100 Ukrainer. Erst im ersten Halbjahr 2015 hat die Slowakei 9 000 legale Aufenthaltsbewilligungen für die Ukrainer erteilt, d.h. um 23,4 Prozent mehr im Vergleich zu dem Beginn der Krise. Diese Tendenz kann man so erklären, dass in der Ukraine militärpolitischer Konflikt entbrannt wurde und als Folge – die Zahl von denen, die im Ausland Aufenthalt nehmen wollten, hat sich vergrößert. Aber laut anderer Expertenschätzung – wegen der Arbeitsanstellung, vor allem in den Bereichen Medizin und IT [5].

Zum Jahresende 2016 besaßen das Aufenthaltsgenehmigungsrecht 13 024 Bürger der Ukraine: davon 9 328 hatten vorläufiges Aufenthaltsrecht in der Slowakischen Republik, 3 582 – ständiges. Das

ist die größte Kennziffer unter Bürgern der Länder der Dritten Welt, und die Zahl von befristetem Aufenthalt ist überhaupt die größte unter den Ausländern. Außerdem bekamen im vorigen Jahr nämlich die Ukrainer die Mehrheit von Aufenthaltsbewilligungen in der Slowakei: 5 808, von denen – 5 315 – befristete, 466 – ständige und auch viele Visen, die von Konsulateinrichtungen erteilt wurden – 39 192. Es soll noch erwähnt sei, dass die Zahl der erteilten Visen im Vergleich zu 2015 geschrumpft ist – damals wurden 46 148 Visen erteilt [6]. Es muss noch hinzugefügt werden, dass eine gewisse Zahl von Ukrainern in der Slowakei illegal leben, insbesondere wegen Nichteinhaltung der Ausfahrtszeit aus dem Land nach dem Ablauf des Visums. Laut diesen Regierungsbehörden in den letzten Jahren – vor und nach dem Beginn des militärpolitischen Konflikts in der Ostukraine – ist die Tendenz zur Steigerungszahl der Ukrainer, die in der Slowakei offiziell arbeiten, sehr bemerkbar. Im Jahre 2008 waren es u.a. 501 ukrainische Gastarbeiter, 2010 – 929, 2012 – 971, 2015 – 1 462 Personen. Der Anteil von Ukrainern, die politisches Asyl in den zuständigen Stellen der Slowakei beantragten, war während des andauernden militärpolitischen Konflikts mit Russland nicht groß, und die Zahl von staatgegebenen Anträgen war äußerst niedrig, was von allgemeineuropäischen Tendenzen und Einwanderungspolitik zeugt. So in den Jahren 1993–2016 hat die Slowakei aus der Gesamtzahl von Asylsuchenden (58 467) nur 820 politische Asyle gewährt [7].

Die überwiegende Mehrheit der Ukrainer, die in der Slowakei arbeiten, sind Transkarpatiens Grenzbewohner. Davon zeugt zumindest die Einschätzung slowakischer Experten, denn offizielle Angaben über Abfahrtszeit nicht veröffentlicht sind. Zugleich lässt sich ihr Aufenthalt oder Arbeitsstellung in der Slowakischen Republik durch Grenznähe, keine kulturellen Konflikte, und nicht durch Eskalation des militärpolitischen Konflikts, ausgenommen Männer, die Wahrdienst entziehen, erklären.

So wurde die Slowakei in den letzten Jahren – in Rücksicht auf Liberalisierung der Anstellungsbedingungen – zum Zielland für die Ukrainer (befristete Arbeitseinstellung, Erwerb der Hochschulbildung). Zugleich steigt die Zahl von Mitbürgern, die Feststelle finden (insbesondere in den Bereichen Medizin und IT). Doch diese Dynamik ist vor allem durch Wirtschaftsfaktoren und nicht durch Migration der großen Zahl von Menschen wegen Krim-Annexion und Konflikts auf dem Donbass verursacht. Davon zeugt auch eine niedrige Zahl von politischen Asylanträgen, die Ukrainer in den letzten Jahren gestellt haben.

Zahlenangaben und Migrationscharakteristika der Binnenflüchtlinge in Transkarpatien. Die Spezifik der Konfliktsanklavisation in der Ukraine bedingte eine massive Binnenwanderung aus Autonomer Republik Krim, aus besetzen Gebieten Donezk und Lugansk. Nach dem Stand vom 30.01.2017 wurde in der Ukraine 1 641 895 Flüchtlinge aus Donbass und der Krim offiziell registriert (1 322 216 Familien). Transkarpatien gehört zu den Gebieten, wo sich eine der kleinsten in der Ukraine von innen Vertriebenen Menschen Gemeinschaft befindet: nach dem Stand vom 01.12.2014 – 2 057 Menschen, 01.12.2015 – 3 450, 01.12.2016 – 3 495 [4, p. 18]. So kann man behaupten, die größte der innen Vertriebenen Migrationswelle war in den Jahren 2014–2015, wobei ihre größte Ansammlung in Uzhhorod und Mukatschewo ist, weil eben diese Städte hinsichtlich der sozioökonomischen Situation die gefälligsten sind. Es soll noch betont sei, dass in dieser Periode ca. 500 Menschen nach Donezk und Lugansk heimgekehrt sind. Die Motivation der innen Vertriebenen in die Westukraine, ins ukrainisch-slowakische Grenzgebiet umzuziehen, lässt sich durch verschiedene Faktoren erklären, die anhand soziologischer Methoden geklärt wurden. Der wichtigste Grund für die Auffahrt aus besetztem Donbass und annexierter Krim war der Wunsch in der Ukraine zu leben (56,9 Prozent) und Gewährleistung der Sicherheit zu haben (24,1 Prozent).

Die große Zahl von Ausgewanderten waren in ihren Heimstädten gesellschaftlich engagierte Personen, die politische Losungen zum Schutz souveräner Ukraine ausgegeben haben.

Mehr als die Hälfte der Auswanderten in Transkarpatien erhielten Hilfe von Bekannten und Verwandten – 32,8 Prozent und von gesellschaftlichen Organisationen und Volontären – 29,3 Prozent. Gegen Drittel darunter (27,6 Prozent) erhielt gar keine Hilfe. Die finanzielle Unterstützung des Landes ist zu gering: 880 Hrywnja für arbeitslose Bürger und 440 für Berufstätigen. In der Tat leisten Hilfe nur Wohltätigkeitsfonds wie z.B. ukrainische „Nejemia“, „Caritas“ und slowakischer „Sme spolu“) [4, p. 21].

Die Umzugsgründe sind völlig unterschiedlich. Dabei wurden folgende Faktoren berücksichtigt:

Tabelle 3

Zahl ukrainischer Asylbewerber in der Slowakischen Republik (2013–2016)

Zahl der Asylsuchenden / Jahr	Zahl von den Ukrainern gestellter Anträgen	Zahl der stattgegebenen Anträgen auf politisches Asyl	Gesamtzahl von den Bürgern aller Länder gestellter Asylanträge	Zahl der bewilligten Asylanträgen aller Ausländer
2013	14	0	441	15
2014	24	0	331	14
2015	25	1	330	8
2016	25	2	146	167

ein weiter Abstand vom Konfliktsgebiet, Bekannten, komfortable Wohnbedingungen, Status der Region als Randgebiet, Arbeitsbeschaffung, manchmal aber auch ein Zufall.

Dreiviertel der innen Vertriebenen behaupteten, dank vorurteilsloser Einstellung der Einheimischen fühlen sie sich in Transkarpatien wohl. Ein Sechstel der Respondenten bemerken verschiedene Stereotype. Die ähnliche Situation entstand mit der russischen Sprache (15,5 Prozent der Auswanderer sprechen Ukrainisch).

Es liegt nahe, dass der Grundfaktor, der potentiell negativ auf die Entscheidung heimzufahren oder abzuwandern auswirken kann, ist soziale, ökonomische Unsicherheit. So ist mit diesem Faktor 41,4 Prozent der Respondenten zufrieden, wiederum 46,6 Prozent konnte keine Wahl treffen, 12,1 Prozent – wiegen sich nicht in Sicherheit [4, p. 22].

Das größte Problem, das keine Ansässigkeit fördert, ist Wohnraumversorgung: 31 Prozent der innen Vertriebenen sind mit diesen Bedingungen in Transkarpatien unzufrieden, 27,6 Prozent – können keine Wahl treffen. Die anderen Faktoren sind keine hochbezahlte Arbeit, schlechte Infrastruktur. So, mehr als ein Drittel der innen Vertriebenen in Transkarpatien sind arbeitslos; davon 10,3 Prozent haben sogar keine Arbeit gesucht (sie haben in der Ostukraine auch nicht gearbeitet) und 20,7 Prozent konnten keinen Arbeitsplatz finden. Noch ein entscheidender Faktor, der über die Migration Gedanken macht, ist die Einkommensminderung der Familien in Transkarpatien (70,7 Prozent Respondenten); nur bei 15,5 Prozent Familien hat es sich vergrößert, und bei 13,8 Prozent gibt es keine Änderungen [4, p. 22].

Die Mehrheit von Auswanderer-Respondenten und zwar 53,4 Prozent haben nicht vor, in die Ostukraine zu früherem Wohnort heimzufahren, 34,5 Prozent haben sich noch nicht bestimmt und nur 12 Prozent möchten heimfahren. Die Voraussetzung für die Heimkehr wird so bestimmt: das Territorium wird unter Kontrolle der Ukraine stehen (56,9 Prozent), komfortable Lebensbedingungen (10,3 Prozent).

Die Absicht in EU-Länder für dauerhaften oder zeitweiligen Aufenthalt auszuwandern haben weniger als 24,1 Prozent, gleich ist die Zahl von denen, die keinen Wunsch haben oder haben sich zurzeit noch nicht bestimmt – 37,9 Prozent [4, p. 23].

Wir können zum begründeten Schluss kommen, innen Vertriebenen haben ihre Haushalte in der Ostukraine und auf der Krim gelassen in Hinsicht auf Bedrohung der Sicherheit, Unzulänglichkeit auf dem besetzten Gebiet. Aber die Suche nach neuem dauerhaftem Wohnsitz, einschließlich Ausreise ins Ausland, ist vor allem durch Wirtschaftsfaktoren verursacht. Doch Umfrageergebnisse und direkte Kommunikation mit innen Vertriebenen, Korrelation mit der Statistik zeigt, dass Migration für die Auswanderer in andere Länder als nebensächliches Zukunftsszenarium ist.

Schlussfolgerungen und Perspektive. Die Ergebnisse dieser Analyse und anderer Forschungen zeigen, dass die Migrationsprozesse in der Ukraine, und zwar in der Westukraine und in der Slowakei verschiedene Richtungen auf die Entwicklung nehmen können, deren Inhalt durch einige entscheidenden Faktoren bestimmt wird. Erstens, es wird davon gesprochen, ob der politisch-militärische Konflikt im Donbass entwickelt oder gestopft wird, unter anderem de facto Wiederherstellung ukrainischer Gerichtsbarkeit auf diesen Gebieten, persönliche Sicherheit, Eigentumssicherheit der Bürger, ihrer Rechte und Freiheiten. Vielleicht noch ein wichtiger Faktor ist die Wirtschaftslage in der Ukraine, bessere Arbeitsaussichten für die Bürger, eigene Geschäftsführung, Erwerb guter Hochschulbildung. Eine wichtige Rolle für die Ausreise ist die Verminderung der Korruption, Qualitätsverbesserung staatlicher Institutionen. Für innen Vertriebenen, die sich in Transkarpatien aufgehalten haben, ist die Variante der Ausreise nebensächlich. Das lässt sich vor allem durch Fehlen der Arbeitsbeschaffung in anderen Ländern, Unfähigkeit der meisten Auswanderer für kulturelle Adaptation zum ungewöhnlichen Kulturkreis, Kapitalmangel für Auszug der Familie in Hinsicht auf Bedingung der Pendelmigration erklären.

Das erste Szenarium. Im Fall des Heraufziehens intensiven politisch-militärischen Konflikts im Donbass wird sich vermutlich die Zahl von innen Vertriebenen, die in andere Gebiete der Ukraine umziehen werden (darunter auch Transkarpatien), vergrößern. Keine Möglichkeit heimzufahren oder günstige sozial-ökonomische und politische Lage für ständigen Aufenthalt in den Gebieten, in die Migranten umgezogen sind, kann ein Bewegungsfaktor zum Umziehen in EU-Länder sein. Außerdem erscheinen Ansätze und Präzedenzen für Vergabe des Flüchtlingsstatus, was Ausreise aus der Ostukraine in europäische Länder verursachen wird (hypothetisch auch in die Slowakei, um politisches Asyl zu bekommen). Die Verschlimmerung sozioökonomischer Kennziffer – was wegen des Krieges möglich ist – gibt Impuls zur Arbeitsmigration der Mehrheit ukrainischer Bürger. Zu realen Bedrohungen gehören: Ausreise von vielen Familien zum ständigen Wohnsitz darunter auch Faktor der Liberalisationsbedingungen für Studium an europäischen Hochschulen, insbesondere in der Slowakei und Arbeitsmöglichkeiten für qualifizierte Fachleute in solchen Bereichen wie IT, Medizin und Ausbildung. Laut GFK-Ukraine können in diesem Fall ins Ausland bis 3 Mio. Menschen ausfahren (in der Absicht zur Arbeitssuche, Erwerb der Bildung und Gewährleistung des Verteidigungsrechts). Für männlichen Bevölkerungsanteil Transkarpatiens wird die Migration in die Slowakei als Wehrdienstentziehung im Mobilmachungsfall betrachtet. Aber wenn wir vorige Jahre in Betracht nehmen, wird es keine Völkerwanderung in die Slowakei stattfinden, weil es dort ungenügende

Zahl von Arbeitsplätzen gibt. Aber wenn die Krise im Nahen Osten nicht gelöst wird, dann sollen europäische Länder ihre Arbeitsmärkte für Migranten schließen (unter anderem auch für Ukrainer).

Das zweite Szenarium. Wenn der Konflikt eingefroren wird, dann werden sich die gleichen migratorischen Tendenzen wie im Jahre 2017 entwickeln. Die Zahl von innen Vertriebenen wird nicht steigern, ganz umgekehrt – der Teil von ihnen kann wegen vieler sozialer Probleme zum ständigen Wohnsitz nach Donbass und auf die Krim heimfahren. Qualitative und quantitative Parameter der Migration werden von sozial-ökonomischer Lage in der Ukraine abhängen, derer Verbesserung (durchschnittlicher Arbeitslohn, neue Möglichkeiten zur Geschäftsführung) ist kaum zu glauben. Im Fall der Zuspitzung innenpolitischer Krise in der Ukraine können zu potentiellen Migranten in die Nachbarländer nicht nur innen Vertriebenen aus Donbass und aus der Krim werden, sondern auch Bewohner anderer Gebieten. Keine reale Korruptionsbekämpfung, steigende Kriminalität, politische Rechtsgewährung für Auswanderer können zusätzliche Beweggründe zur Migration. Zu möglichen Aufenthaltsorten gehören Länder der Visegrad-Gruppe, weil es geographische, kulturelle und soziale Nähe gibt. Bestechung und ökonomische Krise können illegale Migrationswellen der Bürger anderer Länder in EU-Länder über die ukrainische Grenze verursachen. Ein Teil von innen Vertriebenen aus westlichen Gebieten wird in zwei Fällen auswandern und zwar: 1) wenn man Startkapital hat, um eigenes Geschäft zu führen oder 2) Adaptation zur Pendelmigration, die für Transkarpatiens Bewohner charakteristisch ist. Die zweite Variante passt, um nach Polen auszuwandern, wo es mehr liberale Bedingungen für Saisonarbeiten gibt. Außerdem ist es wahrscheinlich, dass viele innen Vertriebenen mit dem Studium in der Slowakei anfangen, wo es kostenlos ist.

Das dritte Szenarium. Wenn Donbass wieder unter Kontrolle der Ukraine stehen wird und das Problem mit der Krim-Annexion gelöst wird, dann kann man staatliche und ausländische Investitionen heranziehen. Der Anteil von innen Vertriebenen wird wahrscheinlich heimkehren, der andere Teil – soll wiederum einen Entschluss über den ständigen Wohnsitz in der sog. „großen“ Ukraine fassen (je nach beruflichen Arbeitsmöglichkeiten, Wohnbedingungen und Sozialkapital). Verminderung der Bedrohungen für Bürgersicherheit und ihr Leben, Verbesserung der Wirtschaftslage, Durchführung der Reformen, die von Bürgern gefragt sind können auch einen Einfluss ausüben, in der Ukraine zu bleiben. Verlassen des Landes vom Arbeitskräftennachwuchs, Familienachzug, Arbeitsbeschaffung für Studenten, die zurzeit im Ausland studieren, gehören zum objektiven Prozess unter Bedingungen der Weltwirtschaft. Doch dieser Prozess ist nicht nur von der Situation im Herkunftsland, sondern auch von eigenen Zukunftsvorstellungen abhängig. Sogar die Ausreise in die Slowakei kann nicht davon zeugen, dass eben dieses Land zum ständigen Wohnsitz für die Ukrainer werden kann. Der Grenzschutz mit der Russischen Föderation kann die illegale Migration durch die Ukraine verhindern. Aber wie es schon erwähnt wurde, im Fall der neuen Migrationswelle aus Nahem Osten oder Südafrika können europäische Arbeitsmärkte für angelernte Arbeitskraft und auch für die Ukrainer geschlossen werden.

REFERENCES:

1. Jaroszewicz M. (2015) “Recent trends in Ukrainian migration to Poland,” in V. Benč, ed., Current migration trends in V4 countries: focus on migration from Ukraine, Prešov: Slovak Foreign Policy Association, pp. 23–31.
2. Kurekova L. (2011) From job search to skill search: political economy of labor migration in Central and Eastern Europe, Budapest: CEU, 245 p.
3. Lapshyna I. (2014) “Corruption as a driver of migration aspirations: the case of Ukraine,” Economics and Sociology Vol. 7, No 4, pp. 113–27.
4. Lendiel M., Maradyk N., Melehanych H. Migration processes in Ukraine as a factor of Ukrainian-Slovak borderland development in 2014-2016. (2017) Policy paper. Bratislava, 32 p.
5. “Migranti na Slovensku,” [Migrants in Slovakia] IOM. Available online: http://mic. iom.sk/atlas/o-atlase/migranti-na-slovensku (accessed on September 6, 2016).
6. “Štatistiky: Azyl a migrácia,” [Statistics: Asylum and migration] Ministry of Interior of the Slovak Republic. Available online: http://www.minv.sk/?statistiky-20 (accessed on September 6, 2016).
7. “Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike,” [Statistical Overview of legal and illegal migration in the Slovak Republic] Ministry of Interior of the Slovak Republic. Available online: http://www.minv.sk/?rocenky (accessed on January 31, 2017).

Вплив військово-політичного конфлікту в Україні на процеси міграції в країни Європейського Союзу (на прикладі Закарпатської області)

Дудінська Ірина Євгеніївна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри теорії політики,
завідувач факультету філософії
Інституту політології
Прешовського університету в Прешові
17. новембра 3724/15,
080 01, Прешов, Словаччина

Марадик Наталія Василівна

кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії політики
факультету філософії
Інституту політології
Прешовського університету в Прешові
17. новембра 3724/15,
080 01, Прешов, Словаччина

Статтю присвячено дослідженню впливу військово-політичного конфлікту в Україні на процеси міграції в країни Європейського Союзу (на прикладі Закарпатської області). Для пояснення причин сучасної міграції в Україні – як і в усьому регіоні Центральної та Східної Європи – найбільш вживаною є теорія людського капіталу, відповідно до якої соціально-демографічні характеристики особи – вік, стать, громадянський статус, освіта, навички, зайнятість, соціальні зв'язки – є важливим фактором для прийняття рішення про виїзд, вибір країни для міграції та її модель – маятникову чи на постійній основі. Водночас, як пояснює концепція кумулятивної причинності, міграція є сталим феноменом, який підтримується факторами мереж, культури міграції, розподілу людського капіталу. Найновіші дослідження виділяють декілька тенденцій – включно нових – у міграції в Україні в період 2014–2016 років, а саме: переважний формат трудової міграції, тенденція переходу частини «маятникових» мігрантів у статус постійних, поява феномену внутрішньо переміщених осіб із Донбасу й Криму, які розв'язували проблему соціально-економічної адаптації до нових умов життя в інших регіонах.

Дослідник міграції з України розв'язує ті самі труднощі, що й усі науковці, що вивчають цю проблематику в регіоні Центральної та Східної Європи. Насамперед акумуляція статистичних даних ускладнюється об'єктивними причинами (невідповідність статистичних систем України і європейських країн; фіксація на кордоні насамперед факту перетину кордону без визначення мети такої дії), які не дозволяють мати повну картину щодо кількості осіб, які виїжджають за кордон, їхню мотивацію. У державах Європейського Союзу урядові структури обраховують лише кількість дозволів на проживання чи працевлаштування, що не дозволяє мати точні дані про кількість осіб, які перебувають на сталій основі в країні, тим більше мету їх перебування (навчання, працевлаштування, ведення бізнесу, приватні цілі). У країнах виїзду лише незначна кількість громадян офіційно фіксує факт виїзду за кордон шляхом зняття з реєстрації (у випадку України), не маючи стимулу робити цього. Офіційні структури не мають мотивації включати у форми фіксації статистичної інформації додаткові питання, що обмежує емпіричну основу для дослідження. Статистичний та інші види аналізу такого явища ускладнює також переважання маятникової, прикордонної міграції, а отже обмежений рівень фіксації такого явища.

Автори стверджують, що внутрішня політична нестабільність, погіршення багатьох соціально-економічних показників, анексія Криму Росією, а також військово-політичний конфлікт на Донбасі стали ключовими факторами, які мали вплив на міграційну ситуацію в Україні. Зроблено висновок, що міграційні процеси в Україні, зокрема на Заході України й у Словаччині, можуть розгортатися за декількома сценаріями, зміст яких будуть визначати декілька основних факторів. Насамперед йдеться про розвиток чи згортання військово-політичного конфлікту на Донбасі, гарантування особистої безпеки й безпеки власності громадян, їхніх прав і свобод. Важливим чинником є економічна ситуація в Україні, зменшення корупції та покращення якості функціонування державних інститутів взагалі.

Ключові слова: міграційна політика, військово-політичний конфлікт, Донбас, Європейський Союз, корупція.

Кіндратець Олена Миколаївна
Сергієнко Тетяна Іванівна

Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни

УДК 323.1:316.648.2(477):327.88:355.01
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.6

Кіндратець Олена Миколаївна
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Запорізького національного
університету
вул. Жуковського, 66,
Запоріжжя, Україна

Сергієнко Тетяна Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
та політичних наук
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64,
Запоріжжя, Україна

У статі розглянуті особливості формування ідентичності, образу «чужого», «іншого» й «свого» в умовах гібридної війни в Україні. Вивчені причини гібридної війни проти України, метою якої є не тільки захоплення території, але й вплив на свідомості й суб'єктність індивідуумів, соціуму й нації в цілому. Дійдено висновку, що на сучасному етапі світового розвитку наукові знання про прийоми, методи й засоби гібридної війни перетворились на один з основних інструментів досягнення геополітичного домінування, де особливим різновидом зброї є інформація, а боротьба ведеться за цілеспрямовану зміну індивідуальної, групової та масової свідомості, політичної та електоральної поведінки, а також ідентифікації як окремих індивідів, так груп суспільства. Доведено, що однією із цілей гібридної війни, яку переслідує країна-агресор, є дестабілізація ситуації в Україні шляхом маніпулятивного впливу на свідомість і поведінку людей. У статті звертається увага на вплив особливостей ментальності українського суспільства на формування образу «чужого», «іншого» й «свого». Відзначається, що відмінний історичний досвід у різних регіонах України вплинув на формування політичної культури й ідентичностей, однак із початком агресії Росії у 2014 році прагнення захистити свою державу стало об'єднавчим фактором українського суспільства з фрагментарною культурою. Наголошується, що на територіях України, які контролює нині Росія, намагаються формувати уявлення про захисників Батьківщини як ворогів за допомогою використання стереотипів, які були сформовані ще за часів Радянського Союзу й контролю за інформаційним полем. Указується на важливість завершення формування політичної нації та рекатегоризацію ідентичності, під якою розуміють спеціальні заходи впливу, що знижують акценти групових ідентичностей, що підвищує рівень толерантності в суспільстві. Відзначається роль науковців у розв'язанні проблем, пов'язаних з існуванням різних ідентифікацій в українському суспільстві.

Ключові слова: *ідентичність, ідентифікація, чужий, свій, менталітет, суспільна свідомість, нація, гібридна війна.*

Вступ. Досліджуючи формування ідентичності, варто врахувати те, що існує багато чинників, що впливають на цей процес. Політичні кризи, конфлікти, війни завжди спонукають визначати «своїх» і «чужих». У колі «своїх» в такі періоди зростає внутрішньогрупова солідарність. Згуртуванню сприяє прагнення людини знайти підтримку в складній життєвій ситуації. Якщо від «своїх» очікують захисту, то «чужі» викликають страх, тривогу, а часом це призводить і до появи почуття ненависті. Л. Нагорна звертає увагу на те, що полярні ідентифікації створюють феномен суспільного розмежування, яке в суспільстві часто сприймається як розкол [1, с. 9].

Формування образу «свого», «іншого» й «чужого» відбувається в певному ціннісному середовищі в процесі соціалізації. Суспільно-політичні перетворення приводять до змін цінностей, уявлень, переконань людей, що не може не позначатися на їх ідентифікації. Чим суттєвіші зміни відбуваються в суспільстві, тим більша ймовірність виникнення ідентифікаційних криз. На думку В. Котигоренка, групові духовні цінності набувають особливої актуальності в часи суспільних трансформацій, коли розв'язання особистих соціальних проблем пов'язується індивідом із вибором власної ідентичності, способу життя, поведінки [2, с. 372]. В умовах гібридної війни ворожа держава може впливати й на ідентифікацію індивідів за допомогою пропаганди. Метою інформаційної війни є порушення політичної стабільності, а отже ослаблення країни, що є жертвою агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розгляду проблеми особливу значущість мають роботи, присвячені дослідженню сучасного суспільства, таких вчених: Є. Кислякова, В. Котигоренка, В. Соломіна, О. Удод, М. Юрій та інших. Особливості образу «чужого» з урахуванням ментальних властивостей досліджені в працях О. Кривицької, С. Кульчицького, І. Поліщук, О. Шморгун, М. Шегута, О. Рудакевич, О. Грицай та інших. Психологічний компонент гібридної війни глибоко досліджений у працях Д. Волкогонова, С. Зелінського, О. Караяні, В. Крисько, В. Лепського, В. Лісічкіна, А. Морозова, В. Прокоф'єва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим вивчення та аналіз опублікованих за проблемою робіт показали, що відсутнє комплексне дослідження із системним розглядом проблематики виокремлення різноманітних впливів образів «іншого» й «чужого» на свідомість індивідуумів і соціуму в період гібридної війни в Україні.

Мета та завдання дослідження полягає в тому, щоб провести аналіз образу «чужого», «іншого» й «свого» в умовах гібридної війни в Україні.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи дослідження, такі як

порівняльний і аналітичний методи й метод структурного аналізу.

Результати. Досліджувати дефініцію категорій образів «чужий», «інший» і «свій» можливо лише з урахуванням того, що на території України проживають не тільки «корінні» українці, але й велика кількість представників інших національностей, які й формують образ «іншого». Також зазначимо, що для політичного менталітету в Україні характерний розкол суспільства на прихильників соціалістичних цінностей, з одного боку, й консервативно-ліберальних, – з іншого. Сучасній Україні, як зазначає І. Поліщук, «властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності й культури східних народів, зокрема орієнтація на харизматичних лідерів, етатизм, патерналізм, підпорядкованість церкви державі» [2, с. 333].

Щодо національного менталітету, то, на думку О. Шморгун, для національного менталітету України притаманний принцип милосердя, який був і залишається поширеним у суспільній свідомості. Адже фундаментальні засади національного менталітету пов'язані з історією: чим більше важких випробувань випало на долю народу, тим більше на рівні масової свідомості розвинені співчуття та взаємоповага [4, с. 125]. Ці риси важливі для формування образу «свого» тому, що є проявами солідарності, яка є однією з духовних основ держави. М. Шегута виділяє наряду з іншими рисами національної ментальності (емоційність, селянськість, м'який гумор, почуття спорідненості з рідною землею, працездатність, релігійність) і таку рису, як делікатність у відносинах з іншими людьми [5, с. 44–46].

Остання риса своєю чергою сформувала віротерпимість, гостинність і доброзичливість. Ці традиції ведуть свій родовід ще з доби козаччини. Але тривале перебування під владою інших держав призвело до «деформації» почуття національної єдності, згуртованості, взаємної підтримки. Різними режимами заборонялась українська мова, яка не є лише просто засобом спілкування, а й основою спільності нації. Ще не менш важливою рисою менталітету нашого народу є елементи пристосовництва й запроданства, комплекс «другорядності». О. Рудакевич також вказує, що ментальність української нації має визначальний вплив на такі риси її політичної культури, як миролюбність, демократизм, толерантність [6, с. 26]. Але одночасно в культурі нації проявляються різні й навіть протилежні якості, такі як героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість. Він вважає, що, виявляючи ментальні настанови, які мали негативний вплив на формування національної єдності й державницьких якостей українського народу, спочатку слід визначити природні й споконвічні, а потім – набуті в умовах політичного поневолення. Набуті ментальні риси можуть бути змінені під впливом зовнішніх факторів, а саме в умовах гібридної війни, й впливати на зміну сприйняття образу «свій», «інший», «чужий».

Таким чином, менталітет нації проявляється у всіх сферах суспільного життя, в тому числі й у політичній сфері, проявляючись у політичних традиціях, образах політичного мислення, діяльності суб'єктів політики, формах поведінки, взаємодії партій, рухів, суспільних об'єднань та інших політичних структур. Українському народу завжди було притаманне сильне прагнення до самоствердження особистості, автономії особистості й суспільства. Тому дуже важливо виявити характер впливу всіх цих проявів ментальності на сприйняття нового образу «інший», «чужий» в умовах гібридної війни в Україні.

Проте не можна погодитись із тими вченими, які вважають, що українському народу ніколи не був притаманний дух спільності [7, с. 32]. Почуття громади в менталітеті українського народу формувалося природним шляхом: оскільки заселення нових територій відбувалося компактними етнічними угрупованнями, об'єднаними родинно-сусідськими зв'язками, то це наклало свій відбиток на формування менталітету українського народу [8, с. 106]. Але зв'язок економічного, культурного й соціального характеру між українськими територіями було зруйновано, що й впливало на формування поняття «свій» та «інший». Причинами такої руйнації були державні кордони, які поділили Україну, й політика держав, які захоплювали українські території. Це наклало відбиток на політичний світогляд українського населення та своєю чергою на українців, які за такої умови відрізняються в різних регіонах, на політичні й культурні пріоритети, відношення до таких цінностей, як незалежність, національна гідність, своя рідна мова.

Людські й матеріальні втрати українського народу впродовж багатьох сторіч, нескінченне економічне, політичне й духовне гноблення призвели до виникнення особливого трагічного й водночас героїчного українського духу, особливого світосприйняття, зорієнтованого на правду й справедливість, зневаги навіть до власного життя. З одного боку, духовність, витонченість, сентиментальність, а з іншого, – прагматизм, утилітарність, практицизм – це риси, характерні для українського народу. Але досвід орієнтував людей на те, що саме треба розвивати й використовувати, щоб вижити. Ментальність народу визначає здатність нації до самозбереження. Виокремлення таких рис українства, як гуманність, демократизм та індивідуалізм, на думку О. Нельги, не означає, що інші етноси цих рис позбавлені. Йдеться тільки про те, що ці риси виражені в українців найбільш виразно, рельєфно й інтенсивно. Водночас ці риси, бувши органічно

з'єднаними, є базовими, визначальними щодо всіх інших ментальних рис. Саме така забарвленість, така специфіка українського менталітету зумовлена своєю чергою споконвічним землеробським способом життя українців. Адже останній змушував своїх носіїв перебувати в постійній обороні, а це потребувало більш розвинених, ніж у кочовиків і різного роду загарбників, форм соціальності, які відбивалися і на рисах характеру, й на типах індивідуальної та колективної поведінки [9, с. 147].

Існування різних ідентифікацій означає існування в суспільстві й різних «інших». Це зумовлює ряд проблем: збільшення соціальної дистанції, існування недовіри «один до одного», голосування за «своїх» і неприязне ставлення до кандидатів, яких підтримують «інші», й курсу розвитку країни, який політики, обрані «іншими», проводять.

Різне віросповідання, етнічна, соціальна приналежності чи опозиційність владі, критика курсу, що вона проводить, є чинником перетворення «іншого» на «чужого» лише за певних обставин. Однією з них є державна політика дискримінації чи політичного переслідування за цими ознаками та її виправдання шляхом формування стереотипів щодо дискримінованих груп, які призводять не тільки до зростання соціальної дистанції між групами «своїх» і «чужих», але й до формування почуття страху чи навіть ненависті. Так, на думку В. Кашкіна, спілкування представників різних етнічних культур впливає на соціальні аспекти міжкультурної комунікації, а «великий комунікативний досвід приводить лише до усвідомлення «інакшості» чужого, навіть до визнання його «права на існування», але не до зникнення самих відмінностей мовних культур» [10, с. 50].

У пострадянській Україні ніколи не вдавалися до переслідувань на державному рівні за ознакою належності до певної соціальної групи.

На думку О. Грицай, щоб довести образ «Іншого» в українській свідомості до образу саме ворога, того, з ким передбачається активна боротьба, можливо, навіть не на життя, доводиться «розхитувати» українську ментальність, виводить її за межі національно-етнічного в іншу область, як варіант – у сферу надзвичайно загостреної соціальної стратифікації. Дослідниця відзначає таку особливість ментальності української нації, як миролюбність [11, с. 171–172]. У країні, де існує правовий нігілізм і неповага до закону, правосуддя має вибірковий характер, як і переслідування. Такий характер переслідувань зберігається і нині. Однак останнім часом формується певне упереджене ставлення до добровольців, волонтерів. У політичній сфері отримало хід поняття «партія миру» й «партія війни».

Реалії сьогодення свідчать, що застосування сучасних технологій гібридної війни перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Мета інформаційної війни – послабити моральні й матеріальні сили супротивника або конкурента й посилити власні. Вона передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини. Інформаційний чинник стає самостійним елементом та одним з основних інструментів досягнення геополітичного домінування, де особливим різновидом зброї є інформація, а боротьба ведеться за цілеспрямовану зміну індивідуальної, групової та масової свідомості, за політичну й електоральну поведінку. Технології впливу на свідомість різноманітні, але головний засіб універсальний – це інформаційне повідомлення, передане каналами комунікації. Саме завдяки цим технологіям нині в сучасному суспільстві знизилась здатність реально сприймати інформацію, що спричинило кризу ідентифікаційного поля українського соціуму. О. Кривицька зазначає, що «спекуляції на тему соціокультурних відмінностей і цивілізаційних розломів спровокували міжрегіональне відчуження та штучне нагнітання сепаратистських тенденцій у середині українського суспільства, які всі роки незалежності загрожували національній безпеці й територіальній цілісності України» [12, с. 126].

В умовах гібридної війни почуття ненависті може виникати через дезінформацію, міфи, фейки. Російський фейк про «розп'ятого хлопчика» українськими націоналістами на площі міста Слов'янська Донецької області мав сильний емоційний вплив на росіян і на тих українців, які не здатні критично оцінити новини. Суспільство буде не захищене від подібних фейків без сформованої медіаграмотності. Медіаграмотність є однією з умов перемоги в гібридній війні. Таким чином, нині в Україні з новою силою постали проблеми національного буття, національної самосвідомості й самоідентифікації кожної особистості, національної гордості, гідності й патріотизму.

Українська держава нині стоїть перед глобальною проблемою: як відновити цілісний образ національної культури, як набути свою, національну, цивілізаційну ідентичність. Під впливом інформаційних потоків відбувається руйнація ідентифікації особистості з нацією та державою. Війна формує ідентичності дуже швидко. Відбувається перетворення образу «іншого» на образ «чужого», «ворога», що посилює конфлікт ідентичностей. Таке перетворення зумовлено загрозами, що існують під час війни.

Створення стереотипного образу «чужого-ворога» знімає будь-які перешкоди для тих, хто його засвоїв, у боротьбі з ним. Почуття, які викликає «чужий» і «ворог», – злість, роздратування, неприязнь, ненависть. На непідконтрольних територіях України є вбивства й ув'язнення за українську символіку чи мову. Усі відмінності між «своїми» й «чужими» в час війни сприймаються емоційніше, що створює напругу в суспільстві.

На думку професора психіатрії Джерома Д. Франка, автора книги «Образ ворога й процес змін», для багатьох людей сама думка про підпорядкування чужій ідеології та соціальній системі нестерпніша, ніж думка про смерть. Це є головною причиною ескалації війн. Коли дві групи змагаються за одну й ту ж мету, недовіра часто швидко переростає у взаємне сприйняття одне одного як ворогів [13, с. 198]. Сприйняття ворога, відмічає Джером Д. Франк, дуже часто має тенденцію до дзеркального зображення один одного – тобто кожна сторона приписує однакові чесноти собі й однакові пороки ворогу. У кожному випадку «ми» є надійними, миролюбними, чесними й гуманними; «вони» підступні, войовничі й жорстокі [13, с. 199]. На жаль, слід визнати, що Росії вдалося засобами інформаційного впливу сформувати саме такий образ захисників України («вони») у свідомості частини населення самопроголошених республік ДНР і ЛНР.

Узагальнений образ представників «п'ятої колони» – «чужого» для тієї патріотичної частини українського суспільства, для якої втрата незалежності й підпорядкування чужій ідеології страшніша за смерть – такий: прихильник «руського світу», що зневажливо ставиться до історії українського народу, української мови, не визнає Голодомор, виправдовує злочини комуністичного режиму, ідеалізує радянський період, прагне інтеграції з Росією та відмови від євроінтеграції та євроатлантичної інтеграції.

Маркерами «чужого» в Україні є також ставлення до протестного руху у 2013–2014 роках, до війни за відстоювання своєї незалежності. Соціалізовані в радянський період люди колаборанство не вважають зрадою, оскільки Росія в їх свідомості не є «чужою». В інформаційній війні використовуються старі стереотипи, міфи, які мають знову відновити старі образи «чужого» радянських часів – «чужими» є Захід, країни НАТО, а «свої» – пострадянські країни, що знаходяться в зоні впливу Росії.

Усі ці відмінності в час війни сприймаються емоційніше, що створює напругу в суспільстві. «Чужі» часто сприймаються як «вороги», що представляють загрозу. Почуття, які викликає «чужий», – злість, роздратування, неприязнь, ненависть. На непідконтрольних територіях вбити чи ув'язнити можуть за українську символіку.

На тих територіях України, які контролює нині Росія, формується уявлення про захисників державного суверенітету як ворогів за допомогою старих стереотипів, сформованих за часів Радянського Союзу щодо «українських націоналістів», «бандерівців» і «фашистів». Сформувати новий стереотип складніше, ніж відродити старий. Цим нині користується країна-агресор. «Чужі» часто сприймаються як «вороги», що представляють загрозу.

Відомі випадки переслідувань, репресій, ізоляції вихідців із країн, з якими ведеться війна, навіть у демократичних державах. Так, під час ІІ Світової війни в США було інтерновано потенційних ворогів, до яких віднесли за етнічним походженням японців, німців, італійців. Розміщені в спеціальних таборах інтерновані були по суті заручниками, оскільки на них планували обмінювати американських військовополонених. Таке ставлення до «чужих» було зумовлено загрозами, що існують під час війни. Президент США Франклін Д. Рузвельт підписав Виконавчий наказ № 9066, що передбачав безпрецедентне інтернування японських американців та осіб японського походження [14, с. 2]. Навесні 1942 року зі своїх домівок у штатах Західного узбережжя в табори було переміщено майже 120 000 японців-американців та іммігрантів з Японії [15, с. 1644].

У 1988 році президент Рейган перепросив і підписав закон про компенсації постраждалим. У 1992 році президент Буш-старший підписав поправку до закону, яка передбачала виділення додатково ще 400 мільйонів доларів на компенсації особам японського походження, які стали жертвами надмірної підозрілості. У 2001 р. Конгрес США заснував комісію для вивчення політики інтернування та переселення інших категорій громадян або постійних жителів США [16]. Президентська комісія в 1982 році зробила висновок, що політика інтернування ґрунтувалася на расових забобонах, істерії війни й невдачі політичного лідерства [15, с. 1644].

В Україні ще до початку Другої світової війни було виселено багато німців. Тоді в Україні проживало близько 40% німців СРСР. Така політика продовжувалася і під час війни й у повоєнний час. Предметом дослідження ця проблема стала в 1990-і роки. У 2000-х роках з'явився ряд робіт, які заслуговують на увагу [17, с. 596].

Серед тих, кого радянська влада виселяла з України, були як недруги, нелояльні до влади після репресій, Голодомору (більшість німців проживали в сільській місцевості й вони теж постраждали від Голодомору), так і ті, хто був лояльний і не представляв ніякої загрози режиму.

«Чужих» нині легко відстежити в Інтернеті через соціальні мережі. Але навіть у найгостріший період війни – 2014–2015 роки – ні їх ізоляції, ні переселенні нелояльних до держави людей не було. Чи означає це, що наше суспільство є більш зрілим демократично, ніж американське в роки Другої світової війни? Існування всередині держави її ворогів, «чужих» є загрозою для держави. А от як, не порушуючи прав людини, зменшити цю небезпеку? Зрозуміло, що ця проблема має не тільки політичний, але й морально-етичний аспект. Нині часом деякі громадяни України відкрито демонструють своє зневажливе ставлення до власної

держави, державної мови, історії та культури, знаючи, що в більшості випадків їм нічого не буде, не зважаючи на особливу ситуацію – гібридну війну. Очевидно, було б інакше, якби в політичного керівництва була політична воля ввести воєнний стан і строго дотримуватися законів. Реінтеграція окупованих територій у майбутньому вимагатиме не тільки відновлення законності, порядку, але й зміни образів груп, які вважали одні одних ворогами. Це надзвичайно складна задача, яка потребує великих зусиль, вмінь і часу. Важливою для України є рекатегоризація ідентичності, під якою розуміють спеціальні заходи впливу, які знижують акценти групових ідентичностей, що підвищує рівень толерантності міжгрупових установок [18, с. 16]. Суть рекатегоризації Річард Дж. Крісп, Катріона Х. Стоун, Наталі Р. Холл бачать у зміні уявлень про «ми» й «вони» [19].

Отже, незавершеність процесу формування політичної нації в Україні зумовлений певною мірою й ігноруванням владою важливості рекатегоризації ідентичностей. Це привело до того, що різні ідентичності зберігаються донині, що створює небезпеки державі та її цілісності.

Слід зауважити, що існують різні думки на можливі наслідки рекатегоризації: одні вчені вважають, що зміна сприйняття відносин між категоріями може відповідно змінювати оцінку членів цієї категорії, а також приведе до зменшення міжгрупових упереджень і сприятиме міжгруповій гармонії; інша думка – рекатегоризації може навпаки привести до зростання упередженості. Усе залежить від конкретної міжгрупової ситуації [19]. Дехто стверджує, що небажані наслідки рекатегоризації будуть очевидними лише для тих, хто є дуже відданим своїй групі. Дослідження наслідків рекатегоризації проводять із використанням експериментів [19]. Такий підхід, очевидно, заслуговує на увагу українських вчених.

Рекатегоризацію пов'язують із «розмиванням» стереотипів, що вимагає певної інформаційної політики, яка донині не була досконалою в Україні. Формування стереотипів особистості відбувається під впливом подій і соціальних явищ, які відбуваються як безпосередньо, так і опосередковано через дію засобів масової комунікації. Події, які відбуваються в сучасній Україні, є проявом саме гібридної війни. Інформація в такому випадку стає менш керованою, а людина стає все більш залежною, тому інформацію стали активно використовувати для маніпулювання свідомістю. Безпосередньо дії Російської Федерації на території України додали актуальності до дискусій із проблематики щодо визначення образу «інший» і «чужий» в умовах гібридної війни.

Це пов'язано з тим, що відмінний історичний досвід у різних регіонах України вплинув на формування політичних культур та ідентичностей, що мають певні відмінності.

Масова свідомість за відсутності чітких ідентифікацій неспроможна справитися зі спотворенням інформаційних потоків. Гібридна війна передбачає використання заходів маніпулятивного впливу на свідомість людини в ідеологічному й емоційному сенсі. Зважаючи на це, С. Кульчицький констатує, що внаслідок тривалого перебування в радянській імперії в Україні сформувалися чотири різні за мовою та ментальністю громади: україномовні українці, російськомовні українці, українські росіяни й «всі інші» [20, с. 23].

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок, зазначимо, що гібридна війна Росії проти України – це комбінація традиційних і нетрадиційних методів ведення війни, які містять використання сил спеціального призначення, нерегулярних збройних формувань, провокування внутрішніх заворушень і сепаратистських рухів, інформаційну війну, дипломатичні заходи, кібератаки й економічний тиск. Існування різних ідентифікацій ворожою державою використовується для створення напруги в суспільстві.

Представлені результати дослідження є початковою ланкою визначення образу «іншого» й «чужого» в радянській і пострадянській історії Україні. Розуміння причин і наслідків існування таких образів дозволить визначити засоби, механізми консолідації суспільства. Ця задача є надзвичайно важливою в умовах гібридної війни. Від її розв'язання значною мірою залежить безпека держави.

Перспективою подальших наукових досліджень є розроблення шляхів протидії гібридній війні з метою інтеграції суспільства й зміцнення суверенності України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грицай Е.В., Николко М.В. Украина: национальная идентичность в зеркале Другого. Вильнюс : ЕГУ, 2009. 220 с.
2. Кашкин В.Б. (2004) Маркеры своего и чужого в межкультурном диалоге. *Взаимопонимание в диалоге культур: условия успешности :* в 2 ч. Ч. 2. / под общ. ред. Л.И. Гришаевой, М.К. Поповой. Воронеж : ВГУ, 2004. С. 49–62.
3. Кіндратець О.М. Розмежування українського суспільства в процесі демократизації. *Політичний менеджмент.* 2005. № 6. С. 31–41.
4. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. 722 с.
5. Кривицька О.В. Криза інтеграції у контексті перспективи консолідації українського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5–6. С. 181–200.
6. Кульчицький С.В. Закономірності формування української політичної нації. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* Київ : Інститут історії України, НАН, 2015. Вип. 23. С. 22–68.

7. Лагунина И.А., Абаринов В.К. Враждебные иностранцы» времен второй мировой войны: малоизвестные страницы американской истории. 2009. URL: https://www.svoboda.org/a/1611136.html (дата звернення: 15.02.21).

8. Лобань Т.І. Особливості українського менталітету та їх вплив на процес державного будівництва в Україні. *Людина і політика.* 2004. №. 4. С. 106–112.

9. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

10. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій : Навчальний посібник. Київ : Тандем, 1997. 368 с.

11. Поліщук І.О. Історична політична ментальність українства: проєкція у сучасність. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 333–338.

12. Рудакевич О.М. Ментальність і політична культура української нації. *Розбудова держави*. 1995. № 10. С. 26–27.

13. Шегута М.А. Український менталітет: історія і сучасність. *Збірник наукових праць з гуманітарних наук ЗДІА*. Запоріжжя, 2000. 125 с.

14. Шморгун О.О. (1994) Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура). Київ, 1994. 208 с.

15. Aisfeld A., Martinenko V. Ethnic Germans of Ukraine during the Second World War and in the postwar years. *Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century*. In 2 books. Book 1. Kyiv : Nauk. Opinion, 2011. P. 595–643.

16. Fiset L. Medical Care for Interned Enemy Aliens: A Role for the US Public Health Service in World War II. *American Journal of Public Health.* 2003. № 93 (10). P. 1644–1654.

17. Jerome D. (1988) Frank The Image of the Enemy and the Process of Change. *Breakthrough: Emerging New Thinking: Soviet and Western Scholars Issue a Challenge to Build a World Beyond War* / eds. A. Gromyko, M. Hellman. New York : Walker and Company, 1988. P.198–207.

18. Ogawa M. Treatment of japanese–american internment during world war II in U.S. History textbooks. 2004. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ718726.pdf (дата звернення: 15.02.21).

19. Richard J. Crisp R.J., Catriona H. Stone, Natalie R. Hall Recategorization and Subgroup Identification: Predicting and Preventing Threats From Common Ingroups. University of Birmingham, 2006. URL: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.913.7409&rep=rep1&type=pdf (дата звернення: 15.02.21).

20. Yevtukh V. Intercultural dialogue: an effective construct of integrative development of polyethnic societies. *Political management.* 2009. № 4. P. 14–27.

REFERENCES:

1. Gritsay Ye.V., Nikolko M.V. (2009) Ukraina: natsional'naya identichnost' v zerkale Drugogo [Ukraine: national identity in the mirror of the Other] Vil'nyus: YEGU. 220 s.

2. Kashkin V.B. (2004) Markery svoyego i chuzhogo v mezhkul'turnom dialoge. *Vzaimoponimaniye v dialoge kul'tur: usloviya uspeshnosti* [Markers of one's own and another's in intercultural dialogue. Mutual understanding in the dialogue of cultures: conditions of success] v 2 ch. CH. 2. / [pod obshch. red. L.I. Grishayevoy, M.K. Popovoy]. Voronezh: VGU. pp. 49–62.

3. Kindratets O.M. (2005) Rozmezhuvannya ukrayinskoho suspil'stva v protsesi demokratyzatsiyi [Delimitation of Ukrainian society in the process of democratization] *Politychnyy menedzhment*, № 6. Pp. 31–41. [in Ukrainian].

4. Kotyhorenko V.O. (2004) Etnichni protyrichchya i konflikty v suchasniy Ukrayini: politolohichnyy kontsept [Ethnic contradictions and conflicts in modern Ukraine: a political science concept]. Kyyiv : Svitohlyad. 722 s. [in Ukrainian].

5. Kryvytska O.V. (2017) Kryza intehratsiyi u konteksti perspektyvy konsolidatsiyi ukrayinskoho suspilstva [The crisis of integration in the context of the prospect of consolidation of Ukrainian society] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Vyp. 5-6. pp. 181–200. [in Ukrainian].

6. Kul'chytskyy S.V. (2015) Zakonomirnosti formuvannya ukrayins'koyi politychnoyi natsiyi. *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky* [Patterns of formation of the Ukrainian political nation. Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches] Kyyiv : Instytut istoriyi Ukrayiny Ukrayiny, NAN Vyp. 23. pp. 22–68. [in Ukrainian].

7. Lagunina I., Abarinov V. (2009) Vrazhdebnyye inostrantsy» vremen vtoroy mirovoy voyny: maloizvestnyye stranitsy amerikanskoy istorii [Hostile Foreigners of the Second World War: Little-Known Pages of American History]. URL: https://www.svoboda.org/a/1611136.html (data zvernennya: 15.02.21).

8. Loban T.I. (2004) Osoblyvosti ukrayins'koho mentalitetu ta yikh vplyv na protses derzhavnoho budivnytstva v Ukrayini [Features of the Ukrainian mentality and their influence on the process of state building in Ukraine] *Lyudyna i polityka.* №. 4. Pp. 106–112. [in Ukrainian].

9. Nahorna L.P. (2011) Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan. [Sociocultural identity: traps of value distinctions]. Kyyiv : IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2011. 272 s. [in Ukrainian].

10. Nel'ha O.V. (1997) Teoriya etnosu [Theory of ethnos] Kurs lektsiy: Navch. posibnyk. Kyyiv : Tandem. 368 s. [in Ukrainian].

11. Polishchuk I. (2013) Istorychna politychna mental'nist' ukrayinstva: proektsiya u suchasnist [The historical political mentality of Ukrainians: a projection into the present]. Studia politologica Ucraino-Polona. Zhytomyr. VIP. Pp. 333–338. [in Ukrainian].

12. Rudakevych O.M. (1995) Mental'nist' i politychna kul'tura ukrayins'koyi natsiyi [Mentality and political culture of the Ukrainian nation] *Rozbudova derzhavy.* № 10. pp. 26–27 [in Ukrainian].

13. Shehuta M.A. (2000) Ukrayins'kyy mentalitet: istoriya i suchasnist [Ukrainian mentality: history and modernity]. *Zbirnyk naukovykh prats z humanitarnykh nauk ZDIA.* Zaporizhzhya, 125 s. [in Ukrainian].

14. Shmorhun O.O. (1994) Ukrayina: shlyakh vidrodzhennya (ekonomika, polityka, kultura) [Ukraine: the path of revival (economy, politics, culture)]. Kyyiv. 208 s. [in Ukrainian].

15. Aisfeld A., Martinenko V. (2011) Ethnic Germans of Ukraine during the Second World War and in the

postwar years. Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century. In 2 books. Book 1. Kyiv : Nauk. Opinion. pp. 595–643.

16. Fiset L. (2003) Medical Care for Interned Enemy Aliens: A Role for the US Public Health Service in World War II. American *Journal of Public Health*, № 93 (10). Pp. 1644–1654.

17. Jerome D. (1988) Frank The Image of the Enemy and the Processof Change In book: Breakthrough: Emerging New Thinking: Soviet and Western Scholars Issue a Challenge to Build a World Beyond War, Publisher: Walker and Company, New York, Editors: Anatoly Gromyko, Martin Hellman, pp. 198–207.

18. Ogawa M. (2004) Treatment of japanese–american internment during world war II in U.S. history textbooks. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ718726.pdf (data zvernennya: 15.02.21)

19. Richard J. Crisp, Catriona H. Stone, Natalie R. (2006) Hall Recategorization and Subgroup Identification: Predicting and Preventing Threats From Common Ingroups. University of Birmingham, URL: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.913.7409&rep=rep1&type=pdf (data zvernennya: 15.02.21).

20. Yevtukh V. (2009) Intercultural dialogue: an effective construct of integrative development of polyethnic societies. *Political management,* № 4. Pp. 14–27.

Peculiarities of the formation of identity of Ukrainians in conditions of a hybrid war

Kindratets Olena Mykolaivna

Doctor of Political Science, Professor,
Professor at the Department
of Political Science,
Zaporizhzhya National University
Zhukovskoho str., 66,
Zaporizhzhia, Ukraine

Sergiienko Tetiana Ivanivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of General and Political Science,
Zaporizhzhia Polytechnic
National University
Zhukovskoho str., 64,
Zaporizhzhia, Ukraine

This article examines the features of the formation of identity, the image of "alien", "other" and "our own" in the context of a hybrid war in Ukraine. The reasons for the hybrid war against Ukraine have been studied, the purpose of which is not only the seizure of territory, but also the influence on the consciousness and subjectivity of individuals, society and the nation as a whole. It is concluded that at the present stage of world development, scientific knowledge about the techniques, methods and means of hybrid warfare have become one of the main tools for achieving geopolitical domination, where information is a special type of weapon, and the struggle is waged for a purposeful change in individual, group and mass consciousness, political and electoral behavior, as well as identification of both individuals and groups of society. It has been proven that one of the goals of the hybrid war pursued by the aggressor country is to destabilize the situation in Ukraine by manipulating the consciousness and behavior of people. The article draws attention to the influence of the peculiarities of the mentality of the Ukrainian society on the formation of the image of "alien", "other" and "our own". It is noted that the excellent historical experience in various regions of Ukraine influenced the formation of political culture and identity, however, with the beginning of Russia's aggression in 2014, the desire to defend its state became a unifying factor of Ukrainian society with a fragmented culture. It is noted that in the territories of Ukraine, which is now controlled by Russia, they are trying to form an idea of the defenders of the Motherland as enemies by using stereotypes that were formed during the Soviet Union and control over the information field. The author points out the importance of completing the formation of a political nation and recategorizing identity, which is understood as special measures of influence that reduce the accents of group identities, which increases the level of tolerance in society. The role of scientists in solving problems associated with the existence of various identifications in Ukrainian society is noted.

Key words: *identity, identification, alien, own, mentality, suspiciousness, nation, hybrid.*

Клочко Олексій Олександрович

Реформування пенсійної системи в Україні: реальні надбання і втрати

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.7

Клочко Олексій Олександрович
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
соціальної роботи і менеджменту
соціокультурної діяльності
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна

Актуальність дослідження. *У науковій статті визначено сучасний стан і проаналізовані основні проміжні результати реформування пенсійної системи України.*

Метою *дослідження є визначення особливостей та аналіз надбань і втрат у процесі реформування пенсійної системи України. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання дослідження: схарактеризувати сучасну систему пенсійного забезпечення в Україні; виявити зміни трактування та дослідити відмінності й нововведення категорії «страховий стаж»; уточнити правила роз'яснення положень щодо тих періодів, які входять до страхового стажу.*

Однак, беручи до уваги стан і динаміку розвитку українського суспільства на сучасному етапі з усіма його трансформаційними політичними, соціально-економічними, військовими, духовними процесами, необхідність продовження глибинних системних соціально-економічних реформ, пенсійне забезпечення потребує належної конкретизації своїх перспектив розвитку.

У ході дослідження використали ***методи*** *аналізу, систематизації та класифікації наукової літератури з означеної проблематики, узагальнення та порівняння, аналіз соціальної дійсності; метод статистичного аналізу виплат.*

Результати. *Відповідно до чинного законодавства пенсійна система в Україні складається з трьох рівнів. Перший рівень – солідарна система, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг коштом Пенсійного фонду. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді й здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат.*

Ключовою організаційною одиницею в реформуванні пенсійної системи України є категорія страхового стажу зі зміненим трактуванням і роз'ясненням положень щодо тих періодів, які входять до страхового стажу. У дослідженні установлено, що страховий стаж є тим періодом, за який працівник чи то його працедавець сплачує страхові внески до Пенсійного фонду. У ході дослідження було також розтлумачено логіку співвідношення між пенсійним віком і страховим стажем; процедуру купівлі страхового стажу; зміни в структурі права дострокового виходу на пенсію за так званою вислугою років.

Ключові слова: *пенсійна реформа, пенсія, солідарна система, страховий стаж, пенсіонери, Пенсійний Фонд України.*

Вступ. Питання реформування національної пенсійної системи України є важливою складовою частиною загальнодержавної системи соціального забезпечення та важливою умовою економічної стабільності в державі. Наскільки ефективною та доцільно організованою є пенсійна система, настільки стабільнім буде економічний добробут більшості соціальних верств населення [4]. Процес упровадження пенсійної реформи в України має віддаленість перспектив і результатів у часі, а також має складний і неоднозначний характер. Пенсійна реформа в Україні характеризується значною контроверсійністю, що містить прогресивні реформаторські ідеї та концепції, з одного боку, а з іншого, – містить управлінські, соціально-економічні недоліки й прорахунки.

Метою дослідження є визначення особливостей та аналіз надбань і втрат у процесі реформування пенсійної системи України. Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання** дослідження: схарактеризувати сучасну систему пенсійного забезпечення в Україні; виявити зміни трактування та дослідити відмінності й нововведення категорії «страховий стаж»; уточнити правила роз'яснення положень щодо тих періодів, які входять до страхового стажу.

Зазначимо, що викладення проблемного кола щодо дослідження пенсійної реформи як одного із заходів соціального забезпечення громадян представлено в наукових доробках багатьох вітчизняних юристів, політологів, соціологів, економістів, фахівців із соціального забезпечення (П. Боровик, Б. Зайчук, С. Бідюк, Н. Андрусевич, О. Минюк, А. Нечай, І. Сирота, Н. Шуст та інші). Однак, беручи до уваги стан і динаміку розвитку українського суспільства на сучасному етапі з усіма його трансформаційними політичними, соціально-економічними, військовими, духовними процесами, необхідність продовження глибинних системних соціально-економічних реформ, пенсійне забезпечення потребує належної конкретизації своїх перспектив розвитку.

Методи дослідження. У ході дослідження використали методи аналізу, систематизації та класифікації наукової літератури з означеної проблематики, узагальнення та порівняння, аналіз соціальної дійсності; метод статистичного аналізу виплат.

Результати. Згідно із чинним українським законодавством (ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») [1] та головними напрямами реформування система пенсійного забезпечення в Україні повинна складатися з трьох рівнів.

Перший рівень – система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійсненні виплати пенсій і надання соціальних послуг коштами Пенсійного фонду. Солідарна, або ж розподільна система є так званим договором поколінь. Тобто вона створюється за умов, коли колишні платники пенсійних внесків фінансують теперішніх пенсіонерів, у такому випадку організація пенсії – це забезпечення довгострокового контракту між зайнятим працездатним населенням і тими, хто через похилий вік (або непрацездатний стан) не може брати участь у трудовому процесі, але самі в минулому матеріально утримували (через систему страхових відрахувань) тогочасних осіб непрацездатного віку [1].

Ефективність і функціональність пенсійної солідарної системи в Україні викликає великі сумніви. У загальному ракурсі стверджуємо, що солідарна система не є життєздатною та потребує негайного перегляду й реформування. Мінімальна пенсія (на 2021 рік становить 2 400 грн із подальшим підвищенням протягом поточного року) відповідає лише мінімальним соціальним стандартам, але аж ніяк не відповідає установленим соціальним нормам життя та повноцінного існування громадянина в розвиненій цивілізованій країні. Більшість пенсіонерів перебувають за межею бідності. За даними Пенсійного фонду України на початок 2021 року, середня пенсія в Україні становить 3 507 грн Переважна більшість пенсіонерів (58%) отримують менше ніж 3 000 грн Усього в Україні нараховують понад 11,1 млн осіб пенсійного віку, з них отримують: 0,7% – до 1 400 грн; 16,3% – 1 500–2 000 грн; 41,2% – 2 001–3 000 грн; 19,2% – 3 001–4 000 грн; 8,1% – 4 001–5 000 грн; 11,6% – 5 001–10 000 грн; 3% – понад 10 000 грн [6].

Другий рівень – система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді й здійсненні фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат [1].

Другий рівень пенсійного забезпечення складають обов'язкові заощадження на накопичувальних пенсійних рахунках. Працівники або роботодавці від їхнього імені (а в деяких системах – також самозайняті особи) сплачують внески до накопичувального пенсійного фонду, які обліковують їх на індивідуальних пенсійних рахунках кожного учасника. Накопичені внески інвестують, а після виходу на пенсію учасник отримує право на одержання пенсії, яку обчислюють з накопиченої суми внесків та інвестиційного доходу, облікованого на його рахунку. Натепер в Україні діє програма Державної накопичувальної системи пенсійного забезпечення Пенсійного Фонду України [5].

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [1; 2]. Натепер в Україні діють програми упровадження недержавного пенсійного страхування в діяльності фінансових установ України (банків: Приват; Укрексімбанк, ОТР, корпоративний фонд НБУ тощо), а також програми діяльності спеціалізованих фірм, установ (недержавних пенсійних фондів: «Емерит Україна», «Династія», «Україна», «ВСІ», «Магістраль», «Європа», «Соціальна перспектива», «Європейський вибір» тощо).

Зазначимо, що перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий і третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення [1; 3].

Одним із ключових системоутворювальних понять реформованої пенсійної системи України є категорія страхового стажу. Важливим залишається установлення поняттєвих характеристик, співвідношень категорії «страховий стаж». Отже, чинне українське законодавство установлює чіткі відмінності між поняттями страхового й трудового стажу. Так, «трудовий стаж» визначається як періоди офіційного працевлаштування, що підтверджуються офіційними записами в трудовій книжці чи іншими документами. Своєю чергою установлено, що страховий стаж є тим періодом, за який працівник чи то його працедавець сплачує страхові внески до Пенсійного фонду. Тобто, якщо сплатили, то є стаж, не сплатили – стажу немає. Відповідно, робимо висновок, що з 2004 року розрахунок пенсії здійснюється тільки на основі реального страхового стажу конкретного пенсіонера.

Зазначимо, що потребує детального роз'яснення система й інших положень щодо тих періодів, які входять до страхового стажу.

Студенти різних рівнів закладів вищої освіти перестали платити внески до пенсійного фонду з 1 січня 2004 року. Тому ті, хто здобував вищу

освіту вже після цієї дати, не зможуть зарахувати роки навчання до страхового стажу. Проте тим, хто навчався в закладах професійно-технічної та вищої освіти раніше, зможуть зарахувати цей період. У пенсійний стаж будуть додані роки навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, училищах і на курсах із підготовки кадрів, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі й клінічній ординатурі тим, хто навчався до 2004 року, відповідно до чинного на той час закону «Про пенсійне забезпечення» [1].

Жінки, які були у відпустці по пологах і догляду за дитиною до 2004 року, отримають додаткові роки до свого страхового стажу – незалежно від того, чи були вони на той момент офіційно працевлаштовані, чи ні. Зауважимо, що з 2004 року в пенсійний стаж зараховується декретна відпустка, якщо жінка в цей період отримувала допомогу по догляду за дитиною [6].

Проаналізуємо ще одне важливе нововведення: з 2013 року з допомоги по пологах почали робити відрахування до пенсійного фонду. Тому жінкам, які народили дитину після 2013 року, до страхового стажу увійдуть також 2 місяці до й 2 місяці після пологів. Після 1 січня 2018 року цей період також зараховується до пенсійного стажу [6].

Установимо логічний взаємозв'язок між службою в армії та пенсійним стажем. З 2007 року військові частини, в яких проходять строкову службу, сплачують внески в пенсійний фонд за своїх солдатів. Так що ті, хто служив в армії в період з 2007 по 2017 рік, зможуть внести роки служби до свого пенсійного стажу. Однак є одна складність. До 2016 року військові частини не передавали в пенсійний фонд індивідуальні звіти по кожному службовцю. Є домовленість, що протягом п'яти років звіти по кожному солдату надійдуть до Пенсійного фонду України для проведення розрахунків страхового стажу. Так що до моменту виходу на пенсію українців, які проходили службу в армії в період з 2007 по 2017 рік, проблема вже має бути розв'язана. Окрім того, до страхового стажу належить і перебування на фронті й участь у бойових діях у зоні проведення антитерористичної операції / операції об'єднаних сил. Крім того, до пенсійного стажу буде зарахований догляд за дитиною з інвалідністю до 16 років, догляд за особою з інвалідністю I групи, а також перебування особи на обліку в центрі зайнятості [6].

Важливо також відзначити досить цікавий факт, за яким кожен українець, хто має достатню кількість страхового стажу (для чоловіків – 35 років, для жінок – 30) і вийшов на пенсію за віком, має право отримати одноразову грошову допомогу (десять місячних пенсій). Однак таке положення стосується далеко не всіх – лише працівників освіти й медиків і лише за умови, що вони не скористалися правом вийти на пенсію за вислугою років. Їм автоматично під час виходу на пенсію нараховується така допомога.

З 1 жовтня 2011 року органами Пенсійного фонду України таким категоріям виплачується неоподатковувана одноразова грошова допомога, передбачена Прикінцевими положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», розміром у 10 місячних пенсій особи на день її призначення [1]. Важливим постає установлення логіки співвідношення між пенсійним віком і страховим стажем (див. таблицю 1).

За результатами аналізу законодавства щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [1; 2; 3], реформування пенсійної системи України [6] було установлено, що введена в практику

Таблиця 1

Співвідношення між пенсійним віком і страховим стажем

Час, коли людина виходить на пенсію	Страховий стаж, необхідний для отримання мінімальної пенсії в 60 років	Страховий стаж, необхідний для отримання мінімальної пенсії в 63 роки
01.01.2018. – 31.12.2018.	не менше ніж 25 років	15–25 років
01.01.2019. – 31.12.2019.	не менше ніж 26 років	16–26 років
01.01.2020. – 31.12.2020.	не менше ніж 27 років	17–27 років
01.01.2021. – 31.12.2021.	не менше ніж 28 років	18–28 років
01.01.2022. – 31.12.2022.	не менше ніж 29 років	19–29 років
01.01.2023. – 31.12.2023.	не менше ніж 30 років	20–30 років
01.01.2024. – 31.12.2024.	не менше ніж 31 років	21–31 років
01.01.2025. – 31.12.2025.	не менше ніж 32 років	22–32 років
01.01.2026. – 31.12.2026.	не менше ніж 33 років	23–33 років
01.01.2027. – 31.12.2027.	не менше ніж 34 років	24–34 років
01.01.2028. – 31.12.2028.	не менше ніж 35 років	25–35 років

Примітка: якщо страховий стаж менше ніж 15 років, то нараховується так звана соціальна пенсія (пенсії непрацездатним громадянам, що не мають права на трудову пенсію; розмір соціальних пенсій установлюється за категоріями у відсотках до мінімальної пенсії за віком, що гарантує громадянам мінімальний прожитковий рівень незалежно від наявності виробничого стажу). Якщо страховий стаж 40 і більше календарних років, то пенсію надають у будь-якому віці.

процедура купівлі страхового стажу, якщо не вистачає до нарахування мінімальної пенсії. Так, маємо можливість докупити до 5 років страхового стажу. Відповідно до чинного законодавства, вартість купівлі стажу розраховується за такою формулою:

Стаж = єдиний соціальний внесок (ЄСВ) *
* коефіцієнт * кількість місяців.

Коефіцієнт залежить від кількості років, які особа збирається докупити. Чим більше років треба придбати, тим один рік виходить дешевше. Відповідно, коефіцієнт для одного року – 2; для двох – 1,8; для трьох – 1,6; для чотирьох – 1,4; для п'ятьох – 1,2. За такою формулою купівля 1–5 років страхового стажу обійдеться: 1 рік – 24 936 грн; 2 роки – 44 885 грн; 3 роки – 59 847 грн; 5 років – 74 808 грн [6].

Зазначимо, що пенсійна реформа в Україні забезпечила зміни у встановленні коефіцієнтів вартості страхового стажу. Відповідно до наявних змін нами було установлено, що мінімальний розмір пенсії складає 40% від мінімальної заробітної плати, але не менше від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Тобто на 2021 рік мінімальна пенсія в Україні складає 2 400 грн [6].

Відповідно до усіх соціально-економічних, демографічних реформацій уточнено нову формулу розрахунку пенсії, а саме:

(РП = С З/П (3 р.) * ІК З/П * К СС)

Розмір пенсії = середня заробітна плата за останні 3 роки * індивідуальний коефіцієнт заробітної плати * коефіцієнт страхового стажу,

де індивідуальний коефіцієнт заробітної плати – співвідношення розміру отримуваної заробітної плати щодо середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески; коефіцієнт страхового стажу містить суму місяців страхового стажу.

Відповідно до нового пенсійного законодавства передбачено скасування 15% обмеження для пенсіонерів-робітників, тобто така категорія пенсіонерів отримує 100% пенсії; а жителі гірських районів Закарпаття отримують 20% надбавки до своїх пенсій [6]. Важливо відзначити, що з 2021 року планується щорічна індексація пенсій, яка буде відбуватися шляхом перерахунку: 50% від середньої заробітної плати за останні 3 роки + 50% від зростання індексу споживчих цін за останній рік [6].

Пенсійна реформа в Україні передбачила зміни в структурі права дострокового виходу на пенсію за так званою вислугою років, а також скасування додаткових пенсій для окремих категорій працівників. Так, натепер пенсійна система ліквідувала право на достроковий вихід на пенсію для металургів, шахтарів, медпрацівників, соціальних працівників, пілотів, педагогів, працівників хімічної промисловості. Таке право збережене для багатодітних матерів (у 50 років), які виховали 5 і більше дітей, та інвалідів дитинства, артистів (зі стажем 20–35 років), учасників бойових дій (55 років із 25 роками стажу), осіб з інвалідністю, працівників зі шкідливими й важкими умовами праці, осіб, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, журналістів, які отримали поранення під час виконання службових обов'язків у місцях надзвичайних подій. Скасоване право на додаткову пенсію чорнобильцям IV категорії, науковцям, держслужбовцям, посадовцям органів місцевого самоврядування, прокурорам, депутатам, журналістам. Однак установлено граничний розмір максимальної пенсії для депутатів, держслужбовців, прокурорів, працівників дипломатичної служби, науковців з урахуванням усіх надбавок, підвищень тощо на рівні, що не перевищує 10 прожиткових мінімумів [6].

Висновки. Отже, здійснення реформ у сфері пенсійного забезпечення в Україні характеризується прогресивними ідеями, позитивними досягненнями, першими вдалими результатами. Водночас пенсійна реформа наповнена великими соціально-економічними ризиками, організаційно-управлінськими провалами в питаннях нарахування пенсійних виплат і самих сум зокрема. Ключове місце в пенсійній реформі натепер займає категорія «страхового стажу» зі зміненим трактуванням і роз'ясненням положень щодо тих періодів, які входять до страхового стажу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09 липня 2003 року № 1058-IV / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49–51. Ст. 376.

2. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09 липня 2003 року № 1057-IV / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47–48. Ст. 372.

3. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08 липня 2011 року № 3668-VI / *Верховна Рада України*. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 12–13. Ст.82.

4. Минюк О.Ю., Минюк Д.І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та вимоги сьогодення. *Юридичний вісник*. 2017. № 1 (42). С. 103–109.

5. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Пенсійне забезпечення» для студентів IV курсу факультету підготовки кадрів для пенсійного фонду України / уклад. : В.В. Жернаков, І.А. Вєтухова, А.О. Мовчан, Н.М. Швець. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. 77 с.

6. Пенсійний фонд України : офіційний сайт. URL: https://www.pfu.gov.ua/.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrayiny "Pro zahalnooboyazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya". (2003). № 1058-IV

[Law of Ukraine "On compulsory state pension insurance"]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* № 49–51. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro nederzhavne pensijne zabezpechennja". (2003). № 1057-IV. [Law of Ukraine "On non-state pension provision"]. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. № 47–48. [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennya reformuvannya pensiynoyi systemy". (2012). № 3668-VI. [Law of Ukraine "On measures to legislatively reform the pension system"]. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. № 12–13. [in Ukrainian].

4. Myniuk O., Myniuk D. (2017). Pensiyna reforma v Ukrayini: realiyi ta vymohy sohodennya. *Yurydychnyy visnyk.* [Pension reform in Ukraine: realities and requirements of today]. *Legal Bulletin.* № 1 (42). 2017. Pp. 103–109. [in Ukrainian].

5. Zhernakov V. V., Vyetukhova I. A., Movchan A. O., Shvets N. M. (2012) Navchalno-metodychnyy posibnyk dlya samostiynoyi roboty ta praktychnykh zanyat z navchalnoyi dystsypliny "Pensiyne zabezpechennya" dlya studentiv IV kursu fakultetu pidhotovky kadriv dlya pensiynoho fondu Ukrayiny. [Educational-methodical manual for independent work and practical classes on the discipline "Pension provision" for students of the IV course of the faculty of training for the pension fund of Ukraine]. Khakiv : Nats. un-t "Yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho", 2012. 77 p. [in Ukrainian].

6. Pensiynyy fond Ukrayiny [ofitsiynyy sayt]. [Pension Fund of Ukraine [official site]. URL: https://www.pfu.gov.ua/. [in Ukrainian].

Pension system reform in Ukraine: real gains and losses

Klochko Oleksii Oleksandrovych

Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Social Work and Management
of Socio-Cultural Activities,
Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko
Romenska str., 87, Sumy, Ukraine

The urgency of the problem. The scientific article defines the current state and analyzes the main intermediate results of reforming the pension system of Ukraine.

The purpose of this study is to identify the features and analyze the achievements and losses in the process of reforming the pension system of Ukraine. To achieve this goal, it is necessary to complete the following tasks: characterize the modern pension system in Ukraine; identify changes in the interpretation and explore the differences and innovations in the category of "insurance experience"; clarify the rules for clarifying the provisions regarding those periods that are included in the insurance period.

However, taking into account the state and dynamics of development of Ukrainian society at the present stage with all its transformational political, socio-economic, military, spiritual processes, the need to continue deep systemic socio-economic reforms, pension provision requires proper specification of its development prospects.

In the course of the study, we used methods of analysis, systematization and classification of scientific literature on the designated issues, generalization and comparison, analysis of social reality; method of statistical analysis of payments.

Results. According to the current legislation, the pension system in Ukraine consists of three levels. The first level is a solidarity system based on the principles of solidarity and subsidizing and the implementation of the payment of pensions and the provision of social services at the expense of the Pension Fund. The second level is the accumulative system of compulsory state pension insurance, based on the principles of accumulating funds of insured persons in the Accumulation Fund and financing the costs of paying for life pension insurance contracts and lump sum payments. The third level is the system of non-state pension provision, which is based on the principles of voluntary participation of citizens, employers and their associations in the formation of pension savings in order to receive pension payments by citizens.

The key organizational unit in reforming the pension system of Ukraine is the category of insurance experience with a modified interpretation and clarification of the provisions regarding those periods that are included in the insurance experience. The study found that the insurance period is the period for which the employee or his employer pays insurance contributions to the Pension Fund. The study also clarified the logic of the relationship between retirement age and length of insurance; the procedure for purchasing insurance experience; changes in the structure of the right to early retirement under the so-called. length of service.

Key words: *pension reform, pension, solidarity system, insurance experience, pensioners, Pension Fund of Ukraine.*

Кольцов Віталій Михайлович

Міжінституційні відносини як чинник структуризації парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи

УДК 323.22+328.123+328.18
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.8

Кольцов Віталій Михайлович
доктор політичних наук,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна

У статті аналізується процес інституціоналізації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи, який був безпосередньо зумовлений та пов'язаний із запровадженням і консолідацією демократичного політичного режиму в регіоні. Визначається, що структуризація цього процесу відбувалась на підставі виконавчо-законодавчих, партійно-виборчих та інших чинників і параметрів. Обґрунтовується, що країни Вишеградської групи є конструктами парламентської демократії у формі парламентських (Угорщина, Словаччина до 1999 р. та Чехія до 2013 р.) і напівпрезидентських (Польща, Словаччина із 1999 р., Чехія з 2013 р.) республік. Звертається увага на те, що парламентська і загалом політична опозиція у цих країнах структурувалися на підставі різнорівневих виконавчо-законодавчих і загалом міжінституційних відносин, які обертаються навколо політичного процесу у трикутнику «глава держави – прем'єр-міністр/уряд – парламент».

З'ясовуються чинні параметри та результати позиціонування, політико-правового статусу, повноважень та інституціоналізації політичної і парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи. Визначаються чинні виконавчо-законодавчі (міжінституційні) і партійно-виборчі параметри структуризації, ефективності та уповноваженості системної парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи.

У цьому контексті обґрунтовується апелювання до розрізнення серед парламентських демократій країн Вишеградської групи конструктів парламентських і напівпрезидентських республік, які на тлі різних партійних і виборчих систем (зокрема, їхньої стабільності або нестабільності) деталізують особливості різних модальностей виконавчо-законодавчих відносин у регіоні.

Показано, що у теоретичному контексті такі атрибути контекстуального позиціонування парламентської опозиції суттєво доповнюють варіативні модальності виконавчо-законодавчих відносин, тому забезпечують кореляцію відносин партій урядового та неурядового/опозиційного позиціонування або, іншими словами, структурують відносини влади та опозиції.

Ключові слова: *опозиція, політична опозиція, парламентська опозиція, влада, уряд, урядовий кабінет, парламент, демократія, становлення й структуризація політичної опозиції, країни Вишеградської групи.*

Вступ. Впродовж середини XX – початку XXI ст. відбулися системно важливі та різноспрямовані політичні процеси, які зумовили колосальні зміни й модифікації у суспільно-політичному та соціально-економічному житті країн Вишеградської групи, а саме Польщі, Угорщини, Словаччини і Чехії (раніше – Чехословаччини). Інституціоналізація політичної опозиції в країнах Вишеградської групи була безпосередньо зумовлена запровадженням і консолідацією демократичного політичного режиму в регіоні, тому, безумовно, структурувалась на підставі виконавчо-законодавчих, партійно-виборчих та інших чинників і параметрів. Це цілком справедливо з огляду на те, що країни Вишеградської групи є конструктами парламентської демократії у формі парламентських і напівпрезидентських республік, тому парламентська (і загалом політична) опозиція у них структурується на підставі різнорівневих виконавчо-законодавчих (і загалом міжінституційних) відносин, які передусім обертаються навколо політичного процесу у трикутнику «глава держави – прем'єр-міністр/уряд – парламент».

Мета та завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні та порівнянні особливостей становлення та структуризації парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи. Відповідно, головним науковим завданням визначено зв'язування чинних міжінституційних та партійно-виборчих ознак структуризації, ефективності та уповноваженості системної парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи, чинних параметрів та результатів позиціонування, політико-правового статусу, повноважень та інституціоналізації політичної і парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, аналогії, абстрагування, узагальнення, конкретизування, формалізація) й спеціальні (історико-політологічний, порівняльно-історичний, порівняльний, структурно-функціональний, соціологічний тощо) методи, а також системний та інституціональний методи дослідження.

Результати. До країн Вишеградської групи, які є конструктами парламентської демократії у формі парламентських республік, належать Угорщина, Словаччина до 1999 р. та Чехія до 2013 р., а напівпрезидентських – Польща, Словаччина із 1999 р.,

Чехія з 2013 р. [1; 2]. У будь-якому разі, тобто незалежно від системи державного правління, яка реалізовується в рамках парламентської демократії, наявність парламентської опозиції, як зауважує В. Бусленко [3], є важливою ознакою змагальності у партійній системі і слугує додатковим механізмом стримувань та противаг між гілками влади. Отже, від характеру взаємовідносин парламентської опозиції/невлади та уряду/влади залежить стабільність функціонування самих демократичних інститутів і відносин між ними. Таке твердження вписується у формулювання А. Пшеворські, згідно з яким «після утвердження демократії постає класична проблема опозиції – як сильно протестувати і якими засобами. Якщо опозиція не стає опонентом – не пропонує альтернатив та не обстоює їх завзято, – тоді представницька влада політичних інституцій – їхня спроможність мобілізувати і залучати – слабка. Та якщо опозиція чинить енергійний спротив, демократія може опинитися під загрозою» [4, с. 640]. У цьому контексті актуальним є з'ясування принципів та специфіки взаємодії уряду й парламентської опозиції у відносно молодих парламентських демократіях, якими все ще є країни Вишеградської групи, що детермінуються схожим інституційним дизайном, а саме залежністю формування та/чи відповідальності урядів від президентів та легіслатур, а також від їхньої підтримки (більшістю або меншістю) в останніх. Щоправда, з огляду на те, що відносини між урядом та парламентською опозицією істотно різняться в усіх аналізованих країнах регіону, вони по-різному структурують міжінституційну сферу політичного процесу, детермінуючи їхній варіативний вплив на ефективність і стабільність функціонування політичної системи як такої та ефективність, стабільність і силу парламентської опозиції як її складової частини [5].

Це аргументує те, що сутність, атрибутизація та концептуалізація політичної, зокрема парламентської, опозиції є багатоскладовою. З одного боку, парламентська опозиція детермінована конфігурацією і характеристиками партій та депутатських груп (або загалом партійної системи), які беруть участь в ініціюванні, структуризації та інституціоналізації різних (владних та невладних щодо уряду) виявів та сторін політичного процесу. З іншого боку, парламентська опозиція ідентифікується та локалізується через апелювання до її ресурсів і джерел в інституційному середовищі (дизайні) та в міжінституційних, передусім виконавчо-законодавчих, відносинах. Вони, як зауважує Е. Кінг, можуть бути варіативними (чи модальними) з огляду на характер взаємозв'язку між різними політичними інститутами, передусім між урядом/урядовим кабінетом і легіслатурою, у середовищі взаємин яких у рамках парламентської демократії (незалежно від конкретної системи правління) відбувається позиціонування парламентської опозиції [6]. Серед таких варіацій (модальностей) варто виокремлювати непартійну, внутрішньопартійну, міжпартійну, опозиційну, а також крос-партійну (перехресну міжпартійну) тощо [6, с. 11].

Подібної думки та «дезінтеграційної» логіки стосовно комплексності взаємодії з урядами/урядовими кабінетами і легіслатурами (тобто між виконавчою владою й законодавчою владою чи загалом між системотворчими політичними інститутами) дотримуються Р. Андевег та Л. Нійзінк [7; 8], а також Т. Саалфелд [9], які зауважують, що міжінституційні відносини (передусім урядів і парламентів, міністрів і депутатів) у рамках парламентських демократій (незалежно від систем правління), отже, логічно-раціональні шляхи окреслення позиціонування парламентської опозиції можуть бути зведені до трьох різновидів/кореляцій, а саме міжпартійної, крос-партійної і непартійної. Кожна з модальностей взаємозв'язку виконавчої і законодавчої влади обов'язково (крім іншого) трансформується у певний (теоретико-методологічно відокремлений) тип політичної, передусім парламентської, опозиції як політичного інституту.

Зокрема, в разі міжпартійної модальності/варіації міжінституційних відносин міністри уряду/урядового кабінету й депутати легіслатури від однієї партії взаємодіють з міністрами уряду/урядового кабінету та депутатами легіслатури (якщо йдеться лише про випадок парламентської опозиції, то тільки з депутатами легіслатури) від іншої партії [10, с. 141]. Водночас у рамках цієї модальності/варіації варто виділяти різні субмодальності/субваріації, зокрема внутрішньокоаліційну, коли міністри та депутати від однієї владної/правлячої/урядової партії взаємодіють із міністрами та депутатами від іншої чи інших владних/правлячих/урядових партій; опозиційну, коли міністри й депутати від владної/правлячої/урядової партії (партій), яка входить до проурядової більшості чи меншості (зі збереженням принципу прийняття рішень про формування урядів більшістю депутатів у легіслатурі, однак відносною або абсолютною більшістю залежно від національних параметрів), взаємодіють із депутатами від опозиційної партії чи партій, які до проурядової більшості/меншості не входять. Їх поєднує той факт, що загалом у конструкті міжпартійної модальності парламент розглядається як арена конкуренції політичних партій. Причому міністри й депутати трактуються як взаємно лояльні прихильники одних парламентських партій, які конкурують з іншими лояльними міністрами та депутатами (або лише депутатами) з інших парламентських партій. Отже, у рамках цього трактування взаємозв'язків між урядами/урядовими кабінетами і легіслатурами парламентські партії перебувають головні агенти та джерела формування системної парламентської опозиції [8].

Натомість у разі крос-партійної модальності трактування парламентської опозиції крос-партійні урядові коаліції міністрів і депутатів взаємодіють між собою. Ці взаємодії сконструйовані на основі політичних та соціальних інтересів, які не тільки стосуються інституційних рамок взаємодії, що притаманно в разі міжпартійної модальності виконавчо-законодавчим відносинам, але й значною мірою спрямовані на ігнорування парламентськими партіями таких інституційних рамок, тому парламент у такому разі трактується як конкурентний ринок, на якому відбувається «торгівля» певними політичними та соціальними інтересами політичних партій. Це передбачає, що якщо крос-партійна модальність міжінституційних відносин домінуюча/превалентна у певній моделі виконавчо-законодавчого дизайну, то основним джерелом парламентської опозиції є не парламентська партія чи фракція, а різні групи депутатів, які «об'єднані» спільними інтересами, зокрема секторальними/галузевими, регіональними, етнічними, релігійними, професійними.

Зрештою, у разі непартійної модальності міжінституційних відносин міністри урядів/урядових кабінетів і депутати легіслатур взаємодіють між собою як члени відокремлених і різних політичних інституцій. Така взаємодія звикло пов'язана з відсутністю чи нестачею партій у парламенті, неспроможністю їхньої кооперації (за будь-яким із попередніх типів модальностей міжінституційних відносин) чи зі слабкістю інституціоналізації партійних систем, у яких політичні партії трактуються винятково як слабо організовані групи депутатів. Таке позиціонування чітко кореспондується з бінарною моделлю трактування владного (виконавчо-законодавчого) процесу, тому, зокрема у разі парламентських демократій (в тому числі, в країнах Вишеградської групи), піддається критиці як неадекватна техніка опису складності та комплексності виконавчо-законодавчих відносин [6]. Саме тому в разі непартійної модальності міжінституційних відносин джерелом/ресурсом парламентської опозиції є не партії легіслатур, не групи депутатів легіслатур за інтересами, а, скоріше, окремі депутати, які самоідентифікують себе як агентів та представників відокремлених інститутів, а саме парламенту, опозиційного до нього урядового кабінету і/чи президента.

Варто зазначити, що кожна із запропонованих модальностей міжінституційних відносин становить окремий тип виконавчо-законодавчої взаємодії і відмінний патерн парламентської опозиції. Причому доцільно зауважити, що всі модальності не є взаємовиключними, а можуть співіснувати внаслідок врахування політичних реалій виконавчо-законодавчих відносин. Отже, якщо відносити інституційні модальності до різних політично-поведінкових моделей на підставі членства депутатів у партіях легіслатур, то цілком ймовірно, що вони не лише співіснуватимуть, але й, принаймні випадково, будуть об'єктами конфліктів між собою. Наприклад, депутат легіслатури є представником своєї партії, але водночас він є членом парламентського комітету. Саме тому може статись так, що з окремих питань депутатам доведеться погодитися з відмінною позицією своїх партій. У цьому разі відмінні модальності виконавчо-законодавчих відносин між урядами/урядовими кабінетами й парламентами можуть зумовлювати політичні конфлікти [10, с. 141]. Як наслідок, формується позиція, коли для різних країн Вишеградської групи характерні неоднакові варіації превалювання та поєднання різних типів модальностей/варіацій виконавчо-законодавчих/міжінституційних відносин, отже, виокремлення різних патернів позиціонування парламентської опозиції.

В емпіричному практично-політичному зрізі щодо цього вкрай важливо те, що парламентська опозиція в країнах Вишеградської групи варіативно детермінована виконавчо-законодавчими відносинами, хоча здебільшого окреслюється у рамках їх міжпартійної і крос-партійної модальностей, що визначається формування переважно партійних, а не непартійних/технократичних урядових кабінетів, навіть попри те, що у період, який слідував за розпадом «комуністичної/соціалістичної системи», регіон характеризувався слабкістю політичних партій та партійних систем, отже, тимчасовим превалюванням крос-партійної та непартійної модальностей міжінституційних відносин (особливо щодо Польщі та Словаччини). Це означилось у тому факті, що структуризація парламентської опозиції на початку 90-х рр. XX ст. була суттєво ускладненою, принаймні в частині держав Вишеградської групи. Щодо цього Д. Олсон зауважує, що, наприклад, чеська та словацька (раніше – чехословацька), а також польська легіслатури мали значно більше спільного з парламентами президентських республік, ніж із парламентами будь-яких парламентських демократій (не важливо – парламентських чи напівпрезидентських за системами правління) саме на початку 90-х рр. XX ст., особливо з огляду на значну організаційну слабкість політичних сил та індивідуалізм у позиціях окремих депутатів парламентів [11, с. 45]. Згодом, у період між першими багатопартійними (установчими) та наступними парламентськими виборами, ситуація суттєво змінилась, адже партії значно додали в організаційній силі (детально див. попередні та наступні частини дослідження), отже, змогли структурувати міжінституційні відносини й виконавчо-законодавче позиціонування парламентської опозиції. Внаслідок цього саме з перших постустановчих парламентських виборів виконавчо-законодавчі відносини у регіоні почали

розвиватись за патернами здебільшого міжпартійної, але частково крос-партійної модальностей. Це згенерувало таку логіку розуміння міжінституційних відносин, за якої партії стали більш організованими та домінуючими у політичному процесі, отже, їхні депутати та міністри почали розглядати себе перш за все як членів парламентських політсил, які лояльні до певних програм [12; 13]. Цікаво те, що організаційна еволюція відбулась у всіх або майже всіх партіях країн Вишеградської групи, тому ті політсили, які сьогодні, наприклад, розраховані як урядові, настільки ж програмно-орієнтовані, як і ті партії, які в аналогічний момент розраховані як опозиційні. Така специфіка пояснюється тим фактом, що саме партії відіграють базову роль у номінуванні/реномінуванні певних осіб як кандидатів у депутати/міністри, тому саме партії структурують міжінституційні відносини та визначають ролі й повноваження парламентської опозиції [6; 7].

У цьому контексті особливої уваги потребує передусім апелювання до розрізнення серед парламентських демократій країн Вишеградської групи конструктів парламентських і напівпрезидентських республік, які на тлі різних партійних і виборчих систем (зокрема, їхньої стабільності або нестабільності) деталізують особливості різних модальностей виконавчо-законодавчих відносин у регіоні. Перші цікаві тим, що де-факто стимулюють політичну змагальність, тому уповноважують парламентську опозицію через наділення парламентів широкими важелями впливу установчого та регламентаційного характеру [14, с. 254; 15, с. 25], серед яких слід назвати право формування й припинення повноважень урядів, висловлення звичайних чи конструктивних вотумів недовіри урядам, поточного коригування складу урядів. Другі (звикло у форматі прем'єр-президенталізму або так званих парламентсько-президентських республік) характеризуються тим, що в них політична змагальність доволі часто виноситься/паралелізується або хоча б намагається бути винесеною з боку інших політичних інститутів за рамки легіслатур. Якщо це вдається, то суттєво посилюється інститут президента, через що парламентська (можливо, й загалом політична) опозиція може функціонувати дуалістично: як до глави уряду й уряду загалом, так і до глави держави. Якщо ж не вдається, тоді політичні повноваження президента слабшають, а парламентська опозиція традиційно окреслюється міжінституційними патернами парламентських республік.

Застосування виконавчо-законодавчого та партійно-виборчого індикаторів порівняльного аналізу особливостей структуризації парламентської опозиції у країнах Вишеградської групи дає змогу виокремити декілька груп країн і патернів. Так, першу становить конструкція поєднання напівпрезидентської системи та нестабільності й слабкості інституціоналізації партійної системи, як у разі Словаччини з 1999 р. і Польщі у 1989–2001 рр.; другу демонструє логіка поєднання напівпрезидентської системи та помірно стабільної і відносно інституціоналізованої партійної системи, як у разі Польщі з 2001 р. і Чехії з 2013 р. [16]; третю компонують поєднання парламентської системи й відносно стабільної та інституціоналізованої партійної системи, як у разі Угорщини з 1990 р., Словаччини у 1990–1999 рр. та Чехії у 1990–2013 рр. Вони синтезуються тим фактом, що специфікою усіх аналізованих країн Вишеградської групи (навіть попри те, що їх становлять формально/конституційно відмінні системи правління) є те, що будь-який уряд/урядовий кабінет залежить у тривалості/ефективності своєї діяльності від підтримки більшості у легіслатурі, через що автоматично зростають уповноваження парламентської опозиції та її вплив на систему виконавчо-законодавчих/міжінституційних відносин [11, с. 141].

Крім того, виявлені патерни взаємозв'язку систем правління й партійних систем доповнюються тим фактом, що незалежно від них усім країнам Вишеградської групи притаманні (з 1989/1990 рр.) інститути президентів, які незалежно від способу їхнього обрання – всенародного (у напівпрезидентських республіках) чи невсенародного (у парламентських республіках) – відіграють ролі лише глав держав, а не глав виконавчої влади. Як наслідок, президенти наділені обмеженими конституційними повноваженнями, отже, простежується зміщення найбільшої повноти влади до патерна виконавчо-законодавчих відносин між урядом і парламентом, у якому домінуючою постає саме посада прем'єр-міністра. Причому це усереднено властиво як парламентським, так і прем'єр-президентським (парламентсько-президентським) напівпрезидентським республікам регіону.

Висновки. Отже, контекст аналізу модальностей виконавчо-законодавчих відносин може суттєво змінюватись залежно від контекстуальних детермінант, що аргументує, що ймовірною в країнах Вишеградської групи є кореляція між стабільністю уряду та формальними й фактичними повноваженнями парламентської опозиції, які, безумовно, зростають, коли формуються коаліційні чи однопартійні уряди меншості й технократичні урядові кабінети (про що детально йтиметься згодом), які теоретично менш стабільні, ніж однопартійні та коаліційні уряди більшості.

Все це загалом детермінує, що головним міжінституційним ресурсом сили та уповноваженості парламентської опозиції у країнах Вишеградської групи є саме політичні партії та рухи (політсили), які репрезентовані у легіслатурі як неурядові, відповідно, як опозиційні, хоча задана специфіка неповною мірою спрацьовує у разі формування урядів меншості, у яких не всі неурядові партії

автоматично є відверто опозиційними, хоча формально мають такий статус. Водночас парламентські партії, котрі становлять основу вузького визначення політичної опозиції, тобто парламентської опозиції, можуть характеризуватись дуже різними інституційними атрибутами, особливо стосовно оцінювання діяльності урядових кабінетів, а також щодо передумов впливу на те, яким чином відбувається, наприклад, кореляція вотумів недовіри урядам і відставок урядів.

У цьому зрізі цілком очевидно, що конструктивний вотум недовіри уряду характеризується суттєвою інституційною проблемою, адже значно обмежує силу парламентської опозиції. У теоретичному контексті такі атрибути контекстуального позиціонування парламентської опозиції суттєво доповнюють варіативні модальності виконавчо-законодавчих відносин, тому забезпечують кореляцію відносин партій урядового та неурядового/опозиційного позиціонування або, іншими словами, структурують відносини влади та опозиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ключкович А., Гайданка Є., Марадик Н. Трансформація системи владних інститутів. *Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України*. Ужгород : Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗІППО, 2014. С. 47–78.
2. Marusiak J. The political system in the Slovak Repablik. *Gizicki W. Political Systems of Visegrad Group Countries*. Trnava, Lublin, 2012. P. 107–148.
3. Бусленко В. Інституційні механізми взаємодії уряду та парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2015. Вип. 13–14. С. 196–203.
4. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація. *Демократія: Антологія* / упор. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 605–648.
5. Кольцов В. Особливості становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи : дис. … докт. політ. наук : 23.00.02. Одеса : Університет Ушинського, 2020. 619 с.
6. King A. Modes of Executive-Legislative Relations: Great Britain, France and West Germany. *Legislative Studies Quarterly*. 1976. Vol. 1. No. 1. P. 11–34.
7. Andeweg R. Executive-Legislative Relations in the Netherlands: Consecutive and Coexisting Patterns. *Legislative Studies Quarterly*. 1992. Vol. 17. No. 2. P. 161–182.
8. Andeweg R., Nijzink L. Beyond the Two Body Image: Relations between Ministers and MPs. *Parliaments and Majority Rule in Western Europe* / H. Doring. Frankfurt : Campus Verlag, 1995. P. 152–178.
9. Saalfeld T. The West German Bundestag after 40 Years: The Role of Parliament in “Party Democracy”. *Norton P. Parliaments in Western Europe*. London : Frank Cass, 1996. P. 68–89.
10. Kopecky P., Spirova M. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless. *Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1–2. P. 133–159.
11. Olson D. The New Parliaments of New Democracies: The Experience of the Federal Assembly of the Czech and Slovak Federal Republic. *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps*. Budapest, 1994. P. 35–47.
12. Spirova M. Political Parties in Post-communist Societies: Formation, Persistence and Change. Basingstoke : Palgrave, 2007. 220 p.
13. Toole J. Government Formation and Party System Stabilization in East Central Europe. *Party Politics*. 2000. Vol. 6. P. 441–463.
14. Agh A. The Role of the First Parliament in Democratic Transitions / *Democratization and Europeanization in Hungary: The First Parliament* / A. Agh, S. Kürtan. Budapest : Hungarian Centre of Democracy Studies Foundation, 1995. 335 p.
15. Judge D. East Central European Parliaments: The First Steps. *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps* / A. Agh. Budapest : Hungarian Centre of Democracy Studies Foundation, 1996. 229 p.
16. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.

REFERENCES:

1. Klyuchkovich A., Gaidanka Ye., Maradik N. (2014) Transformatsiya sistemi vladnikh institutiv. *Evolyutsiya partiinikh sistem kraïn Vishegradskoj chetvirki: dosvid dlya Ukraïni*. Uzhgorod : Tsentr informatsiino-vidavnichoï diyalnosti ZIPPO. S. 47–78.
2. Marusiak J. (2012) The political system in the Slovak Repablik. Gizicki W. Political Systems of Visegrad Group Countries. Trnava, Lublin. P. 107–148.
3. Buslenko V. (2015) Institutsiini mekhanizmi vzaємodiï uryadu ta parlamentskoï opozitsiï v kraïnakh Vishegradskoi gruppi. *Visnik Mariupolskogo derzhavnogo universitetu.* Seriya: Istoriya. Politologiya. Vip. 13–14. S. 196–203.
4. Pshevorskii A. (2005) Perekhodi do demokratii: liberalizatsiya i demokratizatsiya. *Demokratiya: Antologiya* / upor. O. Protsenko. Kijv : Smoloskip. S. 605–648.
5. Koltsov V. (2020) Osoblivosti stanovlennya ta strukturizatsiï politichnoï opozitsiï v krainakh Vishegradskoi grupi: dis. … d. polit. n. : 23.00.02. Odesa : Universitet Ushinskogo. 619 s.
6. King A. (1976) Modes of Executive-Legislative Relations: Great Britain, France and West Germany. *Legislative Studies Quarterly*. Vol. 1. No. 1. P. 11–34.
7. Andeweg R. (1992) Executive-Legislative Relations in the Netherlands: Consecutive and Coexisting Patterns. *Legislative Studies Quarterly*. Vol. 17. No. 2. P. 161–182.
8. Andeweg R., Nijzink L. (1995) Beyond the Two Body Image: Relations between Ministers and MPs. Doring H. *Parliaments and Majority Rule in Western Europe.* Frankfurt : Campus Verlag. P. 152–178.
9. Saalfeld T. (1996) The West German Bundestag after 40 Years: The Role of Parliament in “Party Democracy”. *Norton P. Parliaments in Western Europe.* London : Frank Cass. P. 68–89.

10. Kopecky P., Spirova M. (2008) Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless. *Journal of Legislative Studies.* Vol. 14. No. 1–2. P. 133–159.

11. Olson D. (1994) The New Parliaments of New Democracies: The Experience of the Federal Assembly of the Czech and Slovak Federal Republic. *The Emergence of East Central European Parliaments*: The First Steps. Budapest. P. 35–47.

12. Spirova M. (2007) Political Parties in Post-communist Societies: Formation, Persistence and Change. Basingstoke : Palgrave. 220 p.

13. Toole J. (2000) Government Formation and Party System Stabilization in East Central Europe. *Party Politics*. Vol. 6. P. 441–463.

14. Agh A. (1995) The Role of the First Parliament in Democratic Transitions. Agh A., Kürtan S. Democratization and Europeanization in Hungary: *The First Parliament.* Budapest: Hungarian Centre of Democracy Studies Foundation. 335 p.

15. Judge D. (1996) East Central European Parliaments: The First Steps. Agh A. The Emergence of East Central European Parliaments: *The First Steps. Budapest: Hungarian Centre of Democracy Studies Foundation*. 229 p.

16. Litvin V. (2018) Atributi ta riznovidi napivprezidentskoi sistemi pravlinnya v Yevropi: institutsiino-protsesualnii i politichno-povedinkovii aspekti: monografiya. Lviv: Lvivskii natsionalnii universitet imeni Ivana Franka. 636 s.

Interinstitutional relations as a factor of structuring the parliamentary opposition in the Visegrad Group countries

Koltsov Vitaliy Mikhailovich

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor
at the Department of Political Theories
National University
“Odessa Law Academy”
Fontanska doroha str., 23,
Odessa, Ukraine

The process of institutionalization of the political opposition in the Visegrad Group countries, which was directly conditioned and connected with the introduction and consolidation of a democratic political regime in the region, is analyzed. It is determined that the structuring of this process took place on the basis of executive-legislative, party-election and other factors and parameters. It is substantiated that the Visegrad Group countries are constructs of parliamentary democracy in the form of parliamentary (Hungary, Slovakia until 1999 and the Czech Republic until 2013) and semi-presidential (Poland, Slovakia since 1999, the Czech Republic since 2013) republics. It is noteworthy that the parliamentary and general political opposition in these countries is structured on the basis of different levels of executive-legislative and generally inter-institutional relations, who revolve around the political process in the triangle “head of state – prime minister/government – parliament”.

The current parameters and results of positioning, political and legal status, powers and institutionalization of the political and parliamentary opposition in the Visegrad countries are clarified. The current executive-legislative (inter-institutional) and party-election parameters of structuring, efficiency and empowerment of the systemic parliamentary opposition in the Visegrad Group countries are determined.

In this context, the appeal to the distinction among the parliamentary democracies of the Visegrad Group of constructs of parliamentary and semi-presidential republics, which against the background of different party and electoral systems (including their stability or instability) detail the features of different modalities of executive and legislative relations in the region.

It is shown that in the theoretical context such attributes of the contextual positioning of the parliamentary opposition significantly complement the variable modalities of executive-legislative relations, and therefore provide a correlation between governmental and non-governmental/oppositional positions or, in other words, structure power-opposition relations.

Key words: *opposition, political opposition, parliamentary opposition, power, government, government cabinet, parliament, democracy, formation and structuring of political opposition, Visegrad Group countries.*

Левченко Юлія Володимирівна

Жіноча участь у політиці та врядуванні в умовах політичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи: досвід Республіки Молдова

УДК 327.57
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.9

Левченко Юлія Володимирівна
аспірантка кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

У статті проаналізовано специфіку та проблемні аспекти участі жінок у політиці та врядуванні на тлі політичних трансформацій у Центральній та Східній Європі, що є досить актуальною темою досліджень у сучасній політичній науці. З'ясовано ключові особливості впливу публічно-приватного розподілу на позиціювання жінок в політиці. Визначено причини переважання активних жінок-лідерок у сфері приватної діяльності та їхню нестачу у сфері публічної діяльності. На прикладі аналізу президентської кампанії 2020 року в Республіці Молдова з'ясовано основні стратегії взаємодії жінок-політичних лідерів з електоратом та чинними політичними елітами, обґрунтовано переваги таких стратегій, що полягають у розвитку активної громадянської позиції електорату. Жінки-лідерки намагаються сформувати паралельну систему, де рівність є апріорі зрозумілою, звідки вони можуть впливати на інституційну політику. У результаті цього жінки-політичні лідерки в Центральній та Східній Європі розглядають громадянське суспільство як важливу, якщо не єдину сферу змін. Це підтверджено актуальними політичними подіями в Республіці Молдова, де жінка-політична лідерка не лише впевнено увійшла у сферу публічної політики, посівши пост Президентки країни, але й ініціювала низку важливих політичних змін та процесів глобального значення. Саме в аналізі цих особливостей жіночої участі у політиці та врядуванні в умовах політичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи на прикладі Республіки Молдова полягають мета й завдання статті. Було застосовано такі методи дослідження, як метод аналізу особистості політика, порівняльний метод, метод прийняття рішень та контент-аналізу. На підставі виконаного аналізу можна стверджувати, що жіноча участь у політичному лідерстві та врядуванні є ключовим джерелом позитивних змін у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Результат президентських виборів у Республіці Молдова 2020 року став важливим кроком у напрямі трансформації державних еліт та розбудови громадянського суспільства.

Ключові слова: *політична участь, політичне лідерство, політична участь жінок-лідерів, специфіка політичної участі, проблеми політичної участі жінок-лідерів, активна громадянська позиція, президентські вибори, постсоціалістичні країни Центральної та Східної Європи.*

Вступ. Одним із найхарактерніших явищ у Центральній та Східній Європі після 1989 року є фактична відсутність жінок на державних посадах та в політичному житті. Проте є ще більш характерна для політичної думки особливість, а саме досить слабке представлення теми жіночої політичної участі та гендерної політики в теоріях трансформації. Це можна розглядати як рису домінуючої в постсоціалістичній Центральній та Східній Європі теорії політичної трансформації, а саме теорії трансформації еліт [3]. Як зауважили Бірґіт Зауер та Єва Крайскі, прихильники цієї теорії або ігнорують питання жіночої політичної участі та гендерної політики, або свідомо нехтують ними [1; 2]. Проте соціально-політичні реалії диктують власні уточнення до розуміння трансформаційної політики, які враховує інша теорія політичних трансформацій, а саме теорія активної громадянської участі [3]. Відповідно до неї обов'язково слід розглядати питання гендеру та політичної участі жінок у політиці та врядуванні як політично важливий елемент, особливо з точки зору концепцій нової держави, державності та активної громадянської позиції, на противагу традиційному ліберальному поділу між приватною та державною сферами, що залишає більшість жінок-активістів поза сферою політичної діяльності та владних відносин [4].

У цьому контексті для розуміння ситуації, що склалася, та розрізнення понять участі у політиці та врядуванні дуже доречною є точка зору Марти Скорик. Завдання участі у політиці полягає в публічному представленні та захисті інтересів виборців. Завдання участі у врядуванні та управлінні полягає в можливості впливати на процеси ухвалення рішень. Низьке представництво й незначна участь жінок у політичних процесах і процесах ухвалення рішень є серйозним викликом демократії, оскільки понад 50% громадян де-факто усунені від участі у державному управлінні. Відповідно, інтереси цих громадян, у цьому разі – жінок, не враховано під час ухвалення державних рішень [25].

Мета та завдання. Метою статті є аналіз особливостей жіночої участі у політиці та врядуванні в умовах політичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи на прикладі Республіки Молдова.

Методи дослідження. У статті було застосовано такі методи дослідження, як метод аналізу особистості політика, порівняльний метод, метод прийняття рішень та контент-аналізу.

Результати. Вочевидь, низка проблем, що є актуальними для постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи (подолання бідності, бездоглядність дітей, проблеми охорони здоров'я та освіти), не вирішуються ефективно, бо нині перебувають на нижчому щаблі піраміди інтересів чоловіків-політиків.

Водночас найбільше жінок представлено на найнижчих політичних управлінських ланках. Робота в таких умовах є найбільш складною, оскільки вимагає безпосереднього контакту з виборцями, вирішення конкретних життєвих проблем зазвичай з мінімальними наявними для цього ресурсами. На жаль, активна участь жінок у нижчих ланках державного управління та органів самоврядування не є причинно-наслідковим зв'язком та шляхом до участі у вищих органах влади й доступу до прийняття рішень на державному рівні.

Наслідки постсоціалістичних трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи для жіночої участі у політичному лідерстві та врядуванні.

Спроба реконструювати традиційний ліберальний поділ між приватною та державною сферами відбулась у країнах Центральної та Східної Європи після падіння соціалістичних режимів [5]. Цей процес відбувся, незважаючи на те, що приватна сфера відіграла фундаментальну роль у попередньому функціонуванні антисоціалістичних політичних рухів, більш того, стала на короткий період місцем для вільної від утисків політики [3]. Крім того, варто врахувати, що приватно-державний поділ вже не може функціонувати в традиційному розумінні, оскільки соціалізм здійснював модернізацію без фемінізму та феміністичного руху [5]. Це підтвердження традиційного ліберального поділу між державною та приватною сферами вплинуло на відсутність яскраво вираженого представництва та участі жінок у новій моделі державної політики та політичного лідерства постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи [6].

У межах опозиційних рухів протягом соціалістичного періоду відбувся певний прогрес у державно-приватних відносинах. Приватне на деякий час стало простором відносної свободи та інноваційного дискурсу, тобто простором для створення нових політичних програм. Жінки, без сумніву, брали участь у цих змінах [3]. Однак після «переломного моменту» 1989 року, який започаткував утворення нового публічного простору та ліберально-демократичних інститутів, приватні та напівпублічні сфери, які були справжнім джерелом «оксамитових» революцій, знову стали деполітизованими або навіть отримали певні обмеження (наприклад, церква в Польщі) [7]. У деяких екс-соціалістичних державах ці сфери також були джерелом перших жіночих політичних ініціатив (як це було щодо колишньої Югославії, Польщі та НДР) [6]. Після активації нової ліберальної системи чоловіки отримали владу та ключові посади в політичній сфері (у нових легітимізованих інституціях), тоді як жінки переважно залишилися в деполітизованій соціальній сфері та у сфері приватних ініціатив, так і не отримавши яскраво вираженого представництва в політичних інституціях та політичному лідерстві [2]. Приватна сфера активно трансформується, перетворюється, проте більше не є джерелом влади, навіть опозиційної, як це було під час соціалістичних режимів [1].

Потужні ініціативи, такі як вимоги щодо рівного політичного представництва чоловіків та жінок у політиці, зазвичай сприймалися лівими та правими лібералами при владі як нелегітимні ініціативи. Вони розглядалися як справи, що належать до минулого або можуть бути дуже небезпечними для майбутнього [2].

Так, у Польщі група депутатів від Селянської партії назвала пропозицію щодо рівного політичного представництва чоловіків та жінок «антидемократичною пропозицією» [8]. Щодо ідей жінок-політичних лідерів у Чеському парламенті, які лобіювали гендерні квоти задля збільшення політичної участі жінок, їхні колеги (традиціоналісти) використовували такі вирази, як «егалітарний фундаменталізм», «нісенітниця» й навіть «расизм» [9]. Колишній прем'єр-міністр Республіки Чехія В. Клаус заявив у 1996 році, що запровадження механізмів просування, таких як квоти, щоб допомогти жінкам увійти в політику, може розглядатися навіть як «образа для жінок» [10].

Очевидно, що жінки, намагаючись включити певні питання, такі як представництво у політиці та врядуванні, до політичного порядку денного, були змушені застосовувати досить складну тактику. Певним чином вони все ще вимушені поводитися як колишня соціалістична опозиція [6]. Жінки-лідерки намагаються сформувати паралельну систему, де рівність є апріорі зрозумілою, звідки вони можуть впливати на інституційну політику. У результаті цього жінки-політичні лідерки в Центральній та Східній Європі розглядають громадянське суспільство як важливу, якщо не єдину сферу змін [11].

Цікаво на цьому тлі виглядають актуальні політичні події в Республіці Молдові, де жінка – політичний лідер не лише впевнено увійшла у сферу публічної політики, посівши пост Президентки країни, але й ініціювала низку важливих політичних змін та процесів глобального значення.

Вибори Президентки Республіки Молдова – 2020: кульмінація боротьби за жіноче політичне лідерство.

16 листопада 2020 року основні портали новин Європи та Північної Америки оголосили про рішучу перемогу на президентських виборах у Республіці Молдова «прозахідного» кандидата в президенти – колишньої прем'єр-міністерки Майї Санду над чинним «проросійським» президентом Ігорем Додоном [12; 13]. Російські ЗМІ зробили іншу заяву: «Росія втрачає Молдову» [14; 15]. Безумовно, це є сигналом про підтримку молдавськими виборцями політики європейської інтеграції, зокрема більш тісних економічних та політичних відносин з Європейським Союзом [12]. Однак нещодавня виборча кампанія та її результати в Республіці Молдова відображають реальність набагато складнішу. У молдавському суспільстві є загальні розчарування через те, що політики з обох таборів, які належать до постсоціалістичної чоловічої державотворчої еліти, за останні два десятиліття не дотримали передвиборчих обіцянок вирішити ключові проблеми Республіки Молдови, такі як бідність, корупція, відсутність можливостей, відтік населення через еміграцію та недосконалу правову систему згідно з Індексом трансформації фонду Бертельсмана (Bertelsmann Transformation Index) за 2020 рік [17] та висновками головного дипломата ЄС Жозепа Борреля [22].

Президентські вибори 2020 року в Молдові відбулися на тлі нещодавнього жорсткого політичного конфлікту щодо усунення від влади Володимира Плахотнюка, олігарха, який контролював уряд країни протягом попередніх чотирьох-п'яти років [17]. Лідер PAS М. Санду стала прем'єр-міністром та почала діяти в манері, характерній для жінок-політичних лідерів постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, зокрема приймати рішення всупереч позиції постсоціалістичних політичних еліт, переслідуючи мету виконати обіцянки, надані електорату, а не вибудувати дружні зв'язки з правлячими колами. Наполегливі вимоги М. Санду до судової реформи (виконати рекомендації Європейського Союзу, зробити систему обрання суддів прозорою та контрольованою громадянським суспільством, позбавити олігархів та політичні еліти впливу на суддів) [17; 19; 21] відображали типові настрої виборців. Для політичних еліт країни вони були неприйнятними, як і політична стратегія жінки-лідерки, тому найкращим виходом із поточної ситуації замість вирішення нагальних проблем країни для них стало позбавлення М. Санду влади. Її замінив «технократичний» уряд на чолі з колишнім міністром фінансів Іоном Кіку, давнім приятелем президента І. Додона (постсоціалістичні чоловічі політичні еліти часто пов'язані саме приватними відносинами). Тіньові домовленості та парламентські маневри зробили цей уряд недієвим та дискваліфікували його, залишивши країну без ефективного керівництва та чіткого напряму розвитку. Це є втіленням державницької діяльності постсоціалістичних політичних еліт країн Центральної та Східної Європи, які орієнтуються виключно на власні інтереси. Згідно з наведеними фактами, ці еліти свідомо обмежують політичну участь жінок-лідерів, які орієнтуються на конструктивну взаємодію з електоратом, вирішення нагальних проблем держави та розвиток активної громадянської позиції. Жіноча участь у політиці урядування та стратегії політичної діяльності жінок-лідерів є найбільш дієвим механізмом позитивних змін у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Закономірно, що вони викликають протидію з боку вже сформованих політичних еліт.

Виборчі виклики та перспективи.

Рішуча перемога обраної президентки М. Санду порадувала її прихильників. Зокрема, важливим є той факт, що додатково до своєї частки голосів у першому турі М. Санду також отримала максимум (трохи більше 100 000) голосів від молдавської діаспори із загальної кількості трохи більше 150 000 голосів, поданих з-за кордону. Це підкреслює ефективність вибраної нею стратегії об'єднання громадянського суспільства у країні та поза її межами навколо спільного вирішення актуальних проблем. У другому турі громадян Республіки Молдова, які проживають за межами країни, що проголосували, було на 100 000 більше, ніж у першому турі. Загалом 243 000 з них підтримали М. Санду. Таким чином, її остаточний резерв перемоги становив 253 000 голосів, що є показником повної трансформації в контексті актуальної молдавської політики.

Проте зараз незрозуміло, чи зможе цей прорив перетворитися на реальні політичні, економічні та соціальні зміни в країні, адже Республіка Молдова має потужну парламентську систему (вона досі знаходиться під впливом традиційних постсоціалістичних політичних еліт) та відносно слабкий інститут президенства. Хоча Кабінет Президента має конституційні повноваження, будь-який глава держави не зможе здійснити значні зміни у внутрішній та зовнішній політиці, не маючи підтримки більшості в парламенті та уряді.

Майже через два роки після останніх парламентських виборів та через 18 місяців після втечі В. Плахотнюка парламенту Республіки Молдова не вистачає збалансованої, стабільної більшості. Уряд досягнув кількох успіхів із такими головними міжнародними партнерами, як МВФ, але також отримав жорстку критику з боку інших, зокрема ЄС. Пандемія помітно вплинула на державні процеси в країні, і це створило додаткове навантаження на економіку та інститути управління, які не могли ефективно працювати й до цього часу. Довіра населення до політичних лідерів та установ Республіки Молдова продовжує залишатися надзвичайно низькою.

Крім позитивних вражень виборців щодо перемоги М. Санду, Республіці Молдова потрібні новий парламент та новий уряд, щоби мати справжню надію на зміни. Щоб це відбулося, потрібно провести дострокові парламентські вибори. Президентці М. Санду потрібні баланс між основними політичними фракціями країни та їхня підтримка. Розмір електорату пані Санду дає підстави для оптимізму щодо того, що це може статися. Нині перемога М. Санду на виборах президента повинна розглядатися лише як перший оптимістичний крок на довгому шляху до фундаментальних реформ та створення активного громадянського суспільства в державі, а також трансформації політичних еліт шляхом розширення жіночої участі у політиці та зміни політичних стратегій.

Перші тижні після виборів свідчать про те, що сформовану раніше політичну систему не вдасться змінити легко. На початку грудня депутати-соціалісти об'єдналися з проолігархічними фракціями в парламенті [19], щоби прийняти кілька суперечливих законопроєктів, включаючи державний бюджет на 2021 рік, вжити заходів щодо російської мови та мовлення, а також ухвалити закон, що передає контроль над державною розвідкою від президента до парламенту [19]. Новообрана президентка М. Санду продовжила діяти за власною стратегією вирішення важливих державних проблем спільно з активними представниками громадянського суспільства та очолила велику демонстрацію 6 грудня 2020 року, засудивши заходи парламенту та закликаючи до дострокових парламентських виборів [24]. Згадана вище стратегія «послуга за послугу», на яку розраховувала чоловіча політична еліта Республіки Молдова, не спрацювала з політичним лідером-жінкою, адже вона перш за все орієнтована на взаємодію з електоратом та не бачить свого майбутнього окремо від нього. Конституційний Суд принаймні тимчасово заблокував передачу управління спецслужбою парламенту. Однак, очевидно, що І. Додон та його прихильники твердо вирішили обмежити повноваження М. Санду.

Значною перевагою М. Санду як політичного лідера після виборів є той факт, що вона проводила центристську, відносно неідеологізовану та негеополітизовану кампанію. Її центральною темою є вирішення актуальних державних проблем, яку можуть підтримати всі громадяни незалежно від політичних орієнтацій. Цей прагматичний центризм дав змогу М. Санду звернутися до виборців усіх політичних секторів та об'єднати їх навколо ідеї позитивної трансформації країни шляхом розвитку активного громадянського суспільства, становлення активної політичної участі та зміни політичних еліт. Якщо така потужна підтримка електорату утримається та стане стабільною, найближчі парламентські вибори стануть вирішальними для політичного майбутнього Республіки Молдова, забезпечивши всі формальні підстави для подальших реформ і трансформацій.

Пріоритети зовнішньої політики М. Санду будуть зосереджені на двох безпосередніх сусідах Молдови, а саме Україні й Румунії, та Європейському Союзі. Як повідомляє Прес-служба Президента Республіки Молдова [25], досягнуто домовленостей про достроковий візит Президента Республіки Молдова до Києва та щодо візиту до Кишинева Президента Румунії. Однак не йшлося про геополітичну переорієнтацію, відмову від нейтрального статусу Молдови, закріпленого конституцією, або про приєднання до союзів, зокрема до НАТО. Президентка М. Санду отримала гарантії підтримки від чиновників ЄС: вона може розраховувати на значну економічну допомогу від Брюсселя. Адміністрація Джо Байдена також висловила готовність підтримки США Республіки Молдова [18].

Проте найголовнішим у ситуації, що склалася, є той факт, що президентка Майя Санду продовжує наголошувати на боротьбі з корупцією, судовій реформі та економічному відновленні держави. Усе це є практичними, неідеологізованими проблемами, навколо яких може бути побудована широка політична коаліція.

Висновки. Молдова тепер має можливість розірвати внутрішньополітичні моделі та геополітичні конфлікти останніх двох десятиліть. Гучна перемога М. Санду показує, що можна будувати нову коаліцію, мотивуючи виборців обіцянками вирішення справді актуальних проблем, а не гонитвою за елітарністю вузьких кіл владної верхівки. Саме у цьому полягає втілення нової для постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи стратегії ведення політичної діяльності. Це стратегія розвитку активної громадянської позиції, що видно з передвиборчої діяльності М. Санду та її електорального охоплення. Громадянам незалежно від політичної орієнтації важливо мати змогу вплинути на встановлення демократичних норм та цінностей. Саме тому їм потрібен політичний лідер, який очолить їхній рух і використає можливості змінити ситуацію, незважаючи на внутрішні умовності всередині вже сформованих політичних еліт. Саме цю нішу ефективно зайняла Майя Санду, будучи політичною лідеркою, орієнтуючись на ключові запити електорату та не маючи нічого спільного у цінностях з уже сформованими чоловічими політичними елітами, типовими для Республіки Молдова як східноєвропейської постсоціалістичної країни. Саме тому президентка М. Санду й надалі покладається на підтримку свого електорату, виходячи разом з ним на мітинг проти незаконних дій представників інших владних інституцій, а не поспішає укладати з ними таємні домовленості, такі типові для Східноєвропейських постсоціалістичних країн. Можна стверджувати, що жіноча участь

у політичному лідерстві та врядуванні є ключовим джерелом позитивних змін у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Результат президентських виборів у Республіці Молдова 2020 року став важливим кроком у правильному напрямі трансформації державних еліт та розбудови громадянського суспільства. Можна сподіватися на подальший успіх нового очільника країни та брати його діяльність як приклад для політиків інших країн регіону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sauer B. Transition zur Demokratie? Kategorie Geschlecht als Prüfstein für die Zuverlässigkeit von sozialwissenschaftlichen Transformationstheorien. Kreisky (ed.). 1996. P. 131–170.
2. Kreisky E. Vom patriarchalen Staatssozialismus zur patriarchalen Demokratie. Vienna, 1996.
3. Jalusic V. Freedom versus Equality. Some Thoughts about the Attitudes Towards gender Equality Politics in Central and Eastern Europe. *IWM Working Papers*. 1998. No. 1. URL: http://www.univie.ac.at/iwm/workpap/jalusic.htm.
4. Rupnik J. The Postcommunist Divide. *Journal of Democracy*. 1999. Vol. 10. No. 1. January. P. 57–62.
5. Schopflin G. Politics in Eastern Europe, Blackwell publishers. Oxford, 1993.
6. Matynia E. Women After Communism: a Bitter Freedom. *Social Research*. 1994. Vol. 61. No. 2 (Summer). P. 351–377.
7. Linz J.J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation, Baltimore. London, 1991.
8. The Breath of the Government on My Back. *Attacks on Women's Rights in Poland*. 2019. URL: https://www.hrw.org/report/2019/02/06/breath-government-my-back/attacks-womens-rights-poland.
9. Vodraľka M. Feministicke rozhovory o "tajnych sluľbach". Praha, 1996.
10. Potuček M. Havel versus Klaus: Public Policy Making in the Czech Republic. *Visiting Fellow Lecture at the Institute for Human Sciences*. 1998. Vienna 27. January. 23 p.
11. Regulska J. Expanding Political Space for Women in Poland. *Communist and Post-communist Studies*. 1997. Vol. 30. No. 1. P. 65–82.
12. Moldova election: Pro-EU candidate Maia Sandu wins presidency. BBC News. Europe. 2020. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-54942847.
13. Pro-E.U. Candidate Wins Moldova Election Over Putin-Backed Rival. *The New York Times*. 2020. URL: https://www.nytimes.com/2020/11/16/world/europe/moldova-election-president-sandu.html.
14. Игра в нестабильность. В Молдавии пришла к власти оппозиция. Чем грозит России потеря еще одного союзника? *Lenta.ru*. 2020. URL: https://lenta.ru/articles/2020/11/17/kurs_na_zapad.
15. Майя Санду – новая русская потеря. *Радио Свобода*. 2020. URL: https://www.svoboda.org/a/30953167.html.
16. Moldova's Election Result Is a Blow to Russia's Regional Dominance. *FP news*. 2020. URL: https://foreignpolicy.com/2020/11/25/moldovas-election-result-is-a-blow-to-russias-regional-dominance.
17. Moldova Country Report 2020. *BTI Transformation Index*. 2020. URL: https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-MDA-2020.html.
18. Moldovan Government Stumbles Over COVID-19 Response. *IWPR*. 2020. URL: https://iwpr.net/global-voices/moldovan-government-stumbles-over-covid-19.
19. Moldova's new PM 'completely determined' to clean up government. *DW*. 2019. URL: https://www.dw.com/en/moldovas-new-pm-completely-determined-to-clean-up-government/a-49435527.
20. Moldova. Economic analysis. *European Commission*. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/international-economic-relations/enlargement-and-neighbouring-countries/neighbouring-countries-eu/neighbourhood-countries/moldova_en.
21. The Russian Laundromat Exposed. *OCCRP*. 2017. URL: https://www.occrp.org/en/laundromat/the-russian-laundromat-exposed.
22. Moldova: Remarks by the High Representative/Vice-President Josep Borrell at the EP plenary on the implementation of the EU Association Agreement. *EEAS*. 2020. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/87232/node/87232_es.
23. Renato Usatîi Claims That His Case Was Forged at the Behest of President Igor Dodon. *ZDG*. 2020. URL: https://www.zdg.md/en/?p=4337.
24. Protesters in Moldova demand early parliamentary election. *The Washington Post*. 2020. URL: https://www.washingtonpost.com.
25. Скорик М. Коментарі – Pro і Contra: жінки і «чоловіча» політика. URL: http://www. ucipr.kiev.ua.

REFERENCES:

1. Sauer, Birgit (1996) "Transition zur Demokratie? Kategorie Geschlecht als Prüfstein für die Zuverlässigkeit von sozialwissenschaftlichen Transformationstheorien", in: Kreisky (ed.), 1996, 131–170.
2. Kreisky, Eva, ed. (1996), Vom patriarchalen Staatssozialismus zur patriarchalen Demokratie, Vienna.
3. Jalusic, Vlasta, "Freedom versus Equality. Some Thoughts about the Attitudes Towards gender Equality Politics in Central and Eastern Europe", *IWM Working Papers* no. 1/1998, http://www.univie.ac.at/iwm/workpap/jalusic.htm.
4. Rupnik, Jacques (1999), "The Postcommunist Divide", in *Journal of Democracy,* Vol. 10, No. 1, January 1999, 57–62.
5. Schopflin, George (1993), Politics in Eastern Europe, Blackwell publishers, Oxford.
6. Matynia, Elzbieta, (1994), "Women After Communism: a Bitter Freedom", *Social Research,* Vol. 61, No. 2 (Summer), 351–377.
7. Linz, Juan J., Stepan, Alfred (1991), Problems of Democratic Transition and Consolidation, Baltimore/London.
8. "The Breath of the Government on My Back". Attacks on Women's Rights in Poland (2019). URL: https://www.hrw.org/report/2019/02/06/breath-government-my-back/attacks-womens-rights-poland.
9. Vodraľka, Miroslav (1996), Feministicke rozhovory o "tajnych sluľbach", Praha.
10. Potuček, Martin (1998), Havel versus Klaus: Public Policy Making in the Czech Republic, Visiting Fellow Lecture at the Institute for Human Sciences, Vienna 27. January 1998, 23 p.

11. Regulska, Joanna (1997), "Expanding Political Space for Women in Poland", in: *Communist and Post-communist Studies*, Vol. 30, No. 1, 65–82.

12. Moldova election: Pro-EU candidate Maia Sandu wins presidency. *BBC News. Europe.* (2020). URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-54942847.

13. Pro-E.U. Candidate Wins Moldova Election Over Putin-Backed Rival. *The New York Times.* (2020). URL: https://www.nytimes.com/2020/11/16/world/europe/moldova-election-president-sandu.html.

14. Igra v nestabilnost. V Moldavii prishla k vlasti oppozitsiya. Chem grozit Rossii poterya esche odnogo soyuznika? *[The game of instability. The opposition came to power in Moldova. What is the threat to Russia of losing another ally?] Lenta.ru.* (2020). URL: https://lenta.ru/articles/2020/11/17/kurs_na_zapad [in Russian].

15. Mayya Sandu – novaya russkaya poterya. Radio Svoboda [Maya Sandu is the new Russian loss. Radio Liberty]. (2020). URL: https://www.svoboda.org/a/30953167.html [in Russian]

16. Moldova's Election Result Is a Blow to Russia's Regional Dominance. FP news. (2020). Electronic resource. URL: https://foreignpolicy.com/2020/11/25/moldovas-election-result-is-a-blow-to-russias-regional-dominance.

17. Moldova Country Report 2020. BTI Transformation Index. (2020). URL: https://www.bti-project.org/en/reports/country-report-MDA-2020.html.

18. Moldovan Government Stumbles Over COVID-19 Response. IWPR. (2020). URL: https://iwpr.net/global-voices/moldovan-government-stumbles-over-covid-19.

19. Moldova's new PM 'completely determined' to clean up government. *DW.* (2019). URL: https://www.dw.com/en/moldovas-new-pm-completely-determined-to-clean-up-government/a-49435527.

20. Moldova. Economic analysis. European Comission. (2020). URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/international-economic-relations/enlargement-and-neighbouring-countries/neighbouring-countries-eu/neighbourhood-countries/moldova_en.

21. The Russian Laundromat Exposed. *OCCRP*. (2017). URL: https://www.occrp.org/en/laundromat/the-russian-laundromat-exposed.

22. Moldova: Remarks by the High Representative/Vice-President Josep Borrell at the EP plenary on the implementation of the EU Association Agreement. *EEAS*. (2020). URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/87232/node/87232_es.

23. Renato Usatîi Claims That His Case Was Forged at the Behest of President Igor Dodon. ZDG. (2020). URL: https://www.zdg.md/en/?p=4337.

24. Protesters in Moldova demand early parliamentary election. *The Washington Post.* (2020). URL: https://www.washingtonpost.com.

25. Skoryk M. Komentari – Pro i Contra: zhinky i "cholovicha" polityka [Comments – Pro i Contra: women and "men's" politics]. URL: http://www.ucipr.kiev.ua [in Ukrainian].

Women's participation in politics and governance in the context of political transformations in Central and Eastern Europe: the case of the Republic of Moldova

Levchenko Yuliya Volodymyrivna

Postgraduate Student
at the Department of Political Science
of the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the specifics and problematic aspects of women's participation in politics and governance against the background of political transformations in Central and Eastern Europe, which is a very relevant research topic in modern political science. The key features of the influence of public-private distribution on the position of women in politics. The reasons for the predominance of active women leaders in the sphere of private activity and their lack in the sphere of public activity are determined. On the example of the analysis of the 2020 presidential campaign in the Republic of Moldova the main strategies of interaction of women – political leaders with the electorate and current political elites are clarified and substantiated the advantages of such strategies, which are to develop an active civic position of the electorate. Women leaders try to form a parallel system where equality is a priori understandable and where they can influence institutional policy. As a result, women political leaders in Central and Eastern Europe see civil society as an important, if not the only, area of change. This is confirmed by current political events in the Republic of Moldova.

The woman political leader not only confidently entered the sphere of public policy, taking the post of President of the country, but also initiated a number of important political changes and processes of global significance. It is in the analysis of these features of women's participation in politics and governance in the context of political transformations in Central and Eastern Europe on the example of the Republic of Moldova are the purpose and objectives of the article. The following research methods were used: the method of analysis of the personality of the politician, the comparative method, the method of decision-making and content analysis. Based on the analysis, it can be argued that women's participation in political leadership and governance is a key source of positive change in the post-socialist countries of Central and Eastern Europe. The outcome of the presidential elections in the Republic of Moldova in 2020 was an important step towards the transformation of state elites and the development of civil society.

Key words: *political participation, political leadership, women's political leadership participation, specifics of political participation, problems of women's political leadership participation, active citizenship, presidential elections, post-socialist countries of Central and Eastern Europe.*

Нікогосян Ольга Олександрівна

Особливості участі політичних партій у місцевих виборах 2020 року

УДК 324(477)«2000»
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.10

Нікогосян Ольга Олександрівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальних теорій
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

25 жовтня 2020 року в Україні пройшли місцеві вибори, переможці яких визначатимуть політичний курс для жителів регіонів України наступні п'ять років. У зв'язку з цим актуальним є виявлення особливостей участі політичних партій. Метою статті є аналіз особливостей участі політичних партій у місцевих виборах 2020 року в Україні. Досягнення цієї мети є можливим за умови вирішення таких завдань, як аналіз успіхів, невдач та перспектив на майбутнє політичних партій, що брали участь у виборах; з'ясування того, як сформований розклад сил в Одеських міськраді та облраді буде впливати на політичну стабільність в регіоні.

Компаративістській підхід застосовувався до порівняння результатів політичних партій на виборах, що допомогло виявити їх особливості. Історичний метод використовувався під час аналізу особливостей участі політичних партій у місцевих виборах, що допомогло виявити фактори цього процесу. Системний метод сприяв розгляду політичної системи як цілісної, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем і відчуває його вплив.

Виявлено такі особливості участі політичних партій у місцевих виборах, як загальнонаціональний тренд на зміцнення місцевих еліт; збільшення числа регіональних партій, що брали участь у виборах; варіативність ситуативних коаліцій у радах усіх рівнів; формування різних відносин між фракціями одних і тих самих партій у різних регіонах країни (в одних місцевих радах вони є опонентами, в інших – партнерами по коаліції); зниження підтримки загальнонаціональних партій, що змогли провести своїх кандидатів до міської та обласної рад Одеського регіону (особливо помітно падіння підтримки партії «Слуга народу», яка на парламентських виборах лише рік тому змогла завоювати довіру 47% виборців Одеської області); збереження політичної стабільності в регіоні завдяки компромісам, що вигідно всім сторонам, незважаючи на те, що до органів місцевого самоврядування увійшли представники політичних сил, що опонують і між якими вже виникли перші конфлікти.

Ключові слова: *місцеві вибори, політичні партії, Одеські обласна та міська ради, електоральна популярність.*

Вступ. 25 жовтня 2020 року в Україні пройшли місцеві вибори, переможці яких визначатимуть політичний курс для жителів регіонів України наступні п'ять років. У зв'язку з цим актуальним є виявлення особливостей участі політичних партій. Як справедливо зазначають українські політологи, «завдяки політичним партіям значною мірою забезпечується політична стабільність суспільств, що трансформуються. Їх динаміка зумовлена, по-перше, динамікою значущих потреб, інтересів, цінностей, ідеалів, які виступають на перший план суспільного життя, по-друге, прагненням політичних суб'єктів використовувати будь-яку можливість для зміцнення влади» [5, с. 76].

Роль політичних партій у розвитку демократії розкрили класики соціально-політичної думки М. Острогорський, М. Дюверже, Р. Міхельс, М. Вебер. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій України досліджує В. Кафарський, політичні партії як суб'єкт процесу політичного управління розглядаються в роботах І. Тімкіна та Н. Новікової. Політичні партії як суб'єкт виборчого процесу вивчалися І. Поліщуком, роль та місце політичних партій у місцевій політичній системі в процесі прийняття політико-управлінських процесів вивчено І. Козаченком. Політичні партії як суб'єкт формування органів місцевого самоврядування вивчаються в роботах С. Конончука, В. Тихонова, В. Кампо. Різні аспекти функціонування політичних партій та формування переваг виборців розглянуто в збірнику «Новий погляд на партійні системи і переваги виборців» [7, с. 234], який склали статті учасників конференції до тридцятої річниці публікації знакової роботи XX ст. «Партійні системи і переваги виборців: Міжнаціональні перспективи» за редакцією С. Ліпсета і С. Роккана у 1967 році. Автор введення С. Ліпсет розглядає роль партій у демократичних країнах, спираючись на роботи М. Вебера, Р. Міхельса, Й. Шумпетера. С. Ліпсет підкреслює, що демократія потребує інституціоналізації партій, що включає їх відповідну підтримку, узаконене існування опозиції, свободу слова й зібрань, наявність законодавчого регулювання, регулярні вибори, змінюваність уряду і «старих», і «нових» розмежувань [7].

Книга Р. Роуза і Н. Манро «Вибори і партії в нових європейських демократіях» [8, с. 17] присвячена різним аспектам функціонування в посткомуністичних країнах двох інститутів, партій і виборів, з розвитком яких пов'язували надії на подальшу демократизацію багато політиків, пересічних громадян і політологів. Цінність зазначеної роботи полягає в тому, що вона одна з небагатьох присвячена порівняльному аналізу партійної політики в посткомуністичних країнах.

Мета та завдання. Спираючись на теоретичні відкриття цих та інших авторів, визначимо мету статті. Отже, нею є аналіз особливостей участі політичних партій у місцевих виборах 2020 р. в Україні. Досягнення цієї мети є можливим за умови вирішення таких завдань, як аналіз успіхів, невдач та перспектив на майбутнє політичних партій, що брали участь у виборах; з'ясування того, як сформований розклад сил в Одеських міськраді та облраді буде впливати на політичну стабільність у регіоні.

Методи дослідження. Компаративістській підхід застосовувався до порівняння результатів політичних партій на виборах, що допомогло виявити їх особливості. Історичний метод використовувався до аналізу особливостей участі політичних партій у місцевих виборах, що допомогло виявити фактори цього процесу. Системний метод сприяв розгляду політичної системи як цілісної, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем і відчуває його вплив.

Результати. Участь політичних партій у місцевих виборах 2020 року мала такі особливості: у виборах брало участь на 54 партії більше, ніж у виборах 2015 року, проте це на 155 партій менше від числа партій, що були зареєстровані в Україні станом на 1 січня 2020 року [2]. Водночас істотно збільшилась кількість регіональних партій, що брали участь у виборах. З місцевих партій Одеського регіону участь у виборах брали партії «Довіряй ділам», «Українська морська партія Сергія Ківалова», «Блок Едуарда Гурвіца».

Ще однією особливістю стало різке зменшення електоральної популярності партії «Слуга народу», що показало ситуативний характер високого рейтингу партії перед парламентськими виборами. Насправді той високий рейтинг був рейтингом Володимира Зеленського як нової надії українських громадян, а не оцінкою виборців діяльності партії, а результат партії «Слуга народу» на місцевих виборах став уже оцінкою її діяльності. Таким чином, низький результат «Слуг» в Одесі та Одеській області – це типова ситуація, що склалася майже у всіх областях України. Хоча політтехнологи партії намагаються рекламувати меседж, що партія «Слуга народу» отримала представництво у всіх радах. Частка правди в цьому є з огляду на те, що на попередніх місцевих виборах 2015 року такої партії не існувало і брати участь у виборах вона не могла.

Продовжуючи користуватися авторитетом найбільшої парламентської партії і Президента України, партія все ж таки зуміла отримати в багатьох радах ключові позиції, що дає підстави експертам говорити про перемогу партії «Слуга народу» на місцевих виборах. Так, за даними, опублікованими українським експертом В. Фесенко, «за більшістю кількісних показників (за даними на 18 листопада), лідирує партія «Слуга народу»: найбільше число депутатів у місцевих радах (17,6% від тих депутатів, що представляють політичні партії), найбільше число обраних мерів міст, сільських та селищних голів (30,7% з тих, що представляють політичні партії), найбільше число депутатів обласних рад (282 мандати), найбільше число депутатів в міських радах (1 632 депутата) і районних радах (891 депутат)» [3].

В Одеській міськраді партії, яка посіла лише третє місце (12,46% голосів), вдалося отримати посаду секретаря й три комісії, а в Одеській обласній раді, посівши друге місце (17,55% голосів), – пост голови. Завдяки цьому партія зелених знайшла можливість розділяти успіхи, якщо вони будуть, у соціально-економічній сфері Одеського регіону з партією «Довіряй ділам», представники якої керують міською радою. Партія «Довіряй ділам», маючи у своєму розпорядженні соціально-економічні ресурси, змогла завоювати симпатії 26,19% виборців від тих, що взяли участь у голосуванні, еквівалентом яких стали 20 мандатів в Одеській міській раді. Отже, не дивно, що на виборах до Одеської обласної ради результати партії набагато скромніше, а саме 11,8% голосів. Тут «Довіряй ділам» пропустила вперед себе ОПЗЖ (26,81%) і «Слугу народу» (17,55%) [2]. Слід зазначити, що результат партії гірше, ніж на місцевих виборах 2015 року. Тоді партія провела в міськраду 27 депутатів (33,6%) проти нинішніх 20. На наш погляд, причиною цього став перехід виборців – колишніх прихильників партії до ОПЗЖ.

Громадянська мережа ОПОРА звинувачувала партію у використанні адміністративного ресурсу, зафіксувавши кілька десятків випадків порушення виборчого законодавства, які, на думку організації, могли вплинути на результати виборів. Можливо, у громадських активістів були підстави для таких висновків. Так, наприклад, ОПОРА заявила про те, що на головній сторінці офіційного сайту Одеської міськради у вкладці «Міська влада» для користувача передбачена можливість перейти на сайт, присвячений роботі Одеського міського голови, а на головній сторінці сайту є напис «Довіряй ділам. Об'єкти міської інфраструктури 2015–2020» [1].

Однак те, що представники «Довіряй ділам», головним з яких є мер Одеси, за обов'язком своєї служби займалися і займаються повсякденними проблемами міста і його жителів, є фактором об'єктивним. Якщо мер на час виборів і міг би піти у відпустку, то не йти ж у відпустку всім службам, відповідальним за життєзабезпечення міста. Перемога Геннадія Труханова на чергових виборах мера Одеси була прогнозованою. Чинний мер не тільки вигідно відрізняється від попередніх мерів у своєму ставленні до міста й городян, але й продовжує завойовувати симпатії городян. «Один із принципів функціонування демократичної

системи можна сформулювати таким чином: політичного лідерства досягає той, хто здатний краще за інших переконати громадян у тому, що саме він здатний виконати цю функцію і принести користь суспільству» [4, с. 52]. Геннадію Труханову вдалося переконати городян у тому, що краще ніхто не впорається з роботою мера міста, ніж він.

Як пише А. Сіленко, «однією зі специфічних особливостей сьогоднішньої соціально-психологічної та політичної ситуації в суспільстві можна назвати нездатність більшості населення країни зробити відрефлексований політичний вибір, який базується на врахуванні своїх реальних інтересів, тому значна частина громадян визначає своє ставлення до тих чи інших політичних лідерів чисто емоційно, з урахуванням сформованих симпатій або антипатій, довіри недовіри до конкретних людей, при цьому не звертаючи ніякої уваги на їх програми і результати попередньої діяльності» [4, с. 52].

Дійсно, так і було, а політологи, які прагнули підвищити політичну культуру громадян, радили їм обирати відповідальних політиків, оцінюючи їх справи, а не слова. В цьому сенсі партія «Довіряй ділам» дуже добре вловила цей тренд та відобразила його у своїй назві. З огляду на те, що партія через своїх представників в органах місцевого самоврядування дійсно багато робить для міста, жителі оцінили її справи. Таким чином, політична культура громадян поступово підвищується, вони починають більше звертати уваги на дії, а не на слова політиків.

Ще однією особливістю минулих виборів можна вважати усвідомлений вибір жителями Одеси та Одеської області місцевої партії «Довіряй ділам», якій вони в черговий раз віддали перевагу в системі одеської влади на наступні п'ять років. Партія не змогла сформувати більшість у міській раді, але стала основою сформованої ситуативної більшості. Щодо порушень правил поширення агітаційних матеріалів, то ними грішили багато інших партій, що також фіксувала ОПОРА.

Майже не менш успішно, ніж партія «Довіряй ділам» на виборах в Одеському регіоні виступила партія «Опозиційна платформа – За життя», яку непримиренні опоненти ототожнюють із так званим російським миром. На минулих виборах цю нішу займала партія «Опозиційний блок», фракція якої в Одеській міськраді налічувала 12 депутатів. На думку деяких експертів, говорити про зростання електоральної популярності партії ОПЗЖ не варто. Причиною солідної підтримки виборців вони вважають низьку явку на вибори. Ймовірно, є підстави так думати. Однак водночас багато хто з експертів вважає низьку явку загальносвітовим трендом. Порівняно з парламентськими на місцевих виборах явка завжди менше.

Однією з патріотичних партій, яка традиційно робить акцент на гуманітарній політиці, є «Європейська солідарність», виступ якої на виборах можна вважати успіхом: в Одесі партія отримала 11,87%, а в Одеській області – 10,37% голосів. У міській раді фракція партії порівняно з фракцією попереднього скликання зменшилась на 4 осіб. З огляду на те, що партії доводилося працювати на тлі приголомшливої поразки Петра Порошенка на президентських виборах, це непоганий результат, тому третє місце представника партії на виборах мера Одеси теж можна вважати певним успіхом, однак, як і в ситуації з партією «зелених», не окремого кандидата, а бренду партії «Європейська солідарність». Партія також використовує власний адміністративний ресурс, результатом чого став пост голови Подільського районного зібрання.

Однією з нових партій на одеському партійному небосхилі є «Партія Шарія». Фактично ця політична сила боролася за голоси виборців на одному полі з партіями «Довіряй ділам», «ОПЗЖ», «Українська Морська партія». На виборах до Одеської міськради партія отримала 5%, до Облради – 5,9% голосів виборців. Таким чином, можна сказати, що «Партія Шарія» переграла «Українську Морську партію» і партію «Самопоміч», які в попередньому складі Одеської міськради отримали 6,9% і 5,5% відповідно [2].

До Одеської облради, окрім усіх партій, що сформували фракції у міськраді, пройшла також партія «За майбутнє» (10,01%). Її лідером є колишній одеський губернатор Ігор Палиця. Партія показала непоганий результат, незважаючи на те, що була створена тільки в травні 2020 року. Більш того, вона випередила «Батьківщину», що є довголітнім, досвідченим гравцем в українській політиці. Рейтинг «За майбутнє» на виборах усіх облрад склав 8,6%. Це четверте місце після «Слуги народу» (14,5%), «Європейської солідарності» (13,7%) та ОПЗЖ (12,5%). «Батьківщина» (8,5%) посідає п'яте місце. За результатами виборів міських, селищних і сільських голів партія «За майбутнє» посіла друге місце в країні. Також кандидати від партії стали мерами в Черкасах, Полтаві, Бердянську та Нікополі [2].

Аутсайдером місцевих виборів стала «Українська Морська партія» Сергія Ківалова, яка не змогла подолати бар'єр у 5% і залишилася за бортом місцевих рад усіх рівнів. На наш погляд, однією з причин невдачі партії стали незрозумілі для виборця принципи кадрової політики під час складання партійного списку й невиразна виборча кампанія. Зокрема, була відсутня концепція презентації партії. Замість того, щоби включити до першої десятки кандидатів професіоналів, наприклад, у галузях юриспруденції та економіки, можливо, все ж таки відобразити в кадровій політиці амбіції бути саме морською партією, керівництво партії пішло за принципом партії «зелених» і включило до першої десятки випадкових людей.

Однак моряки та їхні сім'ї, як й інші соціальні групи, потребують представництва своїх інтересів в органах місцевого самоврядування та органах державної влади. Так, наприклад, 25 січня 2021 року моряки вийшли на акції протесту в декількох містах України, зокрема в Одесі, проти корупції у сфері дипломування співробітників морського транспорту. Моряків турбувало не те, що кожні п'ять років вони змушені оновлювати сертифікати й підвищувати кваліфікацію, а те, що система перешкоджає можливості самостійно скласти тести. Щоб отримати необхідні документи, морякам потрібно платити хабарі. Вихід із цієї ситуації вони бачать в адаптації сертифікації відповідно до міжнародних стандартів. Здається, що в таких ситуаціях на допомогу морякам могла би прийти «Українська Морська партія», і таку діяльність партії обов'язково оцінили б одесити.

Також в нинішньому складі Одеської міської ради та облради не буде фракцій партії «Самопоміч», яка втратила статус національної партії, отже, відтепер, як і раніше, залишається регіональною. Навіть на виборах до Львівської міськради партія посіла лише друге місце та пропустила вперед «Європейську солідарність». Однак на мерських виборах переміг чинний мер Андрій Садовий, головним суперником якого був представник «Європейської солідарності».

Той факт, що жодна з партій не змогла завоювати абсолютну більшість голосів виборців, не дає їм змоги демонструвати непримиренність з іншими партіями, що бачать виборці в телевізійних шоу, тому природно, що, не отримавши більшість, партія «Довіряй ділам» була готова до ситуативних союзів. Це в одному зі своїх інтерв'ю підтвердив депутат партії «Довіряй ділам» Олександр Іваницький: «Для розумної, стабільної роботи на благо нашого міста, звичайно ж, будуть, ситуативні союзи, будуть об'єднання. З моєї точки зору, здорових людей набагато більше в Одеській міськраді, ніж людей, які будуть працювати на «хайп» і на певні телевізійні картинки» [6].

Сформована ситуативна коаліція в Одеській міськраді стала результатом домовленостей, непримиренних у залі парламенту, партій «Слуга народу» та «Євросолідарність». Якщо в Київській області вони ворогують між собою, а у Львівській області навіть побилися, то в Одесі обидві приєдналися до мерської партії «Довіряй ділам». Остання, отримавши 20 мандатів, стала однією з двох великих фракцій. Слід зазначити, що партія «Довіряй ділам» співпрацювала з «Євросолідарністю» і в попередньому скликанні.

Таким чином, надіям ОПЗЖ на те, що їхня фракція стане основою для створення більшості в Одеській міській раді, облраді та райрадах області, не судилося здійснитися. Ситуативні союзи в Одеській міськраді та облраді є причиною конфліктів, з яких почалася діяльність в органах місцевого самоврядування. Однак надія на політичну стабільність в регіоні є, адже готовність непримиренних політичних сил до домовленостей з опонентами підтверджує, що на кону стоять не ідеологічні цінності, а міський бюджет.

Висновки. Виявлено такі особливості участі політичних партій в місцевих виборах, як загальнонаціональний тренд на зміцнення місцевих еліт; збільшення числа регіональних партій, що брали участь у виборах; варіативність ситуативних коаліцій у радах всіх рівнів; формування різних відносин між фракціями одних і тих самих партій у різних регіонах країни (в одних місцевих радах вони є опонентами, а в інших – партнерами по коаліції; в Одеській міській раді таку коаліцію створили партії «Довіряй ділам», «Слуга народу» та «Євросолідарність»); зниження підтримки загальнонаціональних партій, що змогли провести своїх кандидатів до міської та обласної рад Одеського регіону, однак ці результати не були вражаючими (особливо помітно падіння підтримки партії «Слуга народу», яка на парламентських виборах лише рік тому змогла завоювати довіру 47% виборців Одеської області); збереження політичної стабільності в регіоні завдяки компромісам, що вигідно всім сторонам, незважаючи на те, що до органів місцевого самоврядування увійшли представники політичних сил, що опонують і між якими вже виникли перші конфлікти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний сайт Одеської міськради містить посилання на сайт Геннадія Труханова, на якому розміщена його передвиборча програма. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21294-ofitsiinii-sait-odeskoyi-miskradi-mistit-posilannia-na-sait-gennadiia-trukhanova-na-iakomu-rozmishchena-iogo-peredviborcha-programa?fbclid=IwAR0R8L7pBIHX7Ez6qshkaskeTJKAoPNqTHpS7G2NKaRhs6PAyXUTIcVxrQ8 (дата звернення: 26.12.2020).

2. Офіційний сайт Центральної Виборчої комісії. URL: https://www.cvk.gov.ua (дата звернення: 5.01.2021).

3. Партийное измерение итогов местных выборов – 2020 URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fbb7f2c065f1 (дата звернення: 27.01.21).

4. Сіленко А. Інформаційні технології створення образу політичного лідера. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2007. Вип. 35. С. 52–67.

5. Тімкін І., Новикова Н. Політичні партії як суб'єкти процесу політичного управління. *Політичний менеджмент*. 2010. № 4. С. 74–82.

6. У Труханова готовы к коалициям и ситуативным союзам в новом горсовете. URL: https://timer-odessa.net/news/u_truhanova_gotovi_k_koalitsiyam_i_situativnim_soyuzam_v_novom_gorsovete_323.html (дата звернення: 27.01.21).

7. Party systems and voter alignments revisited / ed. by L. Karvonen, S. Kuhnle. L., N.Y. : Routledge, 2001. 317 p.

8. Rose R., Munro N. Elections and parties in new European democracies. Wash. : CQ Press, 2003. 309 p.

REFERENCES:

1. Oficijnij sajt Odeskoyi miskradi mistit posilannya na sajt Gennadiya Truhanova, na yakomu rozmishena jogo peredviborcha programma [The official site of the Odessa City Council contains a link to the site of Gennady Trukhanov, where his election program is posted]. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21294-ofitsiinii-sait-odeskoyi-miskradi-mistit-posilannia-na-sait-gennadiia-trukhanova-na-iakomu-rozmishchena-iogo-peredviborcha-programa?-fbclid=IwAR0R8L7pBIHX7Ez6qshkaskeTJKAoPNqTHpS7G2NKaRhs6PAyXUTIcVxrQ8 [in Ukrainian]. (2020, December, 26).

2. Oficijnij sajt Centralnoyi Viborchoyi komisiyi [Official site of the Central Election Commission]. URL: https://www.cvk.gov.ua (2021, January, 05).

3. Partijnoe izmerenie itogov mestnyh vyborov – 2020 [Party measurement of the results of local elections in 2020]. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fbb7f2c065f1 (2021, January, 27).

4. Silenko, A. (2007). Informacijni tehnologiyi stvorennya obrazu politichnogo lidera [Information technology for the image of a political leader]. *Naukovi zapiski Institutu politichnih i etnonacionalnih doslidzhen* [Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies] Vol. 35, pp. 52–67. [in Ukrainian].

5. Timkin, I., Novikova, N. (2010) Politichni partiyi yak sub'yekti procesu politichnogo upravlinnya [Political parties as subjects of the process of political governance]. *Politichnij menedzhment* [Political management], no. 4, pp. 74–82. [in Ukrainian].

6. U Truhanova gotovy k koaliciyam i situativnym soyuzam v novom gorsovete. [Trukhanov is ready for coalitions and situational alliances in the new City Council] URL: https://timer-odessa.net/news/u_truhanova_gotovi_k_koalitsiyam_i_situativnim_soyuzam_v_novom_gorsovete_323.html (2021, January, 27).

7. Party systems and voter alignments revisited. Ed. by L. Karvonen, S. Kuhnle. L., N.Y.: Routledge, 2001. 317 p.

8. Rose, R., Munro, N. (2003). Elections and parties in new European democracies. Wash. : CQ Press, 309 p.

Features of political parties' participation in the 2020 local elections

Nikogosyan Olga Oleksandrivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Theories
Odessa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanskaya str., 2, Odessa, Ukraine

On October 25, 2020, local elections were held in Ukraine. The winners of which will determine the political course for the residents of the regions of Ukraine for the next five years. It is important to identify the features of political parties' participation. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of political parties' participation in the 2020 local elections in Ukraine. Achieving this goal is possible by solving the following tasks: to analyze the successes, failures and prospects for the future of political parties that participated in the elections; to find out how the current distribution of forces in the Odessa City Council and Regional Council will affect political stability in the region.

The comparative approach was used in comparing the results of political parties in the elections, which helped to identify their features. The historical method was used in the analysis of the peculiarities of political parties' participation in local elections, which helped to identify the factors of this process. The systemic method contributed to the consideration of the political system as a whole, which interacts with the external environment and feels its influence.

The following features of political parties' participation in local elections were revealed: national trend of strengthening local elites; increasing the number of regional parties that participated in the elections; variability of situational coalitions in councils of all levels; in different regions between the factions of the same parties are different relations; in some local councils they are opponents, in others they are coalition partners; decrease in support of national parties which were able to spend the candidates to city and regional councils of the Odessa region; despite the fact that the city and regional councils include representatives of the opposing political forces political stability in the region will be maintained through compromises, which is beneficial to all parties.

Key words: *local elections, political parties, Odessa regional and city councils, electoral popularity.*

Пашковський
В'ячеслав Францович

Інституційний механізм інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни: характер та перспективи трансформацій

УДК 329.09.5
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.11

Пашковський В'ячеслав Францович
аспірант
Національного інституту
стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, Україна

Стаття орієнтована на розгляд процесу формування трансформаційних змін та можливих перспектив розвитку інституційного механізму як важливого компоненту забезпечення інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни. Метою дослідження є визначення проблемних аспектів чинного інституційного механізму у сфері інформаційної безпеки з окресленням перспектив удосконалення його функціонування на противагу інформаційній агресії РФ.

Розгляд інституційного забезпечення інформаційної безпеки країни об'єктивно передбачає застосування системного підходу і водночас системного методу аналізу його суб'єктів як цілісного механізму, що базується на внутрішньому взаємозв'язку його складових частин. Водночас серед методів дослідження слід назвати структурно-функціональний підхід, що передбачає аналіз системи взаємозв'язку і взаємозалежності елементів інституційного механізму в єдиному комплексі його функціонування. Серед методів дослідження слід назвати політологічний аналіз, що забезпечує можливість аналітичного розгляду системи функціонування елементів інституційного механізму політики інформаційної безпеки з прогнозуванням перспектив його розвитку.

У статті окреслено дослідницькі та доктринальні підходи до визначення суб'єктів інституційного механізму з тенденцією трансформаційних змін у системі центральних органів влади (відповідальних за сферу інформаційної безпеки), що ускладнює цілеспрямованість функціонування механізму як цілісної системи. Серед проблемних аспектів інституційного забезпечення сфери інформаційної безпеки слід назвати роз'єднаність чинних у її межах міністерств і відомств гуманітарного та силового блоку; дублювання функціональних повноважень інституцій за відсутності чітко встановленого рівня відповідальності залучених до інституційного механізму структур.

Зазначено, що перспектива вдосконалення процесу функціонування інституційного механізму інформаційної безпеки може бути пов'язана з потенціалом РНБО, зокрема, у вимірі формування міжвідомчого центру як моніторингового, комунікативного, контролюючого органу в системі відповідних структур. Прикладом є Національний координаційний центр кібербезпеки, утворений відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України» від 27 січня 2016 року.

Ключові слова: *інституційний механізм, інформаційна безпека, координація, РНБО.*

Вступ. Аналізуючи специфіку організаційно-правового забезпечення інформаційної безпеки, дослідники звертають особливу увагу на діяльність певних суб'єктів інформаційної політики (фізичних осіб, юридичних осіб, об'єднань громадян, суб'єктів владних повноважень), тобто інституційний механізм з реалізації інформаційної функції, спрямованої на забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації [1, с. 79]. В умовах інформаційної війни з боку РФ це є спроможністю захистити суспільство від ворожих інформаційних впливів, зберегти національну ідентичність як найважливішу передумову збереження суверенітету та національної суб'єктності держави.

Слід зазначити, що від початку російсько-українського конфлікту в системі інституційного механізму інформаційної безпеки України було вжито певних реорганізаційних заходів зі зміцнення спроможності держави протистояти ворожим інформаційним впливам. Втім, сам процес реорганізації інституційного механізму не набув завершеного характеру, зберігаючи тенденції суперечливості як щодо визначення та співвідношення складових частин інституційного механізму, так і стосовно опрацювання загальних тенденцій його функціонування відповідно до окреслених інформаційних загроз. Це зумовлює актуальність теми інституційного механізму інформаційної безпеки для наукового осмислення, її роль в аспекті практичної діяльності України у зазначеній сфері.

Мета та завдання. Метою статті є аналітичний розгляд процесу трансформаційних змін інституційного механізму інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни з окресленням проблемних аспектів, які характеризують його функціонування на сучасному етапі. Серед спеціальних напрямів осмислення теми слід назвати визначення можливих перспектив удосконалення інституційного механізму відповідно до завдань, які характеризують політику держави в інформаційній сфері.

Методи дослідження. Розгляд інституційного забезпечення інформаційної безпеки країни об'єктивно передбачає застосування системного

підходу і водночас системного методу аналізу його суб'єктів як цілісного механізму, що базується на внутрішньому взаємозв'язку його складових частин. Водночас серед методів дослідження слід назвати структурно-функціональний підхід, що передбачає аналіз системи взаємозв'язку і взаємозалежності елементів інституційного механізму в єдиному комплексі його функціонування. Серед методів дослідження слід назвати політологічний аналіз, що забезпечує можливість аналітичного розгляду системи функціонування елементів інституційного механізму політики інформаційної безпеки з прогнозуванням перспектив його розвитку.

Результати. Інституційний механізм інформаційної безпеки – це особлива структурна складова частина державного механізму, що забезпечує створення норм і правил, які регулюють взаємодію різних суб'єктів в інформаційній сфері щодо запобігання загроз інформаційній безпеці. Оскільки інституційний механізм (від загального уявлення про інституціоналізацію як процесу визначення й закріплення в системі певних норм, правил, статусів, ролей, здатних діяти у напрямі реалізації окремих суспільних завдань) є складним і багатоплановим явищем [2], в науковій літературі використовуються найрізноманітніші методологічні підходи до його дослідження.

Одним із таких підходів, зокрема, визнається поглиблений аналіз функціонального спрямування інституційного механізму у сфері інформаційної безпеки, що, відповідно до позиції низки аналітиків, може синхронізуватися із загальним уявленням про функції інституційного механізму, включаючи інтеграцію агентів в один інститут задля здійснення спільної діяльності в рамках загальних статусів і норм; диференціювання норм і статусів, а також суб'єктів та агентів різних інститутів, що розділяють та ігнорують їхні вимоги; регламентацію взаємодії інституту та його агентів відповідно до встановлених вимог; здійснення переведення нових вимог у реальну практику; забезпечення відтворення рутинних інновацій; субординацію та координацію відносин між суб'єктами, які належать до різних інститутів; інформування суб'єктів про нові норми й правила поведінки; регулювання діяльності суб'єктів; контроль за виконанням норм, правил та угод [3, с. 44].

З іншого боку, в колі уваги науковців перебуває виокремлення складових частин (суб'єктів) інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки з аналізом характеру їх впливу на політику держави у зазначеній сфері. Так, з огляду на формат суб'єктів інституційний механізм може розглядатися у широкому й вузькому розумінні. У вузькому значенні інституційний механізм інформаційної безпеки охоплює виключно державні інституції, задіяні в процесі формування та впровадження політики інформаційної безпеки. У широкому значенні, крім інститутів державної влади, до його складу входять також інститути громадянського суспільства. Перелік інституцій, які можуть брати участь у проведенні політики або виробленні конкретних політичних рішень, практично невичерпний, і він не обмежується лише органами державної влади та місцевого самоврядування. Так, опрацювання будь-якої проблеми, пов'язаної з політикою інформаційної безпеки, може бути доручене певним науковим установам або групам експертів [4, с. 172].

Водночас навіть обмеження розгляду інституційного механізму певним форматом суб'єктів не окреслює однозначно визначеного в наукових колах уявлення про інституційне забезпечення інформаційної сфери. Прикладом поширеного підходу до сприйняття інституційного механізму інформаційної безпеки є вимір загальної системи національної безпеки, орієнтованої на інформаційну сферу Так, посилаючись на документальну базу урядового рівня на етапі, що передував агресії РФ проти України, дослідник О. Стоєцький визначає інституційний механізм інформаційної безпеки як організовану державою сукупність суб'єктів державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України [5, с. 162].

Відповідно до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України (1997 рік), до інституційного механізму інформаційної безпеки віднесені в цьому разі такі суб'єкти, що формують систему національної безпеки, як український народ; Верховна Рада України; Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Конституційний Суд України; суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; Національний банк України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Воєнна організація держави [6].

Своєрідне бачення інституційного механізму інформаційної безпеки подає О. Твердохліб, що формує таке уявлення про зазначений механізм на засадах контент-аналізу положень органів державної законодавчої і виконавчої влади, інших державних органів та установ щодо їхніх функціональних повноважень в умовах розгорнутої агресії РФ. «Так, сьогодні в Україні державне регулювання й управління інформаційною сферою здійснюється за такими основними напрямами і такими суб'єктами.

Законодавча гілка влади:

– визначення державної політики у сфері інформації та інформаційної безпеки, забезпечення свободи слова, права громадян на інформацію, регламентацію діяльності засобів масової інформації та Інтернету, рекламної діяльності

в Україні здійснює Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики;

− визначення державної політики у сфері розвитку інформаційного суспільства, інформатизації, електронного урядування, документообігу та цифрового підпису, електронних інформаційних ресурсів, поштового зв'язку, телекомунікацій, програмування, кібербезпеки, технічного та криптографічного захисту інформації, використання радіочастотного ресурсу України здійснює Комітет Верховної Ради України з питань інформатизації та зв'язку.

Виконавча гілка влади:

− забезпечення інформаційного суверенітету України, поширення суспільно важливої інформації, забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів здійснює Міністерство інформаційної політики України;

− регламентацію діяльності друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств, формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства, створення й функціонування державної системи страхового фонду документації здійснює Міністерство юстиції України;

− формування та реалізацію державної політики у сферах культури та мистецтв, державної мовної політики, кінематографії здійснює Міністерство культури України;

− державне регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом та надання послуг поштового зв'язку здійснює Національна комісія, що провадить державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації;

− регулювання галузі телерадіомовлення здійснює Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення;

− формування та реалізацію державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сферах здійснює Державний комітет телебачення і радіомовлення України;

− реалізацію державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування й використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства здійснює Державне агентство з питань електронного урядування України;

− формування та реалізацію державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України здійснює Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;

− реалізацію державної політики у сфері архівної справи, діловодства та створення й функціонування державної системи страхового фонду документації здійснює Державна архівна служба України;

− реалізацію державної політики у сфері статистики здійснює Державна служба статистики України;

− забезпечення інформаційної безпеки, захисту національного інформаційного простору здійснюють Служба безпеки України, Міжвідомча комісія з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України;

− здійснення розвідувальної діяльності, зокрема в інформаційній сфері, провадить Служба зовнішньої розвідки України» [7, с. 168–169].

Окрім того, слід враховувати те, як продовжує зазначений дослідник, «що в органах державної влади на центральному, регіональному та місцевому рівнях сформовано структурні підрозділи, які відповідають за реалізацію інформаційної політики за всіма вищеназваними напрямами або певною їх частиною. Вони також становлять невід'ємну складову частину інституційного середовища формування й реалізації державної інформаційної політики України» [7, с. 169].

Такий підхід, сформований за часи активної фази агресії РФ проти України, є практичним виміром як певної комплексності (в уявленнях науковців) структурної будови, так і функціональної спроможності інституційного механізму у вимірі забезпечення інформаційної безпеки за умов гібридної війни. Додатково відбувається визначення суб'єктів інституційного механізму інформаційної безпеки в низці розробок науковців з акцентуванням у цьому аспекті на етапі 2014–2019 років на вищих органах влади й державних особах, які мають здійснювати загальне керівництво та координацію у сфері національної безпеки і оборони (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України) та широкого кола органів виконавчої влади, які безпосередньо забезпечують державну політику у сферах інформаційної безпеки [8; 9].

В колі уваги об'єктивно перебувають законодавчі та доктринальні документи урядового рівня з визначенням складових частин інституційного механізму забезпечення як національної безпеки загалом, так і інформаційної безпеки України зокрема. За Законом України «Про основи національної безпеки України» від 2003 року (втратив чинність на підставі Закону від 21 червня 2018 року), до суб'єктів національної безпеки України віднесено Президента України; Верховну Раду України; Кабінет Міністрів України; Раду національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратуру України; Національне антикорупційне бюро України; відповідно до доповнень від 16 липня 2015 року, місцеві державні

адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Державну прикордонну служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; відповідно до змін від 15 грудня 2005 року, органи й підрозділи цивільного захисту; відповідно до доповнень від 12 лютого 2015 року, громадяни України, об'єднання громадян [10]. Втім, щодо оновленого Закону «Про національну безпеку України» від 2018 року, то проблема суб'єктів інституційного механізму національної безпеки не знайшла в ньому чіткого виокремлення поза вимірів реалізації демократичного цивільного контролю у цій сфері з боку Президента України, Верховної Ради України, РНБО України, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, судового контролю, громадського нагляду; визначення складу, структурних компонентів сектору безпеки і оборони та реалізації керівництва у зазначених сферах [11].

Щодо Доктрини інформаційної безпеки (2017 рік), то механізмами її реалізації визнано Раду національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Міністерство інформаційної політики України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство оборони України, Міністерство культури України, Державне агентство України з питань кіно, Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Службу безпеки України, Розвідувальні органи України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національний інститут стратегічних досліджень [12].

Узагальнення зазначеного дає можливість виокремити в горизонтальній площині значне коло центральних органів влади (включаючи силовий блок структур), які стосуються інформаційної безпеки в Україні. Втім, тенденцією залишається відсутність у чинному законодавстві чіткого визначення системи відповідних структур з окресленням рівня відповідальності кожного окремого органу виконавчої влади щодо забезпечення інформаційної безпеки та рівня підпорядкованості органів виконавчої влади в інформаційній сфері зазначеним у наукових джерелах контролюючим суб'єктам, зокрема Президенту України, КМ України, РНБО.

Крім того, тенденцією залишається змінюваність інституційного механізму, безпосередньо орієнтованого на забезпечення інформаційної безпеки України. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року було утворено Міністерство інформаційної політики, яке, відповідно до наданих йому функціональних повноважень, визнавалось головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах інформаційного суверенітету України [13], а саме здатності держави контролювати й регулювати потоки інформації поза межами держави, задля дотримання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки. Серед окреслених завдань Міністерства слід назвати координацію діяльності органів виконавчої влади та взаємодію з органами місцевого самоврядування з питань, віднесених до компетенції МІП; моніторинг інформації у вітчизняних та іноземних засобах масової інформації; узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Міністерства; утворення спеціалізованих експертних рад МІП, забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації [13].

Слід визнати, що формування й діяльність Міністерства викликали вельми неоднозначні оцінки в суспільстві. З одного боку, сам чинник формування урядової структури з контролюючими функціями у сфері інформації сприймався в певних колах журналістського середовища (включаючи міжнародний рівень) у вимірі обмеження свободи слова та невиправданої витрати державних коштів з тенденцією оскарження створення Міністерства в судовому порядку [14], а з іншого боку, діяльність МІП викликала критичні зауваження окремих представників політикуму з огляду на неналежне та неефективне виконання покладених на нього завдань, зокрема, щодо розроблення програмних документів у сфері захисту інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу, проведення досліджень впливу результатів діяльності засобів масової інформації на суспільну свідомість [15]. Функціонування Мінінформполітики не було позбавлене скандалів з огляду на викриття в листопаді 2015 року у складі Громадської (наглядової) ради міністерства двох співробітників сепаратистського каналу «Новороссия ТВ», діяльність яких мала дискредитуючий характер щодо мети й завдань установи [16].

Комплекс зазначеного (попри певні успіхи МІП насамперед у сфері формування системи стратегічних комунікацій) можна сприймати як підґрунтя ліквідації Міністерства. Втім, на увагу заслуговує чинник зміни політичної (зокрема, інформаційної) кон'юнктури в суспільстві після президентських і парламентських виборів 2019 року, що привело до змін не тільки персонального складу уряду, але й структури, кількості та функції центральних органів виконавчої влади. Ці зміни безпосередньо зачепили МІП, на базі якого, відповідно до Постанови КМ України від 2 вересня 2019 року, створено Міністерство культури, молоді та спорту з покладанням на утворений центральний орган виконавчої влади завдань та функцій Міністерства культури і Міністерства молоді та спорту, що ліквідовувалися.

Втім, вже в березні 2020 року відбулись нові трансформаційні зміни в межах КМ України з реорганізацією Міністерства культури, молоді та спорту на Міністерство культури та інформаційної політики, а також відновлення як відокремленого відомства Міністерства молоді та спорту. Такі кроки слід сприймати як об'єктивні з урахуванням надскладності повноцінної реалізації управлінських функцій держави в трьох різновимірних сферах суспільного життя, а саме культури, інформаційної безпеки, молодіжної та спортивної політики, в межах одного Міністерства та необхідності посиленої уваги держави до сфери інформаційної політики в умовах гібридної війни. Проблемою, зокрема, залишалось те, що, попри заяви прихильників, реформування Мінінформполітики з Офісу президента України про збереження функціоналу відомства, корегування початкових завдань, поставлених перед Міністерством культури, молоді та спорту, з приділенням більшої уваги протидії російській пропаганді та реалізації інших важливих напрямів забезпечення інформаційної безпеки (зокрема, формування й просування позитивного іміджу України) не отримало необхідного рівня. Як зазначали щодо цього представники експертного середовища, серед функцій МКМС дезінформація взагалі не згадується. Водночас позитивний імідж постає лише в контексті міжнародної площини, а формування позитивного іміджу країни для її громадян відсутнє [17].

Натомість якщо звернутись до установчих документів Міністерства культури та інформаційної політики, то можна побачити, що окреслення завдань відомства у сфері інформаційної політики набуло розгорнутого характеру, значною мірою на виклики гібридної війни. Так, відповідно до «Положення про Міністерство культури та інформаційної політики», відомство (попри орієнтири у сфері культури) набуло значних повноважень законодавчого, регуляторного, освітнього, виховного характеру у сфері інформаційної політики [18].

МКІП, зокрема, визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сферах культури та мистецтв, інформаційного суверенітету (щодо повноважень з управління цілісним майновим комплексом Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ»), інформаційної безпеки України; бере участь у формуванні державної інформаційної політики; вживає заходів щодо захисту прав громадян на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації, зокрема на тимчасово окупованих територіях, відповідно до покладених на МКІП завдань; здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності органів виконавчої влади та взаємодію з органами місцевого самоврядування з питань, віднесених до компетенції МКІП; надає методичну та практичну допомогу засобам масової інформації у сфері інформаційного суверенітету України (щодо повноважень з управління цілісним майновим комплексом Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ») та інформаційної безпеки; бере участь у формуванні єдиного інформаційного простору, сприянні розвитку інформаційного суспільства; розробляє заходи щодо запобігання внутрішнього й зовнішнього інформаційного впливу, який загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особи; розробляє та вносить на розгляд Кабінету Міністрів України проєкти нормативно-правових документів щодо інформування громадськості з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України; розробляє плани заходів щодо сприяння незалежності засобів масової інформації, захисту прав журналістів та споживачів інформаційної продукції; організовує проведення досліджень впливу результатів діяльності засобів масової інформації на суспільну свідомість; сприяє розбудові в Україні системи державних стратегічних комунікацій; розробляє разом з МЗС плани заходів та програмні документи щодо позиціонування України у світі; сприяє дотриманню в Україні свободи слова; розробляє та виносить на розгляд Кабінету Міністрів України програмні документи у сфері захисту інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу; забезпечує моніторинг інформації у вітчизняних та іноземних засобах масової інформації; утворює спеціалізовані експертні ради [18].

Комплексність функціоналу Міністерства виокремлює особливість його позиції в системі забезпечення інформаційної безпеки країни. Водночас схожі підходи до регулювання діяльності у сфері інформаційної безпеки; запобігання внутрішнього й зовнішнього інформаційного впливу, який загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особи; участі у формуванні державної інформаційної політики є притаманними іншим відомствам, що окреслює проблему дублювання повноважень органів у системі виконавчої влади щодо інформаційної політики. Йдеться, зокрема, про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення як конституційного, постійного колегіального, наглядового та регуляційного державного органу України в галузі телерадіомовлення, серед функціональних повноважень якого слід назвати контроль за дотриманням законодавства у сфері телерадіомовлення; участь у розробленні та реалізації державної політики у зазначеній сфері; здійснення аналізу стану телерадіомовлення в Україні [19]. В умовах гібридної війни це є захистом національного телерадіоінформаційного простору (через підтримку мовних квот на радіо та телебаченні), моніторингом телерадіоефіру задля запобігання ворожих інформаційних впливів з можливістю реалізації санкційної політики щодо каналів,

чия діяльність становить загрозу політичній стабільності, національному суверенітету, територіальної цілісності України [20].

13 серпня 2014 року внаслідок відповідної Постанови Кабінету Міністрів (з подальшими змінами документа) до систем органів, відповідальних за інформаційну політику в умовах розгорнутої агресії РФ, було введено Державний комітет телебачення і радіомовлення як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого орієнтована на участь у забезпеченні формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері. Основними завданнями Держкомтелерадіо, згідно з відповідним Положенням, є такі:

− узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розроблення пропозицій щодо вдосконалення зазначеного законодавства та внесення в установленому порядку проєктів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Міністра культури та інформаційної політики;

− виконання за дорученням Міністра культури та інформаційної політики за участю інших державних органів завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки;

− підготовка пропозицій щодо вдосконалення системи державного управління у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній, видавничій сфері та поліграфії;

− сприяння розвитку вітчизняних засобів масової інформації;

− забезпечення дотримання державної мовної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері [21].

Схожість зазначених положень щодо Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Державного комітету телебачення і радіомовлення й Міністерства культури та інформаційної політики об'єктивно зумовлює необхідність більш чіткого формулювання їх повноважень або навіть об'єднання, принаймні на рівні Нацради з питань телебачення і радіомовлення та Держкомтелерадіо, тенденції, що знаходить підтримку як на рівні політикуму, так і на рівні Офісу Президента. Водночас завданням залишається більш чіткий розподіл повноважень, як і відповідальності щодо своїх компетенцій у системі інформаційної політики, низки інших центральних органів виконавчої влади, а саме Міністерства юстиції як головного органу із забезпечення реалізації державної правової політики; Міністерства освіти і науки та Міністерства молоді і спорту, орієнтованих на освітній та виховній чинники в інформаційній безпековій сфері; Міністерства закордонних справ, покликаного сприяти піднесенню міжнародного авторитету України та забезпеченню її міжнародної підтримки, попри деструктивні інформаційні впливи агресора.

Окремої уваги потребує розподіл повноважень, як і з'ясування рівня відповідальності в системі інформаційної безпеки блоку силових структур, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Національної політики, серед офіційно визнаних функцій яких у системі інформаційної безпеки, як у суспільстві загалом, так і в системі самих органів безпеки та оборони зокрема, слід назвати здійснення розвідувальної діяльності, виявлення та запобігання реалізації психологічно диверсійних операцій, забезпечення реалізації інформаційної політики у сфері оборони, підтримки правопорядку з виявленням порушень у системі інформаційної безпеки, захист державної таємниці. Специфікою функціонування зазначених структур залишається не тільки їх відчутна відокремленість від міністерств, орієнтованих переважно на гуманітарні цілі, але й проблемність міжвідомчої взаємодії, що ускладнює обмін інформацією, скоординованою та цілеспрямовану діяльність, на противагу викликам інформаційної безпеки [22].

Так, надзвичайно важливим чинником в аспекті вдосконалення функціонування інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки як цілісної системи є посилення координації всіх його складових частин, представлених як гуманітарним, так і силовим блоками відомств. Загальновизнаною позицією в цьому аспекті є те, що така функція в системі інформаційної безпеки належить Раді національної безпеки і оборони України як координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Повноваження РНБО закріплені Конституцією України (ст. 107), а також Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони» від 5 березня 1998 року з подальшими редакційними змінами за вимогами часу 2014–2019 років.

Відповідно до сфери інформаційної безпеки, до компетенцій РНБО належать такі:

− визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

− удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;

− вжиття заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України [23].

Так, компетентнісний потенціал РНБО передбачає функціональний вплив структури на координацію відомств, залучених до системи інформаційної безпеки. Прикладом таких утворень стала діяльність Міжвідомчих комісій з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при РНБО (від 2002 та 2009 років), до складу яких входило значне коло міністерств і відомств гуманітарного й силового блоків виконавчої влади.

У квітні 2014 року, в умовах розгортання агресії з боку РФ, за указом Президента України, в рамках РНБО було утворено інформативно-аналітичний центр, основним завданням якого було визначено забезпечення аналітичного та прогнозного супроводження діяльності Ради національної безпеки і оборони України щодо здійснення координації діяльності органів виконавчої влади з питань національної безпеки в інформаційній сфері [24], хоча діяльність цього центру виявилась обмеженою як щодо часового виміру (указ втратив чинність 28 травня 2015 року), так і стосовно можливості активної реалізації поставлених перед ним завдань внаслідок громадських засад свого функціонування [24].

14 квітня 2017 року внаслідок чергового етапу реорганізаційних змін, відповідно до указу Президента України, в структурі РНБО затверджується Служба з питань інформаційної безпеки, а відповідно до Указу Президента України від 18 жовтня 2019 року, – Служба з питань інформаційної безпеки і кібербезпеки. Втім, якщо вважати, що зазначені служби є внутрішніми організаційними підрозділами РНБО, нагальним залишається формування постійно діючої міжвідомчої координуючої структури у сфері інформаційної безпеки на кшталт Національного координаційного центру кібербезпеки, утвореного відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України» від 27 січня 2016 року [25]. Серед завдань такого Центру мають бути узгодження й координація діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують інформаційну безпеку України. Серед напрямів діяльності Центру як функціональної структури при РНБО слід назвати визначення національних інтересів України з інформаційної безпеки, пріоритетних напрямів, стратегічних підходів до формування та реалізації державної інформаційної політики з виокремленням повноважень, сфери та рівня відповідальності залучених до цього структур.

Важливим аспектом діяльності Центру має стати налагодження зв'язків зі структурами громадянського суспільства, науковими та аналітичними центрами у сфері виявлення й нейтралізації загроз інформаційній безпеки. Функціонально на рівні РНБО мають діяти дорадчі та експертні ради за представництва визнаних фахівців з інформаційної політики, права щодо верифікації, зокрема, ЗМІ стосовно відповідності їх діяльності законодавству та інтересам України.

Висновки. Формування інституційного механізму з чітко визначеними в горизонтальній площині інституціями, залученими до сфери інформаційної політики, і водночас налагодження системи координації інституційного механізму залишаються серйозними завданнями вищого керівництва країни, а саме Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, у вимірі визначення й подолання загроз інформаційній безпеці. За наявності політичної волі керівництва чітко діючий інституційний механізм має потенціал перетворення на вагомий політичний, силовий, гуманітарний інструмент щодо протидії антидержавним інформаційній впливам і стримування агресора в умовах гібридної війни.

Подальший напрям дослідження передбачає визначення шляхів налагодження двосторонньої та багатосторонньої міжвідомчої співпраці міністерств і відомств як у горизонтальній, так і у вертикальній площинах системи інформаційної безпеки; з'ясування інструментів координації суб'єктів реалізації і захисту державної інформаційної політики на рівні РНБО задля опрацювання стратегічних підходів держави до інформаційної сфери, найбільш раціонального і дієвого використання наявного інституційного потенціалу для протидії інформаційним впливам агресора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сопілко І. Роль Закону України «Про основи національної безпеки України» в реалізації державної інформаційної політики України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 78–81. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/23.pdf.

2. Новицький А. Інституційна теорія формування інформаційного суспільства. *Соціологія права*. 2011. № 1. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39577/06-Novickiy.pdf?sequence=1.

3. Присяжнюк М., Бєлошевич Я. Інформаційна безпека України в сучасних умовах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. Вип. 30. С. 42–46.

4. Кормич Б. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України. Одеса : Юридична література, 2003. 472 с.

5. Стоєцький О. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України: адміністративно-правові засади. *Інформаційне право*. 2009. № 11. С. 161–164.

6. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1997. № 10. Ст. 85. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text.

7. Твердохліб О. Інституційне середовище формування та реалізації інформаційної політики в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2016. № 2. С. 165–171.

8. Доронін І. Правові проблеми визначення компетенції суб'єктів забезпечення кібербезпеки

України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : збірник тез наукових доповідей науково-практичної конференції (Київ, 30 березня 2018 року) Київ : Національна академія СБУ, 2018. С. 62–64.

9. Щербина Л. Суб'єкти забезпечення національної безпеки. України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : збірник тез наукових доповідей науково-практичної конференції (Київ, 30 березня 2018 року) Київ : Національна академія СБУ, 2018. С. 192–195.

10. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV, втратив чинність 8 липня 2018 року, підстава – 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text.

11. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, чинний, поточна редакція від 24 жовтня 2020 року, підстава – 912-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. *Доктрина інформаційної безпеки України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text.

13. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року № 2. Положення про Міністерство інформаційної політики України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text.

14. Незалежна асоціація телерадіомовлення (НАМ) оскаржує в суді створення Міністерства інформаційної політики. URL: https://detector.media/infospace/article/120258/2016-11-03-nam-oskarzhuie-v-sudi-stvorennya-ministerstva-informatsiynoi-polityky.

15. Комітет свободи слова розгляне пропозиції Ляшка звільнити Нацраду і ліквідувати МІП. URL: https://detector.media/infospace/article/121472/2016-12-15-komitet-svobody-slova-rozglyane-propozytsii-lyashka-zvilnyty-natsradu-i-likviduvaty-mip.

16. Громадська рада при Мінінформполітики припинила членство двох підозрюваних у пособництві сепаратистському каналу. 30 листопада 2015 року. URL: https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/ 15034/ 2015-11-30-gromadska-rada-pry-mininformpolityky-prypynyla-chlenstvo-dvokh-pidozryuvanykh-u-posibnytstvi-separatystskomu-kanalu.

17. Большешапов Є., Хмельовський О., Чупіс А. Міністерство інформаційної політики: світ ловив мене, та не спіймів. Міжнародний фонд Відродження. Київ : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2020. URL: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Policy-Paper_MIP.pdf?fbclid=IwAR3mGyKPoUBlB7ZXZysTmCK7TgKFzRvxVUMPbVjFneQiUOlckJs1SK7FR5I.

18. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року № 885 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 23 березня 2020 року № 231). Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text.

19. Про національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23 вересня 1997 року № 538/97-ВР, чинний, поточна редакція від 3 липня 2020 року, підстава – 720-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 538/97-%D0%B2%D1%80#Text.

20. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення : офіційний вебсайт. URL: https://www.nrada.gov.ua.

21. Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 341 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ 2017–2020 років). Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text.

22. Гавловський В. До питання налагодження міжвідомчого обміну інформацією. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : збірник тез наукових доповідей науково-практичної конференції (Київ, 30 березня 2018 року) Київ : Національна академія СБУ, 2018. С. 40–42.

23. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР, чинний, поточна редакція від 11 січня 2019 року, підстава – 2646-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text.

24. Про інформативно-аналітичний центр : Указ Президента України від 12 квітня 2014 року 398/2014, втратив чинність 28 травня 2015 року, підстава 285/2015. Положення про інформаційно-аналітичний центр. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2014#Text.

25. Про Національний координаційний центр кібербезпеки : Указ Президента України від 7 червня 2016 року № 242/2016, чинний, поточна редакція від 30 січня 2020 року, підстава – 27/2020. Положення про Національний координаційний центр кібербезпеки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text.

REFERENCES:

1. Sopilko I. 2014. Rol Zakonu Ukrainy "Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy" v realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy [The role of the Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine" in the implementation of the state information policy of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal scientific electronic journal], № 2, pp. 78–81. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/23.pdf [in Ukrainian].

2. Novytskyi A. 2011. Instytutsiina teoriia formuvannia informatsiinoho suspilstva [Institutional theory of formation of information society]. *Sotsiolohiia prava* [Sociology of law], № 1. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39577/06-Novickiy.pdf?sequence =1 [in Ukrainian].

3. Prysiazhniuk M., Bieloshevych Ya. 2013. Informatsiina bezpeka Ukrainy v suchasnykh umovakh [Information security of Ukraine in contemporary condition]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka.* Viiskovo-spetsialni nauky [Bulletin of Taras Shevchenko National University of

Kyiv. Military-special sciences], Vol. 30, pp. 42–46 [in Ukrainian].

4. Kormych B. 2003. *Orhanizatsiino-pravovi zasady polityky informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Organizational and legal principles of information security policy of Ukraine]. Odesa: Yurid.literatura [in Ukrainian].

5. Stoietskyi O. 2009. Subiekty zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady [Subjects of information security of Ukraine: administrative and legal principles]. *Informatsiine pravo* [Information law], № 11, pp. 161–164 [in Ukrainian].

6. Kontseptsiia (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Concept (basis of state policy) of national security of Ukraine]. 1997. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR) [Bulletin of the Verkhovna Rada], № 10, st. 85. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Tverdokhlib O. 2016. Instytutsiine seredovyshche formuvannia ta realizatsii informatsiinoi polityky v Ukraini [Institutional environment of formation and implementation of information policy in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy.* Seriia: Derzhavne upravlinnia [Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration], № 2, pp. 165–171 [in Ukrainian].

8. Doronin I. 2018. Pravovi problemy vyznachennia kompetentsii subiektiv zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [Legal problems of determining the competence of cybersecurity entities in Ukraine]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy* : zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 bereznia 2018 r.) [Actual problems of information security management of the state: collection of thesis of research reports of research and practical conference (Kyiv, March 30, 2018)], pp. 62–64. Kyiv: Nats.akad.SBU [in Ukrainian].

9. Shcherbyna L. Subiekty zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Subjects of national security of Ukraine]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy* : zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 bereznia 2018 r.) [Actual problems of information security management of the state: collection of thesis of research reports of research and practical conference (Kyiv, March 30, 2018)], pp 192–195 [in Ukrainian].

10. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 p. № 964-IV, vtratyv chynnist 08.07.2018, pidstava – 2469-VIII [On the fundamentals of national security of Ukraine: Law of Ukraine of 19.06.2003, No. 964-IV, expired on 08.07.2018, the basis – 2469-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text [in Ukrainian].

11. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 24.10.2020, pidstava – 912-IKh [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of 21.06.2018 No. 2469-VIII, current version of 24.10.2020, basis – 912-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [in Ukrainian].

12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku “Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy”. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 liutoho 2017 roku № 47/2017. Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 “On the Doctrine of Information Security of Ukraine”. Decree of the President of Ukraine No. 47/2017 of February 25, 2017. Doctrine of information security of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text [in Ukrainian].

13. Pytannia diialnosti Ministerstva informatsiinoi polityky Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 sichnia 2015 r. № 2. Polozhennia pro Ministerstvo informatsiinoi polityky Ukrainy [Issues of activity of the Ministry of Information Policy of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 14, 2015 No. 2. Regulations on the Ministry of Information Policy of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

14. Nezalezhna asotsiatsiia teleradiomovlennia (NAM) oskarzhuie v sudi stvorennia Ministerstva informatsiinoi polityky [The Independent Broadcasting Association (NAM) is appealing the creation of the Ministry of Information Policy in court]. URL: https://detector.media/infospace/article/120258/2016-11-03-nam-oskarzhuie-v-sudi-stvorennya-ministerstva-informatsiynoi-polityky [in Ukrainian].

15. Komitet svobody slova rozghliane propozytsii Liashka zvilnyty Natsradu i likviduvaty MIP [Freedom of Speech Committee will consider Lyashko’s proposals to dismiss the National Council and liquidate MIP]. URL: https://detector.media/infospace/article/121472/2016-12-15-komitet-svobody-slova-rozglyane-propozytsii-lyashka-zvilnyty-natsradu-i-likviduvaty-mip/[in Ukrainian].

16. Hromadska rada pry Mininformpolityky prypynyla chlenstvo dvokh pidozriuvanykh u posibnytstvi separatystskomu kanalu. 30.11.2015. [Hromad Council under the Ministry of Information Policy has suspended the membership of two suspects in the separatist channel. 30.11.2015.]. URL: https://ms.detector.media/media-i-vlada/post/15034/2015-11-30-gromadska-rada-pry-mininformpolityky-prypynyla-chlenstvo-dvokh-pidozryuvanykh-u-posibnytstvi-separatystskomu-kanalu [in Ukrainian].

17. Bolsheshapov Ye., Khmelovskyi O., Chupis A. 2020. *Ministerstvo informatsiinoi polityky: svit lovyv mene, ta ne spiimav.* Mizhnarodnyi fond Vidrodzhennia [Ministry of Information Policy: the world caught me, but did not catch me. International Renaissance Foundation]. Kyiv : Unyversytetske vydavnytstvo PULSARY [in Ukrainian].

18. Deiaki pytannia diialnosti Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 zhovtnia 2019 r. № 885 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z Postanovoiu KM № 231 vid 23.03.2020). Polozhennia pro Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy [Some issues of activity of the Ministry of Culture and Information Policy. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 16, 2019 No. 885 (as amended in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 231 of March 23, 2020). Regulations on the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

19. Pro natsionalnu radu Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia: Zakon Ukrainy vid 23 veresnia 1997 r. № 538/97-VR, chynnyi, potochna redaktsiia vid

03.07.2020 r., pidstava – 720-IKh [On the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Law of Ukraine of September 23, 1997 No. 538/97-VR, current version of 03.07.2020, basis – 720-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

20. Natsionalna rada Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia. Ofitsiinyi vebsait [National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine. Official website]. URL: https://www.nrada.gov.ua/ [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi komitet telebachennia i radiomovlennia Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 serpnia 2014 r. № 341 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z postanovamy KM 2017–2020 rr.). Polozhennia pro Derzhavnyi komitet telebachennia i radiomovlennia Ukrainy [On approval of the Regulation on the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 13, 2014 No. 341 (as amended in accordance with the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine 2017–2020). Regulations on the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2014-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

Havlovskyi V. 2018. Do pytannia nalahodzhennia mizhvidomchoho obminu informatsiieiu [To the issue of establishing inter-information exchange of information]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy*: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 bereznia 2018 r.) [Actual problems of information security management of the state: collection of thesis of research reports of research and practical conference (Kyiv, March 30, 2018)], pp. 40–42. Kyiv: Nats. akad. SBU [in Ukrainian].23. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 bereznia 1998 r. № 183/98-VR, chynnyi, potochna redaktsiia vid 11.01.2019, pidstava – 2646-VIII [On the National Security and Defense Council of Ukraine: Law of Ukraine of March 5, 1998 No. 183/98-VR, current version of 11.01.2019, basis – 2646-VIII.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

24. Pro informatyvno analitychnyi tsentr. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 kvitnia 2014 r. 398/2014, vtratyv chynnist 28.05.2015, pidstava 285/2015. Polozhennia pro informatsiino-analitychnyi tsentr [About information and analytical center. Decree of the President of Ukraine of April 12, 2014, 398/2014, expired on 28.05.2015, basis 285/2015. Regulations on information and analytical center]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2014#Text [in Ukrainian].

25. Pro Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 7 chervnia 2016 r. № 242/2016, chynnyi, potochna redaktsiia vid 30.01.2020, pidstava – 27/2020. Polozhennia pro Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky [About the National Coordination Center for Cybersecurity. Decree of the President of Ukraine No. 242/2016 of June 7, 2016, current edition of January 30, 2020, base – 27/2020. Regulations on the National Coordination Center for Cybersecurity]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text[in Ukrainian].

Institutional mechanism of information security of Ukraine in the context of hybrid war: nature and prospects of transformations

Pashkovkyi Viacheslav Frantsovych

Postgraduate Student
National Institute of Strategic Studies
Pirohova str., 7A, Kyiv, Ukraine

The article is focused on the process of formation, transformational changes and possible prospects for the development of the institutional mechanism as an important component of ensuring Ukraine's information security in the context of hybrid warfare. The purpose of the topic is to identify the problematic aspects of the current institutional mechanism in the field of information security with the outline of the prospects for improving its functioning as opposed to the information aggression of Russian Federation.

Consideration of institutional support for the information security of the country objectively involves the application of a systematic approach and at the same time a systematic method of analyzing its subjects as a holistic mechanism based on the internal relationship of its components. At the same time, among the research methods is a structural and functional approach, which provides for the analysis of the system of connection and interdependence of elements of the institutional mechanism in a single complex of its functioning. Among the research methods is political analysis, which provides an opportunity for analytical consideration of the system of functioning of elements of the institutional mechanism of information security policy with forecasting the prospects for its development.

The article outlines research and doctrinal approaches to determining the subjects of the institutional mechanism with a trend of transformational changes in the system of central authorities (responsible for the field of information security), which complicates the purposeful functioning of the mechanism as an integral system. Among the problematic aspects of institutional support for the sphere of information security is the disconnection of the ministries and agencies of the humanitarian and security bloc operating within its framework; duplication of the functional powers of institutions in the absence of a clearly established level of responsibility of the structures involved into the institutional mechanism.

It is noted that the prospect of improving the functioning of the institutional mechanism of information security may be related to the potential of the National Security and Defense Council (NSDC), in particular, in dimension of the formation of an inter-agency center as a monitoring, communicative, controlling body in the system of relevant structures. As an example – National Coordination Center for Cybersecurity, established in accordance with the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of January 27, 2016 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine".

Key words: *institutional mechanism, information security, coordination, NSDC.*

Філіпчук Василь Олександрович
Постригань Григорій Федорович
Петренко Ігор Ігорович

Підходи до розуміння категорії «політичний ризик»: класичні та сучасні концепції

УДК 328.18
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.12

Філіпчук Василь Олександрович
кандидат наук із державного управління

Постригань Григорій Федорович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політичних наук
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

Петренко Ігор Ігорович
доктор політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

Сучасний світовий розвиток наглядно демонструє значущість теорії управління політичними ризиками, адже кількість останніх, а також суб'єктів, що їх породжують, демонструє тенденцію значного зростання. Метою цього дослідження є виявлення змін характеру політичних ризиків в останні десятиліття й виокремлення тенденцій концептуалізації цього поняття через осмислення поточних суспільно-політичних подій. Автори використовували історичний, системно-структурний, структурно-функціональний метод, а також методи порівняння, аналізу та синтезу. У статті досліджено основні підходи до розуміння категорій «ризик» та «політичний ризик» на основі зіставлення класичних та сучасних концепцій. Виокремлено сучасні тенденції в дослідженні політичних ризиків, описані крізь призму подій/ризиків останніх десятиліть. Розглядаються різні трактування поняття «політичний ризик», які існують нині в політичній науці. Автори визначають, що на ранніх етапах концептуалізації політичних ризиків їх суть зводилася або до оцінки конкретних ризиків для міжнародних фірм через рішення уряду країни-реципієнта іноземних інвестицій, або до вивчення загальної сукупності економічних та неекономічних ризиків, пов'язаних із соціально-політичним середовищем у відповідній державі. У статті доводиться, що класичний підхід до аналізу політичних ризиків передбачав врахування двох основних чинників – вплив уряду на іноземних інвесторів та загальний стан бізнес-середовища відповідної країни. З поступом глобалізації, ускладненням політичних процесів, посиленням ролі недержавних акторів до цих чинників додалися також необхідність врахування нестабільності зовнішнього середовища (зокрема оцінювання потенціалу впливу третіх країн), прорахунок поряд з державними джерелами ризику й недержавних; врахування непрямих обмежувальних методів щодо іноземних інвесторів. Автори доходять висновку, що політичний ризик є найбільш небезпечним різновидом ризику. Він безпосередньо пов'язаний із розвитком політичного процесу, який зачіпає державні, громадські, корпоративні та індивідуальні інтереси. Сам по собі політичний ризик не є чимось матеріальним, але його ігнорування може призвести до втрати конкретних людських життів, матеріальних та фінансових ресурсів.

Ключові слова: *політичний ризик, ризик країни, закордонні інвестори, іноземний бізнес, політичне середовище.*

Вступ. Поняття «ризик» актуальне для всіх сфер життєдіяльності людини. Воно іманентно властиве всім сторонам нашого життя. Нині господарська діяльність майже не проводиться без оцінки ризиків, прорахунку потенційних втрат, можливих небезпек та ймовірних загроз. Оцінка та аналіз ризику стала невід'ємною складовою частиною інвестиційних проектів, операцій на фінансовому ринку, угод страхування, процесу ухвалення важливих як індивідуальних, так і державно-політичних рішень. Понад те, деякі дослідники, як наприклад У. Бек, взагалі вважають, що сучасне суспільство загалом варто називати «суспільством ризику» [1, с. 165].

Ризик безпосередньо пов'язаний із природою людини, адже вона не може володіти повним знанням про все, а ця обставина своєю чергою призводить до невизначеності, яка й породжує ризиковану ситуацію.

Проблеми ризику широко досліджується в межах різних наук: економіки, математики, статистики, юриспруденції, психології, теорії міжнародних відносин тощо. Тобто це поняття є міждисциплінарним і, відповідно, має багато граней висвітлення. З огляду на це існує багато розбіжностей між дослідниками у трактуванні поняття «політичний ризик». Крім того, політичні ризики є динамічними за своєю природою, тобто вони змінюються з плином часу. Одні ризики можуть втрачати свою актуальність та силу впливу, а інші, навпаки, – напрошувати. Те ж стосується й суб'єктів, які породжують ризики, їх склад змінюється.

Мета та завдання. Метою цього дослідження є виявлення змін характеру політичних ризиків в останні десятиліття і виокремлення тенденцій концептуалізації цього поняття через осмислення поточних суспільно-політичних подій. Для цього необхідно простежити еволюцію розуміння поняття «ризик» та поняття «політичний ризик», визначити та проаналізувати наявні основні дослідницькі підходи, виокремити події, які впливали на посилення інтересу до дослідження політичних ризиків, а також виокремити чинники, які вплинули на зміну підходів в аналізі політичних ризиків.

Методи дослідження. Автори використовували історичний, системно-структурний, структурно-функціональний метод, а також методи порівняння, аналізу та синтезу.

Результати. Уявлення про ризик можна віднайти вже в античності, щоправда, тоді не було

окремого слова для позначення цього явища. Ризик тут згадується в контексті мореплавців Давнього Сходу, які мали певні правові інститути для страхування ризиків власників вантажів та суден. Проте на той час не було розуміння пов'язаності ризику з рішеннями. Такий підхід до розуміння ризиків характерний вже для епохи Відродження, коли ризик виходить за межі морської торгівлі і проникає у всі інші сфери [4, с. 140]. Складно переоцінити внесок математики в розвиток розуміння концепту «ризик». Насамперед йдеться про створення й розвиток теорії вірогідності. Тобто саме природничі науки заклали основу сучасного розуміння ризику.

Значною мірою й економісти приклали руку до поглиблення розуміння ризику, а також до розробки різноманітних методів його оцінки. Тут варто згадати американського економіста Ф. Найта, який концептуалізував поняття «ризик», провівши розмежування між ризиком та невизначеністю. Для нього ризик – це застраховані негативні явища, а невизначеність – незастраховані. Тобто, на його думку, ризик може бути виміряний, а невизначеність – ні [5]. Підхід Найта є важливим, адже він одним із перших спробував визначити властивості ризику, що дало поштовх подальшим науковим пошукам в окресленні самостійності цієї категорії.

Також не можна оминути увагою підхід Н. Лумана, який запропонував замінити дихотомію «ризик-надійність» на «ризик-небезпека» [4, с. 150–152]. Під «надійністю» він розуміє суб'єктивне відчуття безпеки та захищеності від ризиків, а під «небезпекою» – об'єктивну картину світу та явищ, які лежать ззовні й можуть призвести до збитку для суб'єкта. В той час як «ризик» розуміється як можливий збиток для суб'єкта, який може настати залежно від рішення, яке він ухвалює.

У соціальних науках превалюють три підходи до розгляду сутності ризику [8, с. 313]. Класичним підходом можна вважати погляди Дж. Мілля, для якого ризик – це можливість втрат суб'єкта в результаті його свідомої діяльності, тобто суб'єкт дії йде на ризик, розуміючи небезпеку цього, але при цьому очікуючи, що результат буде більшим за всі можливі небезпеки. Другий підхід представлений поглядами А. Маршалла та А. Пічу, які вважають, що ризик є відхиленням від завданої мети, тобто ризик проявляється в процесі діяльності, а не закладений у неї від початку. Третій підхід робить акцент на соціологічному трактуванні ризику, надаючи особливої ролі системі взаємовідносин між людьми, яка є ризикогенною за своєю природою. Тобто сучасне суспільство (система розподілу благ) породжує ризики, причому суспільство є і суб'єктом, який відчуває на собі дію ризиків, і об'єктом, який продукує ці ризики. Така ситуація стає можливою завдяки соціальній архітектурі та політичній динаміці. Послідовниками такого підходу є У. Бек та Е. Гідденс.

У політичних науках проблема аналізу ризиків почала системно вивчатись ближче до середини XX століття. Це було пов'язано перш за все з проблемами в нафтовій промисловості. Зокрема, актуалізувала необхідність вивчення політичних ризиків рекордна націоналізація власності іноземних нафтових компаній у Мексиці, яку провів у 1938 році президент Ласаро Карденас. З цього часу ризик націоналізації стає одним з основних ризиків для бізнесу. Проте в той час дослідження політичних ризиків мали переважно закритий характер, оскільки нафтовий бізнес був сконцентрований у руках невеликої кількості нафтових компаній.

Перші публічні роботи з цієї тематики з'явились лише в середині 60-х років. Тобто оцінка ризиків політичного характеру на той час здійснювалась для транснаціональних компаній (США та країн Західної Європи), які працювали в країнах, що розвиваються, де політичне середовище було вкрай нестабільним, а його потенціал впливу на бізнес-структури був значним. Своєю чергою зростання американських ТНК було зумовлене вигідним військовим, політичним та економічним становищем США після Другої світової війни, коли за рахунок відновлення Європи суттєвий розвиток отримала й економіка США. Економічне ж зростання розширило географію американського бізнесу і призвело до появи ТНК. Їх розквіту також сприяла деколонізація, яка відкрила доступ ТНК до раніше закритих ринків. Лейтмотивом досліджень політичних ризиків у середині 60-х років були захист інтересів ТНК та захист американських інвестицій. Революція на Кубі 1959 року та прихід до влади Фіделя Кастро також зробили свій внесок у дослідження політичних ризиків, у першу чергу, з боку бізнес-структур.

У період із 70–80-х років XX століття дослідження політичних ризиків стали більш серйозними та прикладними, не в останню чергу завдячуючи значному зростанню загроз політичного характеру для західних компаній, зокрема йдеться про нафтову кризу 1973 року (коли арабські країни-члени ОПЕК, а також Сирія та Єгипет відмовились постачати нафту США, Великобританії, Канаді, Нідерландам та Японії, які підтримали Ізраїль під час т. зв. війни Суднього дня), революції в Ірані та Нікарагуа в 1979 році. Ці події викликали серйозне занепокоєння та стали тригером зростання публікацій щодо прогнозування та управління політичними ризиками.

Таким чином, після Другої світової війни головними проблемами для американських ТНК стали совєтизація багатьох країн Третього світу, громадянські війни, військові перевороти, націоналізація тощо. У цей час дуже багато військових операцій із боку США більшою мірою мали на меті забезпечення економічних гарантій для власного бізнесу, зокрема повернення під контроль певних

підприємств, унеможливлення їх націоналізації тощо. У цьому контексті можна згадати операцію «Права справа» армії США 1989 року, результатом якої стало захоплення й здобуття контролю над Панамським каналом. Усе це безумовно стимулювало інтерес до дослідження політичних ризиків та розробки методик їх оцінки. Так, в 1980 році з'явилась Асоціація аналітиків політичних ризиків (APRA – Association of Political Risks Analysts), яка стала майданчиком для комунікації фахівців у цій галузі [17, p. 249].

У 80-ті роки XX століття в дослідженні політичних ризиків, попри їх значну кількість та розмах, стала помітною певна криза. Вона була зумовлена двома чинниками: по-перше, не було сформовано загальну теорію політичних ризиків; по-друге, знизилась потреба у практичному дослідженні політичних ризиків, адже великі ТНК до цього часу освоїли майже всі доступні їм території. Водночас саме на 80-ті роки припадає видання найбільшої кількості робіт із теми політичних ризиків. У цих публікаціях автори визначають набір характеристик, які дають змогу ідентифікувати ті чи інші політичні загрози для економічних суб'єктів.

З часом виникають нові загрози та тенденції, які впливають як на діяльність міжнародних компаній, так і спричиняють серйозні соціально-економічні зрушення в різних суспільствах. Загрози починаються виходити не лише від урядів, а й від недержавних акторів, глобалізаційні процеси посилюють взаємозалежність політичних та економічних суб'єктів. З огляду на це актуальним є перегляд традиційних підходів до розуміння політичних ризиків, які сформувалися в 70-80-ті роки XX століття [16; 24; 9; 13 та інші]. Ці підходи й досі використовуються в багатьох сучасних наукових дослідженнях [10], хоче вони вже неповною мірою відображають сучасні реалії.

Класичне розуміння політичних ризиків західними дослідниками полягає в їх визначенні як втручання держави, яка отримує інвестиції, в роботу іноземних компаній шляхом дискримінації, націоналізації та експропріації. Залежно від предмета дослідження політичні ризики можуть виступати або як частина аналізу ризику країни (country risk), або як самостійний напрям щодо оцінки соціально-політичних загроз. Причому варто все ж таки розмежовувати ці два терміни – «політичний ризик» (political risk) та «ризик країни» (country risk). Другий термін має все ж таки ширше значення, адже включає в себе різні фінансово-економічні та соціально-політичні параметри. Низка авторів у межах ризику країн виокремлюють некомерційні (політичні) та комерційні ризики або економічні та політичні [6, с. 20; 2, с. 88]. Тобто політичні ризики є одним із компонентів (складників) ризику країни.

На ранніх етапах розробки концепту політичних ризиків залежно від суб'єкта, який генерує політичні ризики, превалювало два основні підходи. Представники першого підходу (наприклад, В. Вестон та Б. Сордж, Д. Джодіс, Р. Алібер) до таких суб'єктів зараховували лише органи державної влади. Представники ж другого підходу (наприклад, С. Корбін, Г. Райс, І. Махмуд, Ф.Рут, Ч. Нерт, С. Робок, Дж. Саймон, Р. Грін, К. Крос), окрім державних органів, до генераторів політичного ризику включали й різноманітні динамічні процеси (революції, масштабні протести, державні перевороти, зміна політичних еліт, міжнародні конфлікти тощо), які відбуваються в соціально-політичному житті тієї чи іншої країни і здатні прямо або опосередковано впливати на ділову активність.

Так, у межах першого підходу В. Вестон та Б. Сордж зазначають, що політичні ризики виникають внаслідок дій органів державної влади, які перешкоджають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод, частково або повною мірою конфіскують власність компаній [24, p. 60]. Своєю чергою Д. Джодіс визначає політичні ризики як можливі зміни в умовах проведення операцій іноземними компаніями, які виникають під час політичного процесу [13, p. 5]. Р. Алібер визначає політичні ризики як негативний вплив заходів, які ухвалює держава щодо іноземних інвесторів, зокрема обмеження, які накладає уряд на транскордонне переміщення капіталу [9, p. 1453]. На думку К. Сміта, політичний ризик – це дії уряду країни, яка отримує інвестиції, що формують політику, яка стримує бізнес операції щодо іноземних інвестицій [23, p. 9]. Такий підхід має свої недоліки, адже політичний ризик тут розглядається доволі односторонньо, виключно з позиції інтересів закордонних інвесторів. Крім того, певні дії уряду можуть мати не лише негативні наслідки, але й можуть відкривати певні нові можливості або відображати національний політичний курс. Тобто самі по собі ризики скоріше мають нейтральний характер, отримуючи вже те чи інше забарвлення залежно від конкретної ситуації та інтересів відповідного господарюючого суб'єкта.

У межах другого підходу можна навести думку Ф. Рута, який відокремлює політичні ризики від економічних й фінансових та характеризує їх як події, які відбуваються в політичному середовищі, асоціюються з діями уряду і здійснюють вплив на роботу тієї чи іншої компанії [20, p. 11]. Для Рута політичні ризики – це політичні події будь-якого ґатунку, які можуть призвести до втрати прибутку та/або активів у міжнародних ділових операціях. Цікавою також є його думка щодо розмежування невизначеності та ризику, так, на його думку, невизначеність не можна прорахувати, а от ризик може бути спрогнозований. Своєю чергою С. Корбін визначає політичні ризики як потенційно значимі для управління компанією непередбачувані обставини, які виникають внаслідок політичних подій та процесів [15, p. 71]. Для Г. Райса та І. Махмуда

політичні ризики – це внутрішньодержавні чи міжнародні, конфліктні та інтеграційні події й процеси, які можуть призвести до зміни урядової політики всередині держави та в закордонних державах, які виражаються у виникненні несприятливих умов чи додаткових можливостей для компанії [18, p. 12]. Для Ч. Нерта політичні ризики, поряд із діловим середовищем, є одним із компонентів інвестиційного клімату в країні-реципієнті інвестицій. Цей дослідник характеризує політичні ризики як факти експропріації іноземної власності, наявності конкуренції та протиріч із державними компаніями в конкретній країні [16]. На думку С. Робока, політичні ризики виникають у міжнародному бізнесі, коли відбувається порушення стабільності функціонування ділового середовища, і є наслідком політичних змін, які складно передбачити [19, p. 7]. Ширший підхід до розгляду політичних ризиків пропонує і Ч. Кеннеді, який трактує політичний ризик як стратегічний, фінансовий чи власний збиток для компанії, який може настати через неринкові події чи чинники, які впливають на макроекономічний та макрополітичний клімат [14]. У плеяді дослідників цього підходу найбільш універсальний підхід до визначення політичних ризиків запропонував Дж. Саймон. Він вважає, що політичні ризики – це політичні або соціальні чинники, що виникають всередині або поза приймаючої країни і негативно впливають як на окремих суб'єктів, так і на всі ділові операції та інвестиції [22, p. 116].

Таким чином, на ранніх етапах концептуалізації політичних ризиків їх суть зводилася або до оцінки конкретних ризиків для міжнародних фірм через рішення уряду країни-реципієнта іноземних інвестицій або до вивчення загальної сукупності економічних та неекономічних ризиків, пов'язаних із соціально-політичним середовищем у відповідній державі. Деякі сучасні автори також час від часу звертаються до подібних варіацій. Проте сучасність все ж таки вносить зміни в розуміння сутності політичних ризиків.

В останнє десятиліття оцінка політичних ризиків набуває особливої актуальності через суттєве зростання невизначеності в політичній та економічних сферах сучасного світу. Сучасна ситуація вирізняється не просто виникненням «гарячих точок», що генерують політичні ризики, а одномоментною появою різної природи ризиків, які, переплітаючись між собою, впливають на інвестиційні потоки в глобальному масштабі. До подій/ризиків, які в останні роки сприяли підвищенню уваги до дослідження політичних ризиків, можна зарахувати такі:

− терористична атака на хмарочоси в Нью-Йорку 11 вересня 2001 року, яка сприяла розгляду ризиків безпеки як політичних;

− «Арабська весна» – масштабні та до певної міри неочікувані соціально-політичні потрясіння, які прокотилися регіоном Близького Сходу та Північної Африки. Ці події вплинули на діловий клімат відповідних країн, а також виявили низку недоліків сучасних підходів до оцінки політичних ризиків;

− «Брекзіт», який порушив проблему аналізу політичних ризиків в ЄС – регіоні, який до цього вважався найменш схильним до загроз політичного характеру;

− протекціоністська політика, яку почав активно реалізовувати Д. Трамп і яка значно посилила геополітичну напругу;

− пандемія коронавірусу, яка стала справжнім викликом не лише для системи охорони здоров'я майже всіх країн, а й вкрай згубно вплинула на світові економічні процеси.

Загалом на зміну підходів в аналізі політичних ризиків у XXI столітті вплинули такі чинники:

− збільшення кількості суб'єктів, здатних породжувати політичні ризики, – державні інститути (уряди) втрачають монополію на генерацію політичних ризиків, до певної міри навіть перетворюючись на об'єкт впливу політичних ризиків, породжених іншими суб'єктами (групи інтересів, громадські організації, високотехнологічні компанії – корпорації Силіконової долини, Google, Facebook, Apple, Microsoft, Alibaba, різні хакерські групи тощо, терористичні групи – «Ісламська держава» тощо);

− зміна середовища виникнення політичних ризиків (розмивання кордонів держав) – нині політичні ризики генерують не лише країни, які розвиваються, а й розвинуті країни, що за умови глобалізаційної зв'язності світу є доволі небезпечною тенденцією. Нині політичні ризики переважно носять глобальний характер і супроводжуються мультиплікаційним ефектом. Крім того, політичні ризики можуть генеруватись не лише на рівні зав'язків країни вкладення інвестицій та іноземних компаній, а й на рівні міждержавних відносин (можливо, за участі третіх сторін), які потенційно можуть впливати на взаємовідносини з інвесторами (наприклад, ситуація навколо «Мотор Січ», коли Україна внесла в санаційний список інвесторів цієї компанії після аналогічного кроку з боку США);

− зміна методів політичного впливу на іноземні компанії – відбувається поступовий перехід від експропріації в її класному розумінні до повзучої експропріації (використання непрямих методів вилучення іноземних активів), коли держава вводить додаткове субсидіювання стратегічних галузей, різноманітні антикризові та протекціоністські заходи, спрямовані на захист вітчизняних виробників (наприклад, зобов'язання щодо купівлі національних продуктів та послуг) тощо. До цих методів ми також можемо зарахувати різноманітні санаційні обмеження, які широко використовуються останнім часом.

Отже, ці чинники вплинули на переосмислення традиційних підходів до визначення поняття

«політичний ризик». Так, дослідник Дж. Якобсен розглядає уряди лише як один із багатьох суб'єктів, які генерують політичні ризики, додаючи до їх переліку терористичні групи, повстанців тощо [12, p. 481]. Своєю чергою А. Харкада та С. Фрейзер визначають політичний ризик як комплексний негативний вплив дій чи/або бездіяльності урядових чи неурядових акторів щодо певних груп або зовнішніх загроз, які можуть потенційно вплинути на ринок відповідної країни [25, с. 99–100]. У питанні зміни середовища виникнення політичних ризиків цікавою є думка С. Соттілотта, яка зазначає, що політичні ризики перестали розглядатися як атрибут виключно розвинених країн [21, p. 13]. У контексті зміни методів впливу на іноземні компанії можна згадати таке явище, як «протекціонізм 2.0» – обмежувальні заходи, до яких вдається низка країн світу заради захисту власної економіки та національних виробників. Перші паростки такого підходу почали формуватися після кризи 2008–2009 років, особливо гостро це явище проявилося під час президенства Д. Трампа в США. Тут можна навести думку Б. Грехема, Н. Джонстона та А. Кінгслі, які зазначають, що так звана повзуча експропріація витісняє класичну її форму, характерну більшою мірою для XX століття [11].

Серед вітчизняних дослідників варто виділити праці В. Кривошеїна, на його думку, політичні ризики – це імовірність настання небажаних наслідків можливих політичних та інших рішень, пов'язаних із політичними подіями, які можуть завдати збитків їх учасникам у реалізації відповідних інтересів [3, с. 40]. Зазирнувши до «Політичної енциклопедія» за редакцією українських вчених, знаходимо визначення політичного ризику як «вибору суспільним суб'єктом лінії поведінки і сама його поведінка в ситуації, коли відсутня визначеність щодо наслідків упливу на результати цієї поведінки політичних умов і чинників» [7, с. 637]. А складниками політичного ризику визначаються оцінка ситуації з позиції шансів на успіх або невдачу, вибір моделі поведінки на основі комплексної оцінки ситуації та власне поведінка в умовах невизначеності щодо її остаточних наслідків.

Висновки. Таким чином, класичний підхід до аналізу політичних ризиків передбачав врахування двох основних чинників – вплив уряду на іноземних інвесторів та загальний стан бізнес-середовища відповідної країни. З поступом глобалізації, ускладненням політичних процесів, посиленням ролі недержавних акторів до цих чинників додалися також необхідність врахування нестабільності зовнішнього середовища (зокрема оцінювання потенціалу впливу третіх країн). прорахунок поряд із державними джерелами ризику й недержавних, врахування непрямих обмежувальних методів щодо іноземних інвесторів.

Політичні ризики природнім шляхом виникають в умовах плюралізму, політичної конкуренції, суперництва і боротьби. З огляду на це можна виокремити такі їхні основні властивості:

а) універсальність цього виду ризиків проявляється перш за все в тому, що він присутній у політичних рішеннях будь-якого рівня, починаючи з революційних перетворень усього суспільства і закінчуючи голосуванням окремого виборця на виборах;

б) політичні ризики колективні, бо зумовлюються не стільки індивідуальними якостями політиків і технологіями влади, скільки груповими політичними інтересами;

в) ієрархічність політичних ризиків проявляється на рівні наслідків прийняття тих чи інших політичних рішень;

г) політичні ризики дуже суб'єктивні, оскільки залежать не лише від об'єктивних обставин середовища, в якому вони формуються, але й від суб'єктивного сприйняття та інтерпретації отриманої інформації чи подій, що сталися;

д) цей вид ризиків може виступати як самостійний чинник політики чи бути елементом інших видів ризику – соціального, комерційного, інвестиційного, екологічного і так далі; в цьому проявляється багатоплановість політичних ризиків.

Політичний ризик є найбільш небезпечним різновидом ризику. Він безпосередньо пов'язаний із розвитком політичного процесу, який зачіпає державні, громадські, корпоративні та індивідуальні інтереси. Сам по собі політичний ризик не є чимось матеріальним, але його ігнорування може призвести до втрати конкретних людських життів, матеріальних та фінансових ресурсів. Політичний ризик радше можна зарахувати до віртуальної реальності, він сигналізує про потенційні прийдешні потрясіння, вірогідність яких може бути непевною.

Підсумовуючи, можна спробувати дати узагальнююче визначення поняття «політичний ризик» як постійної, структурованої, накопичувальної активності індивідуального чи колективного суб'єкта в політичній системі суспільства в ситуації (невизначеності), недостатності знань суб'єкта про середовище його діяльності чи можливої недостовірності (хибності) цього знання, спрямованої на задоволення його політичних потреб.

Дослідження політичних ризиків є дуже перспективним напрямом, який має яскраво виражений прикладний характер. Він охоплює широку плеяду сфер застосування, зокрема: оцінка загроз для інвесторів; ухвалення політичних рішень; профілактика злочинності, екстремізму та тероризму, етичних та соціальних конфліктів; формування позитивного бренду держави на міжнародній арені; страхування тощо. Загалом інтерес до дослідження теми політичних ризиків є наслідком розвитку глобальної економічної та політичної систем, їх тісного взаємозв'язку та взаємозумовленості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бек У. От индустриального общества к обществу риска. *THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем*. 1994. № 5. С. 161–168.
2. Кадырбаев И.А. Страновой риск и совершенствование методов его оценки при страховании политических рисков. *Мир современной науки*. 2016. № 2 (36). С. 87–92.
3. Кривошеїн В. Ризик як атрибут політики. *Політичний менеджмент*, 2004. № 6 (9). С. 38–47.
4. Луман Н. Понятие риска. *THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем*. 1994. № 5. С. 135–160.
5. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. Москва, 2003. 360 с.
6. Подколзина И.А. Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*. 1996. № 5. С. 19–33.
7. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
8. Соловьев А.И. Теория принятия государственных решений. Москва, 2004. 344 с.
9. Aliber R. The interest rate parity theorem: A reinterpretation. *Journal of Political Economy*, 1973, Vol. 81. No. 6. P. 1451–1459.
10. Clark E., Tunaru R. Emerging markets: Investing with political risk. *Multinational Finance Journal*. 2015. Vol. 5. No. 3. P. 155–173.
11. Graham B.A.T., Johnston N.P., Kingsley A.F. A unified model of political risk. *Strategy beyond markets* / Ed. by J.M. De Figueiredo, M. Lenox, F. Ober-holzer-Gee, R.G. Vanden Bergh. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2016. P. 119–160.
12. Jakobsen J. Old problems remain, new ones crop up: Political risk in the 21st century. *Business Horizons*. 2010. No. 53 (5). P. 481–490.
13. Jodice D. An overview of political risk assessment. *Political risk assessment: An annotated bibliography* / Ed. by D. Jodice. Westport : Greenwood, 1981. P. 3–45.
14. Kennedy, Charles R. Political Risk Management: A Portfolio Planning Model. *Business Horizons*, 1988, 31(6). C. 26–33.
15. Kobrin S.J. Managing political risk assessment: Strategic response to environmental change. Berkeley : University of California Press, 1982. 224 p.
16. Nehrt Ch. The political environment for foreign investment. New York: Praeger, 1970. 391 p.
17. Rayfield G. Raiders of the Lost Art: Adventures of a Political Scientist in the Private Sector. *PS*. Vol. 19. No. 2 (Spring. 1986). P. 248–251.
18. Rice G., Mahmoud E.A. Managerial procedure for political risk forecasting. *Management International Review*. 1986. Vol. 26. P. 12–21.
19. Robock S.H. Political risk: Identification and assessment. *Columbia Journal of World Business*. 1971. No. 6 (4). P. 6–20.
20. Root F.R. US business abroad and political risks. *The International Executive*. 1968. No. 3. P. 11–12.
21. Sottilotta C.E. Political risk: Concepts, definitions, challenges. Rome: LUISS School of Government, 2013. 20 p.
22. Simon J.D. Political risk analysis for international banks and multinational enterprises. *Country risk analysis: A handbook* / Ed. by R.L. Solberg. London : Routledge, 1992. P. 118–132.
23. Smith, Clifford Neal. Predicting the Political Environment of International Business. *Long Range Planning*. 1971 (Sept.). P. 7–14.
24. Weston F., Sorge B. International managerial finance. Illinois: Richard D. Irwin Inc., 1972. 388 p.
25. Zarkada A., Fraser C. Risk perception by UK firms towards the Russian market. *International Journal of Project Management*. 2002. № 20 (2). P. 99–105.

REFERENCES:

1. Beck U. (1994). Ot industrial'nogo obshhestva k obshhestvu riska [From industrial society to risk society]. *THESIS: theory and history of economic and social institutions and systems*, № 5 [in Russian].
2. Kadyrbaev I.A. (2016). Stranovoi risk i sovershenstvovanie metodov ego otsenki pri strakhovanii politicheskikh riskov [Country risk and assessment methods improvement for political risk insurance]. *Mir sovremennoi nauki*, № 2 [in Russian].
3. Kryvoshein V. (2004). Ryzyk yak atrybut polityky [Risk as an attribute of politics]. *Political management*, № 6 (9) [in Ukrainian].
4. Luhmann N. (1994). Ponjatie riska [The concept of risk]. *THESIS: theory and history of economic and social institutions and systems*, № 5 [in Russian].
5. Knight F.H. (2003). Risk, neopredelennost' i pribyl [Risk, uncertainty and profit]. Moscow [in Russian].
6. Podkolzina I.A. (1996). Problemy definitsii i otsenki politicheskogo riska v zarubezhnykh issledovaniyakh [Issues of definition and assessment of political risk in foreign studies]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 12. Politicheskie nauki*, № 5 [in Russian].
7. Politychna entsyklopediia (2011) [Political encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
8. Soloviev, A.I. (2004). Teorija prinjatija gosudarstvennyh reshenij [Theory of public decision-making]. Moscow [in Russian].
9. Aliber R. (1973). The interest rate parity theorem: A reinterpretation. *Journal of Political Economy,* Vol. 81. No. 6 [in English].
10. Clark E., Tunaru R. (2015). Emerging markets: Investing with political risk. Multinational Finance Journal, Vol. 5. [in English].
11. Graham B.A.T., Johnston N.P., Kingsley A.F. (2016). A unified model of political risk. Strategy beyond markets / Ed. by J.M. De Figueiredo, M. Lenox, F. Oberholzer-Gee, R.G. Vanden Bergh. Bingley: Emerald Group Publishing Limited [in English].
12. Jakobsen J. (2010). Old problems remain, new ones crop up: Political risk in the 21st century. Business Horizons, No. 53 (5) [in English].
13. Jodice D. (1981). An overview of political risk assessment. Political risk assessment: An annotated bibliography / Ed. by D. Jodice. Westport: Greenwood [in English].
14. Kennedy, Charles R. (1988), Political Risk Management: A Portfolio Planning Model, Business Horizons, 31(6) [in English].

15. Kobrin S.J. (1982). Managing political risk assessment: Strategic response to environmental change. Berkeley: University of California Press [in English].

16. Nehrt Ch. (1970). The political environment for foreign investment. New York: Praeger [in English].

17. Rayfield G. (1986). Raiders of the Lost Art: Adventures of a Political Scientist in the Private Sector. PS. Vol. 19. No. 2 [in English].

18. Rice G., Mahmoud E.A. (1986). Managerial procedure for political risk forecasting. *Management International Review*, Vol. 26 [in English].

19. Robock S.H. (1971). Political risk: Identification and assessment. *Columbia Journal of World Business*, No. 6 (4) [in English].

20. Root F.R. (1968). US business abroad and political risks. The International Executive, No. 3 [in English].

21. Sottilotta C.E. (2013). Political risk: Concepts, definitions, challenges. Rome: LUISS School of Government [in English].

22. Simon J.D. (1992). Political risk analysis for international banks and multinational enterprises. Country risk analysis: A handbook / Ed. by R.L. Solberg. London: Routledge [in English].

23. Smith, Clifford Neal. (1971). Predicting the Political Environment of International Business. Long Range Planning [in English].

24. Weston F., Sorge B. (1972). International managerial finance. Illinois: Richard D. Irwin Inc. [in English].

25. Zarkada A., Fraser C. (2002). Risk perception by UK firms towards the Russian market. *International Journal of Project Management*, № 20 (2) [in English].

Approaches to understanding the category of “political risk”: classic and modern concepts

Filipchuk Vasyl Oleksandrovych

Ph.D. in Public Administration

Postryhan Hryhorii Fedorovych

Doctor of Philosophy,
Associate Professor
at the Department of Political Science
of the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

Petrenko Ihor Ihorovych

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor
at the Department of Political Science
of the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

The modern world development clearly demonstrates the importance of the theory of political risk management, as the number of them, as well as the entities that generate them, show a trend of significant growth. The purpose of this study is to identify changes in the nature of political risks in recent decades and to identify trends in the conceptualization of this concept through the understanding of current socio-political events. The authors used historical, system-structural, structural-functional method, as well as methods of comparison, analysis and synthesis. The article explores the main approaches to understanding the categories of “risk” and “political risk” based on the comparison of classic and modern concepts. Current trends in the study of political risks, described through the prism of events / risks of recent decades, are highlighted. Different interpretations of the concept of “political risk” that exist in political science at the moment are considered. The authors determine that in the early stages of conceptualization of political risks their essence was reduced either to the assessment of specific risks for international firms through the decision of the government of the recipient country of foreign investment, or to study the overall set of economic and non-economic risks associated with socio-political environment state. The article argues that the classical approach to political risk analysis involved two main factors: the government’s influence on foreign investors and the general state of the country’s business environment. With the progress of globalization, the complexity of political processes, the strengthening of the role of non-state actors to these factors were also added: the need to take into account the instability of the external environment (including assessing the impact of third countries); miscalculation along with state sources of risk and non-state; taking into account indirect restrictive methods against foreign investors.

The authors conclude that political risk is the most dangerous type of risk. It is directly related to the development of a political process that affects state, public, corporate and individual interests. Political risk in itself is not something material, but ignoring it can lead to the loss of specific human lives, material and financial resources.

Key words: *political risks, country risks, foreign investors, international business, political environment.*

Дем'яненко Борис Леонідович
Дем'яненко Віра Миколаївна
Прядко Тетяна Петрівна

Політична свідомість сучасної української молоді в контексті зміни поколінь

УДК 32:159.922]-053.6(=161.2)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.13

Дем'яненко Борис Леонідович
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав,
Київська область, Україна

Дем'яненко Віра Миколаївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав,
Київська область, Україна

Прядко Тетяна Петрівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав,
Київська область, Україна

Актуальність дослідження політичної свідомості сучасної української молоді визначається тим, що від ціннісних орієнтацій молодого покоління, формування принципів і норм його політичної поведінки вирішальною мірою залежатимуть темпи демократичної модернізації, стратегія розвитку держави й суспільства. Перманентне дослідження процесів формування, функціонування та генезису політичної свідомості молоді актуальне не лише з боку наукового інтересу, а насамперед із практичної необхідності вироблення державної молодіжної та освітньої політики, діяльності політичних партій і громадських організацій. Аналіз поліваріативності розвитку політичної свідомості українського суспільства створює підґрунтя для прогнозування можливих сценаріїв конструктивних змін і дій, які дозволять подолати кризові явища з найменшими втратами, забезпечать сталий, поступальний розвиток демократичної Української держави.

Метою статті є дослідження на основі генераційного підходу політичної свідомості української молоді як сукупності ментальних явищ і чинника демократизації сучасних суспільно-політичних відносин. Авторами використано системний, порівняльний, соціологічний методи дослідження.

З'ясовано, що пояснення процесу оновлення суспільно-політичної системи через зміну поколінь є досить складним, оскільки грані між окремими віковими генераціями досить розмиті, залучення громадян до політичної діяльності навіть в умовах сталих демократичних процедур здійснюється поступово. Молоді люди проходять поступальний шлях політичної самоідентифікації, формують сенси, консолідують запити, напрацьовують перший політичний досвід, який із часом стає основою формування довготермінової стратегії розвитку держави. Нинішнє покоління української молоді кардинально відрізняється від попередніх поколінь умовами соціалізації. Процес її світоглядного становлення відбувався в умовах становлення демократії та української національної держави, тоді як старше (радянське, пострадянське) покоління переживало ціннісну, світоглядну кризу. На основі аналізу соціологічних досліджень з'ясовано, що представники сучасного молодого покоління зосереджені більше на індивідуальній реалізації, покладаються більше на себе, не довіряють політичним інститутам і політикам, тому мало цікавляться політичними питаннями й проявляють електоральний абсентеїзм. Важливо, що переважна частина молодих людей чітко визначились із західною зовнішньополітичною орієнтацією, національною ідентифікацією, бачить своє майбутнє в Україні. Щодо орієнтацій на політичні цінності, то в українському суспільстві встановився певний генераційний консенсус – більшість сповідує ліберальні цінності свободи.

Ключові слова: *політична свідомість, політичні цінності, генераційний підхід, покоління, молодь, соціалізація.*

Вступ. У сучасних умовах, коли ціннісні орієнтири українського суспільства й політико-стратегічні вектори розвитку Української держави чітко окреслені, все ж залишаються певні загрози (внутрішні й зовнішні) реанімації авторитарного минулого. Закріплення демократичних тенденцій вимагає постійної модернізації суспільства, а нині – особливо держави, її інститутів. Політична свідомість суспільства виступає важливою складовою частиною процесу перетворення суспільно-політичного буття, передусім у періоди криз.

Складні трансформації, які переживає натепер українське суспільство, з усіма їхніми суперечностями й проблемами специфічним чином відбиваються насамперед у політичній свідомості молоді. Оскільки саме від цієї вікової категорії значною мірою залежать темпи нинішнього етапу демократичної модернізації та зрештою діалектика розвитку майбутнього, постійне дослідження процесів формування, функціонування та генезису її політичної свідомості є актуальним не лише з боку науки, а насамперед із практичної необхідності вироблення державної молодіжної та освітньої політики, діяльності політичних партій і громадських організацій. Розв'язання низки методологічних і прикладних проблем пов'язано з необхідністю системної політики виховання патріотизму, свідомої громадянської позиції, високої моральності, демократизму й правосвідомості молоді. Аналіз поліваріативності розвитку політичної свідомості українського суспільства, створює підґрунтя для прогнозування можливих сценаріїв

конструктивних змін і дій, які дозволять подолати кризові явища з найменшими втратами й забезпечити сталий, поступальний розвиток демократичної Української держави.

Мета й завдання. Метою статті є дослідження політичної свідомості української молоді як сукупності ментальних явищ і чинника демократизації сучасних суспільно-політичних відносин. Молодь водночас розглядається як окреме покоління, соціалізація якого відбувалася після розпаду СРСР в умовах становлення української державності. Виходячи із цього, завданнями статті є з'ясування основних принципів теорії поколінь, компаративний аналіз основних тенденцій у формуванні ціннісних орієнтацій сучасної молоді й старшого покоління, чинників політичного абсентеїзму українців різних вікових категорій.

Методи дослідження. Головним методологічним підходом до аналізу предмета дослідження є генераційний, за допомогою якого через вивчення вікових зрізів громадської думки можна спрогнозувати вектор формування довготермінової стратегії розвитку держави. Для розв'язання поставлених завдань автори статті послуговувалися системним, компаративним і соціологічним методами дослідження.

Результати. В умовах стрімких технологічних змін, інформатизації суспільних відносин цілком закономірно зростає інтерес (як на побутовому, так і на науковому рівнях) до «нового покоління» як до якісно нової генерації, з якою пов'язуються сподівання на успішне інноваційне розв'язання накопичених в останні десятиліття проблем людської цивілізації (економічних, екологічних, соціальних, політичних, соціокультурних тощо). Характер і зміст суспільно-політичних процесів, які відбуваються в Україні, свідчать про якісну зміну ролі й значення молоді як найперспективнішої соціальної групи й активного компонента формування громадянського суспільства й політичного істеблішменту. Покоління, що є ровесником незалежної Української держави, нині стає одним із провідних компонентів модернізаційних процесів. Формування політичної свідомості молоді значною мірою залежить від зрілості її об'єктивних і суб'єктивних передумов. Нині в умовах інформаційного суспільства, глобалізаційних викликів, формування демократичного, цивілізованого й відкритого суспільства в Україні з'явилися вагомі передумови для розвитку нового політичного мислення.

Політична свідомість по суті є ключовим компонентом духовного життя всього суспільства, основою моральності кожної людини. Вона дозволяє пізнавати світ політичного в усій його строкатості й різноманітності, складності й суперечності, розуміти тенденції соціально-політичного розвитку, надає цілеспрямованості людській діяльності. Формування політичної свідомості є об'єктивним процесом історичного розвитку суспільства.

Загальний принцип соціологічного аналізу поколінь запропонував німецько-британський соціолог К. Мангейм. Він визначав покоління як прошарок людей, чия схожість зумовлена здебільшого схожістю життєвого досвіду, відзначивши водночас, що люди одного покоління, природно, схожі не в усьому, але достатньою мірою, щоб виділити їх у групу за тим досвідом, який впливає на особистий характер і розуміння дійсності. Дослідник доводив, що, оскільки людська свідомість пластична, погляди, тенденції мислення, цінності змінюються під впливом зовнішніх умов, «дух покоління» викристалізовується в період найбільшої пластичності свідомості, тобто у віці 15–25 років. Таким чином, специфіка досвіду, набутого в період соціалізації індивідів, є основною характеристикою покоління [14, с. 182].

Досліджуючи соціологію поколінь, К. Мангейм вважав, що до одного покоління належать не лише ті, хто на певні події реагував однаковим чином, сповідуючи схожі ціннісні орієнтації, але й усі, на чиє життя ці події справили приблизно рівний за інтенсивністю вплив чи враження. Фактичне покоління не є однорідним, воно ділиться на частини, підгрупи, блоки генерації. Ці підгрупи стійкіші за інтенсивністю зв'язків між їхніми членами, ніж покоління загалом, оскільки ці зв'язки будуються на спільній ідеї чи відстоюванні спільної мети тощо. Таким чином, молодь, яка переживає однакові конкретні історичні проблеми, є одним фактичним поколінням, але окремі підгрупи її, які сприймають, осмислюють матеріал свого спільного досвіду різними конкретними способами, становлять окремі поколінні одиниці. Члени підгруп надалі усвідомлюватимуть свою єдність, однак не обов'язково будуть так само усвідомлювати належність антагоністичних підгруп до єдиного покоління, та навіть усвідомлюючи, навряд чи акцентуватимуть на цьому внутрішню увагу [14, с. 183–184].

Іспанський соціолог Х. Ортега-і-Гассет, розглядаючи історичний процес через призму генераційного підходу, вважав, що саме зміна поколінь є рушієм історії. Він наголошував, що те, що три різні способи життя (20-тилітніх, 40-калітніх, 60-тилітніх) «приречені бути одним і тим самим «нині», яскраво демонструє драматизм, конфлікт і боротьбу, які характеризують сам зміст історії та будь-якого сучасного існування» [8, с. 260–280]. Він стверджував: «Якщо брати до уваги не незначну чисельність молодих людей, а всіх у цьому віці, всю молодь загалом, то вона суттєво впливає на зміну світу. Кожна молода людина здатна впливати лише на одну сферу життєвого простору, але разом вони впливають уже на весь простір, весь світ: одні – на мистецтво, інші – на релігію, на ту чи іншу науку, промисловість,

політику. Зміни в кожній сфері простору можуть бути незначними, й все ж вони змінять загальний устрій світу, й, коли через кілька років до життя проб'ється наступне покоління юних, світ як ціле буде вже іншим» [8, с. 260–280].

Вітчизняний дослідник Г. Калініч відмітив, що зміна поколінь як генетичний чинник є одним з основних у динаміці історичного розвитку, проте, «попри незмінність біологічного оновлення людства, покоління не можна вважати рушієм суспільних змін». Важко погодитися з його твердженням, що «відносно безболісне впровадження тих змін у соціальній, політичній, культурній та економічній сферах, які в конкретний момент суспільного розвитку назріли» забезпечується появою нових поколінь лише «завдяки психологічним особливостям людей різних вікових категорій» [3, с. 147]. Пояснення процесу оновлення суспільно-політичної системи через зміну поколінь є досить складним, тому що грані між окремими віковими генераціями досить розмиті, залучення громадян до політичної діяльності навіть в умовах сталих демократичних процедур здійснюється поступово, адже використання лише активного виборчого права (його молодше покоління часто навіть ігнорує) не може змінити систему прийняття рішень, а активно починають долучатися до політичних процесів люди, яким виповнюється 30–35 років. Молоді люди проходять шлях політичної самоідентифікації, формують сенси, консолідують запити, напрацьовують перший політичний досвід, який із часом стає основою для формування довготермінової стратегії розвитку держави.

Оскільки первинний досвід людини (через психологічні особливості) має особливий вплив на становлення її свідомості, для індивіда найбільше значення мають ті події, які відбулися за його молодості. Через досвід, пережитий у молодості, людина сприймає свій подальший досвід, і навіть якщо первинний досвід і вироблені ним принципи стають неприйнятними в подальшому житті, однак через них детермінується заперечення та вибудовування, набуття нових навичок. Тобто події та обставини, зовнішні умови найбільше впливають на соціалізацію індивіда, становлення людини, а отже й на її подальше життя. Молодь тому й називають «сучасним» поколінням, бо вона адекватніше розуміє виклики сучасності в той час, коли старше покоління чіпляється за переорієнтації, які були драмою їхньої юності [14, с. 178–179].

Зарубіжні дослідники виділили покоління «У» («мілленіалів»), народжених між 1980 і 1995 рр., яке навіть в умовах стабільної демократії відрізняється від попередніх поколінь у ставленні до дійсності, орієнтації в суспільно-політичному просторі, на ринку праці, адаптації до швидких змін, принципів взаємодії. Проведені спостереження та дослідження спонукали до висновків, що нове покоління демонструє запит на суспільство знань, мультимедіа революцію, цифрові технології, орієнтацію на користь, багатозадачність, прагматизм, а також переосмислення традиційних цінностей, нових ціннісних синтезів і вибіркового ідеалізму [13, s. 9].

Покоління українських мілленіалів значною мірою демонструє подібні ціннісні конотації, але має свої суттєві особливості. Воно демонструє більший розрив із попередніми поколіннями. Нинішнє покоління 20–35-ти літніх по-своєму унікальне в новітній історії України. Воно не пройшло основних комуністичних інститутів політичної соціалізації – піонерії та комсомолу. Це покоління, яке не може на власному досвіді порівнювати потенційні переваги й недоліки різних соціально-політичних систем, тим більше, що й досвід батьків (а ще більше попередніх поколінь) – соціальної комунікації та адаптації, трудових навичок, політичної поведінки тощо – не може бути основою для відтворення, оскільки втратив цінність у нових історичних умовах. Тому орієнтація на минуле чи ностальгія за ним фактично не притаманні нинішньому молодому поколінню. Його соціальний досвід складався в кардинально інших у порівнянні з попередніми поколіннями умовах: демонстративно зростальна нерівність у рівнях і стилях життя; номінально великі можливості споживчого вибору замість ситуації товарного дефіциту за недоступності багатьох товарів через реальний рівень життя, відкритість інформації та кордонів, широкі можливості для різних видів мобільності за зростального рівня власної відповідальності. Система освіти орієнтувала нинішнє покоління молоді на загальнолюдські й національні цінності, патріотизм, повагу прав і свобод особистості, толерантність.

Соціалізація нинішньої молоді відбувалася в умовах відкритого світу, зникнення як символічних кордонів (інформаційних, культурних, економічних), так і розширення можливості виїзду за кордон із різною метою (туризм, освіта, працевлаштування, влаштування особистого життя тощо). Важливою кардинальною відмінністю процесу соціалізації ровесників української незалежності є розширення можливостей для індивідуального вибору (включаючи вибір освітньої системи, здобуття та зміни фаху, місця проживання та працевлаштування) та відмова від патерналістського типу свідомості, який як тенденція формувався в представників попередніх поколінь. Як зазначила відома українська соціологиня І. Бекешкіна, «<…> головна характеристика нового покоління українців – те, що воно вже не пострадянське. Тому що зовсім не радянське. Воно не має внутрішнього зв'язку з тією епохою, не асоціює себе з нею ні в позитивному, ні в негативному плані» [1].

Нинішнє покоління молоді вільніше й водночас аполітичніше від попередніх поколінь. За даними соціологічних служб, на парламентських виборах 2019 р. рівень активності молоді наблизився до мінімуму, й така тенденція на зниження явки виборців віком 18–29 років спостерігається вже 20 років. У 1998 р. на вибори до Верховної Ради України прийшли 67% представників цієї вікової категорії (за даними національних екзитполів тих років). У 1999 р., коли Президентом України на другий термін вибирали Л. Кучму, вже менше – 61%. У 2002 р. парламентські вибори привели на виборчі дільниці 59% молодих українців. Виняток склали лише вибори 2004 р. Тоді на хвилі протистояння В. Януковича й В. Ющенка правом голосу скористалися 71% молодих людей. Але вже на виборах Президента України 2014 р. голосували усього 46% українців 18–29 років. На парламентських виборах у тому ж році – взагалі 37%. У президентських виборах 2019 р. за даними Національного екзитполу (фонд Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології та Центр Разумкова) в першому турі на дільниці прийшли 40%, у другому – 43% молодих українців [2]. Навіть Майдан 2013–2014 рр. не був молодіжною революцією. Соціологи констатують, що під час Майдану молодь була третьою за чисельністю віковою групою. Ядро Революції Гідності складало те покоління, що робило Революцію на граніті й Помаранчеву революцію, «середній клас і середній вік». Одним із чинників такої ситуації вони вважають те, що люди, які не застали інших часів, не дуже розуміють небезпеку повернення до авторитаризму, відсутності свобод, наявність яких сприймається ними як природний стан речей [6].

Меншу активність молоді в порівнянні зі старшими віковими категоріями у виборчому процесі можна пояснити тим, що вона менш відповідальна, живе в іншому темпі й має багато інших альтернативних, не таких нудних, як політика, занять. ЗМІ, демонструючи сцени насильства, показуючи світ як ворожий і сповнений загроз, створюють викривлену реальність, формують негативні установки, провокують страх перед навколишньою дійсністю. Це призводить до замкнутості, депресивної бездіяльності, соціального відчуження, прагнення уникнути психологічного дискомфорту. Молода людина відділяє себе від соціально-політичного життя перед загрозою можливої небезпеки, що своєю чергою ускладнює її політичну соціалізацію.

В умовах сучасного інформаційно-комунікативного простору, швидких темпів розвитку інформаційних, цифрових технологій відбувається заміщення політичної реальності реальністю віртуальною. Це виражається в тому, що в сучасному суспільстві людина віддаляється від соціальних, політичних інститутів, які виступають як об'єктивна щодо неї реальність. Її інтереси переміщуються до сфери віртуального світу, який передбачає спілкування людини з образами, симулякрами, а не з реальними об'єктами [9, с. 322].

Як свідчить Всеукраїнське опитування «Молодь України 2017», проведене Центром «Нова Європа» й Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно із соціологічною компанією GfK Ukraine, молодь України здебільшого не цікавиться політикою. Зокрема, 65% молодих людей не цікавляться взагалі або скоріше не цікавляться політикою. Тут також помітна тенденція – чим старшою та самостійнішою стає людина, тим більше вона проявляє інтерес до політики: серед респондентів віком 25–29 років лише 36% не цікавиться політикою [11].

В абсентеїзмі молоді відбивається насамперед скептичне ставлення до результатів діяльності однієї людини, яка думає, що від неї особисто нічого не залежить, від її зусиль нічого не зміниться навіть за великих старань. І для цього є підстави. Попри те, що після Революції Гідності в органи влади різних рівнів прийшло чимало представників молодого покоління з громадського сектору, а вибори 2019 р. закріпили цю тенденцію, їм важко суттєво змінити підходи до управління. Це можна пояснити тим, що молодь, яка приходить у політику, не має досить знань, досвіду, організаційних можливостей, щоб протистояти олігархічному впливу на державну систему. Не маючи усталених моделей поведінки, осмислених принципів і стандартів політичної, управлінської діяльності, молодь здебільшого відтворює традиційно усталені моделі поведінки, які бачить поруч.

За результатами соціологічних досліджень, проведених влітку 2020 р., молоде покоління українців значно оптимістичніше від решти населення дивиться на майбутнє України: 37% людей віком 16–29 років вважають, що молодь має хороше майбутнє у власній країні, тоді як серед усього населення таких 28% [7]. Понад 40% переконані, що умови життя в Україні через 25–30 років стануть кращими, чверть опитаних вважає, що ситуація принципово не зміниться. Оцінка нинішньої ситуації в Україні також чітко корелюється з віком респондентів: серед молоді рівень позитивних оцінок становить 33%, а серед осіб, яким за 60 років – лише 11% [10].

Досить реалістично українська молодь оцінює процеси, які відбувалися в Україні за роки незалежності: 40% 18–29-ти річних вважає, що приблизно стільки ж було позитивного, як і негативного, а близько 25% переконані в тому, що більше було позитиву, в той час, як старше покоління тяжіє більше до протилежної позиції. На референдумі за незалежність України проголосували б «за» – 75%, «проти» – 5%. Але розпад Радянського Союзу позитивно оцінили лише близько 56% молодих людей, негативно – 14,4%, не могли визначитися

зі своїм ставленням до цієї події близько 30% [10]. Природно, що нинішня молодь не має власної рефлексії на радянський період історії, на її оцінки того періоду впливають родина, найближче оточення, інформаційний простір, освіта, що в умовах України значною мірою детермінується регіоном проживання.

На початку 2020 р. вступ до НАТО підтримувало 54% молоді, позаблоковий статус – 22%. Прихильне ставлення до демократії, принаймні як цінності, виявляли 75% представників молодого покоління в порівнянні з 51% серед старших поколінь. Молодь схильніша до змін – частої зміни роботи, міграції в межах країни та за її межі. Але водночас не дуже цікавиться громадсько-політичним життям. Обґрунтовану характеристику зміни поколінь за роки незалежності України запропонувала відома соціологиня І. Бекешкіна. «Коли в 90-ті роки ми починали досліджувати суспільство, можна було казати так: молодь і всі решта. Молодь до 30 років як соціальна група істотно відрізнялася: вони були вже «нерадянськими». У 2000-х роках це вже стало покоління до 40 років – ця молодь подорослішала, з'явилася нова, й вони теж відрізнялися, але не так радикально. Зараз, коли ми дивимося на якісні відмінності, можна сказати «старші й усі решта». В опитуваннях молодь виділяється кількісно, але не якісно. Вона має свою специфіку, але не відрізняється радикально як носій якихось особливих цінностей <…> Інтерес до політики в молоді не вищий, ніж у решти, навіть дещо нижчий, ніж у середнього віку. Якщо подивитися на тих, хто бере участь у діяльності громадських організацій – молодь не відрізняється від інших поколінь, відрізняється лише група, старша 60 років» [6]. Така ситуація може свідчити також про те, що нинішнє покоління 40–55-ти літніх подолала власну світоглядну кризу й зробила усвідомлений вибір на користь цінностей демократії.

Схоже, нинішня українська молодь визначилась із власною ідентичністю. У 2017 р. 96% тих, кому від 18 до 29 років, ідентифікують себе як етнічні українці, тоді як серед тих, кому понад 60 років, таких 87% [12]. Згідно з опитуваннями, проведеними у 2019 р., близько 72% представників молодого покоління вважають себе патріотами України, 53,8% – спілкуються в сім'ї українською мовою, 24,2% – готові захищати її зі зброєю в руках у разі мобілізації та 60,5% – готові захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами [5].

Певний оптимізм щодо майбутнього Української держави вселяють іммігрантські настрої представників молодого покоління. Переважна більшість їх пов'язують своє майбутнє з Україною. Незважаючи на економічну ситуацію в країні, рівень зарплат і безробіття, з одного боку, й розширення можливостей еміграції в розвинуті країни Європи й Північної Америки, – з іншого, чисельність тих, хто готовий чи потенційно готовий покинути батьківщину, залишається практично сталою – в межах 15% (Таблиця 1) [4; 5].

Попри аполітичність нинішньої молоді, яка зумовлюється недовірою до політиків і влади, зневірою у власній громадянській позиції та низькою самооцінкою власної політичної культури, вона прагне більше впливати на прийняття рішень, які стосуються насамперед її інтересів. Політична участь молодих людей, закономірно, має починатися з їх власних регіонів, де вони можуть долучатися до різних громадських ініціатив, самоорганізовуватися, займатися волонтерською діяльністю тощо. Якщо близько 30% представників молодого покоління вважають, що вони якимось чином впливають на те, що відбувається в Україні, то на ситуацію в населеному пункті, де вони мешкають, вважають, що здатні впливати, близько 48% [5]. Думається, тут проявляється вплив реформи місцевого самоврядування та створення об'єднаних територіальних громад. Через передачу відповідальності на місця децентралізація влади позитивно впливає на розвиток демократичних процесів. Не тільки місцеві чиновники, депутати, а й мешканці населених пунктів починають відчувати себе господарями, відповідальними за стан справ у власному регіоні. Молоді люди також побачили певні перспективи їхніх регіонів, змін тут і зараз, можливість взяти власну участь у цьому процесі й відповідальність за життя свого краю. Зрештою, побудова демократії знизу відповідає менталітету українського суспільства, яке традиційно легше об'єднується навколо спільних інтересів на рівні громад; маючи тривалий історичний досвід без власної держави, суспільству важче зрозуміти свою відповідальність на рівні держави. Можна припустити, що із часом із відповідального члена громади сформується відповідальний громадянин держави.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Чи хочете Ви емігрувати з України?»

	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Хочу жити в Україні	44,4%	44,9%	62,1%	56,5%	49,8%
Хотіли б повчитися чи попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернутися в Україну	38%	40,6%	28,2%	26,2%	27,9%
Планую емігрувати найближчим часом	3,9%	4,2%	9,7%	4,3%	4,9%
Шукаю можливість емігрувати	13%	9,7%		11,7%	9,5%

У нинішнього молодого покоління українців більше ніж у старшого проявляється бажання змінити політику й політиків, тому що для них (більше ніж для їхніх попередників) характерні прагнення до автономії та відособлення від старших, прагматична спрямованість та індивідуальний вибір, вони віддають перевагу тій соціальній системі, яка ґрунтується на індивідуальному успіху. Як зазначив Х. Ортега-і-Гассет, «<…> із того часу, як існує демократія, кожне покоління змушене розглядати свої проблеми з різних позицій. Демократичний досвід покоління, яке відкрило демократію, значно відрізняється від життєвого досвіду наступного покоління, яке живе вже при демократії. І, незважаючи на те, що всі покоління живуть у межах демократичного горизонту, сповідуючи одну демократичну віру, їхні позиції різні» [8, с. 279].

Висновки. Виходячи з проведеного компаративного аналізу, здійсненого на основі генераційного (поколіннєвого) підходу, можна відзначити певні тенденції в процесі трансформації політичної свідомості українського суспільства. Насамперед на ціннісні орієнтації й політичну поведінку різних вікових груп нинішнього українського суспільства вплинули умови їх соціалізації. Старшому поколінню українців довелося пристосовуватися до конкурентного ринку товарів, послуг і праці; нав'язливої реклами як постійного візуального, аудіо й аудіовізуального «шуму»; демонстративної конкуренції політичних лозунгів і персон; до відсутніх у попередній період «ринкових» можливостей одержання доходів; нових факторів соціальної нерівності, пов'язаних з особистісними й матеріальними можливостями. Пристосування в кожному випадку означає тяжку зміну способів діяльності, її нормативних і ціннісних регуляторів, складний пошук нового їхнього «балансу». Водночас людина навіть у складних обставинах, підсвідомо, ментально прагне зберегти себе, свою самооцінку, свій статус. Старше покоління інерційно зберігає залишки постматеріальних цінностей (зокрема почуття обов'язку), тому проявляє більший інтерес до політики й активнішу електоральну поведінку. Інше ставлення викликали лише зміни, пов'язані зі зняттям обмежень – поява можливості для споживчого й політичного вибору, свободи пересування, виїзду за кордон, вільного доступу до інформації тощо. До цього не довелося пристосовуватися, досить було звикнути й, як зазвичай буває в ситуації звикання, відразу забути про набуті свободи, допоки про них не нагадають які-небудь загрози (внутрішні / зовнішні) знову їх втратити. Нинішній молоді не доводиться пристосовуватися до нових умов, і все ж її політична свідомість формується в процесі боротьби з негативними явищами – антиподами демократичного суспільства, які ввійшли в нинішнє життя з радянського, напівколоніального минулого, а також сформувалися на попередніх етапах демократичної трансформації України. Представники сучасного молодого покоління зосереджені більше на індивідуальній реалізації, покладаються більше на себе, не довіряють політичним інститутам і політикам, тому мало цікавляться політичними питаннями й проявляють електоральну пасивність. Для різних вікових генерацій українського суспільства спільною стала цінність свободи. Молодь, яка не уявляє свого життя без свободи, й старше покоління, яке пам'ятає несвободу й не бажає її повернення, об'єднуються, як тільки виникає загроза свободі як особистій чи громадянській цінності.

Політична свідомість молоді формується не безпосередньо, вона детермінується загальними соціальними й конкретними умовами життя, побуту, трудової зайнятості / незайнятості, реалізованості / нереалізованості кожної молодої людини, її освіти, професійної підготовки, світогляду, моральних ціннісних орієнтацій тощо. Щоб усі компоненти політичної свідомості формувалися як закономірний і природний процес, який можна спрогнозувати, а не стихійно, необхідна продумана, адекватна викликам сучасності державна освітньо-культурна й молодіжна політика. Адже від змісту політичної свідомості молоді, способів і тенденцій розв'язання в ньому конфлікту між традиційним пострадянським патерналізмом і фундаментальними ліберальними цінностями залежить стратегічний напрям розвитку української державності, реформування політичних інститутів, формування громадянського суспільства в умовах складних зовнішніх і внутрішніх викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ірина Бекешкіна : Це європейське покоління. *Фонд демократичної ініціативи імені Ілька Кучеріва.* URL: https://rozmova. wordpress.com/2013/12/27/iryna-bekeshkina/.

2. Кондратова В.В. #ВладаЦеМи. Чому Україною до цього часу керує покоління СРСР. 16 червня 2019 р. *Ліга. Новости* : вебсайт. URL: https://ua-news.liga.net/politics/articles/.

3. Калініч Г.Ю. Інструменталізація поняття «покоління» в дослідженнях колективної пам'яті. *Національна та історична пам'ять :* Збірник наукових праць. Вип. 3. Київ : ДП «НВЦ Н 35 «Пріоритети», 2012. С. 147–157.

4. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 72 с. URL: http://www.dsmsu. gov.ua/media/2019/01/08/9/Doslidjennya_broshyra.pdf.

5. Молодь України – 2019. URL: https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/molod-ykrayini-2019.pdf.

6. Молодь, політика та ідентичність: які вони, молоді українці, і чого очікувати від них? URL: https://uacrisis.org/uk/molod-polityka-ta-identych-

nist-yaki-vony-molodi-ukrayintsi-i-chogo-ochikuvaty-vid-nyh.

7. Опитування iri: суспільно-політичні погляди в Україні. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_vzglyady_v_ukraine.html.

8. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Пер. с исп. ; Сост., предисл. и общ. ред. А.М. Руткевича. Москва : Издательство «Весь Мир» 1997. 704 с. URL: book/tpft/data/WOLG%20%23%201/929.%20%CE%F0%F2%E5%E3%E0-%E8-%C3%E0%F1%F1%E5%F2%20%D5.%20%C8%E7%E1%F0%E0%ED%ED%FB%E5%20%F2%F0%F3%E4%FB/929.%20%CE%F0%F2%E5%E3%E0-%E8-%C3%E0%F1%F1%E5%F2%20%D5.%20%C8%E7%E1%F0%E0%ED%ED%FB%E5%20%F2%F0%F3%E4%FB.pdf.

9. Остапенко М.А. Інформаційне суспільство: епоха політики образів. *Наукові записки. Вісник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса.* Випуск 1 (57). Київ, 2012. С. 320–330.

10. Україні 29. Де ми зараз та куди прямуємо? URL: https://dif.org.ua/ article/ukraini-29-de-mi-zaraz-ta-kudi-pryamuemo.

11. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-1.pdf.

12. Українці зліва направо. URL: https://razumkov.org.ua/statti/ ukraintsi-zliva-napravo

13. Klös H.-P., Rump J., Zibrowius M. Die neue Generation: Werte, Arbeitseinstellungen und unternehmerische Anforderungen Roman Herzog Institute. Nr. 29. München, 2016. 36 S. URL: https://www.ibe-ludwigshafen.de/download/arbeitsschwerpunkte-downloads/generationenmix/RHI_Diskussion_29_Web.pdf.

14. Mannheim K. The Sociological Problem of Generations. *Steidl_YTJ_Q7.* 13 March 2009. P. 163–195. URL: http://1989after1989.exeter.ac.uk/wp-content/uploads/2014/03/01_The_Sociological_Problem.pdf.

REFERENCES:

1. Bekeshkina, I. (2013) Ce yevropejske pokolinnya [This is a European generation]. URL: https://rozmova.wordpress.com/2013/12/27/iryna-bekeshkina/ [in Ukrainian].

2. VladaCeMy'. Chomu Ukrayinoyu do czogo chasu keruye pokolinnya SRSR [Power Is Us. Why Ukraine is still ruled by the generation of the USSR]. URL: https://ua-news.liga.net/politics/articles/ [in Ukrainian].

3. Kalinich, G.U. (2012) Instrumentalizaciya ponyattya "pokolinnya" v doslidzhennyax kolekty'vnoyi pamyati [Instrumentalization of the concept of "generation" in the study of collective memory]. National and Historical Memory, vol. 3. Kyiv: State Enterprise "Research and Production Center "Priorities", pp. 147–157.

4. Molod' Ukrayiny' – 2018. Rezul'taty' reprezentaty'vnogo sociologichnogo doslidzhennya [Youth of Ukraine – 2018. Results of a representative sociological study] (2018). Kyiv : State Enterprise "Editorial Board of the information bulletin "Official Gazette of the President of Ukraine". URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2019/01/08/9/idjennya_broshyra.pdf [in Ukrainian].

5. Molod' Ukrayiny' – 2018 [Youth of Ukraine - 2019] (2019). URL: https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/molod-ykrayini-2019.pdf [in Ukrainian].

6. Molod', polity'ka ta identy'chnist': yaki vony', molodi ukrayinci, i chogo ochikuvaty' vid ny'x? [Youth, politics and identity: what are they, young Ukrainians, and what to expect from them?] (2020). URL: https://uacrisis.org/uk/molod-polityka-ta-identychnist-yaki-vony-molodi-ukrayintsi-i-chogo-ochikuvaty-vid-nyh [in Ukrainian].

7. Opy'tuvannya IRI: suspil'no-polity'chni poglyady' v Ukrayini [IRI poll: socio-political views in Ukraine] (2020). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_vzglyady_v_ukraine.html [in Ukrainian].

8. Ortega y Gasset, J. (1997) Izbrannye trudy: Per. s isp. / Sost., predisl. i obshh. red. A.M. Rutkevicha [Translation from Spanish / comp., foreword. and total. ed. By Rutkevich, A.M.]. Moscow : Ves' Mir. URL: URL: book/tpft/data/WOLG%20%23%201/929.%20%CE%F0%F2%E5%E3%E0-%E8-%C3%E0%F1%F1%E5%F2%20%D5.%20%C8%E7%E1%F0%E0%ED%ED%FB%E5%20%F2%F0%F3%E4%FB/929.%20%CE%F0%F2%E5%E3%E0-%E8-%C3%E0%F1%F1%E5%F2%20%D5.%20%C8%E7%E1%F0%E0%ED%ED%FB%E5%20%F2%F0%F3%E4%FB.pdf

9. Ostapenko, M.A. (2012) Informacijne suspil'stvo: epoxa polity'ky' obraziv [Information society: the era of image politics]. Proceedings. Bulletin of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, vol 1 (57). Kyiv, pp. 320–330.

10. Ukrayini 29. De my' zaraz ta kudy' pryamuyemo? [Ukraine is 29. Where are we now and where are we going?] (2020). URL: https://dif.org.ua/article/ukraini-29-de-mi-zaraz-ta-kudi-pryamuemo [in Ukrainian].

11. Ukrayins'ke pokolinnya Z: cinnosti ta oriyenty'ry' [Ukrainian Generation Z: values and guidelines] (2017). URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-1.pdf [in Ukrainian].

12. Ukrayinci zliva napravo [Ukrainians from left to right] (2017). URL: https://razumkov.org.ua/statti/ukraintsi-zliva-napravo [in Ukrainian].

13. Klös H-P., Rump J., Zibrowius M. (2016). Die neue Generation: Werte, Arbeitseinstellungen und unternehmerische Anforderungen Roman Herzog Institut e.V., 36 s. URL: https://www.ibe-ludwigshafen.de/download/arbeitsschwerpunkte-downloads/generationenmix/RHI_Diskussion_29_Web.pdf [in German].

14. Mannheim K. (2009). The Sociological Problem of Generations. URL: http://1989after1989.exeter.ac.uk/wp-content/uploads/2014/03/01_The_Sociological_Problem.pdf [in English].

Political consciousness of modern Ukrainian youth in the context of generation change

Demianenko Borys Leonidovich

Doctor in Political Sciences,
Professor at the Department
of Political Sciences,
Hryhoriy Skovoroda University
in Pereyaslav
Sukhomlynsky str., 30, Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine

Demianenko Vira Mykolayivna

Ph.D. in Political Sciences,
Associate Professor
at the Department of Political Sciences,
Hryhoriy Skovoroda University
in Pereyaslav
Sukhomlynsky str., 30, Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine

Pryadko Tetyana Petrovna

Ph.D. in Political Sciences,
Assistant Professor
at the Department of Political Sciences,
Hryhoriy Skovoroda University
in Pereyaslav
Sukhomlynsky str., 30, Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine

The relevance of the study of modern Ukrainian youth political consciousness is determined by the fact that the pace of democratic modernization, strategy of state and society development will crucially depend on the values of the young generation, formation of principles and norms of its political behavior. The constant study of the processes of formation, functioning and genesis of the young people political consciousness is relevant not only in terms of scientific interest, but primarily in terms of the practical need to develop state policy regarding youth and education, parties and NGOs. Analysis of the multivariate development of the political consciousness of Ukrainian society creates a basis for predicting possible scenarios of constructive changes and actions that will overcome the crisis with the least losses and ensure sustainable, progressive development of Ukraine as a democratic state.

The aim is to study the political consciousness of young people as a set of mental phenomena and a factor of democratization of socio-political relations in modern conditions of socio-political life on the basis of a generational approach. A set of systematic, comparative, sociological research methods is used.

It is determined that the explanation of the process of renewal of the socio-political system due to the change of generations is quite difficult, because the boundaries between different age generations are quite blurred, the involvement of citizens in politics is gradual even in stable democratic systems. Young people go through a progressive path of political self-identification, form meanings, consolidate demands, gain first political experience, which become the basis for the formation of a long-term strategy for the development of the state over time. The current generation of Ukrainian youth is radically different from previous generations in terms of socialization. The process of ideological formation took place under conditions of democracy and the Ukrainian national state, whereas older (Soviet, post-Soviet) generation experienced values and ideological crisis. An analysis of sociological research shows that the modern young generation is more focused on individual realization, relies more on themselves, does not trust political institutions and politicians, so they have little interest in political issues and show electoral absenteeism. It is important that the vast majority of young people have clearly defined their Western foreign policy orientation, national identity and see their future in Ukraine. As for the orientation towards political values, a certain generational consensus has been established in Ukrainian society – the majority professes liberal values of freedom.

Key words: *political consciousness, political values, generational approach, generations, youth, socialization.*

Сакун Айта Валдуровна
Кадлубович Тетяна Іванівна
Черняк Дарина Сергіївна

Перспективи розвитку політичної культури України на шляху до ЄС

УДК 316.72
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.14

Сакун Айта Валдуровна
доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії,
політології та українознавства
Київського національного університету
технологій та дизайну
вул. Немировича-Данченка, 2,
Київ, Україна

Кадлубович Тетяна Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, політології
та українознавства
Київського національного університету
технологій та дизайну
вул. Немировича-Данченка, 2,
Київ, Україна

Черняк Дарина Сергіївна
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, політології
та українознавства
Київського національного університету
технологій та дизайну
вул. Немировича-Данченка, 2,
Київ, Україна

У статті окреслено перспективи розвитку політичної культури України на шляху до Європейського Союзу. Зазначено, що інтеграція з ЄС є пріоритетним напрямом для українського суспільства та вимагає реформування усіх сфер життя, переосмислення ефективності державного будівництва, вдосконалення функціонування політичної системи, створення перспектив розвитку політичної культури задля узгодження її з цінностями європейської політичної культури, яка заснована на цінностях свободи та демократії, що вимагає переосмислення системи відносин між владою та громадянином, суспільством і державою. Саме це визначає актуальність дослідження. У статті проаналізовано погляди сучасних науковців на політичну культуру як універсальне соціальне явище, зроблено висновок, що основою політичної культури є особисті цінності, а на основі вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді намічено головні тенденції розвитку цінностей, які стали основою для формулювання перспектив розвитку політичної культури на шляху до ЄС. Зазначено, що принципи індивідуалізму, егалітаризму, ієрархічності, фаталізму або автономії можуть формувати певні «способи життя» та засади політичної культури. Дослідження базується на використанні загальнонаукових методів, структурного та системного підходів до розгляду політичної культури, використовуються елементи соціологічного та психологічного досліджень ціннісних орієнтацій. В результаті дослідження було зроблено висновок, що розвиток політичної культури України на шляху до ЄС повинен бути заснований насамперед на свідомій розумній оцінці політичних реалій кожним членом суспільства. Зазначено, що українська молодь поділяє спільні з Європейським Союзом цінності, що свідчить про наявність рис нової політичної культури. Однак постає завдання пришвидшити впровадження європейських цінностей і стандартів у всі сфери суспільного життя, сформувати почуття відповідальності за політичні дії, реформувати політичні інститути та взаємини з владою. Перспективами розвитку політичної культури українського суспільства є подальше втілення політичних цінностей демократизму, гуманізму, справедливості та свободи у реальність, витіснення антицінностей, політичного нігілізму та волюнтаризму, корупції, антиконституційності, незаконного збагачення, абсентеїзму, популізму тощо. Політична культура українського проєвропейського суспільства має функціонувати на принципах доброчесності, гідності та достоїнства, застосовувати принципи консенсусу та плюралізму думок у пошуках відповідей на зовнішні та внутрішні виклики сучасності.

Ключові слова: *політична культура, цінності, євроінтеграція.*

Вступ. Україна визначилась із вектором власного геополітичного розвитку та прямує до Європейського Союзу. У зв'язку з перспективами європейської інтеграції України по-новому постають проблеми формування та розвитку політичної культури як «сукупності позицій, цінностей і зразків поведінки, що стосуються взаємовідносин влади та громадян» [2, с. 259]. Це універсальне соціальне явище містить знання, оцінки та норми, які є основою політики, впорядковують та регулюють політичну діяльність і політичні відносини.

Мета та завдання. Метою статті є визначення перспектив розвитку політичної культури України на шляху до ЄС. Для цього необхідно проаналізувати, систематизувати та порівняти погляди сучасних науковців на політичну культуру як універсальне соціальне явище, на основі вивчення поглядів студентської молоді на ціннісні орієнтації зробити висновок про подальші кроки на шляху формування та розвитку політичної культури.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові методи, які застосовано для побудови логіки викладення матеріалу, формулювання висновків. Структурний аналіз допоміг окреслити складові елементи політичної культури та виокремити її провідні цінності. Системний метод дав змогу глибше зрозуміти політичні реалії сучасної України, встановити перспективи розвитку політичної культури. Методи психологічного та соціологічного досліджень допомогли здійснити кількісний та якісний аналіз ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді як показника її політичної культури.

Результати. Поняттям «політична культура» прийнято позначати уявлення особистості або соціальної групи про світ політики, сукупність політичних стереотипів та цінностей, навички політичної поведінки, політичні орієнтації. Постмодерне розуміння політичної культури базується на її плюралістичності, неоднозначності та полісемічності, що викликано тим, що сучасний світ є світом стрімких технічних інновацій, збільшення продуктивності праці, підсилення професійної спеціалізації, підвищення рівня освіти та інформованості, диверсифікації форм взаємодії між людьми. Людина прагне брати активну участь у політиці,

формується активне, більш критично налаштоване суспільство. Всі ці суспільні трансформації вимагають від людини високого рівня розвитку політичної культури, яку представники аксіологічного підходу вважають сукупністю цінностей певного порядку. Дослідники впевнені в тому, що цінності нерозривно пов'язані з певними соціальними процесами, оскільки не лише є суб'єктивним рішенням індивідів, але й «встановлюються суспільством і служать для регуляції людської поведінки» [9, с. 556]. З огляду на те, що політика – це сфера людської діяльності, є сенс розглядати політичні цінності як основу політичної культури, яка змушує членів суспільства діяти таким чином, щоби «вписуватися в моделі наявного порядку» [9, с. 556].

Однак емпіричні дослідження довели, що навіть одні й ті ж цінності можуть викликати різні способи поведінки людини. Так, група американських учених [18] стверджує, що взаємодія культурних вподобань, тобто загальних цінностей і норм, та соціальних відносин створює певні комбінації, які показують, що якщо людина віддала перевагу певним ідеям та політичним інститутам, то пізніше вона вибере зразки поведінки, притаманні певному типу способу життя. Егалітаризм, фаталізм, індивідуалізм, ієрархія або автономія – ось ті типи соціальної логіки, які допоможуть аналізувати зразки політичної культури, оскільки кожному способу життя, як вважають автори, притаманні своя культура та відповідні соціальні інститути, в тому числі політичні. Індивідуалізм, егалітаризм та ієрархія є активними «способами життя», а фаталізм та автономія – політично другорядними [13, с. 147].

Провідною цінністю егалітаризму є рівність як запорука створення суспільства з рівними можливостями управління, рівності прав та їх здійснення, «визнання рівності самоцінності, самовідчуттів, самоідентифікації особистості (незалежно від її статевої належності) як цінності суспільного існування» [5]. Егалітаризм вимагає високого рівня групової приналежності членів групи, для яких пріоритетами є рівність та соціальна справедливість [15, с. 39]. Провідною цінністю тут виступає «добровільне наслідування групової моралі за заперечення правил, які нав'язуються групі ззовні» [13, с. 147]. В житті українського суспільства відбувається інтегрування принципу егалітарності в політику, право, економіку тощо. Цей принцип спонукає суспільство «вибудовувати такі соціальні умови, щоби всі громадяни <…> мали однакові можливості гранично повно виявити свої таланти, реалізувати новаторські ідеї» [3, с. 13]. Принцип рівності (егалітарності) стає одним із ключових у соціальному житті розвинутих країн світу, зокрема фундаментальним принципом Європейської Спільноти. Ідеї егалітарності набувають великого значення в освіті, завданням якої виступає «формування егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах» [5].

Цінності індивідуалізму – це цінності самостійності й самоцінності особистості як головного носія цінностей європейської цивілізації, це «зважене та спокійне почуття, яке спонукає громадянина ізолюватися від маси собі подібних» [14, с. 371]. Ціннісними пріоритетами індивідуалізму виступають особистість, її права та свободи, активне протистояння зовнішньому диктату. Саме тому М. Вебер вважав принципи індивідуалізму основою правової держави, оскільки будь-яка дія людини «зводиться, зрештою, до зайняття певної визначеної ціннісної позиції, отже, до протиставлення іншим цінностям» [1, с. 195], тобто ґрунтується на незалежності та відповідальності індивіда за власну долю. Індивідуалістська культура – це «культура підприємницьких професій, ринкових відносин, індустрії розваг або брокерства. Головною цінністю виступає свобода» [13, с. 147], яка дає змогу відмовлятися від соціальних стереотипів, взаємодіяти та домовлятися з великою кількістю політичних суб'єктів, підтримуючи принцип *laissez-faire* [15, с. 40].

Прямою протилежністю індивідуалізму є ієрархізм, який об'єднує індивідів та встановлює суворо визначені міжособистісні відносини відповідно до соціальних позицій. Провідною цінністю виступає «здоров'я усієї соціальної системи», заради чого можна пожертвувати власними інтересами [15, с. 40]. Суспільство, кероване принципом ієрархії, характеризується чуттям етнічної та політичної вищості еліти [12, с. 110], поділом на верстви, централізацією влади. Прихильники ієрархічного «способу життя» вбачають політичну мету у побудові досконалих інститутів, здатних регулювати людську поведінку для збереження соціального порядку. Переважають цінності дотримання «як зовнішніх правил, так і вимог групової моралі» [13, с. 147].

Фаталізм та автономія хоч і є політично другорядними, але також визначають провідні цінності суспільства. Так, фаталізм абсолютизує незворотність соціальних процесів і відкидає свободу вибору, здатність змінити будь-що зусиллями людей. Керуючись таким розумінням, людина підкорюється зовнішнім правилам, критично не оцінюючи їх та не маючи певної групової ідентифікації. Цінностями фаталізму можна вважати смиренність, пасивність і покірність. Фаталізм як спосіб життя найбільшого поширення набуває в кризові чи перехідні періоди розвитку суспільства. Автономія як «спосіб життя» передбачає «пасивне ухиляння як від дотримання зовнішніх правил, так і від участі в будь-якій групі» [13, с. 147].

Доведено, що політичні цінності є важливою складовою частиною політичної культури, вони

виступають основою політичної поведінки, політичних орієнтирів і норм. «Гідність особистості полягає в тому, що для неї існують цінності, з якими вона узгоджує своє життя», – пише М. Вебер [1, с. 197]. Наприклад, у сфері політики прийнято розрізняти демократичні, ліберальні, авторитарні цінності, що отримали певне емоційно-чуттєве забарвлення та вважаються сталими компонентами певної політичної культури, які зумовлюються суспільно-історичними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими довгостроковими факторами. Однак у процесі суспільного розвитку, коли змінюється «дух часу», за К. Мангеймом [9, с. 267], «відбувається рух усіх духовних факторів», які перебудовують ієрархію «відносин у сфері духовних реальностей», тобто цінностей. Спочатку переосмислення цінностей відбувається на індивідуальному рівні, переглядаються політична самоідентифікація, політичні орієнтації громадян, їх ставлення до органів влади, політичних лідерів тощо, тобто складові частини політичної культури. У сучасному світі їх зміна приводить до народження у суспільстві вимог демократизації політичних інститутів, підвищення емпатії еліт, формування активної громадянської позиції тощо.

Взявши за основу методику дослідження особистісних цінностей (методика Ш. Шварца [6, с. 26]), які є основою для формування політичних цінностей, автори припустили, що базові мотиваційні типи або моделі Ш. Шварца, універсальність яких емпірично підтверджено в численних дослідженнях, відповідають «способам життя», про які йшлося вище.

Дослідження особистісних цінностей було проведено у 2020 році, до нього залучено 53 представники молодого покоління, яке, за словами К. Мангейма, буде жити новим життям, втілювати в життя нові цінності, оскільки молодь – це «посередник, що оживляє», резерв, який виходить на передній план у ситуації пристосування до умов, що швидко змінюються або є якісно новими [9, с. 572].

Методика Ш. Шварца дає змогу вивчити нормативні ідеали та індивідуальні ціннісні пріоритети особистості. Після отримання кількісного вияву значимості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей для кожного з учасників тестування було підраховано середній бал кожного з 10 типів цінностей для групи. Потім кожному типу цінностей відповідно до середнього показника було присвоєно ранг від 1 до 10, який вказує на значимість тієї або іншої групи цінностей. Ранги від 1 до 3 розглядались як показники високої значимості. Ранги 7–10 вважались показниками низької значимості. Значимими цінностями для сучасної студентської молоді виявилися на рівні вивчення нормативних ідеалів мотиваційні типи «Гедонізм» (1), «Самостійність» (2) та «Доброзичливість» (3), на рівні індивідуальних пріоритетів – «Самостійність» (1), «Гедонізм» (2), «Доброзичливість» (3). Низький рівень значимості на рівні нормативних ідеалів отримали типи «Конформність» (7), «Стимуляція» (8), «Влада» (9) та «Традиції» (10), на рівні індивідуальних пріоритетів – «Безпека» (7), «Конформність» (8), «Влада» (9) та «Традиції» (10).

Аналізуючи мотиваційні типи, Ш. Шварц поділив їх на чотири групи, виділивши «інтегральні, надтипологічні ціннісні показники» [7, с. 251], такі як відкритість до змін, консерватизм, самозвеличення та самотрансцендентність. Відкритість до змін, на думку Ш. Шварца, включає цінності самостійності та стимуляції. Останні дослідження Ш. Шварца відносять до цієї групи також цінність гедонізму [7, с. 233]. Друга група є протилежною першій («консерватизм»), до якої належать цінності безпеки, конформності та традицій. Третя група («самозвеличення») включає цінності влади та досягнень. Протилежна їй («самотрансцендентність») містить універсалізм та доброзичливість [6, с. 32]. Таким чином, можна стверджувати, що українська студентська молодь відкрита до змін та заперечує консервативні цінності.

Результати дослідження було порівняно з результатами дослідження ціннісних орієнтацій в українському суспільстві в рамках другої хвилі «Європейського соціального дослідження» [7], що проводилось у 2004–2005 роках та дало змогу «створити» «образ людини», для якої характерні висока обережність (навіть страх), потреба у захисті з боку сильної держави, консерватизм та страх соціального засудження. У такої людини слабко виражені потреби в новизні, творчості, свободі та самостійності, вона не схильна до ризику та не прагне отримувати задоволення. Водночас така людина бажає багатства та влади, прагне до особистого успіху та соціального визнання [7, с. 247]. Тоді було встановлено, що найбільш значимими цінностями для європейського населення є доброзичливість та універсалізм, а найменш значимими – влада та стимуляція, що, на думку авторів, свідчило про переважання цінностей, пов’язаних із благом інших людей, тобто судження про найбільш та найменш важливі цінності відповідали суспільно-нормативним уявленням про те, що повинно бути важливим [7, с. 236–237]. Результати цього дослідження показали, що «цінності українського населення відрізняються від цінностей населення більшості інших країн» [7, с. 237], а «населення України характеризується більш високою <…> орієнтацією на цінності збереження в ущерб цінностям відкритості змінам» [7, с. 257–258].

Проте дослідження цінностей студентської молоді, проведене у 2020 році, продемонструвало, що студенти вибирають цінності «Гедонізму», «Самостійності» та «Доброзичливості» як на рівні вивчення нормативних ідеалів, так і на рівні

індивідуальних пріоритетів. «Гедонізм» є життєвою стратегією для молодого покоління, яке прагне жити за принципом «тут і зараз», нівелюючи почуття тривоги. Суспільство споживання також сприяє формуванню такої цінності: отримати задоволення, спожити щось задля нього, оскільки немає ніякої гарантії, що все це буде завтра. Масова культура, постійні сцени насилля, які бачить людина в новинах, почуття безвихіддя породжують гедоністичний світогляд. Такі результати підтверджує теорія гедоністичного споживання, яку запропонували Е. Хіршман та М. Холбруко [16], які серед характеристик такого споживання називають домінування емоційних бажань, холістичний підхід до оцінювання товарів, коли символічність сенсів переважає над фізичними характеристиками. Таким чином, гедонізм стає певним захисним механізмом у складному суперечливому світі. Цінність «Самостійності» виражається у прагненні до незалежності мислення та вибору дій, творчості, що може бути показником прагнення до свободи взагалі. Цінність «Доброзичливість» вказує на бажання позитивної взаємодії, існування потреби аффіліації як прагнення до об'єднання, бажання забезпечити процвітання групи. Головною метою стає збереження благополуччя людей, із якими індивід комунікує, тому він прагне формувати лояльність, чесність, відповідальність, толерантність до інших членів групи. «Доброзичливість допомагає розвивати співробітництво та солідарність», – пише Ш. Шварц [17].

В. Магун, М. Руднєв, П. Шмідт, взявши за основу ідеї Ш. Шварца, додали до його теорії «дві пари більш широких ціннісних категорій» [8, с. 76]. На цій підставі можна зробити висновок про те, що для студентської молоді України характерні цінності другого рівня, які об'єднуються у категорію «Зростання». Ця категорія перебуває в опозиції до шварцівського принципу «ставлення до тривожності». Ш. Шварц пише, що «гедонізм, ризикновизна, універсалізм, доброзичливість виражають вільні від тривожності мотивації» [17].

Автори статті вважають, що результати проведеного дослідження є показником зміни та переосмислення цінностей як на рівні індивідуальному, так і на рівні соціальному, оскільки за цей часовий період в Україні відбулись докорінні зміни у суспільному та політичному житті, а також у політичних уподобаннях. Україна взяла курс на європейську інтеграцію, і зміна ціннісних пріоритетів молоді підтверджує, що цінності українського населення наближаються до ціннісних пріоритетів європейського.

Як зазначає С. Пахлова [10], політичне життя Європейського Союзу базується на принципах відкритості рішень політичних інститутів для усіх членів ЄС та громадськості; участі широкого кола осіб та організацій у політиці, що посилює довіру до політичних інститутів; підзвітності інститутів громадянському суспільству; ефективності та злагодженості. Ці принципи політичної діяльності визначають характерні риси та особливості політичної культури Європейського Союзу [11], які є орієнтирами для перспектив розвитку політичної культури України, а саме політичних ідей, ідеалів, норм, цінностей, стереотипів, настанов, зразків політичних відносин, поведінки та діяльності.

Культура політичних відносин має базуватись на певних правилах гри, нормах, які однакові для усіх членів суспільства та не заперечують свободи особистості. «Будь-яке суспільство повинне мати мінімальний етичний консенсус», – пише М. Денхофф, – оскільки все, «що викликає страждання – злочинність, бруталізація щоденного життя, корупція, – пов'язане зі зникненням етичних норм та моральних бар'єрів», а безмежна свобода приводить до встановлення авторитарного режиму [4, с. 225].

Основою культури функціонування політичних структур повинні стати гармонізація взаємодії всіх складових частин політичної системи, а саме держави, політичних партій, органів місцевого самоврядування, громад; чіткі принципи електорального процесу; розмежування повноважень гілок державної влади; існування демократичних засобів контролю за владою; забезпечення принципу демократизму та прозорості у діяльності всіх органів державної влади й місцевого самоврядування; розроблення ефективної системи місцевого самоврядування, яка б спрямовувала зусилля на справи, а не на обіцянки, була дієвою, а не популістською. Нові форми особистої та колективної відповідальності, які є наслідком процесів децентралізації, вимагають від людини переоцінки власного становища у суспільстві, взяття на себе відповідальності за об'єднання мешканців або за територіальну громаду. Розподіл різних ступенів відповідальності між посадовими особами є однією з попередніх умов ефективного функціонування суспільного життя [9, с. 561]. Взагалі демократична культура є, на думку дослідників, результатом функціонування демократичних інститутів, а не навпаки.

Слід також звернути увагу на культуру сприйняття та врегулювання соціально-політичних конфліктів, щоб уникнути елементів екстремізму та тероризму, виховати якості терпимості, лояльності, політичної толерантності, готовності до компромісів і партнерства. Консенсус можливий лише за умови наявності «звички до дискусії» та «звички до співпраці». Це не лише узгодженість із теоретичних питань, але й спільність життєвих установок, життєвих цінностей. Постає завдання вивчення умов, що приводять до суперечок, та знаходження механізмів примирення цінностей. Таким механізмом може стати консенсуальна комунікація, яка дає змогу забезпечити координацію діяльності, виробити колективно узгоджену політику, без якої «не може існувати жодне суспільство» [9, с. 569].

Культура політичної діяльності вимагає встановлення раціонального типу бюрократії, «виховання» депутатів та партійних лідерів, які нерідко опускаються до особистих образ і навіть бійок. Загальногромадянська культура політичної діяльності повинна базуватися на принципах цінності особистості, толерантності, плюралізму, які забезпечать формування культури масових форм політичної участі громадян, визнання всіма громадянами цивілізованих форм прояву активності та вияву політичного протесту.

Політична культура українського суспільства залишається демократичною, спрямовується на реформування суспільного життя, містить цінності, які є ідентичними до цінностей європейської спільноти, а саме гуманізм, взаємопідтримку, соціальну справедливість, свободу. Україна прагне до створення основ мирного функціонування соціального порядку, залучення людини до політичного процесу, об'єднання суспільства, сформувавши національну ідею та узгодивши її зміст. Соціальні групи мають різне історичне походження та духовний склад, дотримуються різних норм, тому потрібно виробляти демократичну самодисципліну, яка, на думку К. Мангейма [9, с. 566], спонукає людей до досягнення згоди заради загальної справи, навіть коли їх погляди не співпадають у деталях.

Не треба забувати, що формування та розвиток політичної культури включають елементи інтеріоризації, засвоєння певних стереотипів і зразків поведінки та екстеріоризації, коли задуми, плани, програми діяльності переходять у зовнішній план, втілюються у життя. Розвиток політичної культури залежить від «воління спільноти» [9, с. 482], коли «жоден член не діє незалежно від іншого, де разом із долею спільноти змінюється і весь світ, що належить їй» [9, с. 482]. З огляду на це перспективи розвитку політичної культури українського суспільства тісно пов'язані з розвитком освіти та виховання як агентів політичної соціалізації. Потрібно розвивати освіту, необхідну «для того, щоби бути громадянином держави або світу» [9, с. 558].

Формування політичної культури відбувається за допомогою політичних та громадських інститутів. Так, держава проводить цілеспрямовану діяльність із визначення моделей політичної поведінки, формування й закріплення національних політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів, визначаючи найважливіші параметри політичної та національної культури. Політична, ідеологічна, виховна й організаційна діяльність партій і громадських організацій закладає основи політичної свідомості громадян. На політичну культуру громадян впливає також активна участь церкви в повсякденному політичному житті. В інформаційному суспільстві ефективним шляхом формування політичної культури є діяльність засобів масової інформації, які спроможні формувати основні політико-культурні цінності громадян, стереотипи політичної поведінки.

Висновки. К. Мангейм писав, що «напрям і навіть самі можливості вибору» якогось нового напряму для індивідуума «забезпечуються загальним станом свідомості, загальною структурою, рівнем розвитку того світу, у якому він живе разом з іншими» [9, с. 482]. Коли суспільство перебуває у процесі змін, коли відбувається встановлення нового соціального порядку, відбувається також переоцінка цінностей, завдяки якій індивіди здатні діяти по-новому та відповідати на нові виклики. Бурхливі політичні події останніх років, процес реалізації реформ у різних сферах життя зародили та формують нові цінності українського суспільства, члени якого не хочуть більше жити за старими традиціями, нормами та правилами. Вони прагнуть змін, що довело дослідження цінностей. Участь у політиці, усвідомлення того, що людина є суб'єктом політичної діяльності, впливає на розвиток політичного процесу, держави та суспільства, здатна взяти на себе відповідальність та отримати результати власної політичної діяльності, – все це є лише кроками до зміни політичної культури, євроінтеграції українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. Київ : Основи, 1998. 534 с.
2. Вятр Е. Социология политических отношений / под ред. Ф. Бурлацкого. Москва : Прогресс, 1979. 462 с.
3. Ґендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / упоряд. Г. Алексєєва, О. Балакірєва, В. Бондаровська та ін. Київ : Український інститут соціальних досліджень, 2002. 121 с.
4. Денхофф М. Границы свободы / пер. с нем. В. Фоменко. Москва : Международные отношения, 2001. 232 с.
5. Дороніна Т. Егалітарність (егалітаризм, егалітарна свідомість). Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект : колективна монографія / кол. авт., за заг. ред. Н. Сейко. Житомир : Волинь, 2014. С. 157–160. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3052/1/Егалітарність.pdf(дата звернення: 11.02.21).
6. Карандашев В. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 70 с.
7. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами. *Украинское общество в европейском пространстве* / под ред. Е. Головахи, С. Макеева. Киев : Институт социологии НАНУ ; Харьковский национальный университет им. В. Карамзина, 2007. С. 226–273.
8. Магун В., Руднев М., Шмидт П. Европейская ценностная типология и базовые ценности россиян. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. 2015. Т. 121. № 3–4. С. 74–93. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-tsennostnaya-tipologiya-i-bazovye-tsennosti-rossiyan (дата звернення: 25.02.21).

9. Манхейм К. Избранное: Диагноз нашего времени / пер. с нем. и англ. Москва : РАО Говорящая книга, 2010. 744 с.

10. Пахлова С. Європейські тенденції в культурній політиці України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_5_10 (дата звернення: 26.02.21).

11. Рудакевич О. Європейська політична культура: спроба концептуального осмислення. *Координати управління*. 2012. Вип. 2. С. 92–99. URL: pace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25021/1/111ЄВРОПЕЙСЬКА%20ПОЛІТИЧНА%20КУЛЬТУРА.pdf (дата звернення: 9.02.21).

12. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ : Темпора, 2009. 312 с.

13. Стрежнева М. Политическая культура в различных интерпретациях: анализ специального понятия. *Общественные науки и современность*. 2002. № 5. С. 141–155.

14. Токвиль А. Демократия в Америке. Москва : Прогресс, 1992. 554 с.

15. Bruce J.R. Uniting theories of morality, religion, and social interaction: Grid-group cultural theory, the “Big Three” ethics, and moral foundations theory. *Psychology & Society*. 2013. № 5(1). P. 37–50.

16. Hirschman E.C., Morris B. Holbrook. Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*. 1982. № 46 (3). P. 92–101. URL: https://criticalmanagement.uniud.it/fileadmin/user_upload/Hirschman__Holbrook_1982.pdf.

17. Schwartz S.H. Les valeurs de base de la personne: Théorie, Mesures et Applications [Basic Personal Values: Theory, Measurement and Application]. *Revue Fran çaise de Sociologie*. 2006. Vol. 47. P. 929–968. URL: https://www.cairn.info/revue-francaise-de-sociologie-1-2006-4-page-929.htm.

18. Thompson M., Ellis R., Wildavsly O. Cultural Theory. Boulder, 1990.

REFERENCES:

1. Veber M. (1998). Sociologija. Zagalnoistorichni analizi. Politika [Sociology. General historical analyzes. Politics] / Per. z nim. Kijv : Osnovi. 534 s. [in Ukrainian]

2. Vjatr E. (1979). Sociologija politicheskih otnoshenij [Sociology of political relations] / pod red. F. Burlackogo. M. : Progress. 462 s. [in Russian]

3. Gendernyj parytet v umovah rozbudovy suchasnogo ukrainskogo suspilstva (2002). [Gender parity in the context of the development of modern Ukrainian society] / uporjad. G. Aleksjejeva, O. Balakirjeva, V. Bondarovska ta in. Kyiv : Ukr. in-t soc. doslidzh. 121 s. [in Ukrainian]

4. Denhoff M. (2001). Granicy svobody [The boundaries of freedom] / per. s nem. V. Fomenko. M. : Mezhdunar. otnoshenija. 232 s. [in Russian]

5. Doronina T. (2014). Egalitarnist (egalitaryzm, egalitarna svidomist) [Egalitarianism (egalitarianism, egalitarian consciousness)]. Encyklopedija prav ljudyny: socialno-pedagogichnyj aspekt : kolektyvna monografija / kol. avt., za zag. red. prof. N. Sejko. Zhytomyr: Volyn. S. 157–160. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3052/1/Егалітарність.pdf (accsess: 11.02.21).

6. Karandashev V. (2004). Metodika Shvarca dlja izuchenija cennostej lichnosti: koncepcija i metodicheskoe rukovodstvo [Schwarzs Methodology for Studying Personality Values: Concept and Methodological Guide]. SPb. : Rech. 70 s. [in Russian]

7. Magun V., Rudnev M. (2007). Zhiznennye cennosti naselenija: sravnenie Ukrainy s drugimi evropejskimi stranami. [Life values of the population: comparison of Ukraine with other European countries] Ukrainskoe obshhestvo v evropejskom prostranstve / pod red. E. Golovahi, S. Makeeva. Kiev : Institut sociologii NANU; Harkovskij nacionalnyj universitet im. V. Karamzina. S. 226–273. [in Ukrainian]

8. Magun V., Rudnev M., Shmidt P. (2015). Evropejskaja cennostnaja tipologija i bazovye cennosti rossijan. *Vestnik obshhestvennogo mnenija. Dannye. Analiz. Diskussii.* [European value typology and basic values of Russians. Bulletin of public opinion. Data. Analysis. Discussions]. T. 121. № 3–4. S. 74–93. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-tsennostnaya-tipologiya-i-bazovye-tsennosti-rossiyan (accsess: 25.02.21).

9. Manhejm K. (2010). Izbrannoe: Diagnoz nashego vremeni [Selected: Diagnosis of Our Time] / per. s nem. i angl. M.: RAO Govorjashhaja kniga. 744 s. [in Russian]

10. Pahlova S. (2012). *Jevropejski tendencii v kulturnij polityci Ukrainy.* [European trends in cultural policy of Ukraine] Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_5_10 (accsess: 26.02.21).

11. Rudakevych O. (2012). Jevropejska politychna kultura: sproba konceptualnogo osmyslennja. [European political culture: an attempt at conceptual understanding] *Koordynaty upravlinnja.* Vyp. 2. S. 92–99. URL: pace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25021/1/111JeVROPEJSKA%20POLITYChNA%20KULTURA.pdf (accsess: 9.02.21).

12. Smit E. (2009). Kulturni osnovy nacij. Ijerarhija, zapovit i respublika [Cultural foundations of nations. Hierarchy, testament and republic]. Kyiv : Tempora, 2009. 312 s. [in Ukrainian]

13. Strezhneva M. (2002) Politicheskaja kultura v razlichnyh interpretacijah: analiz specialnogo ponjatija. [Political culture in different interpretations: analysis of a special concept] *Obshhestvennye nauki i sovremennost*. № 5. S. 141–155. [in Russian]

14. Tokvil A. (1992) Demokratija v Amerike [Democracy in America] M. : Progress. 554 s. [in Russian]

15. Bruce, J.R., 2013. Uniting theories of morality, religion, and social interaction: Grid-group cultural theory, the “Big Three” ethics, and moral foundations theory. Psychology & Society, 5 (1): 37–50.

16. Hirschman, Elizabeth C., Morris B. Holbrook. 1982. Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. Journal of Marketing, 46 (3): 92–101. URL: https://criticalmanagement.uniud.it/fileadmin/user_upload/Hirschman__Holbrook_1982.pdf.

17. Schwartz S.H. Les valeurs de base de la personne: Théorie, Mesures et Applications [Basic Personal Values: Theory, Measurement and Application]. Revue Fran çaise de Sociologie. 2006. Vol. 47. P. 929–968. URL: https://www.cairn.info/revue-francaise-de-sociologie-1-2006-4-page-929.htm.

18. Thompson M., Ellis R., Wildavsly O. Cultural Theory. Boulder, 1990.

Possibilities for the development of Ukraine's political culture on the way to the EU

Sakun Aita Valdurovna

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy,
Political Science and Ukrainian Studies
Kyiv National University
of Technology and Design
Nemyrovycha-Danchenko str., 2,
Kyiv, Ukraine

Kadlubovich Tetiana Ivanivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Philosophy, Political Science
and Ukrainian Studies
Kyiv National University
of Technology and Design
Nemyrovycha-Danchenko str., 2,
Kyiv, Ukraine

Chernyak Daryna Serhiivna

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Philosophy, Political Science
and Ukrainian Studies
Kyiv National University
of Technology and Design
Nemyrovycha-Danchenko str., 2,
Kyiv, Ukraine

The article outlines the possibilities for the development of Ukraine's political culture on the way to the European Union. The article states that integration with the EU is a priority for Ukrainian society and requires reforming all spheres of life, rethinking the effectiveness of state building, improving the functioning of the political system, creating prospects for political culture, in order to align it with the values of European political culture that is based on freedom and democracy values, which requires rethinking of the system of relations between government and the citizen, society and the state. This is what determines the relevance of this study. The article analyzes the views of modern scholars on political culture as a universal social phenomenon, concludes that the basis of political culture are personal values, and based on the study of student youth value orientations outlines the main trends in values, which became the basis for formulating possibilities for political culture in the way to the EU. The article states that the principles of individualism, egalitarianism, hierarchy, fatalism or autonomy can shape certain "lifestyles" and principles of political culture. The research is based on the use of general scientific methods, structural and systemic approaches to the consideration of political culture, elements of sociological and psychological research of value orientations are used. As a result of the study, it was concluded that the development of Ukraine's political culture on the way to the EU should be based, first of all, on a conscious and reasonable assessment of the political realities of each member of society. It is noted that Ukrainian youth share common values with the European Union, which indicates the presence of a new political culture features. But the task is to accelerate the introduction of European values and standards in all spheres of public life, to form a sense of responsibility for political action, to reform political institutions and relations with the authorities. Possibilities for the development of Ukrainian society political culture are the further implementation of political values of democracy, humanism, justice and freedom in reality, the displacement of anti-values, political nihilism and voluntarism, corruption, unconstitutionality, illicit enrichment, absenteeism, populism, etc. The political culture of Ukrainian pro-European society must operate on the principles of integrity, dignity; apply the principles of consensus and pluralism of opinion in search of answers to external and internal challenges of today.

Key words: *political culture, values, European integration.*

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Котик Юрій Васильович
Анісов Артур Олександрович

Місце НАТО в зовнішньополітичній стратегії України

УДК 327(1-622НАТО)(477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.15

Котик Юрій Васильович
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна

Анісов Артур Олександрович
студент бакалаврату факультету історії
та міжнародних відносин
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна

Проявом розвитку сучасного політичного світу є наявність багатовекторності впливів на стан міжнародних відносин. Вони представлені широким спектром сучасних загроз, які значною мірою сприяли трансформуванню основних складових частин міжнародної колективної безпеки. З огляду на зазначені політикоформуючі фактори актуальність теми обумовлюється двома аспектами, а саме академічним та прикладним. Академічний аспект зумовлений еволюційним процесом безпекового середовища, появою нових загроз та необхідністю їм протидіяти в умовах, коли НАТО виступає стрижнем у ньому. Прикладний аспект є значно важливішим, особливо для України, з огляду на відбиток сучасних загроз на територіальній цілісності держави та необхідність усвідомлення основних засад і принципів діяльності міжнародних безпекових структурних одиниць, курс до інтеграції з якими встановлено на конституційному рівні.

Метою дослідження є аналіз особливостей бачення НАТО своєї ролі, значення та цілей діяльності з огляду на нові чинники впливу на функціонування міжнародної колективної безпеки наприкінці XX – початку XXI століття у контексті трансформації зовнішньополітичного курсу України в умовах зростаючої зовнішньої та, як наслідок, впливу внутрішньої загрози безпеці держави.

У ході дослідження було застосовано такі методи, як системний підхід, дедуктивний та індуктивний підходи, метод контент-аналізу, а також принцип історизму.

У результаті дослідження було окреслено чітке коло новітніх загроз для сучасної міжнародної системи безпеки, що є значними викликами для ефективності її функціонування. Окреслено засади діяльності Організації Північноатлантичного договору, що визначаються цінностями й сутністю власної доктрини та обставинами історичного розвитку, а також чинники, що зумовили перегляд та зміну зовнішньополітичної стратегії України щодо зближення з НАТО. Здійснено огляд потенційних позитивних та негативних факторів впливу інтеграційних процесів на подальший політичний та безпековий розвиток України з урахуванням наслідків від можливостей отримання привілеїв та обов'язків членства в міжнародній організації з питань колективної безпеки.

Ключові слова: *глобалізація, нові загрози, міжнародна система безпеки, трансформація, НАТО, зовнішньополітична стратегія, зовнішня політика України.*

Вступ. Взаємодія суб'єктів міжнародних відносин у сфері безпеки окремих акторів завжди мала надзвичайно велике значення та посідала вагоме місце у порядку денному керівників держав. З поступовими перетвореннями локальна безпека набувала регіонального характеру, наслідком чого стало утворення альянсів. Згодом процес формування безпеки як суспільно-політичного явища набув світового рівня та значення, що підштовхнуло до формування міжнародної системи безпеки.

Кардинальні зміни у зовнішньополітичному курсі держав, викликані великою кількістю різноманітних обставин на міжнародній арені, – це звичайне явище сучасного світу. Міжнародна система безпеки в умовах турбулентного розвитку перебуває у процесі постійних змін, тому безпекові організації, створені цією системою, з плином часу потрапляють у нове середовище, що вимагає від них змін у завданнях та меті діяльності.

Сучасному розвитку міжнародних відносин, а саме після завершення «холодної війни», притаманна низка новітніх викликів та загроз, що привели до істотних змін на міжнародній арені, а це вимагає кардинальних змін у міжнародній системі безпеки загалом та зовнішньополітичній стратегії України зокрема.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз концепцій визначення Організацією Північноатлантичного договору власного бачення у міжнародній системі безпеки, окреслення своїх цілей та завдань на міжнародній арені з урахуванням нових тенденцій та факторів, що впливають на трансформаційні процеси наприкінці XX – початку XXI століття, їх місце та роль для України у контексті її інтеграційного розвитку та сучасних зовнішньополітичних стратегій.

Відповідно до зазначеної мети виникає необхідність вирішення таких завдань:

− визначення та класифікація новітніх загроз;

− окреслення змін у міжнародній системі безпеки;

− визначення місії НАТО за її власним поданням;

− характеристика чинників змін зовнішньополітичного курсу України.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань було застосовано системний підхід задля виділення досліджуваного явища в контексті його тісного взаємозв'язку з умовами розвитку та середовищем існування, дедуктивний та індуктивний підходи, метод контент-аналізу та принцип історизму щодо осмислення явищ з урахуванням їх логічної хронологічної еволюції.

Результати. В епоху трансформації та глобалізації зміни найрізноманітнішого характеру спостерігаються у багатьох сферах. Вони стосуються усіх акторів міжнародних відносин, однак для окремих гравців набувають надважливого значення. Достатньо новим суспільно-політичним явищем у новітній історії людства виступають міжнародні організації, що охоплюють велику кількість держав. Кожне об'єднання утворене відповідно до наявного проблемного кола на порядку денному, тому в разі зміни глобальних тенденцій та загальної проблематики схильне до переосмислення шляхів досягнення поставлених цілей.

Для деталізації наведених явищ доцільно зосередитися на тенденціях конкретної держави – України. До середини 1991 року вона перебувала у складі СРСР, де панувала неподільна влада КПРС. Після здобуття незалежності держава стала вільною у виборі форми устрою, правління, конституційних норм, засад і принципів свого існування. Кардинальні суспільно-політичні та економічні зміни в України були притаманні всім державам, що утворились після розпаду Радянської імперії, коли підконтрольні території виходили з-під центрального управління та самостійно визначали вектор свого подальшого розвитку. Цікавим є те, який саме зовнішньополітичний шлях вибрала Україна після руйнації СРСР, на яких засадах ґрунтуються її сучасні зовнішньополітичні стратегії, а головне, що зумовило наведені зміни.

З моменту набуття незалежності Україна підкреслювала свої миролюбні погляди та наміри поступальними кроками. Було оголошено про позаблоковий статус України, що мало на меті забезпечення мирного рівноправного співіснування у колі інших держав, а без'ядерний статус, отриманий у результаті підписання Будапештського меморандуму [1], підкреслював вихід української держави з поля міжнародного протистояння.

Зміни зовнішньополітичного курсу України мають тривале підґрунтя. Протягом усього часу незалежності вона тяжіла до європейського співтовариства, проте за вагомих негативних чинників не було суттєвого сприяння таким тенденціям. Після Революції Гідності значна кількість громадян України прихильно поставилась до підписання Угоди про асоціацію з ЄС [2]. Настрої потенційного вступу до НАТО серед українців були також виражені, однак не стали визначальними. Проте з 2014 року російська агресія стала каталізатором для кардинальних змін суспільно-політичної думки в Україні, що втілилось у перезавантаження механізмів трансформації зовнішньої політики, послугувало подальшій відмові від нейтралітету, а у 2019 році набуттю чинності змін до Конституції про курс України на членство у НАТО і ЄС [3].

Ситуацію України можна розглядати в глобальному контексті. Російська агресія включає ведення гібридної та інформаційної війн, а також застосування тероризму [4]. Усі ці явища є складовими частинами сучасних світових загроз та викликів міжнародній системі безпеки [5, с. 6–7], тому сьогодні кожен локальний конфлікт є невіддільним від загальних глобальних тенденцій. Саме тому для глибокого усвідомлення наведених явищ варто розглянути детальніше нові загрози та зміни в міжнародній системі безпеки.

В історії суспільства від самого початку існування державних утворень велике значення мала безпека того чи іншого суб'єкта. Якщо виразити цю потребу через призму сучасності та актуалізацію відомих сьогодні понять, то результатом буде окреслення сутності проблеми як захист суверенітету шляхом позбавлення інших акторів можливості втручання у внутрішню політику держави. У такий спосіб, відповідно до епохи, можна чітко окреслити конкретні явища, що розцінюватимуться як безпосередня чи опосередкована загроза безпеці в середовищі перебування. Наслідком цього процесу є формування уявлення про те, чого необхідно побоюватися та чому протидіяти, вдаючись до превентивних заходів запобігання небажаних результатів.

Для повноцінного функціонування держави, проведення зовнішньополітичного курсу, що цілком би відповідав її потребам, а також сприяв внутрішній стабільності, задля забезпечення безпеки та добробуту власних громадян необхідно чітко усвідомлювати, які ризики нині існують як на регіональному, так і на світовому рівнях. Такі визначальні та політикоформуючі чинники не є постійними. З плином часу та ходом змін, що постійно відбуваються на міжнародній арені, загрози трансформуються, а окремі частково або повністю можуть бути заміщені новими. Наприклад, ще за часів «холодної війни» основною небезпекою виступав ризик переходу до безпосередньо бойових дій, а провідним засобом стримування конфліктуючих сторін виступало потенційно можливе застосування наявної ядерної зброї. Натомість зараз, в умовах глобалізації, на перший план вийшли нові небезпечні явища, такі як тероризм та інформаційна війна [5, с. 6–7]. Це означає, що чинники, домінантні у попередній системі, трансформувались у нові або поєднались із ними, що свідчить про масштабні наслідки змін у структурі міжнародних відносин на етапі перехідного шляху до мультиполярного та дещо уніфікованого світу.

Сьогодні тероризм посідає чи не перше місце у списку побоювань світової спільноти. Це набуло світового значення з початком XXI століття [6, с. 19]. До найбільш відомих та небезпечних терористичних угрупувань відносять єгипетські («Ал-Гамаат ал-ісламія», «Ал-Джидах»), алжирські («Фронт ісламського порятунку»), пакистанські («Джамаат ал-фукра», «Харакат ал-ансар»), палестинські («ХАМАС», «Ісламський джидах»), ліванські («Хизбалла»), міжнародні («Аль-Каіда», «Світовий фронт джихада»), що утворюють глобальну терористичну мережу, створену у 2011 році [7, с. 114]. Основною значущою проблемою діяльності цих організацій є спонтанність та відсутність систематичності в ударах, завданих ними. Отже, дуже складно спрогнозувати точний час та місце нападу, відповідно, попередити виникнення самого інциденту. З огляду на це побороти тероризм не вдається жодному військово-політичному блоку, у тому числі НАТО з наддержавою США у своїх рядах. Переломним моментом у підході до усвідомлення явища тероризму як світової загрози є 11 вересня 2001 року, коли на території Сполучених Штатів сталася відома трагедія з двома офісними «будівлями-близнюками». Сам факт того, що в такій країні з найпотужнішими збройними силами та передовою розвідкою, як США, не вдалося запобігти терористичному акту такого масштабу, змусив увесь світ переосмислити проблему тероризму, означивши її як глобальну.

Двома наступними взаємопов'язаними факторами загрози сьогодення виступають гібридні та інформаційні війни. Перша за своєю природою не існує без останньої, тоді як виключно інформаційна війна має бути як самостійна одиниця. Для кращого розуміння цих двох понять звернемося до їх дефініцій. Американський підполковник Даніель Ласіка описує гібридну війну як злиття різних методів і теорій війни шляхом її ведення на різних рівнях та в різних сферах, поєднуючи багатьох дійових осіб, розкиданих у часі та просторі для досягнення основної воєнної мети [8, с. 3]. Повністю явище гібридної війни варто розуміти як сукупність класичних воєнних заходів разом із застосуванням інформаційної зброї та проявами тероризму.

Інформаційна війна, за поданням таких профільних фахівців, як С.Г. Кара-Мурза [9], Г.Г. Почепцов [10], ототожнюється з поняттям психологічної війни, іноді застосовується навіть таке інтегроване поняття, як «інформаційно-психологічна війна». У такому контексті це явище подається як «сукупність форм, методів та засобів впливу на людей задля зміни їх психологічних характеристик, а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості загалом у бажаному напрямі» [11, с. 96]. У рамках того ж дефініціювання інформаційні війни також піддають класифікації, поділяючи на конструктивні та деструктивні. Перший різновид спрямований на посилення різних складових частин суспільства, зокрема політичної, психологічної, ідеологічної. Другий вживається для створення дестабілізованої ситуації за подальшої підтримки окремих центрів цієї дестабілізації [11, с. 96]. При цьому якщо конструктивізм в інформаційній боротьбі може виступати просто інструментом політичного впливу провладних структур, то деструктивний вияв цього явища виступає невід'ємним елементом будь-якої гібридної війни, що робить його ще більш загрозливим як для окремих держав, так і для міжнародної безпеки загалом.

Обидва вищезазначені явища можуть значною мірою впливати на безпосередньо міжнародні відносини не менше, ніж тероризм. У середовищі з високим проникненням інформаційних інструментів ворожого суб'єкта вкрай важким для реципієнтів інформації в особі пересічних громадян є отримання достеменно перевіреної інформації та реальних фактів. Це майже неможливо зробити в умовах, коли більшість медіаресурсів на тій території також контролюються іншою стороною, що явно не є зацікавленою в доставці якісних матеріалів.

Останньою складовою частиною переліку новітніх загроз є концепція потенційної небезпеки у кіберпросторі, що була сформована як така у 2013 році за поданням Європарламенту. Відтоді Європейська комісія офіційно запровадила підхід, що поширює на кіберпростір наявні закони, прирівнюючи його до повітря, суші, моря та космосу [12, с. 36]. Саме тому завдання розбудови системи міжнародного захисту у кіберпросторі постає серйозним викликом для міжнародної спільноти і впливає на подальший хід розвитку міжнародних відносин. Створення інфраструктури кібербезпеки є надто масштабним процесом, оскільки варіативність заподіяної шкоди цифровим шляхом є широкою а ціна – високою. Це може бути як просто кібератака без використання фізичної сили, так і застосування гібридних технологій із залученням безпілотників у місця бойових дій [12, с. 11].

Враховуючи наведені загрози, вважаємо доцільним окреслення поля діяльності Організації Північноатлантичного договору. Цей міжурядовий військовий альянс станом на березень 2021 року складається з 30 країн, до складу яких входить більшість країн Європи, а також США, Туреччина та Канада.

За даними офіційного веб-сайту НАТО, мета організації полягає в гарантуванні свободи та безпеки своїх членів політичними та військовими засобами. До політичних належать пропагування демократичних цінностей та надання можливості членам консультуватися й співпрацювати з питань оборони та безпеки, щоб вирішувати проблеми, вибудовувати довіру й, зрештою, запобігати

конфліктів. У рамках військових засобів НАТО прагне мирного вирішення суперечок. Якщо дипломатичні зусилля зазнають невдач, організація має повноваження проводити військові операції з управління кризовими ситуаціями. Вони здійснюються відповідно до пункту колективного захисту установчого договору НАТО, а саме статті 5 Вашингтонського договору, або за мандатом ООН окремо чи у співпраці з іншими країнами та міжнародними організаціями [13].

Відносини між північноамериканськими та європейськими членами Альянсу виступають основою НАТО [14]. На всіх етапах існування та розвитку організації справжніми світовими осередками демократії виступали Сполучені Штати та країни Європи, тому для досягнення їхньої спільної цілі у вигляді поширення ідеї демократичного устрою вкрай важливо було зберегти насамперед рівновагу всередині блоку на навчитися координувати роботу організації, попри можливі політичні розбіжності.

Хоча в документах Альянсу діяльність передбачає застосування двох засобів із моменту заснування, однак з огляду на наявну тоді тотальну конфронтацію більшою мірою переважав військовий характер організації. Після офіційного закінчення «холодної війни» організація змогла спрямувати свою політику на досягнення статутного балансу шляхом комбінування військових та дипломатичних аспектів у ході свого функціонування. Так, у 1991 році НАТО було налагоджено зв'язок із колишніми членами Варшавського договору (комуністичного військово-політичного альянсу, створеного Радянським Союзом у 1955 році на противагу НАТО). У 1999 році вже колишні учасники Варшавського договору (Угорщина, Польща та Чехія) стали обмеженими партнерами НАТО як члени Ради «Росія – НАТО». Ще сім країн (Естонія, Латвія, Литва, Словенія, Болгарія, Румунія та Словаччина) офіційно прийняті до складу НАТО у квітні 2004 року [14].

З часом свого існування Альянс посилився і зміцнив зв'язки між своїми членами, постійно посилюючи до цього їхній інтерес. Сам же договір виступив моделлю для інших колективних угод із питань безпеки.

Водночас діяльність НАТО вже не обмежується лише Європою. З 1990–1991 років Альянс поступово збільшував зв'язок з іншими країнами. Він допоміг ООН шляхом спрямування миротворчих сил та миротворчих операцій. Перша співпраця з ООН відбулася в Югославії у 1992 році. Після цього вона розпочала миротворчу діяльність поза Європою, спрямовуючи війська до Іраку, Афганістану, Судану, Косово та інших держав [15].

Згодом НАТО довелося вдатися до розширення своєї ролі для війни з тероризмом на міжнародному рівні після теракту 11 вересня 2001 року на світовий торговий центр, що розцінювався як напад на США [15].

В офіційних ресурсах Альянсу відверто не вказується спрямованість на боротьбу з конкретними загрозами сьогодення. У статуті організації увага привертається до максимально мирного вирішення будь-яких проблем за наявної можливості (стаття 1) та необхідності постійного консультування членів за потенційного виникнення загрози їх територіальній чи політичній безпеці (стаття 4) [16], хоча в розділі тем офіційного веб-сайту НАТО розташована інформативна онлайн-сторінка, присвячена протидії тероризму [17]. Це є відповіддю Альянсу на сучасні виклики безпеці та визначення завдання для збереження сучасної системи міжнародної безпеки.

Варто відзначити, що для України тематика напрямів діяльності НАТО є актуальною, адже в ході гібридної війни наша держава зіткнулася з більшістю наведених загроз, що виступає ключовим фактором у прагненні України до членства в організації. Попри офіційний курс держави, сьогодні тривають широкі дискусії в українському суспільстві щодо доцільності членства в НАТО з огляду на переваги та недоліки кроку.

Одним з найвагоміших аргументів на користь членства є підвищення міжнародного авторитету України, а також зниження ризику нападу на неї завдяки можливості отримати гарантії, які надаються учасникам безпекової організації. Входження до Альянсу передбачає також уніфікацію військових стандартів та забезпечить виведення Збройних сил України на рівень євроатлантичного зразка. До контраргументів, пов'язаних зі вступом України до НАТО, належать збільшення витрат на оборонний бюджет, обов'язок участі в інших конфліктах у разі нападу на іншу державу-члена організації та загострення політичних відносин як з Російською Федерацією, так і з іншими потенційно прихильними РФ державами [18]. Проте трансформація НАТО й процеси переосмислення зовнішньополітичного курсу України її громадянами за роки незалежності допомагають знайти сторонам спільні інтереси й налагоджувати тісну співпрацю.

Таким чином, усі гравці на міжнародній арені, як організації, так і держави, здатні змінюватись під впливом певних обставин. Для України таким рушійним фактором стало застосування новітніх методів ведення боротьби на її території. До таких загроз сьогодення належать тероризм, інформаційні та гібридні війни, а також ризики, пов'язані з можливістю завдати шкоди тому чи іншому суб'єкту дистанційно, у кіберпросторі, що, безумовно, вимагає від світової спільноти шукати нові шляхи протидії. Для цього світова спільнота вдається до різних заходів, спрямованих на подолання подібних чинників. Визначальною постає

роль компетентних організацій, створених у рамках співпраці міжнародних акторів та делегованих на вирішення відповідних питань. Трансформація безпекової ролі Північноатлантичного альянсу, російська агресія, розвиток міжнародної спільноти в умовах глобалізації та багатополюсності впливають на зміни зовнішньополітичного курсу України на користь вступу до рядів НАТО.

Висновки. За своєю природою міжнародні відносини постають структурою, яка з огляду на особливості свого розвитку перебуває в процесі безперервної трансформації. Суб'єкти таких відносин постійно прагнуть реалізувати свої амбіції, вдаючись до різних методів залежно від стану розвитку технологій відповідної епохи. З виникненням нових технологічних рішень стрімкого розвитку набуває і їх застосування у військовій сфері, що приводить до появи нових, раніше невідомих загроз більш руйнівного характеру. Сьогодні такими небезпечними новітніми явищами постають тероризм, гібридні та інформаційні війни, а також загроза на кібернетичному просторі.

Міжнародний порядок може провокувати трансформацію вже наявних відносин з огляду на зміни структури взаємозв'язків між його суб'єктами, тоді як наслідки таких змін змушують наявних акторів постійно переглядати свій підхід до реалізації власної політики, тому НАТО в умовах сучасного різноманіття новітнього виду загроз як безпекова організація намагається вживати заходів щодо упередження та врегулювання їх наслідків, використовуючи різні важелі вплив.

У зв'язку з подіями останніх років Україна знаходиться в епіцентрі новітнього гібридного протистояння, що робить цю проблематику особливо актуальною для нашої країни. Відбиток цих обставин зумовлює спільність цілей України і НАТО, що виступило одним із вирішальних факторів у зовнішньополітичних та стратегічних перетвореннях України. Широкі публічні дискусії щодо інтеграційних процесів та їх наслідків для України з урахуванням тенденцій позитивного та негативного характеру набули конструктивності та поглибленого змісту. Водночас євроатлантичний курс України, закріплений на конституційному рівні, підтверджує серйозність зовнішньополітичних намірів України та засади бачення її участі й розвитку в організації міжнародної колективної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року / *Законодавство України*. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 01.03.2021).
2. Карабань С., Якунов Є. Революція Гідності. Згадаємо головне. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2122489-revolucia-gidnosti-zgadajmo-golovne.html (дата звернення: 01.03.2021).
3. Зміни до Конституції про курс України на ЄС і НАТО набули чинності. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2644931-zmini-do-konstitucii-pro-kurs-na-es-i-nato-nabuli-cinnosti.html (дата звернення: 01.03.2021).
4. Божко В. Особливості та уроки «гібридної війни» Росії проти України. / Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 2020. URL: https://bintel.org.ua/nukma/gibridnaja_vojna (дата звернення: 01.03.2021).
5. Парахонський Б., Яворська Г., Резнікова О. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України : аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень, 2013.
6. Пилипенко О. Сучасні проблеми міжнародної безпеки. *Actual Problems of International Relations*. 2016. № 1.123. С. 16–23.
7. Добаев И., Добаев А. «Новый терроризм»: глобализация и социально-экономическое расслоение. *Мировая экономика и международные отношения*. 2009. № 5. С. 114–120.
8. Mair J. Packham C. NATO needs to address China's rise, says Stoltenberg. Reuters. URL: https://www.reuters.com/article/us-australia-nato/nato-needs-to-address-chinas-rise-says-stoltenberg-idUSKCN1UX0YX (дата звернення: 01.03.2021).
9. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Москва : ЭКСМО, 2007. 867 с.
10. Почепцов, Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований. Москва ; Киев : Рефл-бук ; Ваклер, 2000. 576 с.
11. Курбан О. Теорія інформаційної війни: базові основи, методологія та понятійний апарат. *ScienceRise*. 2015. № 11 (1). С. 95–100.
12. United Nations Security Council Resolution 1510. October 13, 2003. NATO. URL: https://www.nato.int/isaf/topics/mandate/unscr/resolution_1510.pdf (дата звернення: 01.03.2021).
13. Who is NATO? *NATO's official Website*. URL: https://www.nato.int/nato-welcome/index.html (дата звернення: 01.03.2021).
14. Role of North Atlantic Treaty Organization. *LawTeacher*. 2013. URL: https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/role-of-north-atlantic-treaty-organization-international-law-essay.php (дата звернення: 01.03.2021).
15. Operations and missions: past and present. *NATO's official Website*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52060.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 01.03.2021).
16. Official text: The North Atlantic Treaty, Washington D.C. 4 April 1949. *NATO's official website*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm (дата звернення: 01.03.2021).
17. Countering Terrorism. Topics. *NATO's official website*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm (дата звернення: 01.03.2021).
18. Палій О. Вступ до НАТО: 20 проти 6 на користь України. *Українська правда*. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2006/05/29/3111403 (дата звернення: 01.03.2021).

REFERENCES:

1. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi vid 05.12.1994 [Memorandum on Security Guarantees in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of December 5, 1994]. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (Last accessed: 01.03.2021).

2. Karaban S., Yakunov Ye. Revoliutsiia Hidnosti. Zghadaiemo holovne [Revolution of Dignity. Let's remember the main things]. Ukrinform [in Ukrainian]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2122489-revolucia-gidnosti-zgadajmo-golovne.html (Last accessed: 01.03.2021).

3. Zminy do Konstytutsii pro kurs Ukrainy na YeS i NATO nabuly chynnosti [Amendments to the Constitution on Ukraine's course towards the EU and NATO have entered into force]. *Ukrinform* [in Ukrainian]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2644931-zmini-do-konstitucii-pro-kurs-na-es-i-nato-nabuli-cinnosti.html (Last accessed: 01.03.2021).

4. Bozhko V. Osoblyvosti ta uroky "hibrydnoi viiny" Rosii proty Ukrainy [Features and lessons of Russia's "hybrid war" against Ukraine]. Nezalezhnyi analitychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzhen Borysfen Intel, 2020 [in Ukrainian]. URL: https://bintel.org.ua/nukma/gibridnaja_vojna/ (Last accessed: 01.03.2021).

5. Parakhonskyi B., Yavorska H., Reznikova O. Mizhnarodne bezpekove seredovyshche: vyklyky ta zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy: analitychna dopovid [International security environment: challenges and threats to the national security of Ukraine: analytical report]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2013 [in Ukrainian].

6. Pylypenko O. Suchasni problemy mizhnarodnoi bezpeky [Modern problems of international security]. *Actual Problems of International Relations,* 1.123, 2016, p. 16–23 [in Ukrainian].

7. Dobaev Y., Dobaev A. "Novyi terrorizm": globalizatsyia i sotsyalno-ekonomicheskoe rassloenie ["New terrorism": globalization and socio-economic stratification]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya,* 5, 2009, p. 114–120 [in Russian].

8. Mair J. Packham C. NATO needs to address China's rise, says Stoltenberg. Reuters. URL: https://www.reuters.com/article/us-australia-nato/nato-needs-to-address-chinas-rise-says-stoltenberg-idUSKCN1UX0YX (Last accessed: 01.03.2021).

9. Kara-Murza S. Manypuliatsyia soznaniem [Consciousness manipulation]. S. Kara-Murza. M. : EKSMO, 2007. 867 p. [in Russian].

10. Pocheptsov H. Informatsyonnye voiny. Osnovy voenno-kommunikativnykh issledovanyi [Information wars. Fundamentals of Military Communication Studies]. H. Pocheptsov. Moskva, Kyev: "Refl-buk" – "Vakler", 2000. 576 p. [in Russian].

11. Kurban O. Teoriia informatsiinoi viiny: bazovi osnovy, metodolohiia ta poniatiinyi aparat [The theory of information warfare: basic principles, methodology and conceptual apparatus]. *Naukovyi zhurnal "ScienceRise",* 2015, № 11 (1), p. 95–100 [in Ukrainian].

12. United Nations Security Council Resolution 1510. October 13, 2003. NATO. URL: https://www.nato.int/isaf/topics/mandate/unscr/resolution_1510.pdf (Last accessed: 01.03.2021).

13. Who is NATO? *NATO's official Website.* URL: https://www.nato.int/nato-welcome/index.html (Last accessed: 01.03.2021).

14. Role of North Atlantic Treaty Organization. LawTeacher, 2013. URL: https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/role-of-north-atlantic-treaty-organization-international-law-essay.php (Last accessed: 01.03.2021).

15. Operations and missions: past and present. NATO's official Website. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52060.htm?selectedLocale=en (Last accessed: 01.03.2021).

16. Official text: The North Atlantic Treaty, Washington D.C. 4 April 1949. *NATO's official website.* URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm (Last accessed: 01.03.2021).

17. Countering Terrorism. Topics. *NATO's official website.* URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm (Last accessed: 01.03.2021).

18. Palii O. Vstup do NATO: 20 proty 6 na koryst Ukrainy [Accession to NATO: 20 against 6 in favor of Ukraine]. *Ukrainska pravda* [in Ukrainian]. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2006/05/29/3111403 (Last accessed: 01.03.2021).

NATO's place in Ukraine's foreign policy strategy

Kotyk Yurii Vasylovych

Ph.D. in Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of International Relations
and Foreign Policy
Vasyl Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine

Anisov Artur Oleksandrovych

Bachelor Degree Student at the Faculty
of History and International Relations
Vasyl Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine

Nowadays, there are a lot of aspects that can in one way or another affect the process of international relations. Such factors include modern threats, which have greatly contributed to the transformation of the main components of international collective security. Given these policy-making factors, the relevance of the topic is determined by two aspects – academic and applied. The first is due to the constant evolution of the security environment, the emergence of new threats and the need to counter them, while NATO is at the heart of this system. The applied aspect, in turn, is very important directly for Ukraine, given the impact of current threats to the territorial integrity of the state, and because there is a need to understand the basic principles and principles of structural units, as the course of integration with such is set at the constitutional level.

The aim of the study is to analyze the peculiarities of NATO's vision of its importance and purpose, taking into account new factors influencing the functioning of international collective security in the late XX – early XXI century, given the transformation of Ukraine's external vector in the context of its current foreign policy strategies.

In the course of the research such methods as system approach, deductive and inductive approaches, method of content analysis, as well as the principle of historicism were used.

The study outlined a clear range of emerging threats to the modern international security system, which are significant challenges to the effectiveness of its work and existence. The functional principles of the North Atlantic Treaty Organization in accordance with the values of its own doctrine and the circumstances of historical development, as well as the factors that led to the revision and change of Ukraine's foreign policy orientation are determined. A review of potential positive and negative factors of the impact of integration processes on the further political and security development of Ukraine, taking into account the consequences of the possibility of obtaining the privileges and responsibilities of membership in an international organization on collective security is taken.

Key words: *globalization, new threats, international security system, transformation, NATO, foreign policy strategy, foreign policy of Ukraine.*

Луцишин Галина Іванівна
Корнат Леся Ярославівна

Особливості співпраці України та Литовської Республіки у сфері національної безпеки та оборони у період 2000–2021 рр.

УДК 327:341.24
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.16

Луцишин Галина Іванівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Корнат Леся Ярославівна
кандидат наук з державного управління,
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю зміцнення взаємин України та Литви в контексті гарантії безпеки європейського простору, Балтійського та Чорноморського регіонів зокрема, використання досвіду Литовської Республіки щодо членства в НАТО та ЄС, а також досвіду України у протистоянні військовій агресії Російської Федерації. У статті розглянуто особливості співпраці України та Литовської Республіки впродовж 2000–2021 рр. у військовій сфері. Здійснено аналіз трансформації військового співробітництва між цими країнами в умовах агресії Російської Федерації щодо України, окупації частини Луганської та Донецької областей та Криму, а також в умовах гібридної війни, спільних безпекових викликів та загроз із боку РФ. Досліджено нормативно-правову базу цих взаємин. Здійснено аналіз основних напрямів військового партнерства задля протидії російській агресії щодо України та загрози безпеці країн Балтії, зокрема створення військового формування «ЛИТПОЛУКРБРИГ». Метою дослідження є комплексний аналіз співпраці України та Литви у військовій сфері для підвищення безпеки європейського простору та узгодження дій щодо подолання спільних проблем у цій сфері. У роботі застосовано такі методи дослідження, як історичний, системний, структурно-функціональний. Зроблено висновок про важливість співробітництва України та Литви у військовій сфері як одного з інструментів підвищення обороноздатності та забезпечення територіальної цілісності, протистояння військовій агресії. Співпраця з безпеки та оборони між нашими країнами відкриває перед Україною перспективу тісної співпраці з країною НАТО без членства в Альянсі. З іншого боку, досвід українських військових, отриманий в умовах російсько-української війни, є важливим з огляду на агресивну та непередбачувану політику Росії щодо балтійських та скандинавських країн. Партнерські відносини між нашими країнами у досліджуваний нами період 2000–2021 рр. є взаємокорисними, стійкими, а також постійно розвиваються. Співробітництво з країнами – членами НАТО сприяє вдосконаленню системи національної безпеки, модернізації та реформуванню Збройних сил України.

Ключові слова: *національна безпека, регіональна безпека, співпраця у військовій сфері, співпраця України та Литовської Республіки, НАТО.*

Вступ. Взаємини України та Литви мають тривалу історію та набули цілком іншого змісту у 1991 р. з відновленням національних держав після розпаду Радянського Союзу. Дипломатичні відносини між Україною та Литовською Республікою встановлено 12 грудня 1991 р. Важливу роль у розвитку співпраці України та Литви у XXI столітті відіграє співробітництво у військовій сфері, яке є важливим компонентом як національної безпеки, так і безпеки у європейському регіоні. Проте договір про військове співробітництво між державами, укладений лише у 2000 р. і поновлений у 2011 р., є комплексним документом та передбачає розвиток стратегічного партнерства у цій сфері. Новий крок цієї співпраці пов'язаний зі вступом Литовської Республіки у Європейський Союз та НАТО. Йдеться про співробітництво задля підвищення відповідності ЗСУ стандартам НАТО та їхньої здатності до кооперації з військовими силами країн – членів Альянсу, участь у спільних миротворчих операціях, надання різнопланової допомоги Україні в умовах агресії Російської Федерації.

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз особливостей співпраці України та Литви у сфері безпеки та оборони впродовж 2000–2021 рр. Відповідно до мети, завданнями є аналіз динаміки трансформації україно-литовської співпраці у сфері безпеки та оборони впродовж зазначеного періоду; дослідження нормативно-правової бази україно-литовського співробітництва у військовій сфері; аналіз основних напрямів співпраці у військовій сфері.

Методи дослідження. Для вирішення завдань використано комплекс загальнонаукових методів. Зокрема, були використані такі методи, як історичний (дослідження формування та динаміки розвитку військового співробітництва у зазначений період між країнами, формування договірно-правової бази); системний, що дав змогу дослідити співпрацю у військовій сфері як складну систему взаємопов'язаних послідовних дій, елемент міжнародної безпеки; структурно-функціональний (дослідження системи безпеки у європейському регіоні, встановлення взаємозв'язку між її складовими частинами та функціями).

Результати. Україно-литовське співробітництво у сфері безпеки та оборони є одним з інструментів підвищення обороноздатності України, забезпечення територіальної цілісності та сталого розвитку, протистояння військовій агресії. Співпраця з країнами – членами НАТО сприяє вдосконаленню системи національної безпеки, модернізації

та реформуванню збройних сил, що є вкрай важливим в умовах окупації частини території України та ведення бойових дій на Донбасі. Успіхи Литви у військовій сфері, модернізації та реформуванні збройних сил відповідно до стандартів НАТО, подібність геополітичного положення та схожі безпекові виклики й загрози дають можливість Україні певним чином використовувати досвід Литовської Республіки у сфері безпеки та оборони.

Як уже зазначалося, початок військової співпраці України з Литовською Республікою та іншими країнами Балтії було закладено одразу з відновленням незалежності після розпаду СРСР і встановленням дипломатичних відносин. Аналізуючи офіційно доступні матеріали, нормативні документи, відомості національних міністерств оборони та органів виконавчої влади, доступну статистичну інформацію, інтерв'ю уповноважених осіб, повідомлення ЗМІ, можемо умовно здійснити періодизацію цих взаємин у досліджуваний нами період залежно від їх інтенсивності.

1) Становлення україно-литовської співпраці у військовій сфері, зокрема підписання взаємних зобов'язань, укладення відповідних міжвідомчих угод, які безпосередньо стосувалися співпраці у військовій галузі (2000–2004 рр.).

2) Розвиток співпраці зі вступом Литви у НАТО, сприяння євроатлантичному руху України, зокрема, через надання консультацій з питань оборонного характеру, адаптації Збройних сил України до стандартів НАТО задля отримання членства в Альянсі, співробітництво у рамках діалогу України з НАТО, модернізацію українського оборонного й безпекового середовища (2004–2010 рр.).

3) Послаблення співпраці та усіх євроатлантичних програм (з обранням у лютому 2010 р. президентом України В. Януковича), коли Україна відклала своє рішення про вступ до НАТО. На невизначений термін було відкладено домовленість про створення міжнаціонального військового формування. Згортання чіткого євроінтеграційного курсу вплинуло на взаємини (2010–2014 рр.).

4) Активізація та поглиблення українсько-литовського співробітництва у військовій сфері, дотримання міжнародних стандартів безпеки у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, порушенням територіальної цілісності та суверенітету України; окупацією нею українських Криму та частин Донецької та Луганської областей і створенням на останніх підконтрольних їй ДНР/ЛНР. Створення спільного військового формування. Розширення напрямів співробітництва (2014–2021 рр.)

За інформацією Посольства України у Литовській Республіці, сьогодні співробітництво між Україною та Литовською Республікою регулюється понад 165 двосторонніми документами, серед яких 6 міждержавних, 32 міжурядові, 58 міжвідомчих угод, 2 документи про міжпарламентське співробітництво, а також понад 75 інших двосторонніх документів. Ключовими документами при цьому є Спільна заява Президента України і Президента Литовської Республіки (від 12 травня 2008 р.), у якій зафіксовано, що відносини між Україною та Литовською Республікою набули рівня стратегічного партнерства; Спільна декларація про розвиток стратегічного партнерства між Україною та Литовською Республікою на період 2020–2024 рр., підписана Главами двох Держав 27 листопада 2019 р.; Меморандум про взаєморозуміння стосовно співробітництва у галузі військової географії між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки; Декларація про наміри між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Литовської Республіки щодо співробітництва з кібербезпеки від 27 листопада 2019 р. [1].

У перші роки незалежності, формуючи власні збройні сили, Литва зіштовхнулася з проблемами у військовій сфері через відсутність чіткої правової і законодавчої бази, а також економічні виклики, що стояли перед збройними силами. Оборонна стратегія та військова доктрина Литовської Республіки викладена у «Конституційному акті про неприєднання Литовської Республіки до пострадянських Східних союзів» від 12 червня 1992 р., Законі Литовської Республіки про основи національної безпеки від 19 грудня 1996 р., договорі з Північноатлантичним Альянсом від 10 березня 2004 р., Стратегії національної безпеки від 26 січня 2017 р. тощо.

29 березня 2004 р. Литва стала повноправним членом НАТО. Серед основних ініціатив країни, пов'язаних з НАТО, названо підтримку політики відкритих дверей НАТО та прагнення України до членства в НАТО [12]. Співпраця з безпеки та оборони між нашими країнами відкриває перед Україною перспективу тісної співпраці з країною НАТО без членства в Альянсі. З іншого боку, досвід українських військових, отриманий в умовах російсько-української війни, є важливим з огляду на агресивну й непередбачувану політику Росії щодо балтійських та скандинавських країн.

Про незмінність курсу співробітництва та важливість партнерства з країнами – членами НАТО свідчить той факт, що 25 лютого 2021 р. Президент України Володимир Зеленський підписав указ про затвердження положення про річні національні програми під егідою Комісії «Україна – НАТО». Ця програма є системним документом, що розробляється щорічно й визначає реформи, які необхідно впровадити в Україні для досягнення критеріїв членства в НАТО, визначених Планом дій щодо членства в НАТО. У програмі головний акцент робиться на зусиллях держави, спрямованих на забезпечення прав і свобод, безпеки та добробуту людини як ключового суб'єкта національної

безпеки, а також рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Уряду доручено щорічно забезпечувати розроблення проєкту національної програми на відповідний рік; затвердження заходів щодо виконання річної національної програми та показників ефективності її виконання; координацію діяльності центральних органів виконавчої влади та інших державних органів з моніторингу та оцінювання результатів виконання Річної національної програми; регулярне інформування громадськості про хід та результати виконання річної національної програми [10]. Також повідомлялося, що Україна й НАТО за участю Литви у 2021 р. проведуть на українській території спільні командно-штабні навчання під назвою «Незламна стійкість».

Як було зазначено вище, основні засади партнерства України та Литви у сфері безпеки та оборони регламентуються Угодою між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва у сфері оборони, що поновлена 13 квітня 2011 р. (далі – Угода). Відповідно до цього стратегічного документа, міжнародне оборонне співробітництво є важливим елементом безпеки й стабільності в Євроатлантичному регіоні та передбачає співпрацю у різноманітних галузях безпеки та оборони, а саме у галузях демократичного контролю над збройними силами; освіти та навчання; командування; управління та зв'язку; міжнародних операцій з підтримання миру та проведення гуманітарних операцій; у питаннях, пов'язаних з формуванням та функціонуванням багатонаціональних підрозділів, та інших галузях, що належать до компетенції сторін і становлять спільний інтерес [8].

Також Угодою передбачено різноманітні форми співробітництва, зокрема проведення зустрічей експертів та обміну досвідом у погоджених галузях співробітництва; проведення консультацій, спільну участь у багатонаціональних проєктах та міжнародних операціях; підготовку військових фахівців у військових навчальних закладах та шляхом стажування; військові навчання цивільного персоналу та обмін інформацією. Отже, Угода є комплексним документом і спрямована на розвиток стратегічного партнерства між двома державами.

Український дослідник І. Туряниця зазначає, що Україна є однією з країн, військова співпраця з якою є пріоритетною для Литовської Республіки [6, с. 60–63]. Литва зацікавлена у використанні українських потужностей для підтримання в боєздатному стані наявних на озброєнні радянських зразків, а саме в ремонті й технічному обслуговуванні техніки та озброєння на українських підприємствах [7, с. 43]. У 2017 р. між українським державним концерном «Укроборонпром» та Литовською безпековою та оборонною промисловою асоціацією було підписано меморандум про співпрацю, який окреслює вектори партнерства [22, с. 90].

Одним з аспектів військового співробітництва між Україною і Литвою є також участь спільних військових формувань у миротворчих цілях. Зокрема, 13 березня 2007 р. підписано «Технічну угоду між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки щодо направлення миротворчого персоналу України для виконання завдань у складі литовської групи з реконструкції афганської провінції Гор, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан» (втратила чинність 14 листопада 2008 р.).

Успішний досвід співпраці у складі спільних формувань дав поштовх до розвитку подальшого співробітництва. 14 червня 2007 р. під час зустрічі міністрів оборони ЄС було ухвалено рішення щодо створення багатонаціонального підрозділу, а саме литовсько-польсько-українського миротворчого батальйону «ЛИТПОЛУКРБАТ». Восени 2008 р. сторони погодились, що типом підрозділу буде бригада. 16 листопада того ж року у Брюсселі уже підписали лист про наміри створення литовсько-польсько-української бригади («ЛІТПОЛУКРБРИГ») міністр охорони Литви Р. Юкнявічєнє, в. о. міністра оборони України В. Іваненко і заступник міністра оборони Польщі С. Коморовський [15]. Однак далі ситуація не розвивалась.

Агресія Росії щодо України змінила безпекову ситуацію в Європі, що вимагало об'єднання зусиль країн регіону та повернення до практик спільних військових формувань. Угоду про створення такого формування у 2015 р. підписали очільники урядів України, Литви й Польщі та ратифікувала Верховна Рада України.

24 липня 2015 р. у Львові було підписано Технічну угоду щодо детальних аспектів функціонування спільної військової частини та її командування, котра обумовлює детальні аспекти функціонування «ЛИТПОЛУКРБРИГ», а саме командування Бригади розміщується в м. Любліні, Республіка Польща. Підпорядковані підрозділи перебувають у пунктах постійної дислокації, у своїх країнах, залучаються до складу багатонаціональної військової частини відповідно до ухвалення рішення про застосування за призначенням бригади або будь-яких її елементів. Штатно до «ЛИТПОЛУКРБРИГ» входять міжнародний штаб, три лінійні батальйони (Батальйон «Уланів» Великої княжни Бірюте з литовської бригади «Залізний Вовк»; механізований батальйон Підгальських стрільців 19-ї механізованої бригади Війська Польського та десантно-штурмовий батальйон однієї з десантно-штурмових бригад ЗС України). Решта 14 юнітів – це підрозділи бойового та логістичного забезпечення. Кожна з країн делегує особовий склад, фінансові та матеріальні ресурси для забезпечення нормального функціонування спільної військової частини [5].

З 2018 р. особовий склад «ЛИТПОЛУКРБРИГ» взяв участь у 31-му міжнародному військовому навчанні [2]. Згідно з вимогами Міжнародної угоди, посади командира бригади, заступника командира бригади та начальника штабу бригади заміщуються військовослужбовцями Литви, Польщі та України на ротаційній основі кожні три роки. Нині командиром «ЛИТПОЛУКРБРИГ» призначено полковника Дмитра Братішка (Збройні сили України), заступником командира бригади – полковника Артураса Ясінскаса (Збройні сили Литви), а начальником штабу «ЛИТПОЛУКРБРИГ» призначено полковника Міхала Малишка (Збройні сили Польщі).

Завдання «ЛИТПОЛУКРБРИГ» полягає в тому, щоби бути в готовності до проведення планування, організації та контролю багатонаціональної операції до рівня бригади, діяти автономно в межах, визначених юридичним мандатом місії та обмеженнями оперативного середовища. Підпорядковані підрозділи багатонаціональної бригади залишаються у складі Збройних сил Литви, Польщі та України до моменту прийняття рішення щодо залучення бригади до участі в міжнародних операціях. У разі застосування в міжнародних операціях бригада перейде в розпорядження відповідного командувача Об'єднаними силами. Кількісний склад бригади становить 4 500 військових, з них 3 500 бійців Збройних сил Польщі, 350 – Збройних сил Литви, 560 – Збройних сил України [9].

Розглядаючи співробітництво України та Литви у сфері безпеки та оборони, маємо відзначити підтримку та допомогу, яку отримує наша країна у сфері підготовки військових на основі багатофункціональності, мобільності з використанням стандартів НАТО; застосування механізмів військової співпраці, консультацій; військово-технічної допомоги тощо.

Одним з аспектів двосторонньої співпраці у досліджуваний нами період є навчання військовослужбовців. Спільна підготовка особового складу збройних сил відбувається на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, Литовської військової академії імені генерала Йонаса Жямайтіса та Школи литовських збройних сил (м. Каунас) [11]. Також Литва фінансує підготовку українських офіцерів в Балтійському оборонному коледжі (BALTDEFCOL), розташованому в м. Тарту, Естонія [4].

Важливим аспектом співпраці є підвищення кваліфікації військовослужбовців. Окремо необхідно відзначити залучення військових інструкторів Збройних сил Литовської Республіки до процесу створення в Збройних силах України сил спеціальних операцій за стандартами НАТО. З 2017 р. в Україні працюють литовські інструктори з підготовки особового складу збройних сил. Ці військовослужбовці разом з інструкторами з інших країн беруть участь у навчанні та організації діяльності українських спецназівців, обмінюючись досвідом, отриманим під час проведення міжнародних миротворчих операцій [18]. Згідно з мандатом, затвердженим литовським сеймом, до 60 військовослужбовців можуть бути відряджені для виконання тренувальних обов'язків на території нашої держави [19]. Вони проходять службу на території Міжнародного центру миротворчості та безпеки в м. Яворів та 142-му тренувальному центрі сил спеціального призначення в м. Бердичіві. Таке партнерство з професійної підготовки та обміну досвідом є важливим для обидвох сторін: литовська сторона сприяє реформі українських збройних сил відповідно до стандартів системи колективної безпеки НАТО та вивчає досвід, якого ЗСУ набули у російсько-українській війні.

Важливим аспектом україно-литовських взаємин є допомога Литви з посилення матеріально-технічної бази українського війська, зокрема надання Литвою летального озброєння Україні (йдеться про легку стрілецьку зброю, яку литовська армія використовувала до вступу в НАТО, що не відповідає уніфікованим стандартам Альянсу, наприклад, за калібром набоїв). У 2016 р. Україна отримала від литовців понад 150 тон боєприпасів, вартість яких становила до 3 млн. євро [13]. У лютому 2019 р. Вільнюс прийняв рішення передати Україні додаткові боєприпаси для стрілецького озброєння, а саме понад мільйона набоїв вартістю 255 тис. євро. Литовська сторона наголошує на тому, що такі кроки мають потужну підтримку населення республіки та відповідають двостороннім угодам між державами [17].

Іншим практичним аспектом співробітництва у зазначений період є медична допомога учасникам бойових дій, а саме лікування та реабілітація українських військовослужбовців, які отримали поранення в зоні конфлікту. Вони, зокрема, проходять реабілітацію у військовому медичному центрі в місті Друскінінкай [20].

Під час візиту в Україну 24 лютого 2021 р. міністр закордонних справ Литви Габріеліус Ландсбергіс наголосив на послідовній підтримці Литвою територіальної цілісності та суверенітету України, європейської та євроатлантичної інтеграції, а також процесу реформ. «Незважаючи на припинення вогню, ми можемо читати звіти про загиблих або поранених українських солдатів практично щодня. Вже сім років Україна має намір проводити амбіційну програму реформ і водночас протидіяти зовнішній агресії. Ми підтримуємо послідовні та рішучі зусилля України з мирного врегулювання конфлікту на Донбасі. На жаль, Росія та підтримувані Росією групи на Донбасі поки що не доклали жодних більших зусиль», – заявив міністр закордонних справ [16].

Литва є невеликою за розмірами державою порівняно з Україною, проте суспільні трансформації

і процеси модернізації тут відбуваються набагато швидше та ефективніше. Згідно з нашим дослідженням, досвід Литви є корисним «кейсом» для України з реалізації суспільних перетворень від посттоталітарної до модерної європейської держави, коли у 2004 році Литва стала повноправним членом Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу. Партнерські відносини з безпеки та оборони між нашими країнами у досліджуваний період 2000–2021 рр. є взаємокорисними, стійкими, а також постійно розвиваються.

Висновки. Україно-литовське співробітництво у сфері безпеки та оборони є одним з інструментів підвищення обороноздатності України, забезпечення територіальної цілісності та сталого розвитку, протистояння військовій агресії.

Аналізуючи нормативні документи, відомості національних міністерств оборони та органів виконавчої влади, доступну статистичну інформацію, інтерв'ю уповноважених осіб, повідомлення ЗМІ тощо, можемо переконатися в тому, що розвиток україно-литовської співпраці у сфері оборони та безпеки є активним і постійним.

Співпраця з безпеки та оборони між нашими країнами відкриває перед Україною перспективу тісної співпраці з країною НАТО без членства в Альянсі. З іншого боку, досвід українських військових, отриманий в умовах російсько-української війни, є важливим з огляду на агресивну й непередбачувану політику Росії щодо балтійських та скандинавських країн.

Основні засади партнерства України та Литви у сфері безпеки та оборони регламентуються Угодою між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва у сфері оборони.

Одним з аспектів військового співробітництва між Україною та Литвою є участь спільних військових формувань у миротворчих місіях. Таким чином, у 2015 р. створено литовсько-польсько-українську бригаду «ЛИТПОЛРИГ». Іншим аспектом двосторонньої співпраці у досліджуваний нами період є навчання та підвищення кваліфікації військовослужбовців. Важливим аспектом україно-литовських взаємин є також допомога Литви з посилення матеріально-технічної бази українського війська. Лікування та реабілітація українських військовослужбовців є ще одним практичним аспектом співробітництва у зазначений період.

Співробітництво з країнами – членами НАТО сприяє вдосконаленню системи національної безпеки, модернізації та реформуванню Збройних сил України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Договірно-правова база між Україною та Литвою. Офіційний сайт Посольства України у Литовській Республіці. URL: https://lithuania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-litvoyu.

2. ЛИТПОЛУКРБРИГ відзначила п'яту річницю створення / *Верховна Рада України*. 13 квітня 2011 р.. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://poland.mfa.gov.ua/news/litpolukrbrig-vidznachila-pyatu-richnicyu-stvorennya1Угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва у сфері оборони; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_082.

3. Між оборонними відомствами України та Литви підписано Декларацію про наміри щодо співпраці у сфері кібербезпеки. *Офіційний сайт Міністерства оборони України.* URL: https://www.mil.gov.ua/news/2019/11/27/mizh-oboronnimi-vidomstvami-ukrainita-litvi-pidpisano-deklaracziyu-pro-namiri-shhodo-spivpraczi-u-sferi-kiberbezpeki.

4. Могильницька К.О. Україно-литовське партнерство в сфері безпеки та оборони. URL: https://pl.donnu.edu.ua/article/view/7970.

5. Технічна угода між Міністерством охорони краю Литовської Республіки, Міністерством національної оборони Республіки Польща та Міністерством оборони України щодо детальних аспектів функціонування спільної військової частини та її командування. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_553#Text.

6. Туряниця І.А. Балтійський фактор зовнішньої політики України (на прикладі Литовської Республіки. *Наукові праці*. 2014. Т. 227. Вип. 215.

7. Туряниця І.А. Українсько-литовське міждержавне співробітництво у політичній сфері (1991–2004 рр.). *Мандрівець*. 2013. № 6. С. 43.

8. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки стосовно співробітництва у сфері оборони. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_082#Text.

9. Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про внесення змін до Угоди між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_003-17#n2.

10. Про річні національні програми під егідою Комісії «Україна – НАТО» : Указ Президента України № 72/2021. *Офіційне інтернет-представництво Президента України.* URL: https://www.president.gov.ua/documents/722021-36825.

11. У Каунасі відбувся випуск слухачів Міжнародного курсу інструкторів за участю військовослужбовців Збройних сил України. *Офіційний сайт Посольства України у Литовській Республіці.* URL: https://lithuania.mfa.gov.ua/news/67588-u-kaunasi-vidbuvsya-vipusk-sluhachiv-mizhnarodnogo-kursu-instruktoriv-za-uchasti-vijsykovosluzhbovciv-zbrojnih-sil-ukrajini.

12. Членство Литвы в Североатлантическом альянсе (НАТО). URL: https://www.urm.lt/default/ru/vneschnaaaa-politika/litba-b-regione-i-b-mire/politika-vezopasnosti/chlenstbo-litbjy-b-nato.

13. Як Литва озброює Україну. *BBC NEWS Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42156868.

14. List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. *Ministerstwo Obrony Narodowej*. URL: http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/artykul/8211.

15. List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. wp.mil.pl, 16 listopada 2009. URL: http://archiwum2013.mon.gov.pl/pl/artykul/8211.html.

16. Lithuania's Foreign Minister Gabrielius Landsbergis: Lithuania will continue its consistent support to Ukraine. 2021. URL: https://www.urm.lt/default/en/news/lithuanias-foreign-minister-gabrielius-landsbergis-lithuania-will-continue-its-consistent-support-to-ukraine.

17. Lithuania to donate Soviet-made light small arms ammunition to Ukraine. *Army Technology*. 2019. URL: https://www.army-technology.com/news/lithuania-small-arms-ammunition-ukraine.

18. Lithuanian Special Forces Will Train the Ukrainians. *Defence24*. 2016. URL: https://www.defence24.com/lithuanian-special-forces-will-train-the-ukrainians.

19. Lithuania to send ammunition, more instructors to Ukraine, president says. URL: https://www.baltictimes.com/lithuania_to_send_ammunition__more_instructors_to_ukraine__president_says.

20. Meeting with personnel of the Ukrainian Armed Forces who receives rehabilitation at the medical institution of the town of Druskininkai was held at the Embassy of Ukraine in the Republic of Lithuania. *Embassy of Ukraine in the Republic of Lithuania.* 2018. URL: https://lithuania.mfa.gov.ua/en/press-center/news/64269-u-posolystvi-ukrajini-v-litovsykij-respublici-vidbulasya-zustrich-z-vijsykovosluzhbovcyami-zbrojnih-sil-ukrajini-jaki-prohody-aty-reabilitaciju-u-medichnomu-zakladi-m-druskininka.

21. National Security Strategy of the Republic of Lithuania 2017. Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence. URL: https://ccdcoe.org/library/strategy-and-governance.

22. Ukrainian Prism: Foreign Policy 2017. Analytical study. Kyiv : Foreign Policy Council "UkrainianPrism", Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine. 2018. 224 p.

REFERENCES:

1. Dohovirno-pravova baza mizh Ukrayinoyu ta Lytvoyu. [Legal framework between Ukraine and Lithuania. Official site of the Embassy of Ukraine in the Republic of Lithuania]. *Ofitsiynyy sayt Posolstva Ukrayiny u Lytovskiy Respublitsi* [in Ukrainian]. URL: https://lithuania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrayinoyu-ta-litvoyu.

2. Lytpolukrbryh vidznachyla pyatu richnytsyu stvorennya. [Litpolukrbrig celebrated its fifth anniversary]. URL: https://poland.mfa.gov.ua/news/litpolukrbrig-vidznachila-pyatu-richnicyu-stvorennya.

3. Mizh oboronnymy vidomstvamy Ukrayiny ta Lytvy pidpysano Deklaratsiyu pro namiry shchodo spivpratsi u sferi kiberbezpeky. [Declaration of Intent on Cyber Security Cooperation Signed between Defense Ministries of Ukraine and Lithuania]. *Ofitsiynyy sayt Ministerstva oborony Ukrayiny* [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_078#Text.

4. Mohylnytska K.O. Ukrayino lytovske partnerstvo v sferi bezpeky ta oborony. [Ukraine Lithuanian Partnership in Security and Defense]. URL: https://www.mil.gov.ua/news/2019/11/27/mizh-oboronnimi-vidomstvami-ukraini-ta-litvi-pidpisano-deklaracziyu-pro-namiri-shhodo-spivpraczi-u-sferi-kiberbezpeki.

5. TEKHNICHNA UHODA mizh Ministerstvom okhorony krayu Lytovskoyi Respubliky, Ministerstvom natsionalnoyi oborony Respubliky Polshcha ta Ministerstvom oborony Ukrayiny shchodo detalnykh aspektiv funktsionuvannya spilnoyi viyskovoyi chastyny ta yiyi komanduvannya. [Technical agreement between the Ministry of Defense of the Territory of the Republic of Lithuania, the Ministry of National Defense of the Republic of Poland and the Ministry of Defense of Ukraine on detailed aspects of the functioning of the joint military unit and its command]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_553#Text.

6. Turyanytsya I.A. (2014). Baltiyskyy faktor zovnishnoyi polityky Ukrayiny (na prykladi Lytovskoyi Respubliky). [The Baltic factor of Ukraines foreign policy (on the example of the Republic of Lithuania)]. Naukovi pratsi. Tom 227, Vyp. 215.

7. Turyanytsya I.A. (2013). Ukrayinsko-lytovske mizhderzhavne spivrobitnytstvo u politychniy sferi (1991–2004 rr.). [Ukrainian-Lithuanian interstate cooperation in the political sphere (1991–2004)]. Mandrivets. № 6, p. 43.

8. Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrayiny ta Ministerstvom okhorony krayu Lytovskoyi Respubliky stosovno spivrobitnytstva u sferi oborony. [Agreement between the Ministry of Defense of Ukraine and the Ministry of Defense of the Territory of the Republic of Lithuania regarding cooperation in the field of defense]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_082#Text..

9. Uhoda mizh Uryadom Lytovskoyi Respubliky, Uryadom Respubliky Polshcha ta Kabinetom Ministriv Ukrayiny pro vnesennya zmin do Uhody mizh Uryadom Lytovskoyi Respubliky, Uryadom Respubliky Polshcha ta Kabinetom Ministriv Ukrayiny stosovno stvorennya spilnoyi viyskovoyi chastyny. [Agreement between the Government of the Republic of Lithuania, the Government of the Republic of Poland and the Cabinet of Ministers of Ukraine amending the Agreement between the Government of the Republic of Lithuania, the Government of the Republic of Poland and the Cabinet of Ministers of Ukraine on the establishment of a joint military unit]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [in Ukrainian]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_003-17#n2.

10. Ukaz Prezydenta Ukrayiny №72/2021Pro richni natsionalni prohramy pid ehidoyu Komisiyi Ukrayina – NATO. [Decree of the President of Ukraine № 72 / 2021. On annual national programs under the auspices of the NATO-Ukraine Commission]. *Ofitsiyne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny* [in Ukrainian]. URL: https://www.president.gov.ua/documents/722021-36825.

11. U Kaunasi vidbuvsya vypusk slukhachiv Mizhnarodnoho kursu instruktoriv za uchasti viyskovosluzhbovtsiv Zbroynykh Syl Ukrayiny. [Students of the International Instructors Course with the participation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine graduated in Kaunas].

Ofitsiynyy sayt Posolstva Ukrayiny u Lytovskiy Respublitsi [in Ukrainian]. URL: https://lithuania.mfa.gov.ua/news/67588-u-kaunasi-vidbuvsya-vipusk-sluhachiv-mizhnarodnogo-kursu-instruktoriv-za-uchasti-vijsykovosluzhbovciv-zbrojnih-sil-ukrajini.

12. Chlenstvo Litvy v Severoatlanticheskom alyanse (NATO). [Lithuanias membership in the North Atlantic Alliance (NATO)]. URL: https://www.urm.lt/default/ru/vneschnaaaa-politika/litba-b-regione-i-b-mire/politika-vezopasnosti/chlenstbo-litbjy-b-nato.

13. Yak Lytva ozbroyuye Ukrayinu. [How Lithuania armes Ukraine]. BBC NEWS Ukrayina [in Ukrainian]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-42156868.

14. List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. *Ministerstwo Obrony Narodowej.* URL: http://archiwalny.mon.gov.pl/pl/artykul/8211.

15. List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany. wp.mil.pl, 16 listopada 2009. URL: http://archiwum2013.mon.gov.pl/pl/artykul/8211.html.

16. Lithuanias Foreign Minister Gabrielius Landsbergis: Lithuania will continue its consistent support to Ukraine. 2021. URL: https://www.urm.lt/default/en/news/lithuanias-foreign-minister-gabrielius-landsbergis-lithuania-will-continue-its-consistent-support-to-ukraine.

17. Lithuania to donate Soviet-made light small arms ammunition to Ukraine. *Army Technology.* 2019. URL: https://www.army-technology.com/news/lithuania-small-arms-ammunition-ukraine.

18. Lithuanian Special Forces Will Train the Ukrainians. *Defence24.* 2016. URL: https://www.defence24.com/lithuanian-special-forces-will-train-the-ukrainians.

19. Lithuania to send ammunition, more instructors to Ukraine, president says. URL: https://www.baltictimes.com/lithuania_to_send_ammunition__more_instructors_to_ukraine__president_says.

20. Meeting with personnel of the Ukrainian Armed Forces who receives rehabilitation at the medical institution of the town of Druskininkai was held at the Embassy of Ukraine in the Republic of Lithuania. Embassy of Ukraine in the Republic of Lithuania. 2018. URL: https://lithuania.mfa.gov.ua/en/press-center/news/64269-u-posolystvi-ukrajini-v-litovsykij-respublici-vidbulasya-zustrich-z-vijsykovosluzhbovcyami-zbrojnih-sil-ukrajini-jaki-prohodyaty-reabilitaciju-u-medichnomu-zakladi-m-druskininka.

21. National Security Strategy of the Republic of Lithuania 2017. Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence. URL: https://ccdcoe.org/library/strategy-and-governance.

22. Ukrainian Prism: Foreign Policy 2017. Analytical study. Kyiv: Foreign Policy Council “UkrainianPrism”, Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine. 2018. 224 p.

Features of cooperation between Ukraine and the Republic of Lithuania in the field of national security and defense in the period 2000–2021

Lutsyshyn Halyna Ivanivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

Kornat Lesya Yaroslavivna

Philosophy Doctor
in Public Administration,
Assistant Professor
at the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

The relevance of research is due to the need to strengthen relations between Ukraine and Lithuania in the context of guaranteeing the security of the European space, the Baltic and Black Sea regions, in particular, the use of the experience of the Republic of Lithuania in NATO and EU membership. The peculiarities of cooperation between Ukraine and the Republic of Lithuania during 2000 - 2021 in the military sphere are considered in the article. The analysis of transformation of military cooperation between these countries in the conditions of aggression of the Russian Federation concerning Ukraine, occupation of a part of Luhansk and Donetsk areas and the Crimea, and also in the conditions of hybrid war, joint security challenges and threats from the Russian Federation is carried out. The normative-legal base of these relations is examined. An analysis of the main directions of military partnership in order to counter Russian aggression against Ukraine and the threat to the security of the Baltic States is carried out. In particular, the creation of a military formation “LITPOLUKRBRIG”. The purpose of the study is a comprehensive analysis of cooperation between Ukraine and Lithuania in the military sphere to improve the security of the European space and to coordinate actions to overcome common problems in this area. The following research methods are used in the work: historical, systemic, and structural-functional.

The conclusion is made about the importance of cooperation between Ukraine and Lithuania in the military sphere as one of the tools to increase defense capabilities and ensure territorial integrity, to counter military aggression. Partnerships between our countries in the period 2000–2021 researched are mutually beneficial, sustainable and constantly evolving.

Key words: *national security, regional security, cooperation in the military sphere, cooperation between Ukraine and the Republic of Lithuania, NATO.*

Пархомчук Анастасія Дмитрівна

Вплив політики США на структурні параметри Близькосхідної регіональної системи

УДК 327.8(477)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.17

Пархомчук Анастасія Дмитрівна
аспірант кафедри
міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, Україна

Політика Сполучених Штатів протягом тривалого часу виступала одним із системоутворюючих елементів міжнародних відносин в Близькосхідній регіональній системі, а її еволюція прямо впливала на зміни її структурних параметрів. Трансформація близькосхідної політики США стала причиною зміни структурних параметрів Близькосхідної системи, трансформувавши як відносини США з основними елементами системи, так і відносини між самими елементами системи. Цілі та задачі статті полягають у визначенні впливу близькосхідної політики США, зокрема з проблеми арабо-ізраїльського врегулювання, на структурні параметри Близькосхідної регіональної системи. Для досягнення цієї мети міжнародні процеси в регіоні аналізуються через призму системного підходу.

Доведено, що в рамках системи регіональної безпеки слід виокремити принаймні дві автономні безпекові підсистеми, а саме арабо-ізраїльське протистояння та палестинську проблему, а також аравійську підсистему, інституціоналізовану в рамках РСАДПЗ. В межах кожної підсистеми існують власні безпекові комплекси, які рідко перетиналися між собою.

Визначено посередницьку роль США в нормалізації відносин Ізраїлю з арабськими державами. Доводиться гіпотеза, що головною причиною їх нормалізації стало зменшення в сучасній міжнародній системі значення арабо-ізраїльського конфлікту в переліку регіональних безпекових проблем та висунення на передній план ірано-саудівського протистояння, руйнування наявної структури зв'язків між елементами системи безпеки, зав'язаної на США. Дисфункціональність внутрішніх елементів регіону використовується більш впливовими зовнішніми акторами. Старий порядок у регіоні зникає, а стадія переходу до нового продовжується та характеризується невизначеністю, посиленням ролі політичного ісламу й новою геополітичною роллю ісламського фундаменталізму, необмеженим транзитом ідей ісламізму, постійними внутрішніми, міждержавними та транснаціональними конфліктами, зростанням загроз із боку недержавних акторів. Зроблені висновки, що слід очікувати подальшого зростання нестабільності, реконфігурації відносин і ще більшої поляризації регіону, можливого перегляду кордонів та появи квазідержав, які спираються на етнічні та етноконфесійні сили й підтримуються впливовими центрами сили.

Ключові слова: *Близький Схід, політика США, арабо-ізраїльський конфлікт, політичний іслам, Ізраїль, Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн, Іран.*

Вступ. Політика Сполучених Штатів на Близькому Сході протягом тривалого часу виступала одним із системоутворюючих елементів міжнародних відносин у цій регіональній системі, а її еволюція прямо впливала на зміни її структурних параметрів. Зміни в близькосхідній політиці США стали причиною зміни структурних параметрів близькосхідної системи, трансформувавши як відносини США з основними елементами системи, так і відносини між самими елементами системи, функції США та інших гравців у забезпеченні безпеки в регіоні. Водночас еволюція міжнародної системи після завершення біполярного протистояння вивільнила системоутворюючий потенціал субглобальних рівнів міжнародних відносин, тому різні міжнародні комплекси, що функціонують у межах сучасної системи міжнародних відносин, зокрема Близькосхідний, спричиняють вплив на структурування всієї системи міжнародних відносин.

Мотивом організації простору в цій зоні є системні проблеми, з якими зіштовхуються ці держави, такі як проблема арабо-ізраїльського врегулювання, арабо-іранське, зокрема ірано-саудівське, протистояння, оскільки розв'язання зазначених проблем самотужки не є для них реальним. Отже, у формуванні окремих структурних комплексів вони прагнуть знайти спільні механізми задоволення хоча б нагальних потреб у сфері безпеки та розвитку. Конфлікти, зокрема арабо-ізраїльський, які концентруються на регіонально-локальному рівні, загрожують міжнародному миру й безпеці, що актуалізує проблему їх політичного врегулювання. Недостатня ефективність переговорного процесу в колишніх форматах свідчить про необхідність розроблення нових, нестандартних підходів до вирішення гострих проблем. До їх числа належать статус Єрусалиму (нагадаємо, що у 2017 році президент США Д. Трамп визнав Єрусалим столицею Ізраїлю і розпорядився перенести туди посольство США); повернення палестинських біженців; єврейські поселення на палестинських територіях і головна проблема, а саме створення палестинської держави.

Мета та завдання. У статті визначено вплив близькосхідної політики США, зокрема з проблеми арабо-ізраїльського врегулювання, на структурні параметри Близькосхідної регіональної системи, причини та наслідки нормалізації відносин Ізраїлю з арабськими державами за посередництва Сполучених Штатів.

Предметом нашого дослідження є структурні параметри Близькосхідної регіональної системи, що вивчалися як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці лише побіжно. Серед робіт іноземних авторів варто виділити дослідження М. Лінча «Нові арабські війни. Повстання та анархія на Близькому Сході», в якому піддано аналізу основні тенденції розвитку нової геополітичної ситуації в регіоні [14], Г. Кіссінджера «Новий світовий порядок», де досліджуються найбільш важливі питання формування нового регіонального порядку [13], Ф. Холлідея «Близький Схід в міжнародних відносинах. Влада, політика та ідеологія» [6], П. Кокберна «Час джихаду. Ісламська держава і Велика Війна за Близький Схід» [7], де аналізуються питання, пов'язані з трансформацією місця регіону в сучасних міжнародних відносинах та роллю зовнішньо регіональних держав, зокрема США, в цих процесах. Серед робіт українських авторів треба відзначити колективну монографію «Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України», в якій детально розглядаються проблеми регіону в контексті відносин України з державами регіону [8]. Однак загалом можемо констатувати відсутність публікацій, які були би повністю присвячені вивченню предмета нашої статті.

Більшість досліджень близькосхідної політики США нині спрямована на вивчення близькосхідної політики США та її наслідків для розвитку регіону. Натомість малодослідженим питанням залишається вплив близькосхідної політики Сполучених Штатів на структурні параметри Близькосхідної регіональної системи, а також зворотній вплив динаміки розвитку системи на позиції США в регіоні.

Методи дослідження. Міжнародні процеси в Близькосхідному регіоні розглядаються нами через призму системного підходу та структурно-функціонального розуміння системи безпеки в цьому регіоні.

Результати. Кувейтська криза 1990–1991 років та операція «Буря в пустелі» закріпили міжнародний порядок, за якого США не тільки спиралися на своїх союзників в регіоні, але й самі безпосередньо впливали на відносини на Близькому Сході. З цього часу основними акторами в регіоні стають Іран, Ізраїль, США та Саудівська Аравія. Такий баланс сил давав змогу США контролювати процеси в регіоні. Протягом 1990-х років демонстрацією цього став достатньо багатообіцяючий (хоча й безрезультатний) процес врегулювання палестинської проблеми, а з 2003 року присутність військ США та НАТО в Іраку стала однією з головних обставин функціонування регіональної системи безпеки. В цьому контексті можемо зазначити, що дії США протягом минулих років були спрямовані на регіоналізацію безпекового простору Близького Сходу, що тривалий час давало значні результати.

Така зовнішньо ініційована регіоналізація створила досить специфічну систему безпеки, стабільність якої гарантувалася й забезпечувалася військовою присутністю США в регіоні. Однак така військова присутність сприяла виникненню деяких побічних ефектів у безпековому середовищі, головним серед яких можна вважати консолідацію не згодних із таким порядком речей. Ідейним ядром для такої консолідації стали самі ті явища, проти яких номінально боролися США, а саме релігійний фундаменталізм та радикальний ісламізм [9].

Події навколо Іраку та Сирії спричинили зміну функції системно важливих елементів, що хронологічно збіглося із виведенням військ США з Іраку. Накладання кількох факторів спричинило серйозні зміни в системі безпеки Близького Сходу, а причиною таких змін в обох випадках став зовнішньополітичний курс Вашингтону.

До головних характеристик системи регіональної безпеки слід віднести її гетерогенний характер. В її рамках можна виділити принаймні дві автономні безпекові підсистеми, а саме арабо-ізраїльське протистояння та палестинську проблему, а також аравійську підсистему, інституціоналізовану в рамках РСАДПЗ, до якої тяжіє Йорданське Хашимітське Королівство. Причому в межах кожної підсистеми існували власні безпекові комплекси, які рідко перетиналися між собою.

Фактично з 1991 року Ізраїль цими державами перестав визначатися, а з часом і бути загрозою безпеці. Це місце впевнено посів Іран, доказом чого можна вважати таємне й відкрите співробітництво Катару та Саудівської Аравії з Ізраїлем в питаннях протидії ІРІ [10]. Консолідуючий вплив фактору Ірану на політику аравійських монархій настільки сильний, що РСАДПЗ переживає відновлення активного співробітництва, а необхідність координації зусиль відсовує на задній план суперництво між низкою країн (між КСА та Катаром, Катаром та Бахрейном тощо).

В іншій підсистемі безпеки, зав'язаній на ізраїльсько-арабському протистоянні, також відбулися структурні зміни. Раніше стабільність забезпечувалася за рахунок мирних договорів Ізраїлю з Єгиптом (Вашингтонський договір 1979 року) [11] та Йорданією (1994 рік) [12], а також балансу сил, що підтримувався між цими країнами. Широко відома посередницька роль США в підписанні цих договорів. Вихід США на позиції глобальної держави після розпаду СРСР сприяв активізації йордано-ізраїльського переговорного процесу. Вашингтон завжди робив спроби сприяти йордано-ізраїльському співробітництву, зокрема з часів кемпдевідських угод (1978 рік) та підписання єгипетсько-ізраїльського мирного договору (1979 рік) за посередництва президента США Дж. Картера. Однак тоді Йорданія відмовилась від цього кроку, побоюючись звинувачень у сепаратизмі та зраді загальноарабських

інтересів, особливо з боку арабських країн-донорів економіки країни. Ситуація радикально змінилась після підписання «Декларації принципів» між ОВП та Ізраїлем (1993 рік) [1]. Важливим фактором стало погіршення економічної ситуації в Йорданії внаслідок кувейтської кризи 1990–1991 років та звинувачень на її адресу в підтримці режиму С. Хусейна. Від нормалізації відносин з Ізраїлем Йорданія очікувала збільшення фінансової підтримки з боку США.

В жовтні 1993 року під час конференції країн-донорів принц Хасан зустрівся з президентом Б. Клінтоном та ізраїльським міністром закордонних справ Ш. Пересом. Було прийнято рішення щодо формування комітету у складі представників трьох держав (Ізраїлю, Йорданії та США) для проведення перемовин щодо підготовки мирного договору. 25 квітня 1994 року в США було підписано Вашингтонську декларацію між Йорданією та Ізраїлем щодо припинення стану війни між двома країнами [2]. 26 жовтня 1994 року королем Хусейном і президентом Х. Вейцманом в присутності прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабіна, президента США Б. Клінтона, міністра закордонних справ РФ О. Козирєва та державного секретаря США У. Кристофера було підписано мирний договір між двома країнами у Ваді Араба, на нейтральній смузі, що відокремлює міста Акаба та Ейлат [12].

Надалі в близькосхідній системі безпеки виникла низка нових проблем, які вимагали відповідної реакції системи. Серед цих загроз слід назвати сирійську проблему, Ісламську державу, іранську ядерну проблему, а також старі проблеми, такі як неврегульованість територіальних питань та палестинська проблема. В результаті цього держави регіону опиняються перед необхідністю пошуку відповіді на такі загрози. Якщо раніше США були гарантом стабільності в регіоні (оскільки збройні конфлікти були малоймовірними через присутність американських військ в Іраку), то зараз Сполучені Штати не просто не контролювали стан безпеки в регіоні, але й не мали засобів впливу на зазначені проблеми. Очевидним є те, що Іран найбільше виграє від такого розвитку подій. Хоча ІРІ не є генератором цих загроз (оскільки їх більшість складали побічні наслідки попередньої політики США), однак ІРІ продовжує використовувати підтримку терористичних угруповань для просування своїх інтересів в регіоні. В результаті подальших подій США втратили більшість своїх союзників у регіоні. Нині проамериканської політики дотримувалася Саудівська Аравія. Співробітництво держав підкріплюється величезними поставками зброї до королівства. В результаті цього формується ситуація, за якої головний системоутворюючий елемент системи безпеки не просто припинив свою військову присутність в регіоні. Виведення військ з Іраку могло би пройти для США без втрати впливу за умови компенсації у вигляді отримання нових союзників та формування тісніших зв'язків між державами, що мінімізувало би ймовірність конфлікту. Можливо, підтримка Арабської весни з боку США була спрямована саме на це – формування ліберальніших урядів в арабських країнах, які були б лояльніші до США.

Наслідками революційних перетворень стала втрата США більшості союзників та послаблення впливу на стан безпеки в регіоні. Вашингтон втратив кількох стратегічних союзників, оскільки Єгипет майже втратив вплив в регіоні, а керівництво Туреччини явно не збиралося змінювати свій зовнішньополітичний курс. Така втрата союзників супроводжувалася виникненням нових джерел напруження. Іранська ядерна програма та палестинська проблема стояли на місці, натомість на порядку денному залишалася сирійська проблема.

Констатуємо, що на спадок від адміністрацій Дж. Буша-молодшого та Б. Обами президентові Д. Трампу дісталися невдалі наслідки близькосхідної політики, що привело перш за все до істотного корегування цієї політики. Характерним є той факт, що перші державні візити президента Д. Трампа були в держави цього регіону, а саме Саудівську Аравію, Ізраїль, а один з останніх – в Афганістан, країну, безпека якої тісно пов'язана з Близькосхідним регіоном, в листопаді 2019 року.

28 січня 2020 року Д. Трамп під час спільного виступу з ізраїльським прем'єр-міністром Біньяміном Нетаньягу без участі представників Палестини представив план мирного врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту, розроблений радником Президента США Д. Кушнером, який проголосили «угодою століття», яка владнає війну на Близькому Сході, може стати «останньою історичною можливістю» для палестинців створити власну державу [3].

План передбачав встановлення миру, створення спільного комітету США та Ізраїлю для визначення кордонів майбутньої Палестинської держави, розширення палестинських територій і побудову тунелю між Західним берегом та сектором Гази, вжиття заходів для боротьби з тероризмом на палестинських територіях, визнання Ізраїлем Палестини як держави. Однак палестинці мають при цьому дотримувати низки критеріїв, таких як викорінення тероризму й так званої відплати за вбивство, встановлення свободи слова, проведення політичних реформ і боротьба з бідністю. Важливою умовою його реалізації було роззброєння організації ХАМАС, яка контролює сектор Газу. Також мало бути розпущене угруповання «Ісламський джихад».

План передбачав включення до складу Палестини всієї Західної частини Йорданського узбережжя, водночас єврейське населення, якого там приблизно 10%, при цьому може залишитися [5].

Інша частина Палестини буде розташована у секторі Гази. Ця територія також повністю мала перейти під контроль палестинців. Із територіями на Західному березі річки Йордан вона має бути з'єднана тунелем або естакадою над ізраїльськими територіями. Контроль над сектором Гази дає Палестині вихід до моря, однак Д. Трамп зазначав, що будівництво порту та навіть аеропорту там можливе лише через 5 років після укладення мирної угоди. До цього моменту Ізраїль дозволить Палестині користуватися двома своїми портами у містах Ашдода та Хайфа. За втрату територій на Західному березі річки Йордан Д. Трамп пропонував передати палестинцям кілька зон у пустелі Негев на півдні Ізраїлю. У цих зонах планувалося збудувати високотехнологічну промислову зону та нові поселення, а також здійснити сільськогосподарське освоєння. Палестинці отримають близько 70% територій Західного берегу річки Йордан, що навіть менше, ніж раніше пропонували президенти Білл Клінтон та Барак Обама. Водночас міжнародна спільнота визнає суверенітет Ізраїлю над цим регіоном. Фактично ці території Палестини мали перетворитись на анклав, з усіх боків оточений Ізраїлем, оскільки єдиним можливим кордоном з іншими країнами може бути долина річки Йордан, однак Д. Трамп також вважав, що вона має бути ізраїльською через «особливе значення» для безпеки єврейської держави.

Ще одним суперечливим питанням на користь Ізраїлю став Єрусалим. Д. Трамп пропонував світу визнати, що це місто є єдиною та неподільною столицею єврейської держави, за винятком деяких східних частин, які будуть вважатися столицею Палестини. Натомість Палестина може збудувати собі нову столицю у східному передмісті Єрусалима та назвати її Аль-Кудом. Також Д. Трамп запевняв, що араби отримають вільний доступ до усіх священних місць на території Єрусалима. На практиці це повністю задовольняло інтереси Ізраїлю, тоді як палестинці завжди вимагали поділу міста навпіл із доступом до священних місць та визнання Єрусалима столицею обох країн [4].

Новоствореній державі Палестина буде заборонено мати власну армію. Її військовий захист візьме на себе Ізраїль. Єдиною метою палестинських сил безпеки буде охорона правопорядку та боротьба з тероризмом. Водночас Ізраїль матиме право блокувати постачання зброї до Палестини морем, а також зможе навіть ветувати міжнародні угоди, якщо вбачатиме в них загрозу своїй країні. Для компенсації за низку територіальних та культурних втрат Д. Трамп обіцяв Палестині 50 мільярдів доларів інвестицій.

Таким чином, доходимо висновків, що план Д. Трампа був проізраїльським та майже не враховував інтересів Палестини, окрім формального визнання цієї держави, не вирішував основні проблеми палестино-ізраїльського врегулювання.

Наступним кроком стала нормалізація відносин між Ізраїлем, Об'єднаними Арабськими Еміратами й Бахрейном. Арабські монархії Перської затоки роками співпрацювали з Ізраїлем проти спільного ворога – Ірану. Це протистояння визначає регіон: з одного боку, релігійні шиїтські володарі в Тегерані, які під гаслом «ісламської революції» ставлять під сумнів наявний розподіл сил, а з іншого боку, країни, що вважають Іран загрозою, і серед них не лише сунітські монархії Перської затоки, але й держава Ізраїль та світські сили інших країн. Цей великий конфлікт такий непрогнозований, бо містить багато конфронтацій водночас, а саме сунітів із шиїтами, євреїв із мусульманами, секуляристів з ісламістами, монархій з теократичною державою. Укладення миру змістило центр конфлікту. Раніше свої претензії Іран міг підкріпити тим, що видавав себе за найактивнішого супротивника держави Ізраїль, яка утискає палестинців та окупувала святі місця мусульман у Єрусалимі. Арабам доводилось підпорядковуватися цьому аргументу, бо ворожість до Ізраїлю була державною доктриною. Зараз вони ступили на шлях, який може зменшити важливість конфлікту євреїв з арабами. Монархії Перської затоки зрозуміли, що їм негайно треба реформуватися, якщо вони хочуть пережити кінець нафтової ери. Іранська шиїтська клерикальна система зближується із сунітськими ісламістами, «Братами-мусульманами», сильними в Туреччині й Катарі.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можемо констатувати, що дисфункціональність внутрішніх елементів регіону використовується більш впливовими зовнішніми акторами, зокрема США. Старий порядок у регіоні зникає, а стадія переходу до нового ще триває та характеризується невизначеністю, посиленням ролі політичного ісламу та новою геополітичною роллю ісламського фундаменталізму, необмеженим транзитом ідей ісламізму, постійними внутрішньодержавними, міждержавними та транснаціональними конфліктами, посиленням загрози з боку недержавних акторів.

Характерними ознаками цього етапу розвитку Близькосхідної регіональної підсистеми міжнародних відносин, однієї з найбільш складних, неоднорідних та конфліктних, стали нестабільність його геополітичного простору, можливий переділ сфер впливу зі складно передбачуваними геополітичними наслідками; детериторизація, проявами якої стали «розмивання» державного суверенітету, перегляд кордонів, розпад державності на племінні та релігійні одиниці, які будуть підтримуватися впливовими регіональними геополітичними центрами; нова конфігурація геополітичних центрів; формування складної і невизначеної конфігурації геополітичних сил; транснаціоналізація, «війни нового покоління» й формування квазідержавних утворень як наслідок дій транснаціональних акто-

рів; переформатування альянсів в регіоні; нова геополітична роль ісламського фундаменталізму, внутрішньоісламський геополітичний і ідеологічний конфлікт; посилення регіональної нестабільності, яку пов'язують з можливим переглядом політичної мапи Близького Сходу. Можна передбачити, що в найближчому майбутньому в регіоні буде відбуватись нарощування глобальної геополітичної нестабільності та невизначеності, реконфігурація відносин та більша поляризація регіону, можливий переділ наявнх міждержавних кордонів та поява квазідержав, які спираються на етнічні та етноконфесійні сили й підтримуються впливовими геополітичними центрами сили.

Близькосхідна політика США за адміністрації Д. Трампа зазнала серйозних невдач. Посередництво в палестинській проблемі та іранська проблема стоять на місці, відносини з більшістю союзників зіпсовані. Виведення військ США з Іраку та зміна зовнішньополітичного курсу щодо Близького Сходу спричинили як утворення вакууму сили, так і випадання системоутворюючого елементу із системи безпеки. Це ставить перед близькосхідною системою безпеки серйозний виклик побудови нової структури відносин, що гарантувала б не лише вирішення наявних проблем, але й забезпечення безпеки в майбутньому. Все очевиднішим є те, що локомотивом цього процесу США за адміністрації Дж. Байдена бути не зможе, принаймні не одноосібно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Lynch M. The new Arab wars. Uprisings and anarchy in the Middle East. Public Affairs. New York, 2016. 284 p.

2. Izrael and PLO. Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements ("Oslo Agreement"). *The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict edited by Walter Laqueur and Dan Schueftan*. Penguin Books, 2016. P. 375–383.

3. Izrael and Jordan: The Washington Agreement (July 26, 1994). *The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict edited by Walter Laqueur and Dan Schueftan*. Penguin Books, 2016. P. 428–429.

4. Трамп представив план врегулювання конфлікту між Ізраїлем і Палестиною. *Укрінформ*. 19 березня 2020 року. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2864901-tramp-predstaviv-plan-vreguluvanna-konfliktu-miz-izrailem-i-palestinou.html.

5. У США розробили план вирішення Арабо-ізраїльського конфлікту. *НАШ*. 11 квітня 2020 року. URL: https://nash.live/news/politics/u-ssha-rozrobili-plan-virishennja-arabo-izrajilskoho-konfliktu.html.

6. Трамп називає це «угодою століття», а арабські країни жорстоко критикують: як США планують владнати конфлікт між Ізраїлем та Палестиною. *ТСН*. 3 лютого 2020 року. URL: https://tsn.ua/svit/tramp-nazivaye-ce-ugodoyu-stolittya-a-arabski-krayini-zhorstko-kritikuyut-yak-ssha-planuyut-virishiti-konflikt-mizh-izrayilem-ta-palestinoyu-1483548.html.

7. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. с англ. Н. Коваль. Київ : Наш формат, 2017. 320 с.

8. Halliday F. The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology. Cambridge University Press, 2017. 374 p.

9. Cockburn P. The age of Jihad. Islamic State and the Great War for the Middle East. VERSO. London ; New York, 2017. 473 p.

10. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України : монографія / Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки ; відп. ред. Б. Парахонський. Київ : ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.

11. Security in the Arabian Peninsula: the Gulf Cooperation Council and the United States. A Summary of Remarks by Christian Koch, Emirates Center for Strategic Studies. URL: http://www.mideasti.org/html/b-051101.html.

12. Израиль и КСА: связи на зыбучих песках. URL: https://www.translarium.info/2014/07/israel-saudi-arabia-forging-ties-quicksand.html#axzz3RLFhyYFh.

13. Egypt and Izrael: Peace Treaty (March 26, 1979). *The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict* / edited by W. Laqueur and D. Schueftan. Penguin Books, 2016. P. 227–228.

14. Izrael and Jordan: Peace Treaty (October 26, 1994). *The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict* / edited by W. Laqueur and D. Schueftan. Penguin Books, 2016. P. 438–446.

REFERENCES:

1. Izrael and PLO. Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements ("Oslo Agreement") / *The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict edited by Walter Laqueur and Dan Schueftan*. Penguin Books, 2016. 594 p. P. 375–383.

2. Izrael and Jordan: The Washington Agreement (July 26, 1994) / *The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict edited by Walter Laqueur and Dan Schueftan*. Penguin Books, 2016. 594 p. P. 428–429.

3. Tramp predstaviv plan vrehuliuvannia konfliktu mizh Izrailem I Palestinoiu. [Trump provided the peace plan of the conflict between Israel and Palestine] Kyiv : Ukrinform (2020). Elektronnyi resurs. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2864901-tramp-predstaviv-plan-vreguluvanna-konfliktu-miz-izrailem-i-palestinou.html.

4. U SSHA rozrobyly plan vyrishennia Arabo-izrailskoho konfliktu [In USA has developed the plan to resolve the Arab-Israeli conflict] *NASH.* Elektronnyi resurs. URL: https://nash.live/news/politics/u-ssha-rozrobili-plan-virishennja-arabo-izrajilskoho-konfliktu.html.

5. Tramp nazyvaie tse "uhodoiu stolittia", a arabski kraini zhorstoko krytykuiut: yak SSHA planuiut vladnaty conflict mizh Israilem ta Palestynoiu. [Trump call it the deal of the century but the Arabic countries harshly criticized how USA is planned to solve the conflict between Israel and Palestine]. TSN Elektronnyi resurs. URL: https://tsn.ua/svit/tramp-nazivaye-ce-ugodoyu-stolittya-a-

arabski-krayini-zhorstko-kritikuyut-yak-ssha-planuyut-virishiti-konflikt-mizh-izrayilem-ta-palestinoyu-1483548.html.

6. Halliday Fred. The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology. Cambridge University Press, 2017. 374 p.

7. Cockburn Patrick. The age of Jihad. Islamic State and the Great War for the Middle East. VERSO. London-New York, 2017. 473 p.

8. Parakhonskyi B. (Ed.). (2008). Blyzkyi Shid: mizhnarodna bezpeka, rehionalni vidnosini ta perspektyvy dlia Ukrainy. [The Middle East: the international security, regional relations and perspectives for Ukraine]. Rada nats.bezpeky i oborony Ukrainy, Nats.in-t probl.mizhnar. bezpeky. Kyiv : PTS “Foliant”. 591 p.

9. Security in the Arabian Peninsula: the Gulf Cooperation Council and the United States. A Summary of Remarks by Christian Koch, Emirates Center for Strategic Studies Elektronnyi resurs. URL: http://www.mideasti.org/html/b-051101.html.

10. Israel I KSA: sviazi na zyibuchih peskah [Israel and KSA: connections at quicksand]. URL: https://www.translarium.info/2014/07/israel-saudi-arabia-forging-ties-quicksand.html#axzz3RLFhyYFh.

11. Egypt and Izrael: Peace Treaty (March 26, 1979) / The Izrael-Arab Reader. A Documentary History of the Middle East Conflict edited by Walter Laqueur and Dan Schueftan. Penguin Books, 2016. 594 p. P. 227–228.

12. Izrael and Jordan: Peace Treaty (October 26, 1994) / The Izrael-Arab Reader. *A Documentary History of the Middle East Conflict edited by Walter Laqueur and Dan Schueftan.* Penguin Books, 2016. 594 p. P. 438–446.

13. Kisindzher H. (2017). Svitovii Poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti. [The World order. Reflections on the Character of nations and the course of history]. Kyiv : Nash format [In Ukrainian].

14. Lynch Mark. The new Arab wars. Uprisings and anarchy in the Middle East. Public Affairs. New York, 2016. 284 p.

The impact of the US’s policy at the structure parameters of the Middle East’s regional system

Parkhomchuk Anastasiia Dmitrivna

Postgraduate Student at the Department of International Information
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Yuriia Ilienka str., 36/1, Kyiv, Ukraine

US policy in the Middle East has long been one of the systemically-shaping elements of international relations in this regional system, and its evolution has had a direct impact on its structural parameters. Changes in US policy in the Middle East have altered the structural parameters of the Middle East system, transforming both the US relationship with the basic elements of the system and the relationship between its elements. The objectives and purposes of the article consists the influence of US Middle East policy, particularly on the problem of Middle East settlement, on the structural parameters of the Middle East regional system. In order to achieve the goal and to realize the objectives the international process is considered in the light of the system approach.

It has been proven that the regional security system distinguishes at least two autonomous security subsystems – the Arab-Israeli confrontation and the Paleo-Arab problem – and the Arabian subsystem institutionalized within the framework Cooperation Council for the Arab States of the Gulf. Each subsystem has its own security complexes that rarely touch each other.

The United States has defined a mediating role in normalizing Israel’s relations with the Arab states. It has been argued that the main reason for their normalization has been to reduce the importance of the Arab-Israeli conflict in the list of regional security problems and to bring the Iran-Saudi confrontation to the forefront, the destruction of the existing security system, tied to the United States.

The dysfunctional nature of internal elements of the region is used by more powerful external actors. The old order is disappearing but the transition stage to a new one is still ongoing and is characterized by uncertainty, the strengthening of the role of political Islam along with the new geopolitical role of Islamic fundamentalism, unrestricted transit of Islamism ideas, recurrent internal and interstate conflicts, and the heightened threat of non-state actors. It was concluded that ever-growing instability, a potential redrawing of the existing national boundaries and the emergence of quasi-states, relying on ethnic and ethno-denominational powers and sustained by influential geopolitical centers of power, can all be expected.

Key words: *The Middle East, policy of USA, Arab-Israeli conflict, political Islam, Israel, Saudi Arabia, UAE, Bahrein, Iran.*

Прихненко Максим Іванович
Парчевська Вікторія Віталіївна

Ідеологічний чинник і Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин

УДК 327
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.18

Прихненко Максим Іванович
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
міжнародних відносин
і зовнішньої політики
факультету історії
та міжнародних відносин
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна

Парчевська Вікторія Віталіївна
студентка ІІ курсу факультету історії
та міжнародних відносин
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна

Статтю присвячено дослідженню політико-ідеологічних процесів у період Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Актуальність роботи зумовлено зосередженістю на аналізі альтернативних ідей, що існували в міжвоєнні роки. Мета публікації полягає у вивченні явищ, які спричинили появу політико-ідеологічного розколу в міжнародних відносинах після Першої світової війни. Перемога в Росії Жовтневої революції під проводом більшовиків активізувала в інших державах діяльність ліворадикальних сил, які прагнули світової пролетарської революції. Ця ідея не збігалася з розумінням держави-нації як основного учасника міжнародних відносин. Для об'єднання всіх комуністичних партій світу було створено Третій Інтернаціонал із центром у Москві, який став інструментом впливу СРСР на внутрішню політику інших держав. Методологічну основу дослідження склав комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих сучасних загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. Системний метод забезпечив дослідження взаємодії учасників міжнародних відносин у міжвоєнні роки. Завдяки використанню аналітико-синтетичного методу вдалося визначити чинники, що вплинули на появу політико-ідеологічного розколу Версальсько-Вашингтонської системи. Структурно-функціональний аналіз дав змогу охарактеризувати мотиви створення Комінтерну. Автори наголошують на тому, що досліджуваний політико-ідеологічний контраст поглибився завдяки гетерогенності, яку можна назвати однією з фундаментальних ознак міжвоєнної системи міжнародних відносин. Поширення сумнівів у беззаперечній визначальності ролі національної держави як актора було поглиблено входженням мультинаціональних держав – США та Радянського Союзу – до Версальсько-Вашингтонської системи. Зазначені процеси згенерували появу ідеалістичної політичної традиції з принципом колективної безпеки на противагу реалістичній, заснованій на балансі сил. Наявність протилежних підходів до розуміння сутності міжнародних відносин сприяла виходу на світову арену ідеологій, що виходили за межі націоналізму.

Ключові слова: *Версальсько-Вашингтонська система, гетерогенність, Комінтерн, ідеалістична політика, реалполітика, світова революція.*

Вступ. Період Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин ознаменував початок ідеологічних протиборств держав на міжнародній арені. Після Першої світової війни на міжнародній арені почали конкурувати ідеї, які виходили за межі «національних держав» або «держав-націй». Можна відзначити наявність у міжвоєнний період конфліктів не лише державних інтересів, але й цінностей, які об'єднували представників різних ідеологічних груп по всьому світі. У таких умовах роль традиційної національної держави поступово втрачала значущість, поступаючись ідеологіям, що не обмежувалися жодними кордонами.

Мета та завдання. Мета статті полягає в дослідженні явищ, які спричинили появу політико-ідеологічного розколу Версальсько-Вашингтонської системи. Метою продиктовані такі завдання, як систематизація взаємодії учасників міжнародних відносин у міжвоєнні роки; з'ясування факторів, що вплинули на досліджуваний політико-ідеологічний контраст; надання характеристики мотивам створення Комінтерну.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склав комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих сучасних загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. Системний метод забезпечив дослідження взаємодії учасників міжнародних відносин у міжвоєнні роки. Завдяки використанню аналітико-синтетичного методу вдалося визначити чинники, що вплинули на появу політико-ідеологічного розколу Версальсько-Вашингтонської системи. Структурно-функціональний аналіз дав змогу охарактеризувати мотиви створення Комінтерну.

Результати. Гетерогенність є однією з ознак Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, яка відрізняє її від попередніх гомогенних систем вестфальського типу, ідеологією яких був націоналізм. Раймон Арон гетерогенними визначив такі системи, в яких держави організовані за відмінними принципами та базуються на суперечливих цінностях [7, с. 100]. Гетерогенність суспільної природи суб'єктів зумовила відмінність моделей зовнішньої політики, які згенерували гетерогенність принципів і норм, зрештою, структури системи. Загалом тодішня міжнародна політика була представлена чотирма моделями в рамках двох традицій, а саме ліберально-демократичною та тоталітарно-націоналістичною реалполітикою, ліберально-демократичною та тоталітарно-комуністичною ідеалістичною політикою [6, с. 20].

Версальсько-Вашингтонська стала першою міжнародною системою, до якої увійшли США. До того часу ця мультинаціональна держава з ідеалістичною політикою, заснованою на ліберально-демократичних цінностях, розвивалася

«позасистемно», що пояснюється контрастом між американськими ідеологічними засадами й традиційним європейським розумінням держави-нації як основного учасника міжнародних відносин. Також у межах ідеалізму отримала розвиток політика СРСР, що має тоталітарно-комуністичне походження. Характерною складовою частиною ідеалістичної політики є місіонізм – уявлення про те, що держава на міжнародній арені не лише захищає національні інтереси, але й реалізує покладену на неї історичну місію. Бажання поширити досконалу суспільну модель поєднує зовнішню політику Сполучених Штатів (сприяння демократії) та Радянський Союз (світова комуністична революція).

Т. Карпенко називає одним із основних протиріч Версальсько-Вашингтонської системи «виникнення держави, яка оголосила курс на світову революцію» [1, с. 86]. Після Першої світової війни почала швидко зростати політична сила соціалізму. Соціалістичний рух у міжвоєнний період був спроможний дійти до урядової влади революційним шляхом або конституційними заходами на виборах до парламенту. Ще на зламі століть у соціалізмі окреслилося два напрями, а саме демократично-соціалістичний реформізм та соціал-революційний активізм. Перший наполягав на поступовому реформуванні наявних політичних процесів на соціалістичний лад, а другий передбачав соціалістичну революцію, тобто одночасне руйнування чинних політичних режимів насильницьким шляхом. Помірний шлях підтримувала частина західноєвропейських соціалістів, радикальний – група російських більшовиків, яких очолював В. Ленін, який прагнув використати теоретичні засади революційного вчення для досягнення революційних цілей. Жовтнева революція в Росії створила найзначніший прецедент в історії соціалізму, коли вся повнота влади опинилася в руках єдиної політичної групи. Російські більшовики трансформували владу на основі зміненого марксистського вчення, названого марксизмом-ленінізмом. Російський революційний досвід зі встановлення так званої диктатури пролетаріату випередив у часі всі інші форми здобуття влади соціалістами. Більшість західноєвропейських соціалістів вороже поставилася до такої революційної перспективи, адже вони вбачали своїм завданням повалення капіталізму шляхом еволюційного переростання його в соціалістичний.

На нашу думку, політико-ідеологічний розкол міжвоєнної системи міжнародних відносин зумовлено двома такими явищами, як припинення розуміння націоналізму як провідної ідеологічної течії в системі міжнародних відносин; активізація політичного впливу ліворадикальних сил у світі (прагнення світової пролетарської революції).

На ці складові частини політико-ідеологічного розколу вплинули відповідні фактори. Поширення сумнівів у беззаперечності панівної ролі національної держави як актора було поглиблено входженням мультинаціональних держав, спочатку США, а згодом СРСР, у систему міжнародних відносин, отже, подальшим впливом на неї ідеалістичної політики паралельно з європейською реалполітикою. Американський ідеалізм інституціоналізував принцип колективної безпеки, запропонований В. Вільсоном, у вигляді першої міждержавної організації, а саме Ліги Націй. Однак її нездатність ефективно підтримувати мир і безпеку привела до того, що у міжвоєнний період характерний для реалполітики принцип балансу сил продовжував співіснувати з положеннями ідеологій, які виходили за межі націоналізму. Втім, до потенційного світового лідерства США, пояснюваного необхідністю поширення ліберально-демократичних цінностей, європейські політики ставилися не дуже прихильно, оскільки їхній світогляд був сформований у дусі реалполітики. За таких умов розвиток ідеалізму США в межах Версальсько-Вашинтонської системи дещо загальмувався.

Актуалізацію ідеї світової пролетарської революції зумовлено тим, що у світовому робітничому русі після Першої світової війни під впливом радянської Жовтневої революції в Росії сформувалася ліворадикальна течія. На хвилі активізації прагнення до реформування суспільства в низці держав було засновано комуністичні партійні утворення. Їх більшість спочатку виникали доволі спонтанно, але згодом піддалися впливу Москви. Радикальні соціалісти Європи разом із російськими більшовиками на чолі з В. Леніним взяли курс на розрив із поміркованими соціалістами. У березні 1919 р. з ініціативи більшовиків було скликано Установчий конгрес комуністичного інтернаціоналу за участю 35 соціалістичних партій та груп із держав Європи, Америки й Азії, де було проголошено створення Третього комуністичного інтернаціоналу як єдиної світової комуністичної партії, що ставила за мету здійснення соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату. Усі партії входили до Комінтерну на правах секцій та підпорядковувалися Виконавчому комітету, що перебував у Москві.

Отже, вперше в історії міжнародних відносин комуністична ідеологія об'єднала представників різних національностей, що сповідували ідею світової пролетарської революції як альтернативи існуванню держави-нації як головного учасника міжнародних відносин.

На жаль, розуміння алгоритму проведення світової революції в радянських та європейських ліворадикалів різнилися. Класичний марксизм, який мав прихильників на Заході, передбачав, що перемога соціалістичної революції можлива лише за умови одночасного її проведення в найбільш розвинених капіталістичних державах.

На противагу цьому радянський марксизм-ленінізм висунув ідею про можливість перемоги соціалізму в окремій державі з порівняно низькими економічними показниками, наслідком чого мало бути поширення комунізму у світі. Окрім цього, марксизм розглядає диктатуру пролетаріату як засіб переходу від капіталізму до комунізму, а доповнення В. Леніна ототожнили це поняття з диктатурою «партії нового типу», а саме революційної. Червона армія здійснила в Росії революцію, розпочавши цивільну війну, замість того, щоб наслідувати класичну модель пролетарського повстання. Зрештою, суттєві ідеологічні розбіжності не зупинили прагнення радянської влади використати в зовнішній політиці ефект від перемоги Жовтневої революції як свідчення практичної реалізації ліворадикального руху.

Комінтерн задумувався В. Леніним не просто як міжнародна організація комуністичних партій, а як суворо підпорядкований Білокам'яній інструмент зовнішньополітичного впливу у світі задля реалізації «пролетарської революції». Фактично це була єдина світова комуністична партія, яка ховалася під ширмою союзу братніх партійних організацій. Кадрова політика, фінансування та забезпечення мережі Комінтерну, вироблення тактики й стратегії діяльності його національних секцій перебували в міцних руках більшовиків під пильним контролем радянських спецслужб [3].

Написана В. Леніним «21 умова» вступу європейських соціалістичних партій до складу Комінтерну, ухвалена на його другому конгресі 1920 р., регламентувала чітку поведінку членів цієї організації. У діяльності комуністичних партій віталися як законні, так і нелегальні засоби. Документ засуджував представницьку демократію, легітимізував насильство, утверджував примат класової боротьби, необхідність диктатури пролетаріату, а саме положення, характерні для тоталітаризму. Як зазначив дослідник Фернандо Клодін, передумови для перетворення Комінтерну на придаток радянської держави були наявні з першого дня його створення [8, с. 115]. Паралельно за участю Москви було сформовано мережу прорадянських структур, метою яких була прихована пропаганда ідеалізованого СРСР серед європейських лівих політичних еліт. Дослідник Дж. Рідделл слушно зазначив, що більшовики вимагали від усіх секцій Комінтерну прийняття побудови партій найбільш централізованим способом, керованим залізною дисципліною [9, с. 765–771].

Амбіції В. Леніна щодо експортування революції стали причиною спроб насильницької радянізації сусідніх держав. Першою з навалою більшовизму вдалося впоратися Фінляндії. В. Ленін, Л. Троцький та Й. Сталін пішли на офіційне визнання фінської незалежності. Проте, що характерно, з посиланням на «принцип права націй на самовизначення» (причому в специфічній більшовицькій інтерпретації!), а ця інтерпретація зводилась ось до чого: «самовизначення націй» насправді є «засобом об'єднання пролетаріату різних народів», тому визнання незалежності Фінляндії (як і України, Грузії, Вірменії) геть не гарантувало невтручання Радянської Росії в її справи, бо йшлося про «досягнення пролетарської єдності» [5]. Білофіни виступали під гаслами правопорядку, захисту власності та національної незалежності, тому червоні сприймалися силою, покликаною зберегти Фінляндію під російською владою. Фінляндія – країна протестантської церкви (лютеранської), а не православної. І політики, і населення здебільшого підтримували фундаментальну думку протестантського віровчення: чесна праця, а не розправа над «експлуататорами» та «експропріація експропріаторів» робить людину щасливою. У 1918 р. в активне політичне життя вступило вже четверте покоління фінів, які сприймали широкі самоврядні права своєї країни як абсолютно звичне явище. Звісно, нація була вже більш-менш підготовленою до незалежності, хоча соціального розколу та громадянської війни через втручання більшовиків оминути не вдалося.

Наступ більшовиків на Прибалтику вдалося стримати завдяки залученню німецьких і польських військ проти червоноармійців, а також усвідомленій потребі естонців, литовців і латвійців у власній державності. Так, радянсько-естонську війну вдалося закінчити завдяки співпраці естонських військ із російськими білогвардійцями й британським флотом. 3 січня 1920 р. в м. Тарту було підписано перемир'я, за яким Естонська Республіка та Радянська Росія визнали один одного.

Радянсько-литовська війна за участю німецьких і польських військ закінчилася підписанням 12 липня 1920 р. Московського мирного договору між Литвою та Радянською Росією, відповідно до якого Литовсько-Білоруська Радянська Соціалістична Республіка була юридично ліквідована, а також було визначено державний кордон між РРФСР і Литвою.

У зв'язку з поразкою Німеччини на Західному фронті Першої світової війни нею було підписано 11 листопада 1918 р. Комп'єнське перемир'я, стаття 12 якого передбачала залишити в Прибалтиці окупаційні війська переможеної у війні Німеччини, щоб не допустити в Прибалтиці відновлення радянської влади. 17 листопада 1918 р. Латвійська тимчасова національна рада й Демократичний блок погодилися на спільне формування тимчасового парламенту, а саме Народної ради Латвії. У ньому не були представлені орієнтовані на Радянську Росію більшовики та пронімецько налаштовані буржуазні політики. Народна рада прийняла резолюцію про утворення незалежної і демократичної республіки. В цей же день у центрі Риги відбулися збори робітників і службовців,

на яких було прийнято рішення про обрання організаційного комітету, а також була прийнята резолюція з вимогою про передачу всієї влади радам робітничих і безземельних депутатів.18 листопада 1918 р. Народна рада Латвії проголошує незалежну Латвійську Республіку. У цей час на території неокупованої німецькими військами Латвії 18 і 19 листопада 1918 р. в Ризі відбулася XVII конференція соціал-демократії Латвії, учасники якої в числі перших завдань висунули організацію збройного повстання зі встановленням радянської влади на території всієї Латвії. Зрештою, з квітня по червень 1919 р. в Латвії існувало три уряди, а саме власне латвійський уряд Улманіса, пронімецький уряд Нієдри і радянський уряд Стучки. Естонська армія та Північно-латвійська бригада розбили німецьку армію, а згодом за підтримки польських військ зайняли всю територію Латвії. 11 серпня 1920 р. уряд Латвії підписав мирний договір з РРФСР, за яким Радянський уряд першим у світі визнавав існування незалежної Латвійської держави [4, с. 83]. 26 січня 1921 р. незалежність Латвії офіційно визнали країни-переможці в Першій світовій війні (Антанта). 22 вересня 1921 р. Латвія одночасно з Литвою та Естонією була прийнята в Лігу Націй.

Польський історик А. Новак зазначає таке: «Польщі довелося протистояти великому більшовицькому наступу практично наодинці. Ленін не хотів угоди з Великою Британією. Він прагнув привести революцію до Берліна – через «труп білої Польщі», як було проголошено у наказі Західному фронту. Був підготовлений другий радянський уряд для Польщі – вже під фактичним керівництвом Фелікса Дзержинського. З України йшов Південно-Західний фронт, який політично контролював сам Йосип Сталін. Обмінюючись депешами з Леніним наприкінці липня, він виклав подальші цілі наступу Червоної армії після знищення Польщі: радянізація Чехословаччини, Угорщини, Австрії, Румунії – аж до розпалення революції в Італії» [2]. Зрештою, радянські війська були зупинені. План великого контрнаступу, розроблений під наглядом Ю. Пілсудського, виявився дієвим. 15 серпня 1920 р. поляки перерізали натягнуті на околицях Варшави лінії зв'язку Західного фронту. Червона Армія зазнала великої поразки. 8 березня 1921 р. було підписано Ризький мирний договір, за яким Польща отримувала західні частини України та Білорусії. Виникла багатонаціональна держава, що згодом намагалася полонізувати своє населення.

З 5 по 12 січня 1918 р. протягом Листопадової революції відбулося повстання спартакістів, які домагалися встановлення радянської влади в державі. Метою акції було попередження виборів до Національних зборів та створення ради республіки. Після невдалих переговорів між урядом і повстанцями урядові війська почали придушувати повстання 8 січня під командуванням народного представника Густава Носке. Штурм видавництва "Vorwärts" лише 11 січня коштував десятків життів. Після того, як через день був узятий штаб поліції Берліна, неадекватно підготовлене січневе повстання зазнало краху, загалом забравши 165 жертв [10].

Вищеназвані «кейси» наштовхують на думку про те, що історично сильні держави-нації в Європі успішно чинили опір насильницькій радянізації. Більшовикам вдалося поширити ліворадикальний режим переважно на територіях, де раніше здебільшого не існувало національних держав. Намагання поширити комунізм у Західній Європі залишило як спадок численні міфи й стереотипи, укорінені у свідомості прихильників світової гегемонії Країни Рад, уявлення про соціально-демократичний і національно орієнтований характер цього руху. У політичному сенсі існування протягом кількох десятиліть поспіль сильної радикальної лівої ідеології в державах Західної та Південної Європи стало однією з причин майбутнього формування в них поляризованих політичних систем.

Висновки. Отже, поява ідеалістичної політичної традиції з принципом колективної безпеки на противагу реалполітиці, заснованій на балансі сил, у Версальсько-Вашингтонській міжнародній системі створила умови для розвитку ідеологій, що виходили за межі націоналізму. У міжвоєнні роки досвід перемоги Жовтневої революції під проводом російських більшовиків активізував ліворадикальні сили в Європі. Для об'єднання всіх комуністичних партій світу було створено Третій Інтернаціонал. Ці фактори зумовили появу політико-ідеологічного розколу міжвоєнної системи міжнародних відносин, що полягає в наявності ідеї світової пролетарської революції як альтернативи існуванню різноманіття суверенних національних держав. Окрім цього, західні та радянські комуністи по-різному трактували алгоритм цього повстання. Через це Комінтерн став інструментом впливу СРСР на внутрішню політику держав, партії яких були членами цієї організації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карпенко Т., Овчаренко О. Сутність і протиріччя Версальсько-Вашингтонської системи. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»* : матеріали XXI Всеукраїнської наукової конференції молодих учених. 2019. С. 85–87.

2. Новак А. Не було б 1989 року, якби раніше не було 1920 року. Обидва заслуговують на назву "annus mirabilis". *Сайт Республіки Польща.* 15 серпня 2020 р. URL: https://www.gov.pl/web/ukraina-uk/1989-1920-annus-mirabilis (дата звернення: 03.03.2021).

3. Пагіря О. Як захопити Європу. *Український тиждень*. 2012. № 21 (238). URL: https://tyzhden.ua/History/51121 (дата звернення: 03.03.2021).

4. Смирин Г. Основные факты истории Латвии. 2-е изд. Рига : SI, 1999. 141 с.

5. Сюндюков І. Фінляндія: чому реалізувався шанс на свободу. *День*. 13 вересня 2018. URL: https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/finlyandiya-chomu-realizuvavsya-shans-na-svobodu (дата звернення: 03.03.2021).

6. Теміров Ю. Версальський порядок: столітня тінь гетерогенності. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1. С. 17–22.

7. Aron R. Peace and War: A Theory of International Relations. London and New York : Routledge, 2003. 820 p.

8. Claudin F. The Communist movement from Comintern to Cominform. Harmondsworth : Penguin, 1975. 831 p.

9. Riddell J. Workers of the world and oppressed peoples unite: Proceedings and documents of the Second Congress of the Communist International. New York : Pathfinder Press, 1991. 1147 p.

10. Scriba A. Der Januaraufstand 1919. Deutsches Historisches Museum, Berlin. 1. September 2014. URL: https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/revolution/januaraufstand (дата звернення: 03.03.2021).

REFERENCES:

1. Karpenko, T., Ovcharenko, O. (2019). Sutnist i protyrichchia Versalsko-Vashynhtonskoi systemy [The essence and contradictions of the Versailles-Washington system]. *Aktualni problemy pryrodnychykh i humanitarnykh nauk u doslidzhenniakh molodykh uchenykh "Rodzynka – 2019" / XXI Vseukrainska naukova konferentsiia molodykh uchenykh*. S. 85–87 [in Ukrainian].

2. Novak, A. (15.08.2020). Ne bulo b 1989 roku, yakby ranishe ne bulo 1920 roku. Obydva zasluhovuiut na nazvu "annus mirabilis" [It wouldn't be 1989 if it weren't for 1920. Both deserve the name "annus mirabilis"]. *Sait Respubliky Polshcha*. URL: https://www.gov.pl/web/ukraina-uk/1989-1920-annus-mirabilis (last accessed: 03.03.2021) [in Ukrainian].

3. Pahiria, O. (24.05.2012). Yak zakhopyty Yevropu [How to capture Europe]. *Ukrainskyi tyzhden*. URL: https://tyzhden.ua/History/51121 (last accessed: 03.03.2021) [in Ukrainian].

4. Smirin, G. (1999). Osnovnyye fakty istorii Latvii [Basic facts of the history of Latvia]. 2-e izd. Riga: SI. 141 s. [in Russian].

5. Siundiukov, I. (13.09.2018). Finliandiia: chomu realizuvavsia shans na svobodu [Finland: why the chance for freedom was realized]. *Den*. URL: https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/finlyandiya-chomu-realizuvavsya-shans-na-svobodu (last accessed: 03.03.2021) [in Ukrainian].

6. Temirov, Yu. (2019). Versalskyi poriadok: stolitnia tin heterohennosti [Versailles order: a century-old shadow of heterogeneity]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*. № 1. S. 17–22 [in Ukrainian].

7. Aron, R. Peace and War: A Theory of International Relations. London and New York: Routledge, 2003. 820 p.

8. Claudin, F. The Communist movement from Comintern to Cominform. Harmondsworth: Penguin. 1975. 831 p.

9. Riddell, J. Workers of the world and oppressed peoples unite: Proceedings and documents of the Second Congress of the Communist International. New York: Pathfinder Press. 1991. 1147 p.

10. Scriba, A. Der Januaraufstand 1919. Deutsches Historisches Museum, Berlin. 1. September 2014. URL: https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/revolution/januaraufstand (last accessed: 03.03.2021) [in German].

Ideological factor and the Versailles-Washington system of international relations

Prykhnenko Maksym Ivanovych

Ph.D. in Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of International Relations
and Foreign Policy
of the Faculty of History
and International Relations
Vasyl Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine

Parchevska Viktoriia Vitaliivna

Second-year Student at the Faculty
of History and International Relations
Vasyl Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine

The article is devoted to the study of political and ideological processes in the period of the Versailles-Washington system of international relations. The relevance of the work is due to the focus on the analysis of alternative ideas that existed in the interwar years. The purpose of the publication is to study the phenomena that led to the emergence of political and ideological divisions in international relations after the First World War. The victory of the October Revolution in Russia under the leadership of the Bolsheviks intensified the activities of left-wing radical forces in other states, which sought a world proletarian revolution. This idea did not coincide with the understanding of the nation-state as a major participant in international relations. To unite all the communist parties in the world, the Third International, based in Moscow, was created, which became an instrument of the Soviet influence on the domestic policy of other states. The methodological basis of the study was a set of interconnected and complementary modern general scientific and special methods and approaches. The systematic method provided a study of the interaction of participants in international relations in the interwar years. Thanks to the use of analytical-synthetic method, it was possible to identify the factors that influenced the emergence of political and ideological division of the Versailles-Washington system. Structural and functional analysis made it possible to characterize the motives for the creation of the Comintern. The authors emphasize that the studied political and ideological contrast has deepened due to heterogeneity, which can be called one of the fundamental features of the interwar system of international relations. Doubts about the unquestionable definability of the role of the nation state as an actor were deepened by the entry of multinational states – the United States and the Soviet Union – into the Versailles-Washington system. These processes generated the emergence of an idealistic political tradition with the principle of collective security as opposed to a realistic one based on a balance of power. The presence of opposing approaches to understanding the essence of international relations contributed to the entry into the world arena of ideologies that went beyond nationalism.

Key words: *Versailles-Washington system, heterogeneity, Comintern, idealistic politics, realpolitik, world revolution.*

Ткачук Юлія Вікторівна

Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів та міграція як аспект проблеми зайнятості

УДК 314.15:331.101.262
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.19

Ткачук Юлія Вікторівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану зовнішньої трудової міграції. Розглянуто її стан, причини виникнення та наслідки. Метою статті є визначення особливостей міграції, аспектів проблеми зайнятості, наслідків міжнародної трудової міграції та факторів формування міграційної політики.
Проблеми трудової міграції набувають значення наприкінці XX – початку XXI ст. Проаналізовано переміщення людей як глобальне явище, яке не тільки обумовлює зовнішні міграційні процеси, але й впливає на них. Показано, що проблеми, пов'язані з процесами зовнішньої міграції, стають актуальнішими для України.
Визначено фактори відштовхування трудових ресурсів за кордон, зокрема економічний. Досліджено широкомасштабні обстеження домогосподарств та напрями трудової міграції, розмір трудової міграції, масштаб постійної трудової міграції, а також характеристику сфер їх працевлаштування. Доведено, що грошові перекази мігрантів є важливим джерелом доходу.
Проаналізовано, що Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Обґрунтовано, що процеси, які відбуваються в Україні, як залежать від масштабів міжнародних міграційних процесів, так і впливають на них.
У статті викладено результати дослідження вікових, професійних та кваліфікаційних характеристик з мотивами зовнішньої трудової міграції та її наслідками.
Обґрунтовано, що глобалізація сприяє міграції висококваліфікованих робітників у розвинуті країни. Передумовами переміщення таких спеціалістів є кар'єрний ріст та високий дохід, можливість застосування своїх знань та здібностей.
Показано, що трудова міграція – це об'єктивна реальність сучасного світу. Методологічною основою статті стали підходи, що пояснюють принципи міграції, фактори її впливу на соціально-економічні процеси загалом. Це насамперед системні та міждисциплінарні підходи. Методи дослідження базуються на принципах науковості, об'єктивності, компаративності тощо.
Ключові слова: *зовнішні міграційні процеси, трудові ресурси, фактори міграції, трудова міграція, зовнішня трудова міграція.*

Вступ. Трудова міграція робочої сили посідає чинне місце в системі економічних відносин. Проблеми трудової міграції набувають значення наприкінці XX – початку XXI ст. Проблеми, пов'язані з процесами зовнішньої міграції, стають актуальнішими для України. На проблеми зовнішньої міграції звертають більшу увагу політики, фахівці, науковці. Україна є одним із головних «постачальників» трудової мігрантів для країн ЄС.

Мета та завдання. Метою статті є визначення особливостей міграції, аспектів проблеми зайнятості, наслідків міжнародної трудової міграції, факторів формування міграційної політики.

Методи дослідження. Методологічною основою статті стали підходи, що пояснюють принципи міграції, фактори її впливу на соціально-економічні процеси загалом. Це насамперед системні та міждисциплінарні підходи. Методи дослідження базуються на принципах науковості, об'єктивності, компаративності тощо.

Результати. Переміщення людей завжди було рушійною силою у соціально-політичному розвитку світу. Міграція сьогодні набула ознак глобального явища.

Міграція є реактивним процесом, який реагує на економічні та політичні зміни, при цьому не лише країни походження, але й країн, куди спрямовується міграційний потік. Зовнішні міграційні процеси, які відбуваються в Україні, залежать від факторів впливу на міжнародну міграцію.

Згідно з теорією факторів «притягання/відштовхування» англійського вченого Е. Равенштейна, міграція населення відбувається в кращі економічні умови та місцевості. Виділяють такі фактори, як економічні, соціальні, культурні, політичні, економічні. Для мігрантів з України основними факторами «притягання» є висока заробітна плата, що дає можливість установити, що визначальним серед чинників є економічний, зокрема низький рівень оплати праці у своїй країні.

Розмір постійної трудової міграції перевищує розмір, установлений за допомогою обстежень домогосподарств. Водночас варто визначити зменшення міграційного потоку робочої сили до таких країн, як США, Канада, Австралія, ОАЕ.

Можна зазначити у відсотках основні країни, куди спрямовані українські мігранти. Так, ними є Польща (40,76%), РФ (17,81%), Угорщина (10,45%), Молдова (7,4%), Білорусь (5,95%), Румунія (2,94%), Туреччина (2,31%), Єгипет (1,51%), Німеччина (1,26%), ОАЕ (0,59%), Ізраїль (0,56%), Італія (0,5%), Австралія (0,46%), Греція (0,46%), інші країни (3,84%) [1].

Якщо порівнювати вікову категорію, то можна відзначити, що українські мігранти беруть участь у міграції в більш зрілому віці (в середньому

34 роки). На короткотермінову міграцію припадає 71% у продуктивному віці (18–44 роки). Переважно люди, які старше 45 років, беруть участь у короткостроковій трудовій міграції, тоді як вікова група людей 30–44 років спрямована на довготермінову міграцію [1].

Українські мігранти мають найвищий відсоток освіченості, а саме 37%, серед мігрантів, які мають завершену вищу освіту. Проте це не означає, що досвід відповідає потребам ринку праці України.

Як відзначається аналітиками, велика кількість освічених людей (інженери, лікарі та фахівці з інформаційних технологій), які працюють за кордоном, сприяють певною мірою «витоку мозків», але під час міграції переважно відбувається декваліфікація, коли трудовий мігрант виконує низько кваліфіковану роботу [1].

Після визначення рівня освіти мігрантів можна охарактеризувати сфери їх працевлаштування.

Українські трудові мігранти переважно зайняті в таких секторах економіки, як будівництво (46%), домашній догляд (18%), оптова і роздрібна торгівля (9%), промисловість (4%), діяльність готелів і ресторанів (4%), діяльність транспорту і зв'язку (4%), інші види економічної діяльності [1].

Для становлення величини та впливу на економіку України зовнішніх міграційних процесів, трудових ресурсів необхідне надходження у вигляді грошових переказів, які пересилають на батьківщину своїм родинам трудові мігранти.

Грошові перекази для України є важливим джерелом доходу домогосподарств, члени яких працюють за кордоном. Цілями, на які витрачаються отримані кошти, є поточне споживання, придбання товарів довготривалого використання або нерухомості, освіта тощо.

Трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки для України. Позитивними можна назвати надходження до України іноземних валют від мігрантів, зменшення напруги на ринку праці, а також зниження рівня безробіття. До негативних наслідків можна віднести втрату власної висококваліфікованої робочої сили, тобто фахівців та науковців, що спричиняє уповільнення науково-технічного прогресу, втрату кваліфікації мігрантів через те, що вони виконують малокваліфіковану роботу за кордоном, відсутність відрахування від заробітної плати нелегальних мігрантів у соціальній та пенсійний фонд, повернення трудових мігрантів пенсійного віку [1].

Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі, де зовнішня трудова міграція стала об'єктивною реальністю сьогодення. Потоки заробітчанства сформувалися в умовах низької заробітної плати, підвищеного рівня безробіття та неповної зайнятості, поширення бідності та високого рівня розшарування населення, значного розриву в рівнях оплати праці в Україні і зарубіжних країнах. Навіть економічний підйом, що певний час тривав в Україні з 2000 року, не привів до реального покращення умов життя широких верств населення та зростання попиту на робочу силу [1].

Таким чином, показники соціально-економічного розвитку ще далекі від європейських стандартів. Можливості працевлаштування на ринку праці України залишилися обмеженими, до того ж незайнятість у зареєстрованому секторі економіки не лише не гарантує добробуту, але й не забезпечує потреби відтворення робочої сили [2].

Трудова міграція являє собою форму розвитку ринку праці та формується економічними інтересами, дає змогу знайти можливості для реалізації творчого потенціалу людини.

Причинами, які викликали масову трудову міграцію громадян України, є такі:

− наявність економічної нестабільності в країні, невизначеність шляхів стабілізації економічних та інших процесів;

− відсутність перспектив ефективного використання професійних знань та практичних навичок;

− різниця в оплаті праці та умовах життя в Україні та інших країнах.

Трудова міграція – це виокремлення змін, які відбуваються у структурі регіональної економіки, а також створюють потенційний ресурс для трудової міграції, до якої належать різні верстви населення з різним професійним та кваліфікаційним рівнем.

Характерною для них є висока частина працівників з високою кваліфікацією у країнах ЄС (30%), що свідчить про більші можливості для реалізації власного потенціалу в країнах Європи. Відбувається абсолютне спрощення поведінки людини заради виживання, однак це породжує загальну невизначеність у суспільних відносинах [2].

Складником розвитку міграційних процесів є діяльність транснаціональних корпорацій, які залучають співпрацівників із менш розвинутих країн. До основних причин трудової міграції робочої сили можна віднести економічні чинники, які є головною причиною міграції робочої сили, а також глобалізацію, розвиток транспорту, засобів зв'язку, політику регулювання трудової міграції. Міжнародна міграція в останні десятиліття XX ст. стала складовою частиною процесу глобалізації економіки. Глобальні зміни нині супроводжуються інтенсифікацією міграційних процесів, з іншого боку, визнано, що люди мають меншу мобільність, аніж гроші чи товари. Люди завжди належать будь-якій країні. Сьогодні можна говорити про глобальні зміни світового міграційного порядку [4].

Регулювання міграції робочої сили – це складний процес. Його вдосконалення відбувається протягом тривалого терміну. Складнощі міграції спонукають до постійного прогнозування цього ринку

[4]. Регулювання трудової міграції робочої сили здійснюється на різних рівнях різними методами й різними формами, міжнародними організаціями тощо. Це додає можливість досягти поставленої мети країн-експортерів та імпортерів робочої сили.

Становлення відкритого українського суспільства в незалежній Україні втягує країну в міграційні процеси. Дані вітчизняної офіційної статистики навіть приблизно не відображають дійсних масштабів міграції українських громадян. За різними експертними оцінками, кількість міграційних поїздок українських громадян за кордон коливається у межах від 4 до 7 млн. осіб [4].

Населення України емігрує з батьківщини через нестабільну ситуацію на внутрішньому ринку праці, різницю в умовах життя та рівнях заробітної плати в країнах заходу та України та інші фактори.

Основними причинами виїзду активного населення України є тривала політична криза, невдоволення економічних становищем, відсутність умов для реалізації можливостей, значно вищий рівень зарплати у країнах імміграції.

Молоді, активні, амбіційні люди шукають необхідні умови працевлаштування, зіштовхуючись із перешкодами на батьківщині. З відтоком робочої сили відбувається відплив потенційних платників податків у казну.

Глобалізація вищої освіти прискорює сучасну міжнародну міграцію. Велика частка здобувачів вищої освіти за кордоном намагається залишатися працювати в розвинутих країнах. Досить поширеними є процеси трудової міграції в менш розвинуті країни, тоді як на батьківщині випускники західних ВНЗ не можуть знайти роботу. Україна ще не бере участь у цьому процесі. Перешкодами міграції випускників українських ВНЗ на захід, до розвинутих країн стають низький рівень знання іноземних мов, складність у підтвердженні диплому, відмінності в культурі та ментальності [4].

Глобалізація сприяє міграції висококваліфікованих робітників у розвинуті країни. Передумовами переміщення таких спеціалістів є кар'єрний ріст та високий дохід, можливість застосування своїх знань та здібностей.

Можна визначити наслідки трудової міграції робочої сили. Позитивним є забезпечення перерозподілу трудових ресурсів відповідно до потреб країн, що найбільш динамічно розвиваються. Це дає змогу освоїти основні райони та їх природні ресурси, сприяє підвищенню матеріального добробуту. Негативними наслідками є надмірне зростання великих міст у країнах-реципієнтах, демографічне старіння населення у країнах-донорах.

Висновки. Таким чином, у глобалізованому світі разом зі збільшенням обсягів та урізноманітненням моделей міжнародних переміщень вплив міжнародної міграції на соціальні перетворення постійно посилюється. Під впливом міграції стають більш різноманітними етнічний склад населення, соціальна структура, соціальні зв'язки як результат міжнародних переміщень, що зростає в усіх суспільствах і є не лише об'єктивною реальністю, але й тенденцією. Різноманітність людських спільнот є важливим фактором посилення креативності, життєздатності та поступального розвитку. Це, зокрема, переконливо доводить досвід таких країн, як США, Канада, Австралія [3].

Під час формування міграційної політики та використання позитивного потенціалу міжнародної трудової міграції необхідно враховувати соціальні зміни, зарубіжний досвід державного регулювання. Визнання міграції як структурного елементу суспільного розвитку необхідно супроводжувати розробленням законодавчих механізмів. Має бути створена інфраструктура міграційного менеджменту, професійна міграційна бюрократія, яка б діяла в центрі та на місцевому рівні [3].

Головним питанням політики міграції має стати забезпечення прав мігрантів, запобігання дискримінації на всіх етапах міграції, а саме виїзду, переїзду, облаштування. Це можливо лише за умов співпраці країн походження, транзиту тощо.

Метою гармонізації відносин між мігрантами та корінними мешканцями через систему освіти та ЗМІ є формування сприятливої громадської думки, виховання ставлення до міграційних переміщень як до можливості збагачення суспільства.

З іншого боку, держава зацікавлена у міцних та систематичних зв'язках з діаспорою, формуванні щодо неї активної політики. Спільноти співвітчизників за кордоном можна розглядати і як об'єднання, які зберігають традиції мови та культури, і як осередки необхідного потенціалу для встановлення важливих міжнародних контактів для України [3]. Головними завданнями політики щодо діаспор має бути заохочення повернення мігрантів на батьківщину, використання їхнього соціального, інвестиційного, трудового, інтелектуального потенціалу в інтересах України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Замора О.І. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в регіоні. *Вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. 9. С. 896–900.

2. Кваша О.С. Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів: фактори, стан та наслідки для України. *Вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. 10. С. 535–540.

3. Малиновська О.А. Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації. *Міграція населення в контексті національно-економічного розвитку. ІДСД*. 2009. С. 5–18.

4. Танасієнко Н.П., Лабунець В.О. Міжнародна міграція робочої сили в умовах глобалізації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 3 (14). С. 44–48.

REFERENCES:

1. Zamora O.I. (2017) Trudova mihratsiia yak aspekt problemy zainiatosti v rehioni. *Mukachivskyi derzhavnyi universytet*. Vyp. 9. S. 896–900.
2. Kvasha O.S. (2017) Zovnishni mihratsiini protsesy trudovykh resursiv: faktory, stan ta naslidky dlia Ukrainy. *Mukachivskyi derzhavnyi universytet*. Vyp. 10. S. 535–540.
3. Malynovska O.A. (2009) Mizhnarodni mihratsii ta suspilni transformatsii doby hlobalizatsii. *Mihratsiia naselennia v konteksti natsionalno-ekonomichnoho rozvytku*. IDSD. S. 5–18.
4. Tanasiienko N.P., Labunets V.O. (2018) Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly v umovakh hlobalizatsii. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia.* Vyp. 3 (14). S. 44–48.

External migration processes of labor resources and migration as an aspect of employment issues

Tkachuk Yulia Viktorovna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankovskaya str., 26,
Odessa, Ukraine

The article is devoted to the study of the current state of foreign labor migration. Its condition, reasons and consequences are considered. The purpose of the article is to determine the features of migration, aspects of employment issues, the consequences of international labor migration and factors of migration policy formation.

The problems of labor migration become important in the late XX – early XXI century. It have been analyzed that the movement of people as a global phenomenon causes not only the external migration processes, but also affects them. It has been shown that the problems related to the processes of external migration become more relevant for Ukraine.

There were defined the factors of repulsion of the labor resources abroad in particular economic. There were studied the large-scale surveys of households and areas of labor migration, the size of labor migration, the scale of permanent labor migration, as well as the characteristics of their areas of employment. It has been studied that the remittances of migrants are an important source of income.

It has been analyzed that Ukraine is one of the largest labor donor countries in Europe. It has been substantiated that the processes taking place in Ukraine depend on the scale of international migration processes and affect them at the same time.

The article presents the results of the study of long term, professional and qualification characteristics with motives of foreign labor migration and its consequences.

It is substantiated that globalization contributes to the migration of highly skilled workers in developed countries. Prerequisites for moving such specialists are careful growth and high income, the ability to use their knowledge and abilities. It has been shown that the labor migration is an objective reality of the modern world.

The approaches explaining the principles of migration, the factors of its impact on socio-economic processes in general have been chosen as the methodological basis of the article. These, first of all, are the systemic and interdisciplinary approaches. The research methods are based on the principles of scientific, objectivity, comparability, etc.

Key words: *foreign migration processes, labor resources, migration factors, labor migration, foreign labor migration.*

Чебан Олександр Якович

Фактор стратегічної культури в ядерних переговорах Ірану зі США

УДК 327(55):623.454.8.001.25(043.5)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.20

Чебан Олександр Якович
кандидат політичних наук,
науковий співробітник
Одеського центру з питань нерозповсюдження
вул. Французький бульвар, 24/26,
Одеса, Україна

Актуальність дослідження зумовлена тим, що іранська ядерна програма залишається упродовж доволі тривалого часу однією з найгостріших проблем сучасної світової політики. Дипломатія є найбільш ефективним методом врегулювання цієї проблеми, але переговори з Іраном, як правило, проходили дуже непросто, оскільки США та їх союзники часто не враховували особливості іранської стратегічної культури, тобто ментальності іранських політичних лідерів та їхньої типової манери ведення політики щодо стратегічно важливих питань. Тому метою статті є уточнити визначення поняття «стратегічна культура» та дослідити її вплив на ядерну політику Ірану. Під час роботи над дослідженням були застосовані історичний метод, а також методи порівняльного та системного аналізу. Результатом дослідження стало виявлення того, що стратегічна культура Ірану поєднує в собі такі взаємно суперечливі риси, як прагматизм та радикалізм у проведенні зовнішньої та ядерної політики. Саме через вплив цих суперечливих рис іранської стратегічної культури останніми роками Іран пройшов драматичну еволюцію від агресивної відмови від будь-яких поступок щодо своєї ядерної програми у другій половині 2000-х та на початку 2010-х років до ефективного виконання передбачених ядерною угодою обмежень у 2016–2019 роках, після чого Іран знову почав проводити конфронтаційну і ризиковану політику. У результаті дослідження було зроблено висновок, що для того, щоб спонукати Іран до повернення до виконання ядерної угоди (або Спільного всеосяжного плану дій), Сполученим Штатам доведеться враховувати такі риси іранської стратегічної культури, як готовність до ризиків та побоювання втратити лице і зашкодити своєму престижу. Тому ще одним результатом дослідження став висновок, що Сполученим Штатам, беручи до уваги вищевказані риси іранської стратегічної культури, варто проводити переговори з Іраном у багатосторонньому форматі, уникати силових провокацій щодо цієї країни та не заперечувати проти бажання Тегерану зберегти деякі передові ядерні технології.

Ключові слова: *ядерна програма Ірану, стратегічна культура, Спільний всеосяжний план дій (СВПД), ядерна політика, американо-іранські відносини.*

Вступ. Ядерна програма Ірану впродовж доволі тривалого часу залишається однією з найактуальніших проблем міжнародних відносин. Переговори щодо врегулювання цієї проблеми у 2013–2015 роках проходили дуже непросто, і це пов'язано істотно з особливостями іранської ментальності та манери поводитися в критичних для національної безпеки питаннях, тобто специфікою іранської стратегічної культури, яку не завжди враховували США. Після виходу США та Ірану з досягнутої у 2015 році ядерної угоди, або Спільного всеосяжного плану дій (СВПД), який на короткий час суттєво обмежив масштаби іранської ядерної програми, ця проблема знову стала однією з найактуальніших у світовій політиці. Як вбачається, спроби адміністрації президента США Д. Трампа та європейських країн врегулювати конфлікт з Іраном у 2019 році закінчилися провалом саме через нездатність врахувати специфіку іранської стратегічної культури. Нова американська президентська адміністрація Дж. Байдена заявила про свою готовність відновити переговори з Іраном щодо обмеження його ядерної програми, і в цих умовах знову набуває особливої актуальності фактор стратегічної культури Ірану, який варто враховувати для досягнення позитивного результату зусиль країн НАТО та інших впливових акторів міжнародних відносин щодо врегулювання проблеми іранської ядерної програми.

Мета та завдання. Мета статті полягає в тому, щоб уточнити варіанти трактування поняття «стратегічна культура» та дослідити її вплив на ядерну політику Ірану. Ця мета досягалася через виконання дослідницьких завдань: визначити, яку специфіку набували в минулому переговори з Іраном щодо обмеження його ядерної програми у зв'язку з особливостями іранської стратегічної культури, а також проаналізувати, яка переговорна стратегія щодо Ірану може бути найбільш ефективною за умови врахування фактору іранської стратегічної культури.

Методи дослідження. Під час роботи над статтею застосовувався метод порівняльного аналізу для порівняння особливостей іранської стратегічної культури з ментальністю лідерів США. Історичний метод було використано для аналізу еволюції іранської стратегічної культури. Також застосовувався метод системного аналізу, оскільки блок США та їх союзників можна розглядати як систему, яка змушена реагувати на такий безпековий виклик із боку зовнішнього середовища, що оточує цю систему, як іранська ядерна програма.

Результати. Перш за все необхідно прояснити, що саме мається на увазі під терміном «стратегічна культура». У вітчизняній науці цей термін поки не набув надто великого поширення, хоча деякі ґрунтовні дослідження на цю тему вже були проведені співробітниками кафедри міжнародних

відносин (П. Сіновець, О. Брусиловська, В. Дубовик та інші) Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, які опублікували колективну монографію про українську стратегічну культуру [5]. Також стратегічну культуру вивчають такі українські дослідниці, як А. Возович та О. Юрченко [3]. Тим не менше для східноєвропейських вчених поки більш звичними є поняття «менталітет», «політична культура» тощо. Однак, як видається, ці терміни не завжди точно здатні охарактеризувати національну специфіку політики щодо стратегічно важливих питань (таких, наприклад, як набуття ядерної зброї чи розвиток ракетно-космічної програми). Тому в західній науці популярним став термін «стратегічна культура». Найбільш вдалим вбачається визначення цього терміна американським дослідником М. Ейзенштадтом, який вважає, що стратегічна культура – це сукупність світоглядних уявлень, ідей та типів поведінки, які витікають зі спільного досвіду та історії і які формують колективну ідентичність та відношення до інших груп, а також визначають характерні засоби для досягнення безпекових цілей [8, с. 12].

Стратегічна культура, як правило, характеризує також ті риси менталітету окремо взятої нації, які можуть вплинути на формування рішення держави про набуття чи відмову від ядерної зброї, на спосіб поведінки держави на міжнародній арені після набуття ядерної зброї, а також на характер використання державою неядерних засобів стримування під час проведення нею своєї безпекової стратегії.

Феномен стратегічної культури детально досліджувався в працях таких дослідників, як Дж. Джонсон, Д. Хоулет, Дж. Лантіс [15] та інші.

Таким чином, у процесі вивчення стратегічної культури Ірану варто брати до уваги культурні традиції, релігійно-ідеологічну орієнтацію правлячого режиму, а також нещодавню воєнну історію країни.

На формування іранської стратегічної культури також впливає складна система влади в країні, яка сформувалася після Ісламської революції 1979 р. Паралельне співіснування традиційних демократичних та революційних теократичних інституцій (президент та духовний лідер; Меджліс і Рада стражів; юридичні та спеціальні релігійні суди; регулярні війська і Корпус стражів ісламської революції) ускладнює розуміння механізму прийняття рішень в Ісламській Республіці Іран (ІРІ), який часто незрозумілий навіть для тих, хто в цих механізмах задіяний. Така невизначеність впливає і на характер іранської стратегічної культури [30, p. 93].

На думку М. Ейзенштадта, для розуміння іранської стратегічної культури необхідно виходити із трьох головних принципів:

1) ніщо в Ірані є таким, як здається на перший погляд. Часто неможливо чітко визначити наміри іранських керівників, відносини між гілками влади та процес прийняття рішень;

2) ніщо в Ірані не варто сприймати в чорно-білих кольорах; як правило, домінують двозначність і відтінки сірого кольору. Це є визначальною характеристикою іранської стратегічної культури, а також відображенням того факту, що невизначеність використовується режимом як стратегема, щоб ввести в оману ворогів;

3) стратегічна культура Ірану характеризується численними суперечностями і парадоксами. Не варто шукати узгодженості там, де її немає [8, p. 3].

Виходячи з першого із означених вище трьох базових принципів, М. Ейзенштадт ставить під сумнів доволі поширене уявлення про те, що іранці є нацією мучеників, як стверджував засновник та перший верховний лідер Ісламської Республіки Іран (ІРІ) аятола Хомейні [22]. Таке уявлення базується на тому, що шиїтська релігійна доктрина є центральною в офіційній ідеології ІРІ. Ця доктрина полягає в релігійній абсолютизації страждання і мучеництва [14, с. 36]. Тому Іран часто здається нераціональною державою, до якої неможливо застосувати категорії класичного стримування, оскільки в неї надзвичайно високий «больовий поріг» і керується вона скоріше релігійними імперативами, ніж прагматичними міркуваннями про шляхи збільшення потужності держави та її захисту [29, с. 42].

Іранські високопосадовці підтримували сприйняття іміджу Ірану як країни мучеників. Культивування такого сприйняття допомагало консолідувати націю довкола правлячого режиму, залякати ворогів країни та підвищити поріг стримування Ірану [8, p. 12].

Як зазначає М. Ейзенштадт, у перші роки після Ісламської революції іранці справді були пройняті релігійним ентузіазмом і прагнули важких страждань, великих жертв, нехтували масштабними втратами. Тому вони підтримали рішення аятоли Хомейні відмовитися від нагоди припинити криваву війну з Іраком у 1982 році на умовах відновлення довоєнного статус-кво [13]. Однак згодом революційний ентузіазм почав вичерпуватися, особливо коли стало ясно, що війна затягується, і виграти її неможливо. В іранському суспільстві наростало розчарування з приводу цієї війни, і владі дедалі важче ставало залучати добровольців на фронт. Тому багато представників правлячого іранського духовенства дійшли висновку, що війну необхідно завершувати. Внаслідок цього в липні 1988 року з Іраком було укладено угоду про припинення вогню на умовах відновлення довоєнного статус-кво [22].

З часу закінчення ірано-іракської війни Іран проводив досить обережну і зважену зовнішню політику, уникаючи прямої конфронтації. Для проведення силових акцій Іран використовував або залежні терористичні організації (ліванська Хезболла) [2], або таємні диверсії, які давали змогу заперечувати участь Ірану в них і таким чином

мінімізували ризик [1]. Така поведінка може свідчити про здатність Тегерану вдаватись до раціональних розрахунків і до адекватних оцінок відносин між центрами сили у світі, що запобігає перетин Іраном так званих «червоних ліній» [9, с. 4].

Проведення такої обережної політики особливо чітко проявилося в Ірані після смерті засновника ІРІ та її першого верховного лідера (рахбара) аятоли Хомейні у 1989 році. Так, під час шиїтського повстання у Іраку в 1991 році, захоплення пакистанського міста Мазар-е-Шаріф афганськими талібами у 1998 році (що призвело до убивства 8 іранських дипломатів та журналіста, а також до масових катувань тисяч хозарів, що сповідували шиїзм), війни Ізраїлю з ліванською Хезболлою у 2006 році, зрештою, під час придушення шиїтського повстання у Бахрейні в 2011 році Іран, по суті, кидав своїх шиїтських єдиновірців напризволяще, не ризикуючи надавати їм допомогу, що втягнуло б Іран у дорогу і небезпечну авантюру [9, с. 5]. До цього списку можна також додати атаку іранцями військової бази США в Іраку в січні 2020 року, яку Тегеран був змушений провести як реакцію на відверто провокаційне убивство американським безпілотником іранського генерала К. Солеймані. Як відомо, Іран здійснив ракетний удар по американській базі в такий спосіб, що жоден американський солдат не загинув, і тому президент Д. Трамп отримав підстави відмовитися від подальшої збройної ескалації [12].

У всіх цих кризах ІРІ показала, що вона не є нечутливою до ризиків і втрат. Таке неприйняття високих ризиків цілком відповідає практичній вигоді та інтересам правлячого у Тегерані режиму. У класичній теорії міжнародних відносин таку прагматичну політику, спрямовану на захист національних інтересів, називають raison d'etate. В іранській інтерпретації цей принцип звучить як «масляхат» (інтереси), і був він запроваджений засновником ІРІ аятолою Хомейні. У серії своїх листів до тодішнього президента і майбутнього духовного лідера Алі Хаменеї та до Ради Стражів у грудні 1987 та січні 1988 року аятола Хомейні писав, що заради виживання режиму іранські лідери навіть мають право порушити п'ять основоположних принципів («стовпів») ісламської віри, якщо цього вимагатиме кризова ситуація [9, с. 5].

Важливою складовою частиною, що впливає на формування стратегічної культури Ірану, є воєнне планування. На думку М. Ейзенштадта, з якою можна погодитися, воєнне планування в ІРІ виходить із 3 принципових факторів:

1) необхідність перетворення Ірану на регіональну наддержаву, що здатна проєктувати свій вплив по всьому близькосхідному регіоні та за його межами;

2) необхідність стримувати різноманітні загрози для запобігання трагічному провалу стримування, що призвело до нападу Іраку на Іран у 1980 році;

3) прагнення досягти самодостатності у всіх сферах національного життя, що є фундаментальною метою Ісламської революції [9, с. 6–11].

Перший фактор статусу та впливу зумовлюється тим, що іранське керівництво вірить у те, що ІРІ відіграє ключову роль у глобальних справах як носій революційного ісламу та захисник пригноблених мусульман (і навіть немусульман) будь-де. Відповідно, іранські лідери вірять у те, що доля «умми» (ісламської спільноти) залежить від спроможності Ірану трансформуватися в глобальну державу, яка здатна захистити та просувати інтереси цієї спільноти. Це сприйняття також призводить до того, що Тегеран підтримує радикальні ісламські рухи по всьому Близькому Сходу з метою підірвати вплив США у регіоні, переформатувати міжнародну обстановку в такий спосіб, щоб вона відповідала іранським інтересам [18, с. 49].

Цей ісламський універсалізм приречений на нелегке співіснування з іранським націоналізмом, який покладається перш за все на прагматичний принцип «масляхат» і прагнення зменшити ризики, пов'язані з необхідністю реалізувати універсалістичну тенденцію захищати ісламську «умму». Напружене протистояння між універсалістичним ісламізмом та прагматичним націоналізмом продовжується в Ірані і у XXI столітті [24].

Іранські лідери упевнені в тому, що Іран має бути лідером регіону з огляду на географічні, демографічні та ресурсні фактори. Це викликає бажання досягти воєнного контролю над регіоном Перської затоки, що своєю чергою має призвести до здатності Ірану захищати свої життєві інтереси і відстоювати свої права перед суперниками в регіоні, такими як Саудівська Аравія та Сполучені Штати. Іранське керівництво вірить у те, що система міжнародних відносин, яка виникла після Другої світової війни і зафіксувала домінування США, нині перебуває в кризі, що США є державою, яка перебуває у стані занепаду, в той час як Іран є зростаючою державою [9, с. 7].

Другий із вищезгаданих базових принципів, які визначають воєнне планування в Ірані, зводиться до стримування й оборони. Бажання зміцнити здатність Ірану до стримування ворогів формує відповідну мотивацію його зовнішньої політики. У різні часи ІРІ мала зіткнення з реальними та надуманими загрозами з боку Іраку, США та Ізраїлю. Тобто загрози йшли з заходу (Ірак та Ізраїль) та півдня (воєнно-морські сили США в Перській затоці). Тегеран також довгий час остерігався американських спроб оточити Іран для його стримування шляхом проведення кампаній в Іраку та Афганістані. Певну загрозу для Ірану становить і ядерний Пакистан.

Третій елемент воєнного планування Ірану, який полягає у прагненні набути самодостатність, зумовлюється тим, що Іран є «стратегічно

самотньою» країною, в якої відсутні надійні союзники і яка не перебуває під протекцією наддержави [9, с. 2]. Така ситуація зумовлюється частково тим, що Іран як країна з переважаючим перським та шиїтським населенням оточена сунітами – пакистанцями, арабами та турками (тобто від сусідів Іран відрізняють як національні, так і релігійні відмінності). Також така «стратегічна самотність» зумовлюється тим, що з часів Ісламської революції 1979 року Іран часто проводив радикальну політику, яка консолідувала його сусідів проти нього і призводила до його міжнародної ізоляції.

Як наслідок, Іран почав намагатися розвивати власну воєнну промисловість, для того щоб скоротити свою залежність від іноземних поставок зброї. Аналогічно бажання досягти самодостатності є, скоріше, одним із факторів, що стимулює розвиток іранської ядерної програми.

Вище говорилось про те, що Іран частіше за все був схильний проводити обережну політику, і на підставі цього можна зробити висновок, що Іран навряд чи зважиться на такий ризикований крок, як набуття ядерної зброї. Проте іноді Іран все-таки демонстрував свою здатність іти на ризик, як показали, зокрема чисельні захоплення Тегераном іноземних торгових суден у Перській затоці і ракетна атака на нафтову інфраструктуру Саудівської Аравії у 2019 році [28]. У цих та інших епізодах Ірану пощастило уникнути ескалації конфлікту, однак насправді в цих випадках Іран винятково зі своєї вини впритул наближався до загрози масштабної війни з недружніми країнами з неминучими великими втратами. Ці доволі нераціональні акції можуть свідчити про те, що в стратегічній культурі іранців є такі риси, які все-таки можуть змусити Іран вдаватися до дуже ризикованих дій, навіть якщо це загрожуватиме конфліктом із великими матеріальними або навіть людськими жертвами.

Іранське керівництво усвідомлює, що іноді його занадто ризиковані дії можуть спровокувати масштабний конфлікт, і як один із засобів підготовки до такого конфлікту режим аятол упродовж тривалого часу намагався «ісламізувати» служби безпеки, культивуючи ідеали мучеництва, опору та джихаду [11, с. 4].

Вище уже зазначалося, що ці ідеали знайшли позитивний відгук в іранському суспільстві на початку ірано-іракської війни, але потім вони втрачали популярність. Нині ідеали мучеництва, опору та джихаду не користуються широкою підтримкою, і це підтверджується періодичними масовими протестами в Ірані, зокрема останніми протестами на рубежі 2019–2020 років, коли іранці масово виходили на вулиці міст із закликами скинути режим аятол та відмовитися від пропагованих ним ідеалів [6]. Хоча ці протести були жорстоко придушені іранською владою, однак вони засвідчили, що більшість іранців не готові до страждань і мучеництва та керуються більш прагматичними міркуваннями про необхідність зняття з Ірану санкцій і відновлення економічної активності.

Тим не менше нечисленна, але впливова частина іранського суспільства, представлена в таких ключових інституціях, як Корпус стражів Ісламської революції (КСІР) та народне ополчення Басідж, все-таки поділяє названі вище ідеали мучеництва [11, с. 5], які завдяки цим впливовим в Ірані воєнізованим формуванням та шиїтським клерикалам здійснюють певний вплив на переговори Ірану із західними державами щодо обмеження його ядерної програми.

Таким чином, іранська стратегічна культура утворювалася під впливом двох суперечливих тенденцій: з одного боку, це формування прагматичного і обережного підходу до зовнішньої та ядерної політики, а з іншого – прагнення реалізувати лідерські амбіції Ірану в близькосхідному регіоні і у всьому ісламському світі навіть попри високі ризики. Більш обережного підходу дотримуються так звані реформісти – група іранських політиків, які виступають за покращення відносин із Заходом та дотримуються порівняно ліберальних поглядів. Чинний президент Хасан Рухані та його прихильники представляють табір поміркованих реформістів, яким протистоять доволі радикально налаштовані консерватори, що виступають проти поступок Ірану в питаннях ядерної програми і підтримують нарощування конфронтації зі США та іншими західними країнами попри неминучі ризики, які з цим пов'язані [10]. Таким чином, реформісти та консерватори уособлюють дві взаємно суперечливі риси іранської стратегічної культури – прагматизм та радикалізм.

Ця суперечливість проявлялася і під час переговорів Ірану з західними державами щодо ядерних питань. Наприклад, ще у 2009 році Іран майже погодився з пропозицією «євротрійки» (Британія, Німеччина та Франція) збагачувати уран на території третіх країн, але в останній момент відмовився від неї [19]. Протягом усього президентства Махмуда Ахмадінеджада у 2005–2013 роках Іран так і не погодився на жодний запропонований йому варіант компромісу у питанні ядерної програми, незважаючи на спроби реформістів переконати консерваторів піти на поступки. Непрості і тривалі переговори щодо досягнення СВПД у 2013–2015 роках також зазнали впливу протистояння між іранськими прагматиками та радикалами [17]. Як відомо, в Ірані у підсумку переміг прагматичний підхід, оскільки Іран не тільки підписав СВПД у 2015 році, а й сумлінно його виконував у 2016–2019 роках, як неодноразово підтверджували інспектори Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ) [27].

Однак вихід США з СВПД у 2018 році і подальші убивства двох впливових іранських діячів –

генерала К. Солеймані та ядерного фізика М. Фахрізаде у 2020 році сприяли значному посиленню радикальних тенденцій в іранській ядерній політиці. Консерватори здобули переконливу перемогу на парламентських виборах у лютому 2020 року та, скоріше за все, зуміють виграти і президентські вибори влітку 2021 року [4]. Щоправда, згадані масові протести проти режиму незадовго до тріумфальних для консерваторів парламентських виборів засвідчили, що більшість іранців не підтримують як реформістів, так і консерваторів. Однак відсутність третьої сили, яка представляла б справжні інтереси простого населення, та провал спроб реформістів відновити економіку шляхом покращення відносин із Заходом, сприяє зміцненню позицій радикальних політичних сил в Ірані. Тому в найближчому майбутньому на ядерну політику Ірану, скоріше, впливатимуть перш за все такі риси іранської стратегічної культури, як готовність до високих ризиків заради збереження престижу і набуття статусу регіонального лідера. Цю специфіку іранської стратегічної культури Сполученим Штатам та їхнім європейським союзникам доведеться брати до уваги під час спроб домовитися про чергові обмеження іранської ядерної програми.

Проте, як видається, західні лідери, навпаки, часто не враховують відмінності іранської стратегічної культури від культури західних країн, і яскравим прикладом цього є невдалі спроби організувати прямі переговори між іранським президентом Х. Рухані та його американським візаві Д. Трампом під час сесії Генеральної асамблеї ООН у Нью-Йорку у вересні 2019 року. Як організатори і посередники переговорів між іранським та американським президентами спробували виступити британський та французький лідери Б. Джонсон та Е. Макрон відповідно, які попередньо провели розмови і з Д. Трампом, і з Х. Рухані, а після цього організували прямий телефонний зв'язок між номерами обох президентів у нью-йоркському готелі, де зупинилися світові лідери-учасники Генасамблеї. Проте, зрештою, Х. Рухані просто відмовився відповісти на телефонний дзвінок Д. Трампа [21]. Як видається, західним лідерам варто було усвідомлювати, що їх спроба із самого початку була приречена на провал, адже прямі переговори іранського високопосадовця з американським президентом суперечили б духу іранської стратегічної культури, оскільки для Ірану є неприйнятним проводити прямі двосторонні переговори з країною, яка, на його думку, зіграла дуже негативну роль у його історії. До того ж, не варто забувати, що президент Рухані уже мав негативний досвід прямого телефонного спілкування з американським колегою у 2013 році, коли на іншому засіданні Генасамблеї ООН він поговорив із тодішнім президентом США Б. Обамою [16]. Унаслідок цього Рухані дуже критикували впливові іранські політики після його повернення до Тегерану, хоча у 2013 році американо-іранські відносини були куди менш напруженими, ніж у 2019 році [26].

Безперспективність прямих двосторонніх переговорів між США та Іраном слід усвідомлювати і новій президентській адміністрації Дж. Байдена. Іран неодноразово чітко давав зрозуміти, що вести переговори з США він готовий лише у багатосторонньому форматі (наприклад, у рамках комісії з виконання СВПД), а пряме двостороннє спілкування з Вашингтоном є категорично неприйнятним для Тегерану [23].

Також американській президентській адміністрації під час ядерних переговорів з Іраном доведеться враховувати таку рису іранської стратегічної культури, як бажання стати лідером близькосхідного регіону та ісламського світу. Звичайно, США навряд чи погодяться на реалізацію гегемоністських амбіцій Іраном, який підтримує воєнізовані антиамериканські та/або антиізраїльські групи в Іраку, Сирії, Лівані та Ємені [18, с. 49]. Однак адміністрація Дж. Байдена може визнати право Ірану на те, щоб бути регіональним лідером у галузі науки, як це зробила адміністрація Барака Обами, яка не стала заперечувати проти володіння Іраном такою передовою ядерною технологією, як збагачення урану, яку жодна інша країна Близького Сходу поки ще не освоїла. Вимоги до Ірану відмовитися від використання цієї технології, які висували адміністрації Дж.У. Буша та Д. Трампа, не привели до позитивного результату, однак суворий контроль за проведенням збагачення урану з боку Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ) є прийнятним для Ірану, як неодноразово нагадували у Тегерані [25].

Нарешті, у процесі проведення політики щодо іранської ядерної програми Сполученим Штатам, на наш погляд, слід також враховувати вище перелічені риси стратегічної культури Ірану, які пов'язані з воєнним плануванням. Як уже зазначалося, Іран неодноразово продемонстрував свою здатність проводити ризиковані дії, однак при цьому він все одно не переступав певні «червоні лінії», наприклад, не вдавався до відкритого убивства американських військових. Натомість адміністрація Д. Трампа не приховувала своєї прямої залученості до вбивства відомого іранського генерала К. Солеймані на початку 2020 року [20], тобто США проводили щодо Ірану ще більш жорсткі та ризиковані акції, ніж Іран щодо США. Тому вбачається необхідним для американської адміністрації уникати занадто провокаційних акцій проти Ірану. Імовірно, що США та Ірану було б краще взяти на себе взаємні зобов'язання більше не проводити силових акцій один проти одного, і виконання цих зобов'язань могло б стати умовою для послаблення американських економічних санкцій проти ІРІ.

Висновки. Таким чином, стратегічна культура Ірану є сукупністю світоглядних уявлень, які впливають на іранську політику, особливо на ті її сфери, які пов'язані зі стратегічно важливими питаннями. Іранська стратегічна культура поєднує в собі такі взаємно суперечливі риси, як прагматизм та радикалізм у проведенні зовнішньої та ядерної політики. Через таку суперечливість стратегічної культури упродовж останніх років іранські лідери коливалися від категоричної відмови поступатися в ядерних питаннях до ефективного проведення компромісної ядерної політики, після чого почалося чергове загострення конфронтації із західними країнами через ядерну програму. Щоб заохотити Іран до повернення до СВПД, Сполученим Штатам доведеться враховувати такі риси іранської стратегічної культури, як готовність до ризиків та побоювання зашкодити своєму національному престижу. Тому Сполученим Штатам, беручи до уваги вищевказані риси іранської стратегічної культури, слід проводити переговори з Іраном у багатосторонньому форматі, уникати силових провокацій щодо цієї країни та не заперечувати проти бажання Тегерану зберегти деякі передові ядерні технології, зокрема збагачення урану під контролем МАГАТЕ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарь Ю.М. Войска специального назначения Вооруженных Сил Ирана. *Институт Ближнего Востока.* 2013. 3 апреля. URL: http://www.iimes.ru/?p=17191
2. Бондарь Ю.М. Специальные службы Ирана. *Институт Ближнего Востока.* 2013. 31 марта. URL: http://www.iimes.ru/?p=17164
3. Возович А., Юрченко О. Стратегічна культура: вступ. *Adastra Think Tank.* 2020. 14 квітня. URL: https://adastra.org.ua/blog/strategichna-kultura-vstup
4. Сажин В.И. Иран: итоги 2020 и перспективы 2021. *Международная жизнь.* 2020. 29 декабря. URL: https://interaffairs.ru/news/show/28604
5. Стратегічна культура та зовнішня політика України : монографія / за заг. редакцією І.М. Коваля, О.І. Брусиловської, В.А. Дубовика. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. 264 с.
6. At least 7,000 people reportedly arrested in Iran protests, says UN. *Guardian.* 2019. 6 December. URL: https://www.theguardian.com/world/2019/dec/06/at-least-7000-people-reportedly-arrested-in-iran-protests-says-un
7. Doucet L. Legacy of Iran-Iraq war lives on. *BBC News.* 2015. 5 October. URL: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34444337
8. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Operational and Policy Implications. *Middle East Studies Monographs*. 2011. No. 1. 86 p.
9. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran. Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change. *Middle East Studies Monographs Monographs*. 2015. No. 7. 54 p. URL: https://www.washingtoninstitute.org/media/2293?disposition=inline
10. Geranmayeh E. Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics. *European Council on Foreign Relations*. 2020. 23 June. URL: https://www.ecfr.eu/publications/summary/reviving_the_revolutionaries_how_trumps_maximum_pressure_is_shifting_irans
11. Haghshenass F. Iran's Doctrine of Asymmetric Naval Warfare. Washington: Washington Institute for Near East Policy, 2008. 30 p. URL: https://www.middleeasttransparent.com/IMG/pdf/PolicyFocus87.pdf
12. Iran attack: US troops targeted with ballistic missiles. *BBC News.* 2020. 8 January. URL: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51028954
13. Iran Rejects Iraq's Call For Cease-fire. *The New York Times*. 1982. 13 June. P. 2.
14. Kifner J. Iran: Obsessed With Martyrdom. *The New York Times.* 1984. 16 December. P. 36.
15. Lantis J.S., Howlett D. Strategic Culture. *Strategy in the Contemporary World* : collective monograph / edited by John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Gray, and Eliot Cohen. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 82–100.
16. Mason J., Charbonneau L. Obama, Iran's Rouhani hold historic phone call. *Reuters*. 2013. 28 September. URL: https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran-idUSBRE98Q16S20130928
17. Mohseni P. The domestic implications of the interim deal for Iran. *Belfer Center.* 2013. 6 December. URL: https://www.belfercenter.org/publication/domestic-implications-interim-deal-iran
18. National Security Strategy of the United States of America. December 2017. 56 p. URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf
19. Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003–2013. URL: https://www.armscontrol.org/fact-sheets/Iran_Nuclear_Proposals
20. Rennenkampff M. Killing Soleimani: How Trump united Iran against America. *The Hill*. 2020. 6 January. URL: https://thehill.com/opinion/national-security/476919-killing-soleimani-how-trump-united-iran-against-america
21. Rouhani reportedly refused to take call with Trump and Macron during UN stay. *The Guardian.* 2019. 30 September. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2019/sep/30/rouhani-reportedly-refused-to-take-call-with-trump-and-macron-during-un-stay
22. Sciolino E. Persian Mirrors: The Elusive Face of Iran. New York: Free press, 2000. 402 p. URL: https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/inside/martyrs.html
23. Supreme leader says Iran won't negotiate with US. *Associated Press.* 2020. 31 July. URL: https://apnews.com/article/iran-middle-east-north-korea-ali-khamenei-tehran-af4c89d14274f85e59b1e35e7d462c98
24. Tait R. Iranian President's New 'Religious-Nationalism' Alienates Hard-Line Constituency. URL: http://www.rferl.org/content/Iranian_Presidents_New_ReligiousNationalism_Alienates_HardLine_Constituency/2131415.html
25. Tehran says ready to return to full compliance with JCPOA if next U.S. admin honors the deal. *Tehran Times.* 2020. 18 November. URL: https://www.tehrantimes.com/news/454800/Tehran-says-ready-to-return-to-full-compliance-with-JCPOA-if

26. Tisdall S. Hassan Rouhani faces growing criticism in Iran over nuclear talks. 2014. 4 May. URL: https://www.theguardian.com/world/2014/may/04/hassan-rouhani-iran-nuclear-talks

27. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/21. 31 May 2019. 6 p. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/19/06/gov2019-21.pdf

28. Wainer D. Missiles in 2019 Saudi Oil Attacks Came From Iran, UN Says. *Bloomberg*. 2020. 12 June. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-06-12/missiles-used-in-saudi-attacks-last-year-came-from-iran-un-says

29. Ward S.R. Iran's Challenging Victory Narrative. *Historically Speaking*. 2009. Vol. 10, № 3. P. 41–49.

30. Ziemke C. E. The National Myth and Strategic Personality of Iran: A Counterproliferation Perspective. *The Coming Crisis: Nuclear Proliferation, US Interests and World Order?* : collective monograph / edited by V.A. Utgoff. Cambridge: The MIT Press, 2000. P. 87–95.

REFERENCES:

1. Bondar Y.M. Voyska spetsyalnogo naznacheniya vooruzhennykh sil Irana [The special forces of Iran's Armed Forces]. *The Middle East Institute.* 2013. 3 April. URL: http://www.iimes.ru/?p=17191 [in Russian].

2. Bondar Y.M. Spetsialnye sluzhby Irana. [Iran's special services]. *The Middle East Institute.* 2013. 31 March. URL: http://www.iimes.ru/?p=17164 [in Russian].

3. Vozovich A., Yurchenko O. Stratehichna kultura: vstup [Strategic Culture: Introduction]. *Adastra Think Tank.* 2020. 14 April. URL: https://adastra.org.ua/blog/strategichna-kultura-vstup [in Ukrainian].

4. Sazhin V.I. Iran: itogi 2020 i perspektivy 2021 [Iran: final results of 2020 and prospects for 2021]. *International Affairs.* 2020. 29 December. URL: https://interaffairs.ru/news/show/28604 [in Russian].

5. Strategic culture and foreigh policy of Ukraine : monograph / edited by I.M. Koval, O.I. Brusylovska, V.A. Dubovyk. Odessa : Odessa I.I. Mechnikov National University, 2017. 264 p. [in Ukrainian].

6. At least 7,000 people reportedly arrested in Iran protests, says UN. *Guardian.* 2019. 6 December. URL: https://www.theguardian.com/world/2019/dec/06/at-least-7000-people-reportedly-arrested-in-iran-protests-says-un

7. Doucet L. Legacy of Iran-Iraq war lives on. *BBC News.* 2015. 5 October. URL: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34444337

8. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Operational and Policy Implications. *Middle East Studies Monographs*. 2011. No. 1. 86 p.

9. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran. Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change. *Middle East Studies Monographs*. 2015. No. 7. 54 p. URL: https://www.washingtoninstitute.org/media/2293?disposition=inline

10. Geranmayeh E. Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics. *European Council on Foreign Relations*. 2020. 23 June. URL: https://www.ecfr.eu/publications/summary/reviving_the_revolutionaries_how_trumps_maximum_pressure_is_shifting_irans

11. Haghshenass F. Iran's Doctrine of Asymmetric Naval Warfare. Washington: Washington Institute for Near East Policy, 2008. 30 p. URL: https://www.middleeasttransparent.com/IMG/pdf/PolicyFocus87.pdf

12. Iran attack: US troops targeted with ballistic missiles. *BBC News.* 2020. 8 January. URL: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51028954

13. Iran Rejects Iraq's Call For Cease-fire. *The New York Times*. 1982. 13 June. P. 2.

14. Kifner J. Iran: Obsessed With Martyrdom. *The New York Times.* 1984. 16 December. P. 36.

15. Lantis J.S., Howlett D. Strategic Culture. *Strategy in the Contemporary World* : collective monograph / edited by John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Gray, and Eliot Cohen. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 82–100.

16. Mason J., Charbonneau L. Obama, Iran's Rouhani hold historic phone call. *Reuters*. 2013. 28 September. URL: https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran-idUSBRE98Q16S20130928

17. Mohseni P. The domestic implications of the interim deal for Iran. *Belfer Center.* 2013. 6 December. URL: https://www.belfercenter.org/publication/domestic-implications-interim-deal-iran

18. National Security Strategy of the United States of America. December 2017. 56 p. URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf

19. Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003–2013. URL: https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals

20. Rennenkampff M. Killing Soleimani: How Trump united Iran against America. *The Hill*. 2020. 6 January. URL: https://thehill.com/opinion/national-security/476919-killing-soleimani-how-trump-united-iran-against-america

21. Rouhani reportedly refused to take call with Trump and Macron during UN stay. *The Guardian.* 2019. 30 September. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2019/sep/30/rouhani-reportedly-refused-to-take-call-with-trump-and-macron-during-un-stay

22. Sciolino E. Persian Mirrors: The Elusive Face of Iran. New York: Free press, 2000. 402 p. URL: https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/inside/martyrs.html

23. Supreme leader says Iran won't negotiate with US. *Associated Press.* 2020. 31 July. URL: https://apnews.com/article/iran-middle-east-north-korea-ali-khamenei-tehran-af4c89d14274f85e59b1e35e7d462c98

24. Tait R. Iranian President's New 'Religious-Nationalism' Alienates Hard-Line Constituency. URL: http://www.rferl.org/content/Iranian_Presidents_New_ReligiousNationalism_Alienates_HardLine_Constituency/2131415.html

25. Tehran says ready to return to full compliance with JCPOA if next U.S. admin honors the deal. *Tehran Times.* 2020. 18 November. URL: https://www.tehrantimes.com/news/454800/Tehran-says-ready-to-return-to-full-compliance-with-JCPOA-if

26. Tisdall S. Hassan Rouhani faces growing criticism in Iran over nuclear talks. 2014. 4 May. URL: https://www.theguardian.com/world/2014/may/04/hassan-rouhani-iran-nuclear-talks

27. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/21. 31 May 2019. 6 p. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/19/06/gov2019-21.pdf

28. Wainer D. Missiles in 2019 Saudi Oil Attacks Came From Iran, UN Says. *Bloomberg*. 2020. 12 June. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-06-12/missiles-used-in-saudi-attacks-last-year-came-from-iran-un-says

29. Ward S. R. Iran's Challenging Victory Narrative. *Historically Speaking*. 2009. Vol. 10, № 3. P. 41–49.

30. Ziemke C.E. The National Myth and Strategic Personality of Iran: A Counterproliferation Perspective. *The Coming Crisis: Nuclear Proliferation, US Interests and World Order?* : collective monograph / edited by V.A. Utgoff. Cambridge: The MIT Press, 2000. P. 87–95.

Strategic culture factor in the nuclear negotiations between Iran and the United States

Cheban Oleksandr Yakovych

Candidate of Political Sciences,
Research Fellow
Odessa Center for Noproliferation
Frantzusky bulvar str., 24/26,
Odessa, Ukraine

The relevance of the study is caused by the fact that Iran's nuclear program has long been one of the most acute problems of modern world politics. Diplomacy is the most effective way to resolve this issue, but negotiations with Iran have generally been very difficult, as the United States and its allies have often ignored Iran's strategic culture, i.e. the mentality of Iranian political leaders and their typical policy on strategic issues. Therefore, the aim of the article is to clarify the definition of strategic culture and to explore its impact on Iran's nuclear policy. During the research, the historical method was used, as well as the methods of comparative and situational analysis. The study found out that Iran's strategic culture combines such conflicting trends as pragmatism and radicalism in foreign and nuclear policy. Because of these contradictory features of Iran's strategic culture Iran has undergone a dramatic evolution in recent years, from aggressively renouncing any concessions regarding its nuclear program in the second half of the 2000s and early 2010s to effectively fulfilling its obligations in the nuclear field in 2016–2019, after which Iran again began to pursue a confrontational and risky policy. The study concluded that in order to encourage Iran to return to a nuclear agreement (or Joint Comprehensive Plan of Action), the United States will need to consider such features of Iran's strategic culture as readiness to high risks and fear of losing face and damaging its prestige. Therefore, study also concluded that the United States, given the above-mentioned features of Iran's strategic culture, should negotiate with Iran in a multilateral format, avoid violent provocations against that country, and not reject against Tehran's desire to preserve some advanced nuclear technologies.

Key words: *Iran's nuclear program, strategic culture, Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), nuclear policy, US-Iranian relations.*

Шепітько Тарас Володимирович

До питання про сутнісні виміри гібридної війни: класичні і новітні уявлення

УДК 327.019.51
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.21

Шепітько Тарас Володимирович
аспірант
Національної академії державного управління при Президентові України
вул. Антона Цедіка, 20, Київ, Україна

У статті аналізуються різноманітні підходи науковців до трактування феномена гібридної війни. Зазначається відсутність єдиного політико-дипломатичного та військово-правового консенсусного підходу політологів до зазначеної проблеми. Розглядаються історичні паралелі, ідентичності та відмінності минулих комплексних тотальних конфліктів із сучасними гібридними війнами. Систематизується хронологічна трансформація поняття змішаних (гібридних воєн). Наголошується на наявності недоліків державної безпекової політики України з протидії тотальним гібридним загрозам через безініціативність та рефлекторну вторинність такої політики. Акцентується на тому, що гібридна війна є не тільки складною комбінацією традиційних та нетрадиційних методів ведення війни, які включають використання як сил військового характеру, так і передусім політичних, дипломатичних, інформаційних, пропагандистських, електоральних, психологічних, економічних, політтехнологічних, кібердиверсійних та терористичних заходів сторін, а також є новим етапом розвитку негласних загальнополітичних міждержавних відносин в умовах конкуренції між країнами. Наголошується на знеособленому, прихованому характері дій, що застосовуються учасниками гібридної війни.

Аналіз трансформації поняття гібридної війни здійснюється автором на фоні триваючої гібридної агресії щодо України з боку Російської Федерації, тому вивчення та систематизація гібридних загроз є досить актуальним питанням сьогодення. Крім цього, з використанням порівняльного методу досліджень аналізується відмінність між українсько-російським конфліктом та іншими конфліктами на пострадянському геополітичному просторі. Дуже важливим чинником для аналізу стали наукові здобутки провідних українських та закордонних дослідників гібридних воєн, наукові теорії та прикладні концепції щодо стратегії та методів гібридних (змішаних і тотальних) міждержавних конфліктів та протистоянь.

Дослідження було здійснено в широких хронологічних межах, що дало змогу оцінити порівняльним та формально-логічним методом передумови та наслідки гібридних воєн на більш масштабних обріях оцінки проблеми.

Метою дослідження є систематизація та використання в подальших наукових дослідженнях щодо ієрархії пріоритетних напрямів безпекової політики України, в тому числі, необхідності формування комплексної превентивної стратегії запобігання гібридним загрозам.

Результати аналізу можуть бути використані під час роботи органів влади України та її політичних інститутів у процесі модернізації основних нормативно-правових документів, які регулюють аспекти безпекової політики України.

Ключові слова: *гібридна війна, інформаційна війна, гібридна агресія, безпекова політика, санкції.*

Вступ. Життєва необхідність запобігання, уникнення, мінімізації та упередження зовнішніх загроз як воєнного, так і змішаного (гібридного) характеру, підготовка до можливого захисту від гібридної агресії чи іншого сучасного змішаного протистояння з іноземними державами чи блоками, а також здійснення такого захисту сучасними методами у випадку вже розпочатої гібридної агресії, має стати важливою складовою частиною сучасної безпекової політики будь-якої країни. Особливо це стосується України та інших держав колишнього СРСР, які через сусідство та спільні кордони з традиційно агресивною, мілітаризованою та експансіоністською за своєю природою Російською Федерацією, перебувають в її поясі політичної та військової нестабільності.

З огляду на очевидні прогалини в ефективності у функціонуючий нині системі забезпечення національної безпеки України, одним із найважливіших питань для державної політики є зміна концептуальних підходів, переосмислення пріоритетів та відповідна комплексна модернізація політики безпеки держави на фоні нових гібридних загроз XXI століття. Через це вивчення, систематизація та аналіз теоретичного і прикладного наукового доробку в цьому розділі науки, аспектів гібридної війни та її складових компонентів, її передумов та наслідків для політичної системи та політичних процесів є досить актуальним питанням і дуже цікавить науковців різних напрямів знань від політичних до суспільно-філософських та економіко-правових дисциплін.

Мета та завдання. Метою статті є узагальнення сучасних підходів до виявлення сутності гібридної війни у вимірі класичного і сучасного бачення цього явища. Серед спеціального напряму – формування авторського бачення гібридної війни на тлі подій, пов'язаних з агресією РФ проти України. Нове, більш модернізоване трактування основних пріоритетів стратегії державної політики в безпековому секторі, запропоноване автором статті, допоможе надолужити відставання та скорегувати вторин-

ність та залежність від порядку денного агресора, що склалися в останні роки, а також забезпечити більш стійкі до зовнішніх викликів сучасні суспільно-політичні та законодавчі конструкції, що забезпечують стабільність державної, правової, безпекової та політичної системи на фоні сучасних змішаних гібридних (тотальних) загроз.

Методи дослідження. Формування узагальнених уявлень про сучасні виміри гібридної війни об'єктивно зумовлює використання автором комплексного підходу до розгляду предмета дослідження. У роботі використано порівняльний метод для визначення специфіки класичних і сучасних проявів гібридних війн. Серед методів дослідження – формально-логічний метод, що дав змогу сформувати авторське бачення безпекової політики, адекватної модернізованому сприйняттю гібридних загроз.

Результати. Російська Федерація на початку третього тисячоліття нашої ери внаслідок неприхованого військового вторгнення окупувала та згодом анексувала міжнародно визнану українську територію – Автономну Республіку Крим, а також розв'язала та брала безпосередню участь у військових діях на деяких частинах та в окремих районах Луганської та Донецької областей України, що, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 1974 року № 3314, не може тлумачитись інакше, ніж акт міжнародної агресії, під якою розуміється «застосування військової сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави» [1].

Агресія РФ проти України, втім, набула характеру тотального протистояння, коли поряд із класичними методами та способами ведення війни країна-агресор застосувала ще й нові сили і засоби як елементи гібридної війни, а саме: масове вербування російською розвідкою та спецслужбами посадових осіб центральних органів виконавчої влади України, провокування до державної зради військових та державних службовців, підкуп, саботаж, терор, залякування, інформаційно-психологічні операції, кібератаки на стратегічні комп'ютерні та інформаційні мережі України, виведення з ладу стратегічних об'єктів інфраструктури, енергетики та промисловості, застосування парамілітарних напівкримінальних загонів бойовиків та іноземних найманців, застосування підконтрольних стійких кримінальних угруповань, залучення під виглядом мирних жителів так званих некомбатантів в особі попередньо організованих і озброєних «добровольців» та «кАзаків» із РФ, приватні військові компанії, інформаційні пропагандистські атаки «зомбування» та масової дезінформації місцевого населення, зовнішнє та внутрішнє втручання в організацію та перебіг виборів (референдумів), знищення промислових підприємств та вивіз їх за кордон тощо.

Ефективно протистояти такій формі агресії можна тільки як дзеркальними засобами, так і асиметричними методами, в тому числі превентивними, спираючись на рішучі дії, спрямовані на захист інформаційного простору України, застосування системи економічних, персональних та юридичних санкцій, а також широкий добровольчий патріотичний рух та волонтерські організації по допомозі армії та органам державної влади на перших етапах протистояння агресії.

Втім, формування відповідної безпекової стратегії на випередження передбачає чітке уявлення того, які прояви має і може мати в перспективі агресія гібридного характеру з окресленням інноваційних проявів гібридної війни, які формуються з урахуванням розвитку технологій в усіх сферах суспільства.

Зазначимо, що відповідно до інформації Політологічного енциклопедичного словника термін «гібридна війна» визначається як війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором у державі, вибраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів із подальшим їх використанням для послаблення жертви гібридної агресії та досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною [2].

Поодинокі елементи гібридної війни мали місце майже в усіх збройних конфліктах минулого, хоча традиційним залишалось сприйняття війни як безпосереднього збройного (воєнного) протистояння сторін. Саме так окреслював війну відомий прусський генерал та військовий теоретик початку XIX століття Карл фон Клаузевіц, якому належать вираз: «Війна є продовження політики іншими засобами» [3].

У класичній війні, за Клаузевіцем, головним інструментом виступає армія (регулярні збройні сили), за допомогою якої держави і народи у формі бойових дій вирішують свої стратегічні політичні цілі щодо знищення армії супротивника, захоплення чужих територій, природних, енергетичних та людських ресурсів із метою примушення інших держав до виконання своєї політичної волі та/або їх повного знищення.

Якщо логічно перефразувати Клаузевіца, гібридна війна своєю чергою може бути трактована як здійснення політики невоєнними засобами з метою ідеологічної, економічної та психологічної підготовки до класичної збройної війни на винищення супротивника.

К. Попович вважає, що «одними з ідеологів виникнення самої ідеології гібридної війни були лідери Третього рейху, сам Адольф Гітлер, а також (не меншою мірою) рейхсміністр народної освіти та пропаганди Німеччини Пауль Йозеф Геббельс» [4, с. 75].

Останній був тією людиною, до повноважень і компетенції якої саме належали питання

забезпечення ідеологічного підґрунтя та психологічного провокування, розв'язування та ескалації бойових дій [4, с. 75].

Саме гітлерівська пропаганда була тим стрижнем, що об'єднував нацистський режим та дозволяв йому утримувати підкореними суспільство та армію. Рейхсміністр Геббельс наполягав: «Пропаганда може та повинна, особливо під час війни, відмовитися від гуманізму та естетики, як би високо ми їх не цінували, через те, що в боротьбі народу йдеться ні про що інше, як про його існування» [4; 5].

Їхніми дзеркальними візаві у Другій світовій війні були, очевидно, керівники Радянського Союзу Й. Сталін, Л. Берія та В. Молотов.

Яскравою ілюстрацією дзеркальності пропагандистських гібридних дій сталінської Росії та гітлерівської Німеччини середини XX століття слугують Глейвіцький інцидент у Польщі та Майнільський інцидент у Фінляндії, що були названі на честь населених пунктів, де вони відбулися, під час яких у формі провокації були інсценовані неіснуючі бойові сутички з людськими жертвами серед військовослужбовців, і які, як інформаційно-пропагандистський факт, стали «казус беллі», тобто формальною дипломатичною підставою та офіційним приводом для початку збройної агресії нацистської Німеччини проти Польщі, а також сталінського Радянського Союзу проти незалежної Фінляндії.

З початку Другої світової війни Пауль Йозеф Геббельс значно посилив нацистську пропаганду основних ідей Третього рейху за допомогою спеціальних інформаційних випусків на радіо, в друкованій пресі та кінохроніці [4, с. 75].

Це відбувалося за рахунок концентрації засобів масової комунікації та використання психологічних методів нейролінгвістичного програмування населення, супроводжувалося новітніми на той час психологічними прийомами впливу на людину і маси, як-то подання інформації на фоні музичного супроводу, в тому числі творами Вагнера, що мав стійку асоціацію в німецького народу з історичними подіями «справедливих» війн німців.

У радіоефірах та перед художніми фільмами на кіноплівці обов'язково та настійливо підтримувався образ незламного солдата Вермахту, який веде священну війну за збереження світу так званих «германських арійських цінностей», досягнення історичної справедливості та відплати за образи та приниження німецької нації у Першій світовій війні, нагальної необхідності розширення життєвого простору арійських народів тощо [4, с. 75].

Німецьким солдатам невпинно повторювали, що це не звичайна війна, а смертельна сутичка двох ворогуючих політичних систем, двох світоглядів, що не можуть співіснувати. Жодного жалю чи поблажливості не мало бути: «Ціна в ній надто висока, щоби допускати слабкість і сумніви». «В цій війні світоглядів з усією жорстокістю, яка властива такій боротьбі, поставлена на карту доля нашого німецького народу» [5].

Таку роботу щодо трансформації психології мас та ідеологічного й психологічного «накручування» населення через концентрацію каналів комунікацій, на фоні політично-психологічних травм історичного минулого з недавньої історії Німеччини, перейняли і кремлівські ідеологи військових та змішаних тотальних конфліктів.

На думку автора статті, аналогічний прийом нині використовується в Російській Федерації, коли представники центрального інформаційно-пропагандистського центру в керівництві РФ за допомогою сконцентрованих у своїх руках державних і підконтрольних владі недержавних каналів телебачення, друкованих ЗМІ, Інтернет-ресурсів, штучно створених і розкручених «приручених» лідерів громадської думки, всіляких підконтрольних інтернет-блогерів у провідних соціальних мережах, мессенджерах, а також цілих так званих «ботоферм», що працюють під орудою Генерального штабу Збройних сил РФ, проводять несамовиту масштабну інформаційно-психологічну операцію з так званого пропагування світової експансії справжніх цінностей і переваг «Російської цивілізації» над іншими та просування монополії постулатів ортодоксальної державо орієнтованої церкви та так званих «*Скреп русского мира*» на мапі Світу» в руслі пропаганди Й. Геббельса.

В. Горбулін у своїх працях вивчив складні внутрішні російські процеси, пов'язані з нав'язливими проявами відомих в історії «фантомних» синдромів «Імперії, що вже занепадає», які формуються в руслі так званої «геополітичної стратегії російського неореваншу» [6].

Весь цей інформаційний вектор лягає на благодатний ґрунт фантомних психологічних травм російського суспільства, що виник після розпаду Радянського Союзу, спирається на військово-сировинну структуру економіки Російської Федерації та на наслідки тривалої економічної кризи в Росії, що слідувала згодом та тривала значний період часу.

По суті, офіційний Кремль протягом XX століття навіть у поодиноких випадках своїх локальних військових перемог через неефективність інформаційної політики та інших заходів сучасної гібридної війни не зміг скористатися перевагами переможця. У більшості зазначених випадків країни, що зазнали поразки у війні з Радянським Союзом (особливо це стосується Німеччини та Японії), вже через 20–25 років переважали СРСР у рівні науково-технологічного та соціально-економічного розвитку.

Проте російська військово-політична еліта змогла частково вивчити уроки з власних ганебних інформаційно-пропагандистських поразок

у фактично майже всіх воєнних конфліктах XX століття від російсько-японської війни 1904 року до подій в Афганістані та Ічкерії.

На думку очільників збройних сил Російської Федерації, ці практичні невдачі були значною мірою пов'язані не з об'єктивними проблемами економічної та політичної системи комуністичного СРСР, ідеологія та шлях економічного розвитку якого себе вичерпали й на тому етапі програли конкуренцію ідеологічно-економічним супротивникам, а з недостатньою інформаційною та іншою невійськовою підтримкою своїх агресивних дій.

Перевіривши нову гібридну стратегію на території Грузії в 2008 році, Москва перенесла та застосувала її складники в 2014 році на військово-інформаційний та культурно-світоглядний простір України.

Екс-заступник міністра оборони України адмірал І. Кабаненко має думку, що гібридна війна, яку веде щодо України Московська держава, вимагає переходу в безпековій політиці України від «реактивних» стратегій захисту та оборони держави до «проактивних». Тобто, за І. Кабаненком, «гібридна війна» у виконанні Кремля побудована на принципі так званого «промацування» слабких місць супротивника, на концепції послідовного покрокового просування (або одночасного за різними напрямами) такими умовними «хвилями», які то йдуть на спад, а потім знову підіймаються [7].

У випадках зі стратегією «гібридної війни» Москви на прикладі України і Грузії такі аналогії цілком доречні. Перші удари по Україні «гібридної армії» «Російської весни» прийшлися по найбільш слабкому, передусім із погляду ідеологічної лояльності до агресора місцевого населення, Донбаському регіону. У Грузії гібридні удари були завдані по місцях старих міжнаціональних конфліктів у регіонах Південної Осетії та Абхазії.

«Розвідкою боєм», яку довгий час проводив Генеральний штаб Збройних сил Російської Федерації, повною мірою можна вважати перманентне залякування, нагнітання стресу та напруження серед місцевої спільноти: нав'язування хибних цінностей, спотворення сенсів та орієнтирів людського розвитку та загальноприйнятих європейських гуманітарних цінностей, напруження на релігійному, етнічному, економічному, соціальному, екологічному, психологічному підґрунті тощо.

Разом із цим, на думку В. В'ятровича, Кремль веде в Україні не так «гібридну», а більшою мірою «більшовицьку» війну, оскільки події, що відбуваються в 2014–2020 роках в ОРДЛО, дуже схожі на те, що вже відбувалося в Україні століття тому, у 1918–1920 роках. Москва застосовує той самий метод, що й сто років тому. «Суть цього методу полягала в тому, що на території твориться якась паралельна, альтернативна влада, в Харкові, на противагу УНР, твориться Раднарком Радянської України, який підтримується з Москви, створюються збройні формування, саме ці збройні формування визнаються Москвою, ведеться активна інформаційна, пропагандистська промивка місцевого населення для того, щоб його підтримувати, а потім вже розгортається безпосередня агресія – вторгнення на територію України» [8].

Це здійснюється через тимчасову слабкість державних інституцій в Україні та за рішучої підтримки більшовицьким урядом з Москви. Збройні формування створюються за складом з переважною більшістю людей, які є уродженцями інших країн або взагалі є іноземними громадянами, в тому числі з Росії.

Саме такі збройні формування матеріально, військово та кадрово підтримуються з Москви, ведеться активна і масштабна інформаційна та ідеологічна «промивка» та підкуп місцевого населення, ліквідуються не згодні з цим лідери громадської думки та суспільні діячі, знищується їх економічна база, ведеться інформаційна підготовка до вторгнення регулярних військ, а вже потім розгортається безпосередня військова агресія – вторгнення на територію України регулярних збройних сил Росії, що також стає елементом гібридної війни.

Офіційна Москва намагається переконати весь світ у тому, що в Україні відбувається внутрішня громадянська війна, оскільки такий підхід може розв'язати їй руки в ідеологічному плані як агресорові та уникнути небажаних для власної економіки міжнародних санкцій, а також інших дипломатичних, матеріальних, ідеологічних втрат.

Таким чином, офіційний Кремль намагається підмінити поняття та спотворити реальну дійсність, щоб перенести відповідальність за події в Україні, в тому числі за військові та невійськові агресивні дії в межах України, на саму Україну та її військово-політичне керівництво.

З огляду на вищевикладене, в офіційних міжнародних політико-дипломатичних взаємовідносинах використовувати термін «гібридна війна» варто дуже обережно, щоб не давати прямих чи надуманих політичних та дипломатичних підстав агресору використовувати недосконалість міжнародного права на свою користь та уникнути міжнародно-правової відповідальності.

Необхідно визнати, що сучасна система міжнародної безпеки, що почала формуватися в міжнародному праві після закінчення Другої світової війни зі створенням Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних та регіональних організацій і інститутів щодо забезпечення світової безпеки, на жаль, нині вже не спроможна відповідати на такий виклик і гуманітарну загрозу як гібридна війна. Зазначена дефініція залишається неконвенційною, і при цьому відповідальність держав-агресорів, що розв'язують такі типи війн, залишається виключно

в рамках чинного воєнного права, розробленого в минулому столітті на застарілих засадах.

Так, не враховується стрімкий розвиток військових технологій, коли сучасні масштабні військові удари однієї держави проти іншої можуть бути здійснені засобами ракетного озброєння, далекобійної артилерії, авіації, безпілотними літальними апаратами тощо без фактичного переходу міждержавного кордону військовими частинами, а військова відповідь країни-жертви агресора на такі військові дії може бути трактована як оголошення та початок класичної військової компанії на території іншої держави. Це може стати проблемним питанням для країни жертви гібридної агресії в політико-дипломатичному плані.

Крім цього, в сучасній системі міжнародного права не враховано цілу низку компонентів гібридної війни, які в сучасних умовах впливають на життєздатність державних утворень та мають стати легітимним приводом для початку військових та невійськових заходів оборонної війни, а саме: економічна блокада, міжнародне ембарго, спеціальні економічні і персональні санкції, «гібридні» іноземні інвестиції з метою нанесення шкоди економіці країни – жертви агресії та взяття під контроль основних стратегічних галузей, промислових підприємств та об'єктів інфраструктури, зовнішні кібератаки, антидержавна пропаганда, втручання в процес та визначення результатів виборів, фінансування політичних партій і рухів із-за кордону, їх інформаційна та інша підтримка тощо.

Проте, на думку автора, гібридна війна – це, понад усе, комплексне політико-дипломатичне та військово-психологічне явище, яке складається із завчасно підготовлених державою-агресором і планово (синхронно) реалізованих оголошених та неоголошених, більшою мірою прихованих (знеособлених) заходів військового та невійськового, в тому числі економічного, дипломатичного, інформаційного, терористичного, психологічного, загальносмислового та іншого характеру, а також інші дії спеціальних та розвідувальних служб, правоохоронних органів, приватних військових компаній, державних інформаційних холдингів, цивільних та парамілітарних організацій, іноземних найманців, некомбатантів, напівкримінальних угруповань та диверсійно-терористичних груп. І це явище – гібридна війна – спрямоване, перш за все, на досягнення стратегічних та тактичних політичних цілей і завдань країн, що беруть участь у таких війнах, тобто на виснаження, загальне послаблення країни опонента в усіх сферах, розбалансування його політичної системи та нав'язування супротивнику своєї політичної волі.

Крім цього, одним з елементів гібридної війни сучасності є прагнення країни агресора спровокувати іншу сторону конфлікту на пряму військову відповідь із метою звинуватити (через недосконалість міжнародного права щодо сучасного офіційного визначення гібридної війни) жертву агресії в ініціативному порушенні міжнародного права та прав людини, розв'язанні класичного військового конфлікту, а за цим покласти на жертву агресії пряму міжнародно-правову, військову та матеріальну відповідальності за агресію, знімаючи таку відповідальність за майбутні прямі військові та невійськові дії із себе.

Отже, з огляду на аналіз вищезазначеного наукового доробку стає зрозумілим, що поняття гібридної війни в розумінні сучасного міжнародного змішаного військово-політичного тотального конфлікту під час свого розвитку зазнало значної трансформації та масштабного розвитку. Так, на своєму першому етапі в XIX–XX століттях гібридна (тотальна) війна характеризувалася більше як інформаційна та економічна підтримка традиційних військових дій, яка була пов'язана з необхідністю негативного психологічного впливу на морально-бойовий дух та мотивацію бійців супротивника.

Під час Другої світової війни сторони приділяли дуже велике значення такій інформаційній складовій частині війни, як інформаційно-агітаційна підтримка бойових дій. У збройних силах Німеччини, США, Британії та СРСР розроблялися та функціонували спеціальні моделі артилерійських снарядів та авіаційних бомб, які (замість бойової частини з вибухівкою) утримували спеціальні пакети з літературою та засоби для розсіювання в повітрі на бойових позиціях ворога листівок, прокламацій та агітаційних матеріалів відповідного агітаційно-пропагандистського змісту, що мали демотивувати супротивника. Так, у радянських листівках основною тезою пропаганди була несправедлива експлуатація трудового німецького народу капіталістами та буржуазією, що захопили всі засоби виробництва, тобто ідеологічний удар було спрямовано на класові суперечності західних суспільств і німецького суспільства зокрема. У німецьких же листівках основними тезами були незаконні політичні та економічні репресії в СРСР, войовничий атеїзм та переслідування віруючих, несправедлива національна політика, винищення селян, колективізація, голод та матеріальне поневіряння більшості населення тощо.

На другому етапі, після Другої світової війни гібридні війни трансформувалися в більш розвинутий комплекс протистоянь, які характеризувалися умовами холодної війни між основними військовими та соціально-політичними блоками того часу. Для другого етапу, крім традиційних складників гібридної війни, характерними були ідеологічне протистояння, гонка озброєнь, промисловий шпіонаж, нафтові і сировинні війни, військова та матеріальна підтримка ворогуючих угруповань у країнах Африки, Азії та Латинської Америки, що

розвивалися та ще не доєдналися до жодного глобального військово-політичного блоку. Так, Радянський Союз здійснював приховану неофіційну різнопланову підтримку прокомуністичних сил КНДР, В'єтнаму, Камбоджі, Єгипту, Сирії, Іраку, Лівії, Анголи, Куби, Нікарагуа тощо.

Сполучені Штати Америки своєю чергою негласно підтримували угруповання «Моджахедів» в Афганістані, групи «Контрас» у Нікарагуа, Гондурасі та Коста-Риці, пов'язані з США режими в країнах Африки, здійснювали пряму військову підтримку Японії, Південної Кореї, Саудівської Аравії, Кувейту та інших країн.

Після завершення радянської епохи та розпаду СРСР почався третій етап трансформації виду гібридних воєн. Третій етап характеризується розвитком інформаційних технологій, кібератаками, спрямованими на злам заходів безпеки стратегічних комп'ютерних та інформаційних мереж, психологічними інформаційними операціями та значним ухилом у бік перетворення гібридних воєн у смислові (сенсові) війни, коли завданням заходів гібридної війни стають вже не стільки локальні успіхи у військово-політичних та економіко-ідеологічних протистояннях, а насамперед, руйнування політичної системи супротивника, знищення традиційних цінностей та культурно-світоглядних орієнтирів населення супротивника, а також втручанням в електоральні процеси в країні жертві гібридної агресії з метою приведення до влади начебто демократичними методами політичних сил, афілійованих із країною агресором. А вже ці політичні сили з іноземним впливом, яким вдалося прийти до влади, мають здійснювати заходи щодо включення до порядку денного в політичних процесах країни-жертви, політичних наративів агресора та здійснення його політичної волі.

Висновки. Політика національної безпеки України має бути зосереджена на збереженні, підтримці та захисті ключових національних інтересів. Пріоритетним завданням є не стільки рефлексія на загрози, тобто кроки у відповідь на дії агресора, а головним чином їх передбачення, запобігання та уникнення. Важливим є готовність до реалізації стратегічних національних інтересів на фоні стрімких і карколомних перетворень геополітичної та внутрішньонаціональної політичної ситуації. Тобто держава і суспільство мають попереджати, виявляти та нейтралізувати явища і події, які можуть стати на заваді реалізації ключових національних інтересів, а не просто захищати їх від небезпеки. Для цього варто створити чітку ієрархію пріоритетів безпекової політики та невідворотно дотримуватися цього принципу.

Пріоритетним у цьому напрямі має стати постійна робота органів державної влади та політичних інститутів, на які покладено здійснення заходів реалізації національної безпекової політики України у військовій, економічній (енергетичній) гуманітарній, інформаційній сфері як засад поступального розвитку держави, здатної не тільки відповідати на гібридні загрози, а й запобігати можливості їх визрівання та впливу через стабільність суспільно-політичних, військових, економічних інститутів. Необхідним залишається посилення заходів щодо підняття привабливості та підтримки позитивного сучасного політичного іміджу України, захисту українських сенсів існування та способу життя, головними орієнтирами яких є принципи справедливості, свободи людини та добробуту, захисту та просування історичного надбання українського народу та його майбутніх перспектив як незалежної, вільної, демократичної держави у вільній міжнародній спільноті цивілізованих країн Європи та світу.

Подальші наукові дослідження об'єктивно пов'язуються з визначенням пріоритетних напрямів безпекової політики в окремих конкретизованих сферах, зокрема інформаційній, що залишається однією з найбільш вразливих і водночас потужних складових частин протидії Росії в умовах гібридної війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Російська агресія проти України. Сайт Постійного представництва України про ООН в Нью-Йорку. URL: https://ukraineun.org/ukraine-and-un/
2. Гібридна» війна. Політологічний енциклопедичний словник / Уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. [За ред. М.П. Требіна]. Харків : Право, 2015. 816 с.
3. Сахновський Є., Чедолума І. Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі XX–XXI ст. Матеріали наукового семінару кафедри історії нового та новітнього часу, 25 листопада 2014 р. *Історична панорама*. Спеціальність: історія 2015. Вип. 20. С. 109–127.
4. Попович К. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Історя». 2016. Вип. 2 (35). С. 75–79.
5. Могилевский Н.А. «Навстречу русским должна быть брошена наша ненависть...» Пропаганда и контрпропаганда в вермахте на заключительном этапе войны. *Военно-исторический журнал.* 2019. № 2 (706) С. 38-43.
6. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня.* 2015. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viynayak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html.
7. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається. *Дзеркало тижня.* 2016. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-_.html
8. В'ятрович В. Кремль веде в Україні не гібридну, а «більшовицьку» війну. *Еспресо.* 2014. URL: https://espreso.tv/news/2014/11/29/vyatrovych_kreml_vede_v_ukrayini_ne_hibrydnu__a_quotbilshovyckuquot_viynu (дата звернення 24.02.2014).

REFERENCES:

1. Rosiiska ahresiia proty Ukrainy. Sait Postiinoho predstavnytstva Ukrainy pro OON v Niu Yorku. [Russian aggression against Ukraine. Website of the Permanent Mission of Ukraine to the United Nations in New York]. URL: https://ukraineun.org/ukraine-and-un/ [in Ukrainian].
2. «Hibrydna» viina ["Hybrid" war].(2015). *Politlohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* / Za red. M. P. Trebina [Political encyclopedic dictionary/ Edited by M. P. Trebin]. Kharkiv: Pravo. 816 p. [in Ukrainian].
3. Sakhnovskyi Ye., Chedoluma I. (2015). Voienna teoriia Karla fon Klauzevitsa na mezhi XX–XXI st. (materialy naukovoho seminaru kafedry istorii novoho ta novitnoho chasu, 25 lystopada 2014 r.) [Military theory of Karl von Klausevitz on the verge of XX–XXI centuries. (materials of the scientific seminar of the Department of History of new and modern times, November 25, 2014)]. *Istorychna panorama.* Spetsialnist: istoriia [Historical panorama. Speciality: history.] Vyp. 20. Pp. 109–127 [in Ukrainian].
4. Popovich K. Hybrid warfare as a modern way of warfare: historical and modern dimensions [Hybrid warfare as a modern way of warfare: historical and modern dimensions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu.* Ceriia «Istoria». [Scientific bulletin of Uzhhorod University. "History" series.] Vyp. 2 (35). Pp. 75–79 [in Ukrainian].
5. Mogilevskiy N.A. (2019). "Navstrechu russkim doljna byit broshena nasha nenavist..." Propaganda i kontrpropaganda v vermahte na zaklyuchitelnom etape voynyi ["Our hatred must be thrown to the Russians..." Propaganda and counter-propaganda in the Wehrmacht in the final phase of the war]. *Voenno-istoricheskiy jurnal* [Military history magazine]. № 2 (706). Pp. 38–43 [in Russian].
6. Horbulin V. (2015). «Hibrydna viina» yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostratehii revanshu [«Hybrid War» as a key tool of Russian geostrategy of revenge]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of the week]. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viynayak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html [in Ukrainian].
7. Horbulin V. (2016). Hibrydna viina: vse tilky pochynaietsia [Hybrid Warfare: Everything is just beginning]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of the week]. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-_.html[in Ukrainian].
8. Viatrovych V. (2014). Kreml vede v Ukraini ne hibrydnu, a "bilshovytsku" viinu [Kremlin is not conducting a hybrid war in Ukraine, but the "Bolshevik" war]. *Espreso* [Espresso]. URL: https://espreso.tv/news/2014/11/29/vyatrovych_kreml_vede_v_ukrayini_ne_hibrydnu__a_quotbilshovyckuquot_viynu [in Ukrainian].

To the question of the essence dimensions of hybrid warfare: classic and newest meanings

Shepitko Taras Volodymyrovych

Postgraduate Student
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
Antona Tsedika str., 20, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the various approaches of scientists to the interpretation of the phenomenon of hybrid warfare. There is a lack of a unified political-diplomatic and military-legal consensus approach of political scientists to this problem. Historical parallels, identities and differences of past complex total conflicts with modern hybrid wars are considered. The chronological transformation of the concept of mixed (hybrid wars) is systematized. It is emphasized that there are shortcomings of the state security policy of Ukraine to counter total hybrid threats due to lack of initiative and reflex secondary nature of such a policy. Emphasis is placed on the fact that hybrid warfare is not only a complex combination of traditional and non-traditional methods of warfare, which include the use of military forces, and especially political, diplomatic, informational, propaganda, electoral, psychological, economic, political technology, cyber-sabotage. and terrorist measures of the parties, as well as a new stage in the development of covert general political interstate relations in conditions of competition between countries. Emphasis is placed on the impersonal, covert nature of the actions taken by the participants in the hybrid war.

The analysis of the transformation of the concept of hybrid war is carried out by the author against the background of the ongoing hybrid aggression against Ukraine by the Russian Federation, so the study and systematization of hybrid threats is a very important issue today. In addition, the difference between the Ukrainian-Russian conflict and other conflicts in the post-Soviet geopolitical space is analyzed using a comparative research method. A very important factor for the analysis were the scientific achievements of leading Ukrainian and foreign researchers of hybrid wars, scientific theories and applied concepts on the strategy and methods of hybrid (mixed and total) interstate conflicts and confrontations.

The study was carried out in a wide chronological framework, which allowed us to assess the comparative and formal-logical method of the preconditions and consequences of hybrid wars on a larger scale of assessment of the problem.

The purpose of the study is to systematize and use in further research on the hierarchy of priority areas of security policy of Ukraine, including the need to form a comprehensive preventive strategy to prevent hybrid threats.

The results of the analysis can be used during the work of the authorities of Ukraine and its political institutions in the process of modernization of the main legal documents governing aspects of security policy of Ukraine.

Key words: *hybrid warfare, information war, hybrid aggression, security policy, sanctions.*

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Явір Віра Анатоліївна

Історичні витоки унітаризму як форми державного устрою України в конституційно-правових актах

УДК 323.1
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.22

Явір Віра Анатоліївна
доктор політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна

Актуальність вивчення історичного бекграунду унітаризму в конституційно-правових актах зумовлена необхідністю спростування тверджень щодо волюнтаристського способу вибору унітаризму як форми державного устрою України в 90-х рр. та ідей щодо необхідності радикальної зміни державного устрою України на федералізм, що загрожує територіальній цілісності держави. Мета статті полягає у вивченні історичних витоків унітаризму як форми державного устрою України, найбільш релевантним методом дослідження є історико-правовий аналіз.
Унітарна форма державного устрою довела свою дієвість, вона простежується в різних моделях побудови української державності – УНР, Гетьманату, ЗУНР, Директорії УНР. Державний устрій УНР можна визначити як унітарну відносно децентралізовану республіку. Тобто вже тоді йшлося про закріплення принципу децентралізації в унітарній державі. В Основному Законі УНР надала право національним меншинам на впорядкування своїх культурних прав у національних межах.
Лише проєкт Конституції О. Ейхельмана базувався на федеративному державному устрої, який вважався найбільш ефективним для збереження територіальної цілісності України, на території якої на поч. XX ст. відбувалися неодноразові спроби формування державних утворень, у тому числі за національною ознакою. Однак втілений на практиці федеративний устрій ніколи не був, що є суттєвою пересторогою для його застосування, з огляду на цивілізаційний поділ України на Схід та Захід, а також тривалий досвід перебування її територій у складі сусідніх держав. Історія радянської України не вирізняється особливими здобутками і внеском у державотворення, що пояснюється тоталітарним політичним режимом централізованої федеративної держави, до складу якої входила Україна. Конструктивними елементами варто вважати те, що саме за радянського періоду до складу України повернулися історичні території – Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття і об'єдналися в єдиній, нехай і залежній від союзної влади державі; Україна залишалася неподільною, формально, порівняно самостійною – в громадській думці утверджувалася правова суб'єктність України як окремої держави, що відіграло ключову роль у проголошенні незалежності. Унітаризм, закладений в основу державотворення протягом історії, сприяв збереженню територіальної цілісності держави в умовах етнополітичного розколу, відцентрових тенденцій, латентних регіональних проявів сепаратизму, анексії та окупації територій.
Ключові слова: *унітаризм, федералізм, державний устрій, Україна.*

Вступ. Актуальність вивчення історичного бекграунду унітаризму, зокрема в конституційно-правових актах, зумовлена необхідністю спростування тверджень щодо волюнтаристського способу вибору унітаризму як форми державного устрою України в 90-х рр. та ідей щодо необхідності радикальної зміни державного устрою України з унітаризму на федералізм, що загрожує територіальній цілісності держави.

Мета та завдання. Мета статті полягає у вивченні історичних витоків унітаризму як форми державного устрою України, завдання – в аналізі змісту конституційно-правових актів на предмет вибору/утвердження тієї чи іншої форми устрою держави.

Методи дослідження. Найбільш релевантним методом дослідження для реалізації зазначених мети і завдань видається історико-правовий аналіз.

Результати. Прихильність до унітарної форми державного устрою простежується в різних моделях побудови української державності, які знайшли відображення в конституційних актах Української Центральної Ради, Гетьманату, ЗУНР, Директорії УНР. Період Української революції 1917–1921 рр., пов'язаний із діяльністю Української Центральної Ради, характеризується розвоєм державного будівництва в різних сферах, формуванням нормативної бази функціонування держави. Конституційними актами того періоду, зокрема, були чотири Універсали Центральної Ради – закони, що визначали основи державного ладу (закони про вибори до Установчих зборів УНР, про порядок видання законів, про національно-персональну автономію, про громадянство УНР, про державну мову, впровадження рішенням Малої Ради тризуба як Герба УНР тощо) [1]. Якщо в перших трьох універсалах Центральна Рада проголошувала автономію України, то IV універсалом відмовилася від автономії та федералізації з Росією і проголосила незалежність УНР від 22 січня 2018 р. Конституцію

(Статут про державний устрій, права і вільності УНР) новоствореної держави Центральна Рада ухвалила 29 квітня 1918 р., тобто в останній день свого існування. Відповідно до Конституції, державний устрій УНР можна визначити як унітарну відносно децентралізовану республіку.

Згідно з Конституцією УНР, територія визначалася як «неподільна, і без згоди Всенародних Зборів у 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки» [2]. Водночас стверджувалося, що «не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації». Тобто вже тоді йшлося про закріплення принципу децентралізації в унітарній державі. Це дає підстави визначити УНР як унітарну відносно децентралізовану республіку за формою державного устрою. Голова Центральної Ради М. Грушевський наголошував, що республіка має бути демократичною та унітарною з широкою автономією окремих земель, гарантованими конституцією повноваженнями місцевих самоврядувань, і забезпеченням культурно-національних інтересів національних меншин [3]. Але аж до IV Універсалу Центральної Ради (1918 р.) він розглядав Україну як частину демократичної федеративної російської держави.

Безумовно, в Основному Законі УНР надала право національним меншинам на впорядкування своїх культурних прав у національних межах, яке іноді хибно визначають як територіальну автономію. Одночасно з IV Універсалом було прийнято Закон «Про національно-персональну автономію», пізніше включений до Конституції УНР у вигляді VII глави під назвою «Національні Союзи». Цей нормативно-правовий акт надавав національним меншинам, кількість представників яких становила понад 10 тис. осіб, право на створення національно-персональної автономії для забезпечення свободи самоврядування у справах їхнього національно-культурного життя [4]. На відміну від сучасної України, яка суто формально надала національним меншинам право на національно-культурну автономію, в УНР механізм формування національно-персональної автономії був прописаний дуже детально. Закон «Про національно-персональну автономію» вважають одним із головних здобутків доби УНР, позаяк він практично без змін може стати основою для розробки моделі етнокультурної автономії в сучасній Україні. Досвід державотворення УНР, в якому брали активну участь національні меншини, доводить, що етнокультурна автономія ефективно сприяє запобіганню етнічним конфліктам та дезінтеграційним загрозам. Автономія, що надавалася окремим етноспільнотам в УНР, була екстериторіальною і жодного впливу на територіальний устрій не мала, всупереч ототожненню етнотериторіальної та етнокультурної форм автономії [5]. Тому варто відмовитися від хибного уявлення про те, що етнокультурна автономія розмивала унітарний державний устрій УНР.

Державний переворот гетьмана П. Скоропадського унеможливив реалізацію положень Конституції УНР 1918 р. За часів Гетьманату діяли тимчасові конституційні закони: Закон «Про тимчасовий державний устрій України» (29 квітня 1918 р.) та Закон «Про верховне управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави ясновельможного пана Гетьмана всієї України» (1 серпня 1918 р.), які встановлювали монархічну форму правління в Україні при збереженні її унітарного державного устрою. Гетьманат як різновид монархічної форми правління тяжів до унітаризму як форми державного устрою, яка суттєво полегшує управління державою.

Наступним документом, що продовжив формування конституційних засад УНР, стала Декларація Української Директорії (13 грудня 1918 р.) – вищого органу державної влади відродженої УНР (діяв із 14 листопада 1918 р. до 10 листопада 1920 р.), що прийшов на зміну Гетьманату. Декларація Української Директорії була відповіддю на поточні виклики для держави, тому на формі устрою, на відміну від форми правління (республіка), не зосереджувалася.

Аналізуючи конституційно-правові акти початку XX ст., в яких закріплювався унітарний державний устрій, неможливо оминути проєкт конституції С. Дністрянського, що зробив внесок у розвиток унітаризму в Україні. Проєкт Конституції Західноукраїнської Народної Республіки було підготовлено вченим-правознавцем С. Дністрянським на замовлення уряду ЗУНР в еміграції. Створювану державу С. Дністрянський бачив самостійною, правовою, унітарною, напівпрезидентською, демократичною республікою. Сутність ЗУНР як правової держави полягала в тому, що вона була організацією політичної влади українського народу та юридичною формою його самоідентифікації. Український народ, який володіє тисячолітньою традицією державотворення, за конституцією С. Дністрянського отримав право на самовизначення, утворення своєї національної держави, здійснення влади на своїй національній території. Документ містив Главу III під назвою «Право народів насамовизначення», в якій закріплювалося: «Як політичний власник національної території український народ є носієм територіального верховенства в державі. Він користується повним правом самовизначення, яке витікає з його безпосереднього зв'язку з державною територією» [6]. Передбачалося скликання Установчих зборів, щоб затвердити Конституцію ЗУНР, провести адміністративно-територіальний поділ держави.

Характерно, що проєкт С. Дністрянського містив пряму заборону асиміляції інших національностей та право на самовизначення, що вказує на демократичний характер цієї Конституції. Однак йшлося більше не про територіальне самовизначення, а про його політичний та етнокультурний вимір. Проєкт Конституції передбачав культурну автономію народів у сфері освіти, пропорційне національне представництво в органах влади, виборчій системі, так зване «національне нормативне співвідношення 4:1:1 ґрунтується на пропорційному співвідношенні українського населення (4) з польським населенням (1), з одного боку, і з іншими національностями (1), з другого боку», що мало гарантувати іншим національностям демократичне, рівне забезпечення їхніх прав, а отже, запобігати етнічному невдоволенню та висуненню територіальних вимог.

Аналізуючи конституційні акти цієї доби, варто згадати і проєкт Конституції, підготовлений громадсько-політичним діячем і правознавцем О. Ейхельманом в 1920 р. для комісії, створеної урядом Української Народної Республіки з метою напрацювання нових основних державних законів. На відміну від попередніх конституційних актів, які передбачали унітарний устрій Української держави, проєкт О. Ейхельмана базувався на федералізмі і моделював перетворення України на суверенну незалежну федеративну державу. Наслідуючи ідеї М. Драгоманова, О. Ейхельман обстоював федеративну форму державного устрою, яка передбачала широкі повноваження не стільки для федеральної влади, скільки для федеральних земель і самоврядних одиниць. Основні ідеї свого проєкту конституційного ладу вчений почав формулювати ще у 1918 р. у період ухвалення Конституції УНР, співавтором якої був. Звернення О. Ейхельмана в бік федералізму пояснюється тим, що після Першої світової війни, визвольної боротьби народів колишніх імперій саме федерація вважалася найоптимальнішим державним устроєм, який міг забезпечити права національностей, децентралізацію влади і демократизацію місцевого самоврядування.

Згідно з проєктом Конституції О. Ейхельмана УНР мала стати демократичною республікою за формою державного правління з федеративним державним устроєм, у складі якої передбачалося створення порівняно самостійних адміністративних одиниць – земель. Також вчений пропонував створення двопалатного федерального парламенту, перша палата (Земська Державна Палата) якого мала складатися з не менш як трьох представників місцевих парламентів; друга палата (Федерально-Державна Рада) мала формуватися шляхом прямих, таємних і пропорційних виборів. Вчені вважають проєкт федералізації О. Ейхельмана суперечливим і нереальним, позаяк він передбачав запровадження федерально-державного контролю (окремої гілки влади) для перевірки прибутків і видатків федерально-державної організації, наповнення федерального бюджету, що призвело б до обмеження фінансової автономії суб'єктів федерації [7].

Федеративний державний устрій вбачався як найбільш ефективний для збереження територіальної цілісності України, на території якої на поч. XX ст. спостерігалися неодноразові спроби формування державних утворень, у тому числі за національною ознакою. О. Ейхельман проєктом Конституції продовжив традицію уважного ставлення до захисту прав національних меншин, яке вважав невід'ємною ознакою демократичної держави. У документі зазначалося: «На території УНР не дозволяється робити жодних перешкод для розвитку культури національних менших в усіх напрямках, що не загрожують державній цілісності УНР» [8]. Цей проєкт Конституції разом з іншими конституційної-правовими актами доби УНР передбачав створення демократичної, правової Української держави, в якій значна увага приділялася демократичним свободам – захисту прав людини, забезпеченню прав національних меншин, рівній, пропорційній участі громадян в управлінні державою. Однак втілений на практиці державотворення федеративний устрій ніколи не був, що є суттєвою пересторогою для його застосування, з огляду на цивілізаційний поділ України на Схід та Захід, а також тривалий досвід перебування її територій у складі сусідніх держав.

Наступний період державотворення (перебування України у складі СРСР з 1922 по 1991 рр.) ознаменувався відходом від демократичних конституційних традицій початку XX ст. Усі чотири Конституції Радянської України нині вважаються квазіконституціями, оскільки були нав'язані державі ззовні, мали політизований, ідеологічний характер. За Конституцією УСРР 1919 р., Україна була унітарною державою. Як уже згадувалося, в 1924 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення про утворення Молдавської Автономної Республіки у складі УСРР, хоча на той момент більша частина молдавської території була окупована Румунією. До складу Молдавської АСРР включили райони, де проживали українці, в тому числі Придністров'я. Згідно з переписом 1926 р., 48,5% населення Молдавської АСРР становили українці і тільки 30,1% – молдавани. Проте офіційно МАРСР увійшла до складу УСРР тільки за Конституцією 1929 р. У тексті Конституції 1929 р. немає згадок про державний устрій УСРР, натомість чимало уваги приділено питанню входження УСРР до складу СРСР як суверенної договірної держави, яка зберігає за собою право вільного виходу з Союзу. Також зазначалося, що суверенітет УСРР обмежений лише в межах, зазначених у Конституції СРСР, і лише в предметах, що належать до компетенції СРСР; поза цими

межами УСРР здійснює свою державну владу самостійно [9].

Конституція УСРР 1929 р. втратила чинність 30 січня 1937 р. у зв'язку із затвердженням Конституції УРСР 1937. У тексті цієї Конституції містився окремий Розділ ІІ під назвою «Державний устрій», знову ж таки більше присвячений статусу УРСР у складі СРСР, а не державному устрою Радянської України. Зокрема, визначалося, що УРСР із метою здійснення взаємодопомоги по економічній, політичній і оборонній лінії об'єдналася з іншими рівноправними союзними республіками в СРСР (ст. 13), зберігає за собою право виходу з СРСР (ст. 14), територія УРСР не може бути змінювана без згоди УРСР. Закріплювалося типове для суб'єкта федерації дворівневе громадянство: кожен громадянин УРСР є громадянином СРСР (ст. 17). Також були окреслені предмети відання УРСР, здійснено розмежування повноважень союзних (федеральних) органів влади і республіканських (ст. 19). Радянська Україна за Конституцією 1937 р. фактично отримувала право визначати свій державно-територіальний устрій, а саме: встановлення і зміна Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки і контроль за її виконанням; встановлення кордонів і районного поділу областей УРСР; подання на затвердження Верховної Ради СРСР утворення нових областей, а також нових автономних республік і областей у складі УРСР (ст. 19) [10]. З останнього положення випливає, що це право було обмежене наданням згоди Верховної Ради СРСР. Але Україна була типовою складовою частиною федеративної держави з усіма обмеженнями, які випливають із цього статусу, тому про її власну форму державного устрою як незалежної держави в контексті радянських конституцій некоректно говорити.

Четверту Конституцію УРСР було прийнято 20 квітня 1978 р. на основі Конституції СРСР 1977 р., «яка відтворила новий стан розвитку Радянської держави – побудову в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства». Основний Закон УРСР 1977 р. є прогресивним зразком радянського конституційного права – на відміну від попередніх редакцій, значно більше уваги приділено захисту прав і свобод громадян УРСР, соціально-культурному розвитку, забезпеченню рівних прав національностей. Конституція містить Розділ ІІІ під назвою «Національно-державний і адміністративно-територіальний устрій Української РСР», що складається з глави «Українська РСР – союзна республіка в складі СРСР» та глави «Адміністративно-територіальний устрій Української РСР» [11]. Однак принципових відмінностей стосовно попередньої редакції щодо визначення державного устрою держави немає – це розширена версія положень, які стосуються входження УРСР до союзної держави, її статусу, повноважень та адміністративно-територіального поділу, Конституції УРСР 1937 р.

Історія радянської України не вирізняється особливими здобутками і внеском у державотворення, в першу чергу, це стосується розвитку конституційних принципів, що пояснюється тоталітарним політичним режимом централізованої федеративної держави, до складу якої входила Україна. Її суверенітет був формальним, а положення конституцій –політичними і декларативними. Конструктивними елементами слід вважати те, що саме за радянського періоду до складу України повернулися історичні території – Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття і об'єдналися в єдиній, нехай і залежній від союзної влади держави; Україна залишалася неподільною, формально, порівняно самостійною – в громадській думці утверджувалася правова суб'єктність України як окремої держави, що відіграло ключову роль у проголошенні незалежності.

Унітаризм, закладений в основу державотворення протягом історії, сприяв збереженню територіальної цілісності держави в 2000-х рр. в умовах етнополітичного розколу, відцентрових тенденцій та латентних регіональних проявів сепаратизму, однак не сприяв вирішенню суперечностей, які накопичувалися в регіонах. Трансформація державного устрою, проведення адміністративно-територіальної реформи, передача повноважень на місця могли б пом'якшити ці суперечності та переспрямувати вимоги населення етнополітично проблемних регіонів (Криму, Закарпаття, Донбасу), що дало б змогу уникнути їх анексії та окупації. Що ж стосується федералізму, то як демократична форма державного устрою він зазнав потужної дискредитації протягом етнополітичного конфлікту на сході України, який розпочався в 2014 р., ставши синонімом сепаратизму та дезінтеграції України.

Висновки. Унітарна форма державного устрою довела свою дієвість, вона простежується в різних моделях побудови української державності – УНР, Гетьманату, ЗУНР, Директорії УНР. Відповідно до Конституції, державний устрій УНР можна визначити як унітарну відносно децентралізовану республіку, тобто вже тоді йшлося про закріплення принципу децентралізації в унітарній державі. На відміну від попередніх конституційних актів, які передбачали унітарний устрій, проєкт О. Ейхельмана базувався на федералізмі. Федеративний державний устрій вбачався найбільш ефективним для збереження територіальної цілісності України, на території якої на поч. ХХ ст. спостерігалися неодноразові спроби формування державних утворень, у тому числі за національною ознакою. Однак втілений на практиці державотворення федеративний устрій ніколи не був, що є суттєвою пересторогою для його застосування, з огляду

на цивілізаційний поділ України на Схід та Захід, а також тривалий досвід перебування її територій у складі сусідніх держав.

Історія радянської України не вирізняється особливими здобутками і внеском у державотворення, що пояснюється тоталітарним політичним режимом централізованої федеративної держави, до складу якої входила Україна. Її суверенітет був формальним, а положення конституцій – політичними і декларативними. За Конституцією 1937 р. Радянська Україна фактично отримувала право визначати свій державно-територіальний устрій, але була типовою складовою частиною федеративної держави з усіма обмеженнями, які випливають із цього статусу, тому про її власну форму державного устрою як незалежної держави в контексті радянських конституцій некоректно говорити. Конструктивними елементами слід вважати те, що саме за радянського періоду до складу України повернулися історичні території – Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття і об'єдналися в єдиній, нехай і залежній від союзної влади держави; Україна залишалася неподільною, формально, відносно самостійною – в громадській думці утверджувалася правова суб'єктність України як окремої держави, що відіграло ключову роль у проголошенні незалежності. Унітаризм, закладений в основу державотворення протягом історії, сприяв збереженню територіальної цілісності держави в умовах етнополітичного розколу, відцентрових тенденцій та латентних регіональних проявів сепаратизму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пижик А., Слюсаренко Ю. Проєкт Конституції УНР 1917 р.: передумови появи, зміст, сучасні оцінки. *Київські історичні студії.* 2018. № 2. С. 73.

2. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18.

3. Грушевський М.С. Твори: у 50 т. / голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 69–72.

4. Закон про національно-персональну автономію УНР 1918 р. *Документи по Історії України.* URL: http://hist-dokyments.narod.ru/Ukr-revolution/avtonomija.htm.

5. Явір В.А. Концептуальні та політико-правові засади етнокультурної автономії як механізму протидії етнополітичної дезінтеграції України. *Правова держава.* 2019. Вип. 30. С. 451.

6. Конституція Західно-Української Народної Республіки (проєкт Станіслава Дністрянського) 1920. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html.

7. Басара-Тиліщак Г., Василик І. Нереалізовані Конституції України: конституційні проєкти ЗУНР і УНР та їх творці. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/nerealizovani-konstytutsiyi-ukrayiny-konstytutsijni-proekty-zunr-i-unr-ta-yih-tvortsi-doktor-prava-advokat-stanislav-dnistryanskyj-ta-pravoznavets-otto-ejhelman/.

8. Проєкт Конституції – Основних Державних Законів Української Народної Республіки (Отона Ейхельмана). 1921. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html.

9. Конституція Української Соціялістичної Радянської Республіки (1929). URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html.

10. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937). URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html

11. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки (1978). URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html.

REFERENCES:

1. Pyzhyk A., Sliusarenko Yu. (2018) proiekt Konstytutsii UNR 1917 r.: peredumovy poiavy, zmist, suchasni otsinky. [Draft Constitution of the Ukrainian People's Republic of 1917: preconditions of appearance, content, modern assessments]. *Kyivski istorychni studii.* № 2. S. 73 [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR). [Constitution of the Ukrainian People's Republic (Statute on the state system, rights and freedoms of the Ukrainian People's Republic)]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18 [in Ukrainian].

3. Hrushevskyi M.S. (2007) Tvory: u 50 t. [Writings] / holov. red. P. Sokhan. Lviv: Svit. T. 4. kn. 1. S. 69–72 [in Ukrainian].

4. Zakon pro natsionalno-personalnu avtonomiiu UNR 1918 r. Dokumenty po Istorii Ukrainy. [Law on National and Personal Autonomy of the Ukrainian People's Republic of 1918]. URL: http://hist-dokyments.narod.ru/Ukr-revolution/avtonomija.htm [in Ukrainian].

5. Yavir V.A. (2019) Kontseptualni ta polityko-pravovi zasady etnokulturnoi avtonomii yak mekhanizmu protydii etnopolitychnii dezintehratsii Ukrainy. [Conceptual and political and legal principles of ethnocultural autonomy as a mechanism for counteracting ethnopolitical disintegration of Ukraine]. *Pravova derzhava.* Vyp. 30. S. 451 [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (proiekt Stanislava Dnistrianskoho) 1920 [Constitution of the Western Ukrainian People's Republic (draft by Stanislav Dnistryansky)]. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html [in Ukrainian].

7. Basara-Tylishchak H., Vasylyk I. Nerealizovani Konstytutsii Ukrainy: konstytutsiini proiekty ZUNR i UNR ta yikh tvortsi. [Unrealized Constitutions of Ukraine: constitutional projects of the Western Ukrainian People's Republic and the Ukrainian People's Republic and their creators]. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/nerealizovani-konstytutsiyi-ukrayiny-konstytutsijni-proekty-zunr-i-unr-ta-yih-tvortsi-doktor-prava-advokat-stanislav-dnistryanskyj-ta-pravoznavets-otto-ejhelman/ [in Ukrainian].

8. Proiekt Konstytutsii – Osnovnykh Derzhavnykh Zakoniv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (Otona Eikhelmana) 1921. [Draft Constitution – Basic State Laws of the Ukrainian People's Republic (Oton Eichelman) 1921]. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainskoi Sotsiialistychnoi Radianskoi Respubliky (1929) [Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic]. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky (1937) [Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html [in Ukrainian].

11. Konstytutsiia Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky (1978) [Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html [in Ukrainian].

Historical origins of unitarism as a form of the Ukrainian system of government in constitutional law acts

Yavir Vira Anatoliivna

Doctor of Political Science,
Senior Researcher
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy
of Sciences of Ukraine
Trokhsviatytelska str., 4, Kyiv, Ukraine

The urgency of studying the historical background of unitarism in constitutional acts is due to the need to refute allegations about the voluntarist way of choosing unitarism in Ukraine in the 90's and ideas about the need to radically change the state system of Ukraine to federalism that threatens territorial integrity. The purpose of the article is to study the historical origins of unitarism in Ukraine, the most relevant method of research is historical and legal analysis.

The unitarism proved its effectiveness, it can be traced in various models of building Ukrainian statehood – UPR, Hetmanate, ZUNR, Directory of the UPR. The state system of the Ukrainian People's Republic can be defined as a unitary relatively decentralized republic. Only the draft Constitution of O. Eichelman was based on the federal state system, which was considered the most effective for preserving the territorial integrity of Ukraine, on the territory of which at the beginning. XX century there were repeated attempts to form state formations, including on national grounds. However, the federal system has never been realized, which is a significant precaution for its application, taking into account civilizational division of Ukraine into East and West, as well as the long experience of its territories as parts of neighboring states.

The history of Soviet Ukraine hasn't displayed special achievements, which is explained by the totalitarian political regime of the centralized federal state, which included Ukraine. Constructive elements were that during the Soviet period the historical territories – Eastern Galicia, Northern Bukovina and Transcarpathia – returned to Ukraine and united in a single state; Ukraine remained indivisible and relatively independent, which played a key role in the declaration of independence. Unitarianism helped to preserve territorial integrity of the state in conditions of ethno-political division, centrifugal tendencies, latent regional separatism, annexation and occupation of territories.

Key words: *unitarism, federalism, state system, Ukraine.*

РЕЦЕНЗІЇ

Стеценко Світлана Власівна

Нове «обличчя» в політичній науці: рецензія на підручник «Правова політологія» за редакцією Кресіної Ірини Олексіївни[1]

DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.23

Стеценко Світлана Власівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
та права
Київського національного університету
будівництва і архітектури
Повітрофлотський проспект, 31,
Київ, Україна

Важливим етапом оформлення інституційної дизайну нової субдисципліни політичної науки – правової політології – став вихід у світ вузівського підручника[1]. В авторський колектив під керівництвом доктора політичних наук, академіка Української Академії політичних наук І.О. Кресіної ввійшли провідні вітчизняні науковці, дослідники в даній галузі науки.

Правова політологія постала наприкінці 1990 – на початку 2000-х років як результат власного бачення українськими суспільствознавцями динаміки трансформації вітчизняної політико-правової системи (термін, що введений в науковий обіг саме в цьому підручнику). Сучасний етап концептуалізації та інституціоналізації правової політології як науки та навчальної дисципліни позначений «формуванням власної теоретико-методологічної бази, розширенням кола дослідників, які займаються цією проблематикою, створенням концепції, яка відображає досягнутий рівень знань і є своєрідним підґрунтям подальших наукових пошуків у даному напрямі» (с. 9).

Архітектоніка підручника чітко вивірена, ніщо не відволікає від тексту: лапідарні формулювання плану лекції, власне текст, контрольні запитання та завдання, рекомендована література. Щодо списку літератури, то варто відразу відмітити наявність досить потужного масиву видань світової та вітчизняної наукової думки, опрацювання якого, зокрема, студентами дозволяє отримати високий освітній рівень та відповідні компетентності. П´ятнадцять розділів підручника ґрунтовно розкривають проблематику щодо правової політології як науки та навчальної дисципліни; взаємодії політики та права; історії світової та вітчизняної думки з правової політології; методології пізнання політико-правової дійсності, а також проблеми політичної влади; політичного права; правової політики; політико-правової системи та її інститутів; політичних режимів; виборчого права та політико-правового прогнозування.

Очевидними позитивними стандартами академічного курсу лекцій з правової політології є відсутність акцентації в текстах на необхідності критичного переосмислення нашої «гарячої» політичної історії та врахування контраверсійних трактувань чутливих для українського суспільства політико-правових питань. Тексти лекцій убезпечені як від полемічної гостроти, так і від політико-правового «антикваріату». Це надає підручнику формалізованості та академічності.

Авторський колектив розглядає правову політологію як постнекласичний етап розвитку політичної науки, що характеризується плюралізмом, комплексністю, міждисциплінарністю наукових досліджень, формуванням нової теорії та методології пізнання. Відзначається безумовна роль у становленні правової політології процесів глобалізації та демократизації, що принесли з собою новий політичний порядок та нову політико-правову суб´єктність. Сформована на межі політології та правознавства правова політологія постала як своєрідна колаборація, інтегративна система знань з об´єднаними пізнавальними ресурсами обох наук.

Віддаючи належне плюралізму наукових дискурсів щодо визначення предмету правової

[1] Правова політологія. Академічний курс : підручник / за ред. І.О. Кресіної. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.

політології, появі інших назв (юридична політологія, політологія права), авторський колектив підручника сконсолідований щодо назви – правова політологія, і щодо визначення предмету: «Специфікою правової політології є те, що вона розглядає політичні аспекти права, звертаючись до вивчення характеру і закономірностей внутрішніх зв´язків права з природою політичного… вивчає реальне втілення права в системі суспільно-політичних відносин, аналізує можливості використання права суб´єктами політики, ефективність дії права, його інститутів і норм у регулюванні суспільно-політичних відносин» (с. 13). Правова політологія виконує низку найважливіших функцій: пізнавальну, координаційно-стабілізаційну, аксіологічну, політико-правової соціалізації, прогностичну, науково-академічну.

На наш погляд, значний теоретичний та практичний інтерес представляють зосереджені в підручнику наукові дослідження, присвячені питанням політико-правової системи. У відповідній лекції (розділ 9) представлений експериментальний характер її вибудовування. Аналізуються питання суверенітету унітарних та федеративних держав, що включають у себе два аспекти: чи можна поділити суверенітет взагалі і чи можуть бути суверенними окремі суб´єкти. У контексті так званої актуалізації з боку деяких політичних сил питань федералізації України відповідь на понятійному рівні чітко розмежовує федерацію і децентралізовану унітарну державу.

Пострадянська динаміка української політико-правової системи безпосереднім чином відображає еволюцію механізмів представництва громадянських інтересів, стратегії правлячих еліт та їх політико-економічних коаліцій. Актуально-інноваційним виглядає аналіз новітніх наукових підходів щодо концепту гібридного (транзитного, перехідного) політичного режиму (с. 352–358). Аргументованим та переконливим сприймається висновок про типологічні характеристики гібридності українського політичного режиму, із-за присутніх в ньому більшості атрибутів демократії при одночасному функціонуванні інститутів попереднього режиму.

Використаний аналітичний інструментарій виявив специфіку функціонування універсальних механізмів розвитку влади, тих її параметрів, які лежать в основі еволюції українського суспільства. У цьому контексті цікаво читається матеріал про «інституційну пастку», наповнену корупцією, клієнтелізмом, кумівством, про «пастку» гібридності. З іншого боку, хотілося б побачити більш розгорнуту відповідь і підвищений градус жорсткості щодо наближення інклюзивності наших інститутів, щодо медіаінструментів, котрі сьогодні демонструють особливу форму організації влади.

Хочеться розділити авторську позицію, що інституціоналізація політико-правових цінностей залежить від усвідомлення та реалізації активною частиною суспільства (а ми маємо справу з креативною частиною української молоді – студентством) власної спроможності та самоврядування і формування влади на принципах рівності і свободи. Загалом, найближчі перспективи демократизації відкриваються далеко не обнадійливо. І в цьому сенсі відчувається внутрішній драматизм, що утримується в текстах лекцій академічного курсу з правової політології.

Разом із тим це не виключає бажання подискутувати з колегами, знаючи, що, лише з часом ми дізнаємося, яка політико-правова відповідь визначить реальний хід подій. Академічний курс лекцій «Правова політологія» як пілотний підручник нової політичної субдисципліни спонукає до науково відповідальної реакції на прочитане.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,20. Ум. друк. арк. 14,05.
Підписано до друку 26.02.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (048) 709 38 69
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.